MISIR TARİHİ

Ord. Prof. YUSUF ZİYA ÖZER

MISIR TARİHİ

FİHRİST

BİRİNCİ FASIL

GİRİŞ

İKİNCİ FASIL

ESKİ İMPARATORLUK

KIRALLIĞIN TEŞEKKÜLÜ

ÜÇÜNCÜ FASIL

ORTA İMPARATORLUK

DÖRDÜNCÜ FASIL

YENİ İMPARATORLUK

İFADE

Bu kitap, Büyük Atatürkün yüksek himayeleri altında kurulan Türk Tarih Kurumunun çalışmalarına iştirakin bir eseridir.

Türk milletinin, cihan tarihini yapan akvamın en mühimlerinden biri olduğuna şüphe edilemez. Kurumun gayesi de Türk tarihinin her safhasını bütün incelikleriie gözden geçirmek ve sayısız asırların karanlığı içinde kalan millî tarihimize bir ışık, bir aydınlık vermekten ibarettir. Bu gayeye tam bir surette erişmek için Türk münevverlerinin belki de asırlarca çalışması; bitmez, tükenmez emekler ve gayretler sarfetmesi lâzımdır. Kurulacak binanın azametinden ürkenler hiçbir vakit temel taşı koymağa muvaffak olamazlar. Bunun için Kurum, Büyük Dâhinin emir ve işareti üzerine ürkmeden, çekinmeden bu mesaiye başlamıştır ve devam edecektir. Gelecek nesiller Türk tarihinin bütün azamet ve haşmetile kurulduğunu göreceklerdir.

Cilâlı taş ve onunla memzuç maden medeniyetinin (neolitik ve eneolitik) Orta Asyadan cihana yayıldığı ve medeniyeti hazıranın esası olan bu ilk medeniyetin, tarihten evvelki devirlerde, Ön Asyayı ve Akdeniz havzasını dolduran halk tarafından getirildiği, bugün hemen hemen kabul edilmeğe başlanmıştır. Asyalı olduklarından kimsenin şüphe etmediği eski Mısırlılar ise bu medeniyetin ön sırasında gelenlerdir.

Bunun tarihini ve menakıbini görmek ve uzak ecdadımızla nisbet ve karabetlerini tetkik etmek, bizzat Türk tarihini tetkik etmek demektir. Çünkü tarihten evvelki devirlerin Mısırı, Orta Asyadan gelen ahalinin, tabiri âharla Türk ve Uralo-Altayik ahalinin Mısırıdır. İşte bu kitapta eski Mısırlıların Türklerle ne derece münasebet ve karabeti haiz olduklarını arkeoloji ve antropoloji ve bilhassa lenguistik bakımından tetkik ederek; bunların Türklerle Uralo-Altay kabîlelerinin bir halitasından ibaret olduğu neticesine vardık.

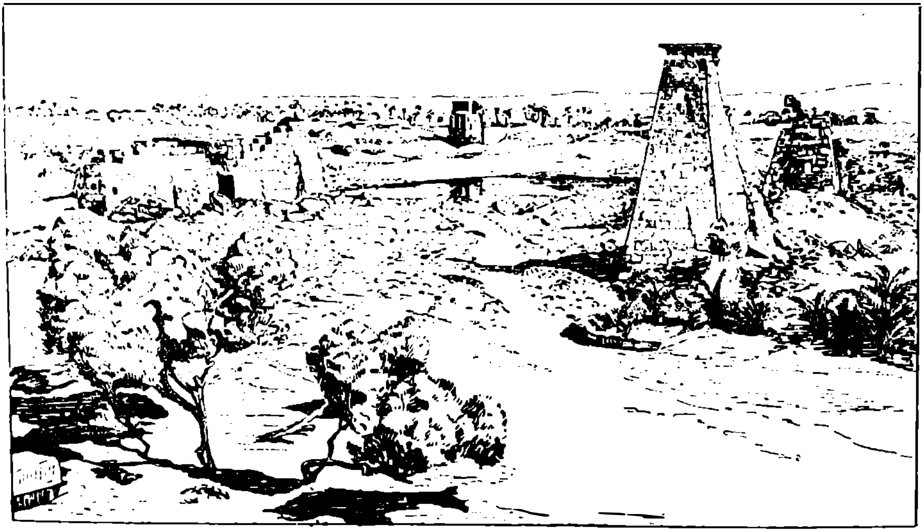
Bu neticeyi mubalâgalı ve iddialı görenler olacaktır. Bunlara karşı söylenecek söz şudur: Mısırlıların Afrikalı olmadıkları bütün ilim âlemince kabul edilmiştir. Avrupalı bir halk olduğunu da kimse iddia edemez ve edememektedir. Şu halde bunların Asyadan Mısıra geçmiş oldukları muhakkaktır ve bunun maddî delilleri vardır. Bu ahalinin

menşelerini Arabistanda aramak beyhudedir. Çünkü bunların dili Arap lisanile bazı mertebe karabet gösterse bile esasen Arap lisanı orijinal bir lisan değil, oda Uralo-Altay dillerinin bir halitasıdır. Cenubî Rusya ve Kafkas ahalisi olmasına da imkân yoktur, çünkü Cümudiyeler devrinde bu saha ve Kafkas dağlarile İran yaylâsı buz tabakaları altında bulunuyordu ve öyle insan yığınları yaşatacak bir vaziyette değildi. Şu halde Mısırlılar için de menşei asli olarak kabul olunabilecek yegâne yer Orta Asyadan başka bir yer değildir. Bunların simaları ve cismanî hassaları ve dilleri de bunu göstermektedir. Binaenaleyh vardığımız netice ne mubalâğalı, ne iddialı addolunabilir; bilâkis, beşeriyetin yürüyüşünün tabiî ve mantıkî bir neticesidir.

Mısır tarihi üzerindeki tetkiklerimizin ve mülâhazalarımızın mükemmeliyetini iddia edecek değiliz. Bu bir tecrübe, bir taslaktan ibarettir. Lâkin bu tecrübe ile Mısır halkını ihata eden esrar perdesinin bir ucu açılmıştır. İleride yapılacak tetkiklerle bu perdenin ötesi daha büyük bir vuzuhla, daha açık bir aydınlıkla görülmek imkânı hâsıl olacaktır.

Büyük Atatürkün feyizli dehasının işaret ettiği nurlu yol üzerinde yürüyenler, şüphesiz uzak olmıyan bir atide hakikatin tam kendisini bulacaklardır.

BİRİNCİ FASIL

Yukarı Mısırdan bir manzara

BİRİNCİ FASIL

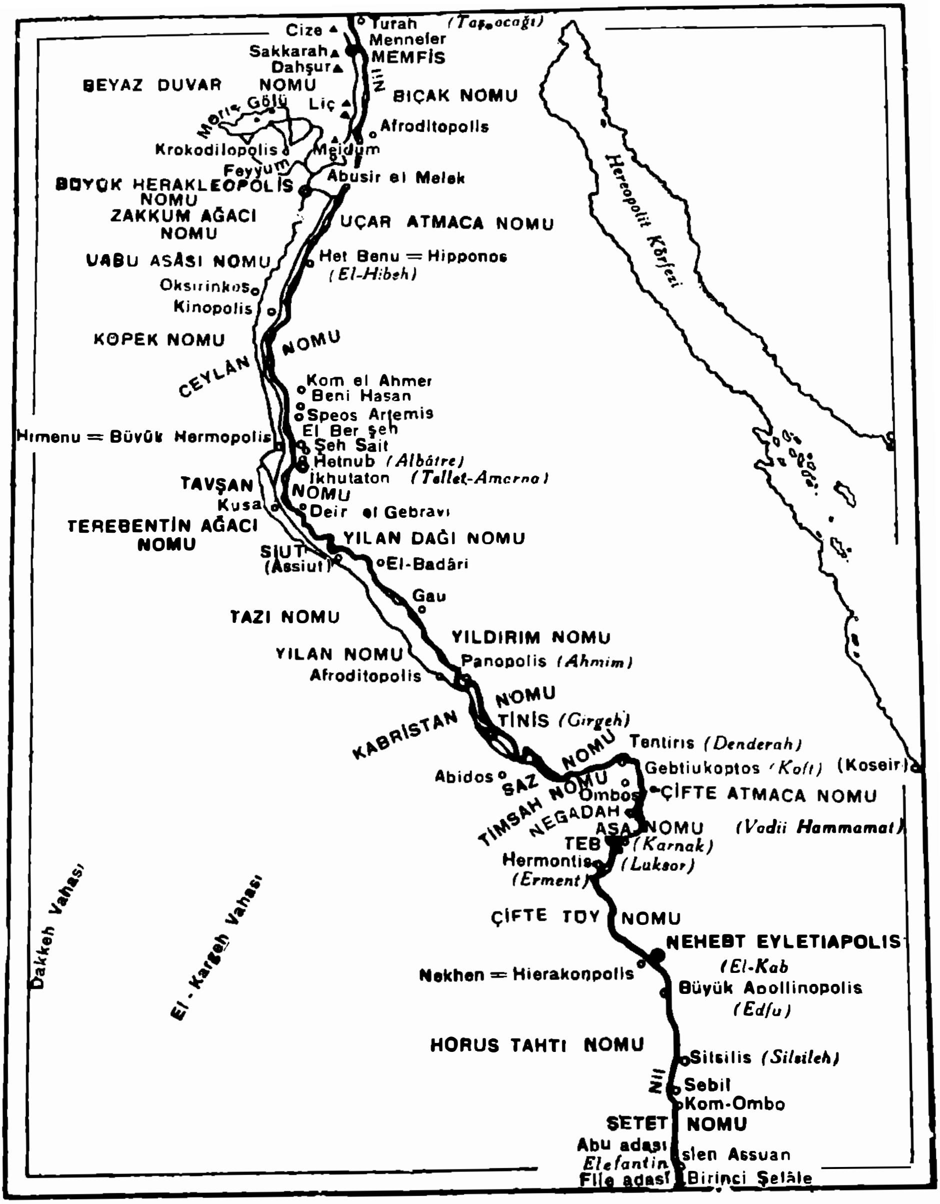
GİRİŞ

I

COĞRAFÎ VAZİYET

Atlas dağlarının kollarile kucaklanan ve bu dağların akıntıları ve sellerile sulanan Fas, Cezayir, Tunus kıt'aları bir tarafa bırakılırsa Afrikanın şimali uzun ve ölçüsüz bir çölden ibarettir. Bu çöl yer yer kayalık ve kumluktur. Tunusun şarkında syrtlar [1] başlar ki orada sahranın kumları denize kadar uzanırlar. Ancak büyük syrtın şarkında "Barka,, yaylâsı yükselir ki vaktile Lybilerin oturduğu yerdir. Bu yaylâ bir taraftan sahraya, diğer taraftan Nil deresine doğru yavaş, yavaş inmeğe, alçalmağa başlar. Nil deresini geçtikten sonra, derenin şarkında ve Nil ile Kızıl deniz arasında Arabistan dağları denilen bir sıra dağlar tabaka, tabaka yükse

[1] Syrt: Tatlı meyilli ufak tepe demektir ki türkçe sırt kelimesidir. Eski zamanın orada oturan türklerinden yani lybilerden kalmış türkçe kelimedir.

Yukarı Mısır — Cenup arazisi

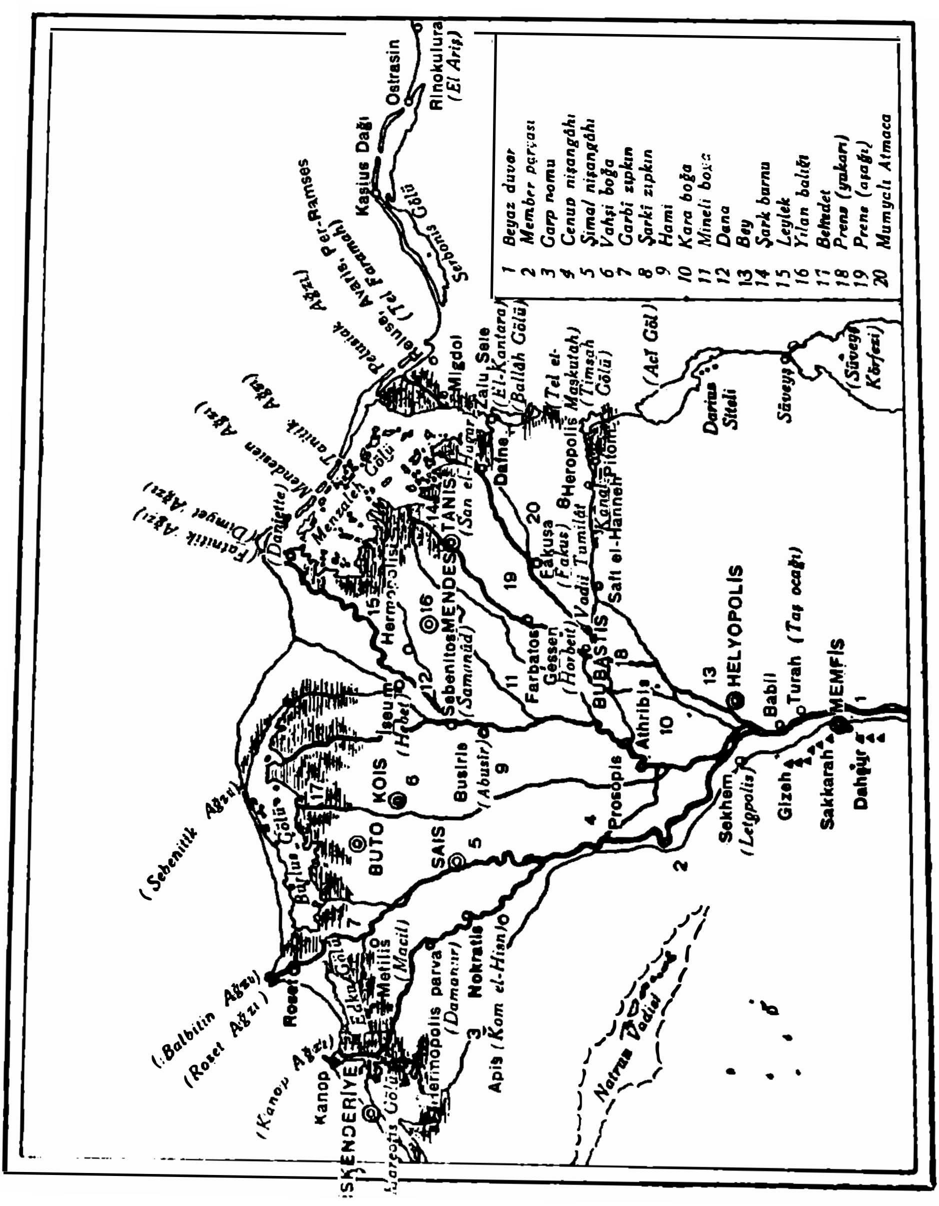
lir, iki bin metre irtifaa kadar çıkar. Bu dağlar tamamile çıplak ve kayalıktır. Nil ile bu dağlar arasında bir yeşilliğe tesadüf olunamaz, eskiden bu dağlar içinde bazı akar sular bulunur ve bazı kabîleler göçebe halinde yaşarlardı. Bugün o sular kalmamışsa da, bazı derelerdeki ufak kaynakların yetiştirdiği cılız otlaklarda, birtakım Arap kabîleleri koyun ve keçilerile yaşamaktadır.

Bu dağların ehemmiyeti Mısır firavunlarının saraylarını mabetlerini ziynetlendiren kıymetli sütunların, heykellerin ve süse, san'ate müteallik türlü madenlerin bu dağlardan işlenip çıkarılmasındadır.

Afrikanın göbeğine kadar uzanan bu büyük çölün ortalarında birçok basık noktalar vardır ki bazıları deniz seviyesinden bile düşkün ve engindirler. Yeraltındaki su tabakalarından fışkıran kaynaklar buraları kum çölü ortasında bir bahçe haline koyar. Bunlar Arapların vaha dedikleri yerlerdir. Buralarda bol bol hurma ağaçları yetişir ve ziraat yapılır. Ayni zamanda çöl kervanlarının konak yerleri de bu vahalardır.

Şu kadar ki daima kum baskınlarile uğraşmak mecburiyeti vardır. Küçük göller ve bataklıklar halinde toplanan suların tuz nisbeti günden güne artar. O suretle ki ziraate elverişli arazinin yaygınlığı yavaş yavaş her gün her saat eksilir, durur. İşte Nil nehrinin dar ve uzun deresi de bu basıklardan, bu vahalardan biridir.

Orta Afrikanın büyük göllerinden boşalarak, Habeşistanın yalçın dağlarından akan büyük sularla artarak Mısıra doğru yürüyüp gelen bu ırmak, uzun yollar üzerinde gayet dar bir toprak şeridi ile çevrilmiştir. Ancak birinci şelâleyi ve Sılsılı kayalıklarını geçtikten sonradır ki ırmak kendine geniş bir yatak yapar. Bundan itibaren ırmak kollara, kanallara ayrılarak; yüz mil uzunluğundaki bir mesafede bir buçuk milden iki buçuk mile kadar genişlikte bir ekim yerini sular. Kahireden aşağıda çöl iki taraftan biraz daha geri çekilir. İşte burası delta denilen yerdir ki ırmağın dağıldığı sayısız kollar ve kanallarla sulanmaktadır. Dünyanın hemen de en ufak, fakat en kalabalık memleketi burasıdır. (120 mil uzunluğundaki bir arazide 530 mil murabbaı arazi). Buraya Yahudiler Mısrayim. Yunanlılar Egiptos diyorlardı. Yerli ahali ise sadece (To) diyordu ki toprak demektir ve ülke manasına istimal ediliyordu.

Aşağı Mısır — Şimal arazisi

Afrikanın bu uzun ve geniş çölü eski zamanlarda şimdiki kadar kurak ve kısır değildi. Cümudiyeler devrinde devam eden yağmurlarla ve ondan sonraki rutubetli havalarla sulanan ve ıslanan bu çöl oldukça, yaşamağa müsait bir halde idi. Nil deresinin bayırlarında ise yer yer ormanlar, otlaklar yetişmekte idi. Bugün kuraklık gitgide artmakta ve kum dalgaları istilâ sahalarını hergün genişletmektedir. Abidos, Memfis gibi Mısırın en meşhur eski beldelerinin bulundukları yerler bugün tamamile kum çölü halindedir.

Nil olmasa bugün Mısır denilen kıt'a kendisini saran kum çölünden başka bir şey olmazdı. Oradaki bütün hayvanî ve nebatî hayatın membaı, can damarı Nil'dir.

Nil [1] Avrupa ve Asya ırmaklarının aksine olarak onların kurumağa başladığı bir zamanda artmağa, çoğalmağa başlar. Eski zamanların seyyahları ve muharrirleri bundan hayret ve şaşkınlıkla bahsederler. Tufanları andıran hattı istiva yağmurları başladığı zaman Nil suları da yavaş yavaş yükselir. Bu hal hemen hemen haziran ortalarına tesadüf eder. Bu yükselişin Mısırda nasıl hayat başlangıcı olduğunu anlıyabilmek için bu hâdiseden bir ay kadar evvel Mısırı ve Nil kenarlarını görmek lâzımdır. Dikkatli bir müşahit bu hali şöyle anlatmaktadır. "Bu sırada Nil mutat genişliğinin hemen yarısına inmiş bir halde yataklarının kenarlarına sıkışmıştır. Bulanık, çamurlu, durgun suları bir istikamete doğru akmakta olduğu hissedilir edilmez bir haldedir.

[1] Nil ismi yunanca eserlerde görünür. İlk defa bunu Heziyod istimal etmiştir. Yerliler bu ırmağa dinî manada «Hapi» (Sayıfa 9 a bak) ve sade olarak «Yortu» daha sonraları «Yo'er» (Jo'er şeklinde yazılır ki Yo'er okunur) diyorlardı. Koptoca «Eioor» dahi budur. (Hist de l'Antiquité par Meyer paragraphe) Yo'er türkçe «*ir*» lâfzıdır ki bizim ırmak dediğimiz kelimenin köküdür. İr türkçede şüphesiz su manasınadır ve bütün İndu-Avrapaî ve semitik lisanlarda denizlerin, ırmakların isminin kökü bu olmuştur; meselâ arapçada *ır* kelimesinin evveline zait bir n harfi getirilerek *nir* nehir olmuş ve *ir* kelimesinin evvelindeki i harfi *b* harfile tebadül ederek *bir* i harfi *h* ye tahavvül ederek deniz manasına bahir olmuştur, kezalik su çıkan mahal olmak itibarile kuyu demek olan *biir* dahi bu *ir* kelimesidir. Lâtince *ir* kelimesinin evveline zait bir m harfi gelerek *ir* deniz manasına *mer* olmuştur. İbranice *yor* ırmak, asurca *Jaru* kezalik ırmaktır ki, hepsinin kökü *ir* dir. İşte Mısır lisanında da *ir Yo'er* olmuştur. Hattâ araplar nehr ile bahri ekseriya ayırt etmeksizin kullanırlar. Herhangi büyücek bir ırmağa ve çaya da nehir yerine bahir derler, nitekim Nilin kanallarından bir çoğunun ismi bahir ile anılır, (Bahrül Gazal, Bahrül Yusuf) gibi

Güneşte mütemadiyen pişen kara çamurun yayık tabakaları ve yarık yığınları iki kenarı teşkil ederler. Bunun ötesinde her şey tozdan ve kısırlıktan ibarettir. Zira kumlarla yüklü olarak kırk gün devam eden hamsin rüzgârları henüz dinmiştir. Tozlu, topraklı, körletici, yalavlı bir hava içinde şurada burada ağaçların gövdeleri ve dalları görünür. Yapraklar o kadar toz ile sarılmış, örtülmüştür ki, az bir mesafeden bile onları saran, kavrıyan çölden ayırdedilmez. Ancak sulamak ve çalışmak sayesinde paşa bahçelerinde yeşilliğe benzer bazı şeyler muhafaza olunabilir. Bu hal, şu dehşetli mevsimin sona erdiğinin ilk nişanesidir. Nihayet şimal rüzgârı çıkar ve bütün gün şiddetle ve hattâ bazan çılgınlıkla esmeğe başlar. Bu sayede bahçelerin yaprakları tozdan kurtulur ve yeşil rengini tekrar alır. O sırada yürüyüşünün en yüksek noktasına erişen kavurucu güneşin yalavlı sıcaklığı da, o ayda ve ondan sonraki aylarda bütün Mısırda esen bu rüzgârla hafifleşir [1].„

Nilin bu yükselişi Mısırın umumî hayatı üzerinde o kadar tesirli idi ki haziran ortalarında Nil yükselmeğe başladığı vakit “geliyor, gökteki, yerdeki abıhayat geliyor„ diye eski Mısırlılar bu yükselişi alkışlarlar ve şenlikler yaparlardı. Haziranın 17, 18 inci gecesi güya Ozirise ağlıyan İzis ilâhesinin göz yaşı yeryüzüne damlardı ki bundan yer yüzüne yeni hayat veren Nilin taşkınlığı zuhûr ederdi. Bundan dolayı

Nil isminin Yunan edebiyatında görülmesi ve aslının ne olduğunun Yunanlarca bilinmemesi yüzünden bunun Yunanlılar tarafından uydurulmuş olduğu zehabı hâsıl olmamalıdır. Şüphesiz Yunanlılar pek eski zamandanberi Delta ile münasebette idiler, ve bu ismi de Delta sahillerinde oturan yerli ahaliden işitmişler ve böylece kullanmışlardır. Irmağın şarkta maruf olan ismi Nildir ve her halde bu isim Delta sakinlerinin ırmağa verdikleri isimdi ve hiç şüphe yok ki bu ahali ayni lisanın muhtelif lehçelerini konuşuyorlardı. Hakikaten *Nil* kelimesi de *ir* kelimesinin fonetik değişikliğe uğramış bir şeklidir ve lehçe farkından ibarettir, çünkü yukarda gösterildiği veçhile *ir* kelimesi baş tarafına zayit bir *n* getirilerek *nir* olur ve sonraki *r* harfi ekseriya kendisi gibi yumuşak olan *l* harfile tebadül eder *Nir* = *Nil* olur nitekim *er* kelimesi Osetcede *Nel* olmuştur. İşte böylece *ir* kelimesi Deltada oturan bir kısım halkın lehçesinde Nil olarak kullanıldığına şüphe etmemelidir. Delta ile münasebeti olan ecnebi memleketlerde bu isim tanınmış olduğu halde sonraları bu lehçe Mısırda kayıbolarak asıl *ir* kelimesi *yo'er* şeklinde Mısırda taammüm etmiştir.

[1] Absurn: The monumental History of Egypt Cilt 1. S. 9.

o gece damla gecesi namile eski Mısırlıların büyük bayramlarından biri idi [1].

Nilin ilk yükselişinde getirdiği sular yeşil, yapışkan, solgun bir renkte olup, iğrenç ve son derece sıhhate muzurdur. Bu hal yağmur mevsiminden evvel Beyaz Nilin membaındaki bataklıklarda toplanan çürümüş, kokmuş nebatî maddelerin ilk sellerle beraber süpürülüp getirilmesinden neşet etmektedir. Bu adeta zehirli bir sudur, içenler çok defa zehirlenirler. Bundan dolayı yükselme başlamazdan evvel herkes ihtiyaten üç beş günlük sularını tedarik ederler. Nilin bu rengi üç dört günden ziyade devam etmez. Sonra ırmağın suları çarçabuk çoğalır ve gittikçe yavaş yavaş bulanır ve nihayet kırmızı bir renk alır, bu Göknilin getirdiği bereketli siyah topraktır.

Göknil Habeşistanın dik ve yalçın dağlarından öyle bir ok uçuşile iner ki Beyaznile katıştığı Umdurman - Hartum noktasında Beyaznilin adeta ağzını tıkar ve onu büyük ve geniş bir göl halinde bırakır. Getirdiği suyun rengi esmerimtırak kırmızıdır. Bu ırmakla Atbara ırmağı Habeş dağlarının özlü, verimli topraklarını süpürerek, silerek Mısıra doğru sürerler, getirirler. Birinciteşrine kadar Nilin hâkim kolu budur ve bu verimli toprağı ırmak yatağının her iki tarafına serer. İşte Mısırın vergili toprağı da budur. Demek oluyor ki Mısırın suyu ve toprağı Nilden ibarettir.

Birinciteşrine doğru Göknilin kuvveti tükenir, suları azalır. Bu defa hudutsuz, ölçüsüz büyük bir göl halinde kalmış olan Beyaznilin hâkimiyeti başlar. Bu da ikinciteşrin ortalarına kadar devam eder. Nihayet ırmak çekilmeğe, küçülmeğe başlar. İkinciteşrinde bu toprak üzerinde ekin ekilmeğe başlanır, marta kadar devam eder. Mart ile onu takip eden aylarda hasat yapılır.

Nilin bu iniş ve kabarışile Mısırda hâsıl olan değişikliği İslâmlığın ilk Mısır fatihi Amr İbnülas Halife Ömere yazdığı mektupta şöyle anlatmıştır:

"Ya Emirülmüminin! Kısır bir çöl ve iki dağ arasında muhteşem bir vadi tahayyül et ki bu dağların biri kum tepeleri şeklinde ve diğeri zayıf bir at karnı veya deve hörgücü biçiminde olsun, işte Mısır böyledir. Bütün verimi ve bütün

[1] Histoire de la nation Egyptienne Cilt I, S. 29 Ch. de la Roncière.

zenginliği bunların arasından haşmetle akan bir ırmaktan geliyor. Sularının çoğalması, azalması güneşle ayın yürümesi kadar muntazamdır. Muayyen bir zaman vardır ki o zaman gelince dünyanın bütün bulakları, çayları kudretin kendine bağladığı bu ırmaklar şahına vergilerini getirip verirler. O vakit suları çoğalır, yatağından fırlar ve bereketli çamurlarını bırakmak için Mısırın sathını sular. O vakit bir köyden diğer köye hurma yaprakları kadar sayılmaz hafif kayıklardan başka gidip gelme vasıtası yoktur. Ondan sonra itaatli ırmak arzın sinesinde sakladığı hazineleri toplatmak için kudretin kendine çizdiği hudut içine girer.

Ya Emirülmüminin! İşte böylece Mısır nöbetle kısır ve kumlu bir çölden sulak ve parlak bir ova; siyah ve kalın bir çamurla örtülü bataklıktan yeşil ve dalgalı bir çayırlık, türlü türlü renkte çiçeklerle donanmış bir yaygı ve sararmakta bulunan bir ekin tarlası manzarasını gösterir [1].

Nilin yükselişi Mısırın bir bayramıdır. Günden güne artan, kabaran, taşan sular hudutsuz ıssızlığın susamış kumları arasında heybet ve haşmetle ilerlerken kurumuş çöllere adım adım hayat ve şevk verir. Hissolunur ki bütün tabiat sevinç içinde Nilin akıntısını alkışlamaktadır. Kabarmasını göstermek için muhtelif tarzda nilometrolar kullanılırdı ki bunların en meşhuru Nil ile rabıtası olan bir kuyu içine dikilmiş mermer bir direk idi. Bunun üzerinde 16 derece tersim edilmişti ki her bir derece bir dirsek ölçüyü gösterir idi. Nil suyu bu hadde erişirse bereket senesi idi. Her gün bu dereceler münadiler vasıtasile ilân olunurdu.

Mısırlılar Nili ilâh sayıyorlar ve ona şükran ve minnetlerini göstermek için şehirler ve mabetler tahsis ediyorlardı, ona Mısırın babası diyorlar ve bu sıfatla "Hapi„ [2] unvanını

---

[1] Histoire de la nation Egyptienne par Charles de la Foncière Cilt I. S. 18. Mutehabat ul arab.

[2] Hapi «Api türkçe aba, apu, api» şekillerinde kullanılan ve baba manasına olan kelimedir. Türkler indinde baba, apa yaratan, doğurtan, büyüten, besliyen kimse demek olup bu sıfatla bir halik ve ilâhtır. Büyük ilâh göğün vasıflarından biri de baba olmasıdır. Bu itibarla Türk hakanlarından bazısının Apu unvanını taşıdıkları vaki idi. Nil ırmağı da geçtiği yerlere can veren, yaratan, doğurtan ve Mısır ahalisini büyütüp besliyen bir kudret olduğundan dolayı Api ismi verilmiş ve Mısırın babası addedilmiştir.

veriyorlardı. Arkeolojide bazan büyük ve dolgun memeli bir erkek, bazan da siyah tenli bir ihtiyar halinde tasvir ve temsil edilirdi ki bolluk boynuzu taşıyan on altı çocuk bu ihtiyarın etrafını sarmış bulunurdu. Bu siyah ten Nil sularının Habeşistandan geldiğine ve sevimli vaziyette görünen on altı çocukta Nilin memlekete servet getiren on altı dirsek kabarışının mesut tesirine işaret idi. Bunun bir nümunesi Vatikan müzesinde mahfuzdur ki bunda sakalı Nil ırmağını andıran bir adam yılanları, krokodilleri, hipopotamları canlandıran bir sahada bir şelâlenin kenarında bir Sfenx'e (sphinx) yaslanmış ve on altı çocukta etrafını almıştır [1].

Nilin timsali

Garip bir merasim, Nilin Mısır ile kutlu yavukluluğunu temsil ederdi. Bir gelin gibi süslenmiş topraktan yapılma bir statü Nilin kabarmasını ve setlerin yıkılmasını müteakıp firavunların kanalına bırakılıyordu. Bu hal çok eski zamanlarda genç bir kızın çiçeklerle süslenerek Nilin nişanlısı olmak üzere dalgaların çılgın kucağına atılmakta olduğu zannını hâsıl etmektedir. Öyle görünür ki bu canlı ergen kız sonraları yine bir gelin gibi giydirilmiş olan statüye tahvil edilmişti [2].

Bugün delta [3] denilen ve yer yer Nilin kollarile kesilen, parçalanan arazi en eski zamanlarda denizin içeriye doğru girmiş bir körfezi halinde idi. Nil sonradan Memfis şehrinin yapıldığı yerin biraz şimalinde denize dökülür ve deniz suları piramitlerin yükseldiği çölün eteklerini yalardı. Sayısız asırlar

[1] Histoire de la nation Egyptienne Cilt I. S. 33 par Ch. de la Loncière

[2] Histoire de la nation Egyptienne Cilt I. Ş. 31 par Ch. de la Loncière page 31.

[3] Delta gûya coğrafi şekil itibarile Yunanlıların Λ yani d harfine benzediği için delta denildiği yolunda Yunan edebiyatından kalma fikir şimdiye kadar hemen itirazsız kopya olunup gelmiştir Halbuki coğrafi bir kıt'anın bir harf şekline benzetilmesi garip olduğu kadar deltanın Λ harfine benzediği dahi doğru sayılamaz Belki de D harfi ile olan

içinde Nilin sürüp getirdiği çamurlarla körfezin bir kısmı doldu. Ve bir kısım arazi engin kaldığından burada birtakım göller ve geniş bataklıklar hâsıl olmuştu. Fakat Nil mütemadiyen çamur yığınlarını taşımakta ve deltayı doldurmakta devam etti. Tarihî devirlerin başlangıcında delta hemen şimdiki şekline yakın bir şekil almıştı. Nil eski Kerkesor civarında üç kola ayrılarak denize dökülüyordu. Tih çölünün hududunu teşkil eden şark kolu Pelüsiyak ve Libi çölünün eteklerini sulayan garp kolu Kaponik ve Doruca dere boyunu takip ederek akan orta kol da şimale akıyordu. Bu suretle Nil deltayı esaslı üç parçaya ayırmıştı ve aralarında yapılan veya kendiliğinden husule gelen kanalları ile biribirine bağlı olarak akıyorlar ve Nilin taşması ve inmesi zamanlarında çok hayreti ve takdiri celbedecek bir manzara alıyordu.

Lui XIV. zamanında Fransanın Kahire Konsolosu olan M. Meyye bundan bahsederken şöyle yazmıştır: Taşkınlık zamanında Mısırın görünüşü şüphesiz dünyanın en güzel manzaralarından biridir. Tepelerin üzerinden geniş bir deniz görünür ki orada sayısız şehirler, kasabalar yükselir. Bunlar arasında gidiş geliş ancak kayıklarla olur. Bütün memleketin sayısız ve hesapsız bu oynak evlerle örtük olduğunu görmek küçük bir eğlence değildir. İkinci teşrin nihayetlerinde sahne değişir, o vakit göz ölçüsüz ve baştan başa kaplı bir çayırlık üzerinde dolaşır ki bu da nisanda ekin biçimine yol verir. Eylûlde, birinciteşrinde, gümüş yaldız halinde olan Mısır, ikinciteşrinde zümrüt ve nisanda baştan başa altın sarısı rengini alır [1]„.

---

mazdan evvel oraya delta deniliyordu. Diğer taraftan böyle bir benzetme için coğrafî ve topoğrafî geniş bir malûmat olmak lâzımgelir ki iptidaî zamanlar için bu tasavvur olunamaz. Hakikatta delta Nilin muhtelif kollarile kesilen, parçalanan bir yerdir ki Nil bu karalar arasından bir dil gibi uzanıp akmakta; yahut Nilin kolları arasındaki arazi parçaları bir dil gibi uzanmakta olmasından buraya delta denilmiş olacağına şüphe etmemelidir. Kelimenin aslı Türkçe dil kelimesidir. Bu ismin o yere Mısırlılar veya Yunanlılar tarafından verilmiş olması bizim için müsavidir. Zaten Yunanlıların en eski zamanlarda hiç olmazsa deltada oturan Mısırlılarla ırkî karabetleri an'anelerle sabittir.

[1] Histoire de la nation Egyptienne par Ch. de la Fonciere. Cilt I [illegible]

Bu tasvir 11 asır evvel Amr İbnül'as'ın tasvirinden farksızdır ve manzaranın binlerle sene zarfında değişmediğini gösterir.

Nilin kâfi derecede taşmaması büyük ve onulmaz bir felâket olur. Derhal kıtlık başlar, böyle zamanlarda insan yiyecek ot kökü bile bulamaz.

Kıtlık senelerinde Mısır ahalisinin biribirini yediği ve insan etinin açıktan açığa alınıp satıldığı görülmüştür. Milâdın 1181 tarihinde böyle bir kıtlığa tesadüf eden Bağdadlı tabip Abdüllâtif der ki: "Küçük bir çocuğun kızartılmış olarak bir sepet içinde satıldığını gözümle gördüm. İnsan eti yemeğe o kadar alışılmıştı ki bununla alelâde beslenen ve hattâ zahire gibi bunu alıp saklıyan adamlar vardı. İnsan etinden türlü türlü yemekler yapılıyordu ve Mısırın bundan kurtulan hiçbir parçası yoktu [1]".

Lâkin şimdi Mısır böyle felâkete uğramaktan kurtulmuştur. Büyük barajlar, su hazineleri vasıtasile Nilin suları saklanmakta ve bunlarla milyonlarca feddan toprak sulanarak buralardan senede iki üç mahsul alınmaktadır.

Bir milletin hayat ve mevcudiyetinin bir ırmak şeridine kıskıvrak bağlı olduğu tek memleket, dünyada burasıdır; denilebilir. İşte bu şerit üzerindedir ki arzın en eski en parlak medeniyetlerinden birisi kurulmuştur ve eski medeniyetlerin en ihtişamlı izleri, yıkıntıları da burada görülür.

II

AHALİ

Bu medeniyeti kim yapmıştır, Mısırın ahalisi nereden gelmiştir, ne ırka mensuptur, Afrikalı mı, Asyalı mıdır? Bu meseleler birçok faraziyat ve tahminata meydan vermiştir.

Eski medeniyetin amilleri olarak mezarlarından yükselip kalkan mumyalanmış cesetler kendilerinin Afrika ırkile alâkası olmıyan en güzel beyaz ırktan olduklarını beliğ surette göstermektedirler [1]. Şu halde bunların Asyadan gelmiş olacakları şüphesizdir. Cümudiyeler devrinde Akdenizin cenup sahilleri devamlı yağmurlarla sulanan feyizli bir arazi halinde kalmış olduğuna göre bu geniş ve ölçüsüz sahanın o vakit insandan hali olması müsteb'at görünmektedir. Beşeriyetin uzun müddet orada bir iltica sahası bulmuş olacağı tahmin edilmektedir. Şu halde Afrikalı bir ırkın Mısırda bir hali içtimaı tesis etmiş olması ve orada paleolitik (paléolithique) bir medeniyet vücude getirmiş bulunması kuvvetle zannolunmaktadır. Bu ırka Negroit (Negroide) [2] yani Kara ırk ismi verilmektedir.

Son zamanlarda bir hâdise bu zan ve tahmini teyit eder surette telâkki edilmiştir. Vignar isminde bir zat Yukarı Mısırda Kom - Ombo civarında şimdiki çöl ile Nil yatağı olan dere bayırının yarı yokuşunda Sibel nam mevkide amigdolyen denilen şekilde çakmaktaşları, bunlardan mamul bıçak, kaşağı, sivriltilmiş keskinleştirilmiş kemik ve sair birçok edevat bulmuş ve tasnif etmiştir. Buna mevkie nisbetle sibilyen namı verilmiştir [3]. Bu edevat Avrupada karaırka atfedilen ve amigdolyen namı verilen edevatın ayni olması Yukarı Mısırdaki bu son paleolitik (paléolithique) medeniyetin kara ırk tarafından vücude getirilmiş olduğuna delil sayılmaktadır. Fakat bu ırkın hakikaten paleolitik

[1] Maspero: Histoire ancienne des peuples de l'Orient. S. 17.
[2] Negro, türkçe (kara) kelimesidir. (Kara = gara + n = negro).
[3] Hist. Ancienne 1 ère partie Hist. de l'Orient. S. 38.

devirlerde Mısırda yaşamış olduğunu teyit eder mahiyette ne bir iskelet, ne de bir kafatası bulunmuştur. Kablettarihî devirlerde aşağı Nubi ile Mısırın vaziyeti gerek medeniyet, gerek antropoloji noktai nazarından ayni idi. Ancak üçüncü saltanat devrinden itibaren kara ırk unsurları Nubi ve Mısıra yayılmağa başlamıştır. Saltanattan evvelki devirlerin mezarlarında ve bilhassa Girge karşısındaki "Nagadar„ da yapılan hafriyatta çıkarılan iskeletlerin tetkikından yüzde iki derecesinde kara ırk unsurları elde edilmiştir [1]. Şu halde Sibilde bulunan edevatın neolitik devirlerde bile çöllerde henüz paleolitik hayat yaşıyan bir kabîlenin veya bir köy halkının eseri olacağı tahmin edilebilir ve her halde bu edevatın kara ırk medeniyetine ait olduğunun hiçbir delili yoktur.

Mısırda neolitik medeniyet, müşterek bir asla merbut oldukları halde, muhtelif uruklar gibi görünen ve Asya ile Afrikanın muhtelif yerlerini işgal eden bir halk tarafından vücude getirilmiştir ki Mısırı işgal eden bu halka Hâm cinsinden Kuşiler denilmektedir. Cenubî Mısırlılar, Libiler, Nubiler, Troglular (Troglodyte) (İyontiyular), Somalılar, Gallalar ve şimdiki Bedeyaslar bu cinse raptedilmekte ve semitik akvam dahi bu ırktan sayılmaktadır. Bunların iskeletleri ve mumyaları Mısırın ilk zamanlarına ait mezarlarda bulunmaktadır ki cismanî hassaları; uzun ve atık boylu, çekik burunlu, dolikosefal (dolichocèphale) yuvarlak çehreli kara gözlü, kara saçlı olmalarıdır.

Hakikatte bu da bir tahminden ileri geçecek mahiyette delile istinat etmemektedir. Mısırda, Filistinde, Suriyede, hakta şimdiye kadar halis ve saf neolitik âsar elde edilmemişti. Cilâlı taş devrinin âsarı daima maden medeniyetinin âsarile memzuç ve mahlût olarak bulunmuştu Yirmi beş sene bu sahalarda arkeolojik tetkikat yapmış olan J. de Morgan, buralarda neolitik devrin şüpheli olduğunu söyler [3]. Son zamanlarda Alexandre Scharf dahi (Mısırda neolitikten bahsolunamaz; zira en eski mezarlarda bile bakır iğne ve bazan bakırdan mamul vazolar bulunmaktadır) der [4].

[1] Hist. de l'Antiquité Cilt II, Par Eduard Meyer § 165 A. ve not.
[2] Hist. Anc. I ère partie, Hist. de l'Orient (Alex Moret) S. 43.
[3] Humanité préhistorique, S. 204 not 75-91
[4] Grundzüge der Ägyptischen Vorgeschichte S. 10 von Scharf.

Lâkin Mis Karton Thomposn'un 1925 te Moeri gölü sahilinde yaptığı hafriyatta bir köy enkazına tesadüf olunmuştur ki orada bakırdan eser bulunmamıştır. Bunlar çakmak taşından ve cilâlı taştan balta yapıyorlar, kaba bir nevi çömlek imal ediyorlar; çakmak bir sabanla buğday, arpa ekiyorlar ve yine çakmaktaşından yapılmış orakla ekin biçiyorlar; çıkardıkları zahireyi etrafı samanla kapatılmış hendeklerde hıfzediyorlardı [1]. Bouvier la Bierre isminde bir papaz dahi Elamari ve Helvan'da madensiz, bakırsız neolitik edevat bulmuştur. Nihayet, Filinder Petri, Sait kıt'asında Elbedari nam mevkide halis neolitik devre ait sanılan iptidaî çömlekçiliği gösteren eserler elde etmiştir.

İşte bu medeniyet, yukarıda Hâm nesli olarak gösterildiğini söylediğimiz kavme atfedilmektedir. Halbuki bu hafriyatın gösterdiği delil zâfı itibarile kara ırka atfolunan medeniyetin delilinden daha kuvvetli değildir. Çünkü maden devrinin cilâlı taş devrile karışık olduğu eneolitik (énéolithique) medeniyetin başlangıçlarında, maden o kadar kıymetli, o kadar pahalı idi ki, zavallı bir köy halkının bu kıymetli madeni alıp kullanmağa vesaiti kâfi gelemezdi. Böyle bir zamanda bir köy harabesinin muhtevi olduğu enkaz arasında madene tesadüf edilmemiş olması, Mısırda karışıksız yani madensiz bir neolitik devrin yaşadığına ve bu devirde eneolitik (énéolithique) devrin adamlarından farklı bir ırkın başka bir medeniyet vücude getirdiğine kanaat etmek hiç te ciddî bir şey değildir. Mezarlardaki eşya ölünün en sevdiği, en kıymetli âsarı yanında bulundurmak fikrinin neticesi olduğuna göre; en eski mezarlarda bakır iğne, bakır vazo bulunması o zamanlarda bu madenin nekadar kıymetli olduğunun bariz delili değil midir? Şu halde bu derece kıymetli bir şeyin istimali köylere kadar yayılmış bulunması nasıl tasavvur olunabilir? ve bir köy enkazında bu madene tesadüf edilmemesinden o devrin karışıksız bir neolitik medeniyet devri olduğu nasıl ciddiyetle istidlâl olunabilir? Eneolitik medeniyet devrinde dahi madeni istimal edenler halkın zengin ve yüksek kısmı idi. Fıkara güruhu ve köylü sınıfı yine neolitik, paleolitik eserleri kullanmakta devam ediyorlardı. Hattâ bugün bile Anadoluda harmanlar

[1] Histoire Ancienne - Glotz 1 ère partie Histoire de l'Orient, Par Alex. Moret. S. 45.

çakmaktaşı çakılmış döğenlerle dövülmekte ve zahirenin bolluğu zamanında bunlar etrafı samanla çevrilmiş hendeklerde ve kuyularda muhafaza edilmektedir. Bu hal Anadolunun neolitik bir hayat yaşamakta olduğunun delili mi sayılır?

Şimdiye kadar bir kül halinde mütalea olunan Mısır medeniyeti bilhassa Filinder Petri'nin "Elbedari„ de ve H. Muller'le, Alexandre Scharf'ın "Ebusirilmelek„ te yaptıkları hafriyat neticelerine ve bu netayicin izahına göre iki devreye taksim olunmaktadır ki biri Mısırın ilk énéolithique medeniyeti, diğeri ikinci énéolithique medeniyetidir. Birinci medeniyetin merkezi Negada, ikincisinin merkezi de Şimalî Mısır, tabiri aharla Delta'dır.

Birincisine kablelmilât 7500 seneden 5000 seneye kadar ve ikincisine 5000 den 3500 üncü seneye kadar bir kıdem verilmektedir. Bundan, yani kablelmilât 3500 üncü seneden itibaren tarih devirleri başlamaktadır.

Birinci devir medeniyeti zikri geçen Koşo - Hemit'lere ait bir medeniyet olduğu kabul edilmektedir.

Bu medeniyetler arasındaki fasılayı tayin ve yukarıda tahmin edilmiş olan tarihleri tespit için F. Petri, garip olduğu kadar itimada az lâyık bir sistem vaz ve tesis etmiştir. Çömleklerin şekil ve süsçe iptidaî devirlerden ilk imparatorluğa kadar bir tekâmül devri geçirmiş olacağını düşünen Petri bunlara 1-80 e kadar birer numara koymak suretile küp tipini gösterir bir sıra vücude getirmiştir.

Bunların 1-30 a kadar olanı en eski ve karışıksız neolitik devirlere ait olmak lâzımgeliyorsa da şimdilik nümuneleri yoktur.

30-38 e kadar olanı siyah kenarlı kırmızı küplerdir ki kaba bir çömlekçilik zamanını göstermekte olup bunları birinci eneolitik devre ait saymaktadır.

38-63 e kadar olanı açık renkli ve dekorlarla süslenmiş muhtelif şekilde küplerdir ki ikinci eneolitik devre ait telakki edilmektedir. Bakır ve altın artık bu devirde rol almıya başlamıştır.

63-80 e kadar olanı da süs tersiminden ari olup san'atın düşkünlük devresini arzetmekte ve küpçülük san'atı yerini sert taştan veya madenden yapılmış vazolara terketmektedir. Bu devir protohistorik devirdir ve 80 inci de birinci [illegible]

paratorluk devri açılmaktadır. Bu tasnife "Séquence dates„ ismini vermiştir [1].

Bu tasnif usulile Filinder Petri Mısır tarihinin ve medeniyetinin karanlık köşelerinden bazılarını aydınlatmış görünmekte ve bu medeniyetin muhtelif safhalarının, takribî olarak, devamı tarihini tayin edebilmiş gibi sayılmaktadır.

Petrinin bu tasnifi ve buna istinat ettirdiği fikirler, ilmî nazariyelerden bir çoğunun sağlam bir temel üzerine kurulmamış olduğunu açık surette göstermektedir. Filhakika müspet (Positif) veya tecrübî (expérimental) ilimler istisna edilecek olursa, nazariyelerin ekserisi malûmatı hazıramızın müsait olduğu derecede faraziye ve tahminlerden ibarettir.

Sonradan elde edilen daha geniş malûmat ile bunlar ilk zamanda aldıkları kıymeti kaybederler. Öyle görünür ki nazariyelerin büyük bir kısmı ilme yeni bir şey ilâve etmiş olmak gayretinden neş'et etmektedir. Petri'nin çömlek tasnifi de bu gayret neticesi olduğunu zannetmeğe mahal verir.

Petri'nin "Elbedari„ de yaptığı hafriyat, Mis Karton Thompson'un Moeri gölü kenarında yaptığı gibi, eski bir köy harabesinde yapılmıştır. Madenin henüz yeni keşfolunduğu ve binaenaleyh son derecede değerli bulunduğu bu devirlerde şehirli ve köylü bütün halkın ev hayatına ait her türlü ihtiyaçları ancak çömleklerle tatmin edilmekte idi. Sularını küplere doldururlar, zahirelerini küplerde hıfzederler, yemeklerini küplerde pişirirler, hasılı bin türlü ev ihtiyacını küplerle tesviye ederlerdi. Şehirlerde zengin ve aristokrat sınıfın istimaline mahsus olarak çömleklerin en güzeli, en zarifi yapılıp dururken fakir ve bahusus köylü sınıfın ihtiyacı için de şüphesiz en kaba ve en sade ve tabiî en ucuz çömlekler yapılıyordu. Bir san'at sahibinin muhtelif imalâtı arasında büyük farklar olduğu gibi muhtelif san'at erbabının da imalâtı arasında daha büyük farklar bulunmak, bahusus medeniyet merkezlerinde yapılan san'at eserlerile bu merkezlerden çok uzaklara düşen küçük kasabalarda ve köylerde yapılmış san'at eserleri arasında çok büyük farklar ve ihtilâflar zuhura gelmek tabiî idi. Firavunların muhteşem saraylarında prenslerle devlet ricalinin konaklarında istimal edilen sanat eserlerinin aynını köylerde fıkara mezarlıklarında da aramak ne kadar mahalsiz ise bu mezarlıklarda bulunan kaba çömleklerin di-

[1] Histoire de l'Orient par Alex. Moret S. 46.

ğerlerinden daha çok eski olacağını ve bununla Mısırdaki eneolitik medeniyetin iki ayrı ırk tarafından ayrı zamanlarda ve ayrı mekânlarda vücude getirilmiş, ayrı iki medeniyet olduğunu iddia etmek te o nisbette mahalsiz olur. Eduard Meyer'in tam bu mesele üzerinde dediği gibi etnoğrafi meselelerinde kitabelerle refakat etmiyen vesaik asla emin bir cevap teşkil edemezler. Bize en eski vesikaları veren tarihlerde, Nil deresinin başka bir ırk tarafından işgal edildiği ve çömlekçiliğin şeklinde ve nev'inde görülen en eski ihtilâflar ırkın değişmiş olmasile izah edileceği yolundaki mütalealar bertaraf edilmelidir [1]. Bize göre Mısır medeniyeti tek bir medeniyettir ve bir ırkın muhtelif şubeleri tarafından gerek yukarı ve gerek aşağı Mısırda biribirlerinden çok uzak olmıyan zamanlarda vücut bulmuştur.

Yukarı Mısırda Tep civarında kâin meşhur Nagada mezarlıklarına izafetle bu birinci Mısır medeniyetine Nagada medeniyeti denilmektedir.

İkinci eneolitik Mısır medeniyeti Yukarı Mısırın şimalinde Kahireden 100 kilometre cenupta ve Nagadanın 400 kilometre şimalinde keşfedilmiştir ki "Ebusirilmelek" mevkiindeki mezarlıklar bu medeniyetin mühim istasyonlarından biri sayılmaktadır [2]. Bu mezarlıklarda bulunan çakmak taşından yapılmış ok uçlarının, kargı uçlarının, bıçakların büyük bir dikkat ve ihtimam ile işlenmiş olduğu görülmektedir. Bu, san'at itibarile en büyük terakki merhalesi arzetmektedir. Bundan başka kaşağı, testere, saban ve bir hayvanın çene kemiğinden yapılıp çakmaktaşları yerleştirilmiş olan kaşağı, bıçgı, ince bıçak, orak vesaire gibi eşya vardır. Sert taşlardan armut şeklinde silâhlar imal edilmiş olduğu gibi, yine bunlardan vazolar dahi yapılmıştır.

Çömlekçilik en yüksek terakkiye mazhar olmuştur. İki nevi topraktan iki nevi çömlek ve küp imal edilmiştir. Birisi açık renkli kil topraktan imal edilmekte idi, ekseriya resimli değillerdi. Diğeri sarı renkli kil topraktan imal ediliyordu ki bunlar koyu kırmızı, bazan esmer, bazan da limon sarısı renklerle tersim ediliyor ve zinetler yapılıyordu, asıl mühim olan çömlekçilik bu kısımdır ki bunların üzerinde çok defa içtimaî ve siyasî hayatın birtakım safhaları tersim edilmiştir.

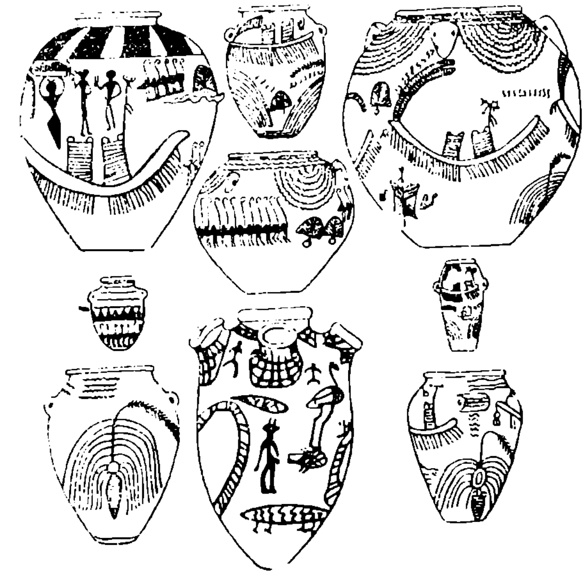
---

[1] Hist. de l'Antiquité, Cilt II § 169

[2] Şarfa istinaden «Histoire de l'Orient, par Alexandre Moret, S. 126».

Bundan başka insan şeklinde, kuş şeklinde birtakım küpçükler ve erkek, kadın statüleri yapılıyordu. Kezalik resimli birtakım lâvhalar elde edilmiştir. İşte bu devrin en mühim içtimaî ve medenî hâdisesi bakırın vücudüdür. Bundan kar-

Çömlekler

gılar, baltalar, iğneler, toplu iğneler, ziynet eşyaları ve gayet az miktarda vazolar yapılıyordu. Hattâ "Ebusirilmelek„ in şimalindeki Garza mevkiinde demir inciler dahi bulunmuştur. Demirin Asya dağları mahsulâtı olmasına ve Mısırda yeni imparatorluk devrinin; ortalarında yani M. E. 1250 tarihlerinde görünmesine nazaran; Garza'daki demir incilerin bir aerolit taştan çıkarılmış olacağını zannedenler varsa da[1] bilâkis bu inciler, şu mezarlarda elde edilen eşyanın pek muhtelif devirler mahsulü olduğuna ve maahaza yeni imparatorluk devrinden evvel dahi demirin pek az miktarda ve çok kıymetli bir eşya halinde Anadoludan eski Etiler vasıtasile Mısıra ithal edilmiş bulunduğuna delâlet etmektedir. Demirin inci şeklinde süs ve ziynet eşyası olarak Mısır saray kadınlarının boyunlarına takılmış olması bunun o zamanlarda, ne

[1] Histoire de l'Orient, par A. Moret, S. 61

yüksek kıymetli, ne değerli bir madde olduğunu göstermektedir.

Bu ikinci enéolitik medeniyet, Petrinin ve ona tâbi olanların fikirlerine göre başka bir kavmin eseridir ki Aşağı Mısırda başlıyarak yavaş yavaş Yukarı Mısıra, Nagadaya doğru genişlemiş ve yayılmıştır. Bu medeniyetin amillerini Petri Tarhanda bulunan iskeletlere nazaran boyca Hamitlerden daha küçük, brakisefal (brachicéphale) buğday benizli olarak tavsif etmekte; Basra körfezi, Şapdenizi tarikile Elâm kıt'asından Kusayra çıkmış ve ondan Kopdos (vadii Hamamat) a giden yolu takip eylemiş olduklarını beyan etmektedir. Diğer taraftan antropologist Eliot Smith, Sumerlerle Semitleri, Hâm neslinden pek az farklı bir ırkın dalları addeylemektedir [1]. Şu halde bu nazariyeye göre; bu yeni gelen ahali Akdeniz büyük ailesine uzaktan akrabadırlar. J. de Morgan'ın, Frankfort'un fikirleri de budur. Bunlar Elâmlara Mısırlılardan daha eski bir kıdem vermekte ve ikinci medeniyeti doğuran kat'î hamleyi bunların Nil vadisine muvasalatına atfetmekte müttefiktirler. Kopdos tarikile Mısıra gelmeleri, bu mevkide tarihten evvelki abidelerin ve taş vazo san'atinin tefevvuku sebeplerini izah eylemektedir. Zira orada, Nil ile Şapdenizi arasındaki kayalık çöllerde, bunların her türlü aslî maddeleri bulunmaktadır [2].

Yukarı Mısırın şimalindeki mezarlarda ve bilhassa Gize mezarlıklarında bulunan protohistorik devirlere doğru çoğalan mesatisefal (mésaticéphale) iskeletlere ve Ermeni çehresine benzetilen çehrelere göre son günlerde yeni bir nazariye daha ortaya atılmıştır. Bu nazariyeye göre, bu adamlar alpin adamlarla akraba olup Asyadan gelmişler ve Suriye, Filistinde bir müddet kaldıktan sonra, deniz ve Süveyş berzahı yolile Mısıra geçmişlerdir. Bunlar, mütalealarına mezarlardaki bakır alâtın ve Filistinde imal edilen şekildeki saplı vazoların ve Suriye, Filistin üzümlerinin vücudünü delil ittihaz etmekte iseler de, Deltada bunların Süveyş berzahından geldiklerini teyit eder henüz bir esere tesadüf olunmamıştır.

Bu yeni ahalinin Mezopotamyadan Şapdenizi tarikile mi; yoksa şimalden Süveyş berzahı yolu ile Suriyeden mi Mısıra geldiklerini ati tayin edecektir. Lâkin hiç olmazsa bir va

[1] Cambridge ancient history [illegible]
[2] Hist. de l'Orient par J. Morgan [illegible]

kıa kazanılmış bulunmaktadır: İkinci medeniyet Asyaî Şark ile rabıtadardır [1].

Asyaî Şark ile rabıtası bu gün her tarafta teslim edilen bu medeniyet, Türk medeniyeti ve bunu getiren ahali ister Akdeniz büyük ailesine, ister alpin aileye bağlansın; Türk ırkına mensup ahalidir. Çünkü yavaş yavaş göreceğimiz türlü, türlü delillerden başka, alpin ailenin asıl vatanı Orta Asya olduğu gibi, Sumer - Elâm medeniyetinin Orta Asya medeniyetine ittisal etmekte olduğu; dünyanın her tarafında: İranda, Hintte, Çinde, hattâ Amerikada elde edilen âsarın şehadetile teeyyüt etmektedir.

Türkistanda Anau mevkiinde yaptığı hafriyat neticesinde elde ettiği eserlerle, eneolitik medeniyetin membaı olmak üzere Turan yolunu gösteren Pumpellinin mütaleatı: Bu medeniyeti Türkistana götürmekten çekinmek gayretini güden birtakım müverrihlerin ve antropologistlerin itirazlarile ve şüphelerile kuvvetini kaybetmiş gibi görünmekte ise de, bu mütaleanın tam hakikat olduğunun umumiyetle kabul ve teslim edileceği gün pek uzak değildir.

Çin şimalinde sarı ırmak boyunda ve Hindistanda Muhacadaro ve Harapada yapılan hafriyat ayni yolu gösterdiği gibi; Dr. Herzfeldin İran yaylâsında yaptığı hafriyat dahi bu yolu göstermektedir. Bu zat 1928 senesi ağustosunda Oxford'da verdiği konferansta, İranda ve bilhassa Persepolis ve Pazargatta bulduğu çömlek ve cilâlı taş eserleri ve bu çömleklerden daha çok eski olarak Türkistanda, Sibiryada ve Çinde bulunan çömlekleri mukayese ederek; birinci Sus medeniyetinin, bu İran medeniyetine ittisal ettiğini ve binnetice Orta ve Şimalî Asyadan gelen ve İran tarikile Mezopotamya ve Küçük Asyaya yayılan geniş bir neolitik medeniyetin bir olduğunu izah eylemiştir.

Demek oluyor ki, Sus medeniyetile alâkadar olan Mısır medeniyeti dahi, Türkistan ve Sibiryadan intişar edip gelen bu geniş medeniyet zincirinin bir halkasından başka bir şey değildir. Lisanî, étnoğrafî ve sair tetkikat bunu daha ziyade teyit edecektir.

Fikrimize göre, Yukarı Mısıra, Tep civarlarına neolitik medeniyeti getiren ve Hâm nesline nisbet edilen "Ulus„ lar Türk olduğu gibi, Aşağı Mısıra eneolitik medeniyeti getirenler de Türklerdir. Kuşiler [2] bu gün bile Orta Asyanın

[1] Hist. de l'Orient par. A. Moret S. 63.

[2] Yomutlar ve Kırgızlar arasında kuşçu namile birer oymaktır.

sayısız Türk kabîlelerinden biri olarak yaşamaktadır. Libiler, Nubiler ayni kabail meyanında bulunmaktadır.

Gallaslar; tarihî devrin Galaç, Galat kevmidir ki, Fransayı vaktile işgal ve imar eden Galatlar yahut Keltler dahi bunlardan bir şubedir. Tyroglular en eski zamanlarda şimdiki Bergama şimalinde bulunan ve eskiden Madera dağları denilen dağlarda sakin kavmin bir koludur ki bunlar da Tyroglu = Turoğlu namını takınan Türklerdir. Vaktile Fenike sahillerinin en meşhur beldesi olan Tyr = Tur şehri Tur kabîlesine mensup olduğu gibi, Akdenizin diğer sahasında tesadüf edilen meşhur Tyrsenler ve Tyrrhénienne denizine kendi isimlerini veren Tyrler dahi işte bu Tur ismini taşıyan kavimdir [1] Türkler bu Tur kavmindendir.

Eğer bunlar Aşağı Mısırı, Şapdenizi veya Süveyş yolile gelip işgal edenlerden daha eski zamanlarda Yukarı Mısırı işgal etmişlerse; hiç şüphesiz bunlar Mezopotamyadan, Arabistan yarımadasının şark sahillerini takip ederek Hadramut yolu ile Babülmendebe kadar inmişler ve oradan Somalı arazisine geçerek; Nil mecrasını takip ile Yukarı Mısıra çıkmışlardır. Şu halde bunlar henüz maden keşfedilmezden evvelki zamanlarda ana yurdu terketmek ve yeni hayat merkezleri aramak mecburiyetinde kalan Türk kabîleleri olabilir. Aşağı Mısırı işgal edenler ise, maden medeniyetinin başlangıcında ya Kürdistan dağları eteklerini ve Fırat vadisini takip ederek Suriye ve Filistin üzerinden Süveyşi geçmiş olabilirler; veyahut Arabistan yarımadasının şarkında Necit kıt'asından bir kısmı cenuba doğru yürürken, diğer kısmı garba doğru yürüyerek, Kuseym üzerinden Teyma vadisi tarikile Şapdenizine vâsıl olarak, oradan kayıklarla Kuseyra çıkmış olabilirler.

Necit denilen kıt'anın ismile Mısırın en eski medeniyetini gösteren mezarlıkların bulunduğu Nagada kelimesi arasında da nekadar münasebet vardır: (Negit = Nagada). şüphe etmemelidir ki bu her iki isim mutlaka tek bir unsur tarafından oralarda bırakılmıştır.

İmdi bunlar yekdiğerinin akrabası olan ve bir ırka mensup bulunan kabîlelerdir; müşterek bir asla merbut oldukları halde, tezahürü haricisi itibarile arkeologlar nazarında muhtelif ırklara mensup farz ve tahmin edilmektedirler. Bunun delillerine her adımda tesadüf edeceğiz.

[1] Tur: Dikkate şayandır ki Tyrogli, Tyr, Tyrsen isimleri yunanca (Y) harfile yazılır; bu harf fransızca okunuşta (i) tarzında okunduğu halde hakikatte (u) harfine muadildir

III

YAZI VE RAKAM

Bu medeniyetin en güzel eserlerinden biri yazının icadıdır. Ancak, yazının tekâmül tarihi bize gösteriyor ki bunun esası da Mısırda vücut bulmuş bir şey olmayıp; eneolitik devri açan ahali tarafından Mısıra getirilmiş ve orada tekâmül ettirilmiştir.

İnsanlar çok eski zamandanberi fikirlerini tersim ile ifade ederlerdi. Bir şeyi, bir sahneyi anlatmak istedikleri vakit, o şeyin, veya o sahnede vaki olan şeylerin aynini tersim ederlerdi. Bu resimler ya hakikî, veya mecazî bir manada kullanılırdı.

Bu şeklî ifadenin parlak bir misali Dâra ile İskitlerin muharebesinde görülür. Bu nevi yazının tersimindeki güçlükten başka, okuyanlar için maksadı anlamakta da çok güçlük vardı. Bahusus mecazî manalar türlü türlü anlaşılmağa meydan veriyordu.

Sadece kabîle hayatı devam ettiği zamanlarda bu yazı şekli de devam etti. Çünkü kabîleler kendi başlıkları, kendi prensleri tarafından idare olunuyor ve kabile halkı onun emrini, onun arzusunu kendi dilinden alıyordu. Tersimî yazıya müracaat ya bir büyük vak'anın hatırasını unutturmamak veya muhtelif kabîleler arasında arasıra baş gösteren mühim hâdiselerde muhabere vasıtası olmak tarzında idi.

Mısırda muntazam bir devlet teşkilâtı vücut bulduğu vakit kıralların emir ve iradelerini halk arasına sıhhatle yaymak için, daha sağlam bir vasıtaya müracaat lâzım geldi. Nitekim Sumer - Elâmda dahi ayni ihtiyaç baş gösterdi. Bundan Mısırda hiyeroğlif, Sumer - Elâmda çivi hattı (cunéiforme) denilen yazılar hâsıl olmuştur.

Bu yazıların esası yine eski tersim usulüdür. Bu defa bir fikir, bir maksat resmedilecek yerde o resimlere birer harf veya birer hece vazifesi verilmiştir; tam bir şekil resmedilecek yerde yavaş yavaş resmin teferrüat ve

tafsilâtı atılarak, ana çizgiler bırakılmış ve buna da biçim verile verile (stylisation) hiyeroğlif'den hiyeratik şekle; ve resimden çivi hattı şekline varılmıştır.

Fikrî yazıda, fikri ifade eden resim yalnız olarak kullanıldığı vakit birinci olarak resmin hakikatini (yani resmolunan şeyi) ikinci derecede bundan doğan manayı (yani o şeyin hareketini veya o şey üzerinde vaki olan hareketi) ve üçüncü olarak ta mecazî manayı (yani o şeye tabiî veya itibarî olarak raptedilen vasıfları) gösterir. Söz dilinde bu muhtelif şeyler açıkça söylenirken, fikrî yazıda (idéogramme) bu açıklık yoktur. Binaenaleyh türlü türlü anlaşılmağa müsaittir. Çünkü her fikrî yazı konuşma dilinin türlü kelimelerini birden ihtiva eder. Şu halde bunları ayırdedecek şekilde yazabilmek için, resmi veya işareti muhtelif sesleri çıkarabilecek bir hale koymalıdır. Meselâ Mısırda göze ir (t) deniliyordu, görmeğe de (maa) denilirdi. Kulağa (mester), işitmeğe (sedem) deniliyordu [1]. Şimdi gözü veya kulağı gösteren bir fikrî yazı acaba sadece göz veya kulak kelimesini mi, yoksa görmek veyahut işitmek fiilini mi ifade etmek ister; bunu kat'î surette tayin etmek mümkün değildir.

Diğer taraftan insanların ağzından çıkan kelimeler mahdut birtakım sesleri ihtiva eder. Birçok kelimeler vardır ki manaları pek ayrı olduğu halde, hemen hemen ayni sesle söylenir. Şu halde bir taraftan ses ayrılığı, diğer taraftan ses birliği fikrî yazının anlaşılmasını son derece güçleştirir.

Şu halde işaretler bir şekli, bir resmi değil; bir sözü ifade etmelidir. İşte bundan ötürü tersimî yazı yalnız fikir yazısı olmaktan çıkmış; ses yazısı haline geçmiştir(écriture phonétipue).

[1] Mısırın gözü ifade eden «ir» kelimesi türkçe görmek kelimesinin kökü olan «gör» kelimesidir. Gör lâfzı türkçede sonradan göz haline gelmiştir. Ir kelimesinin nihayetindeki «t» harfinin bir kıymeti olmadığı mehazlarda bu harfin parantez içine alınmasile anlaşılmaktadır. Gör kelimesinin başlangıcındaki «g» harfi kaide veçhile sukut etmiştir. Görmek demek olan «maa» kelimesi türkçe bakma fiilinin kökü olan bak bma kelimesidir. Mısırlılar «k» harfini tahfif ederek telâffuz edişlerini Arapçada da göstermişlerdir. Ezcümle «kalp» yerine «elb» diye telâffuz ederler. «B» harfi ise «m» harfile daima tebadül eder. Binaenaleyh bak bma = maa olmuştur. İşitmek demek olan «sedem» yine türkçe işitme kelimesidir. Evvelinden sadalı harf düşmüş şitme sedem olmuştur. Kulak demek olan «mester» kelimesindeki «m» harfi Arapçanın ismi aleti olan «m» dir ki, işitme vasıtası işitme aleti demek olup bundan kulak murat edilmiştir. Arapçada da ismi alet olan bu «m» yine Uralo - altayik'tir

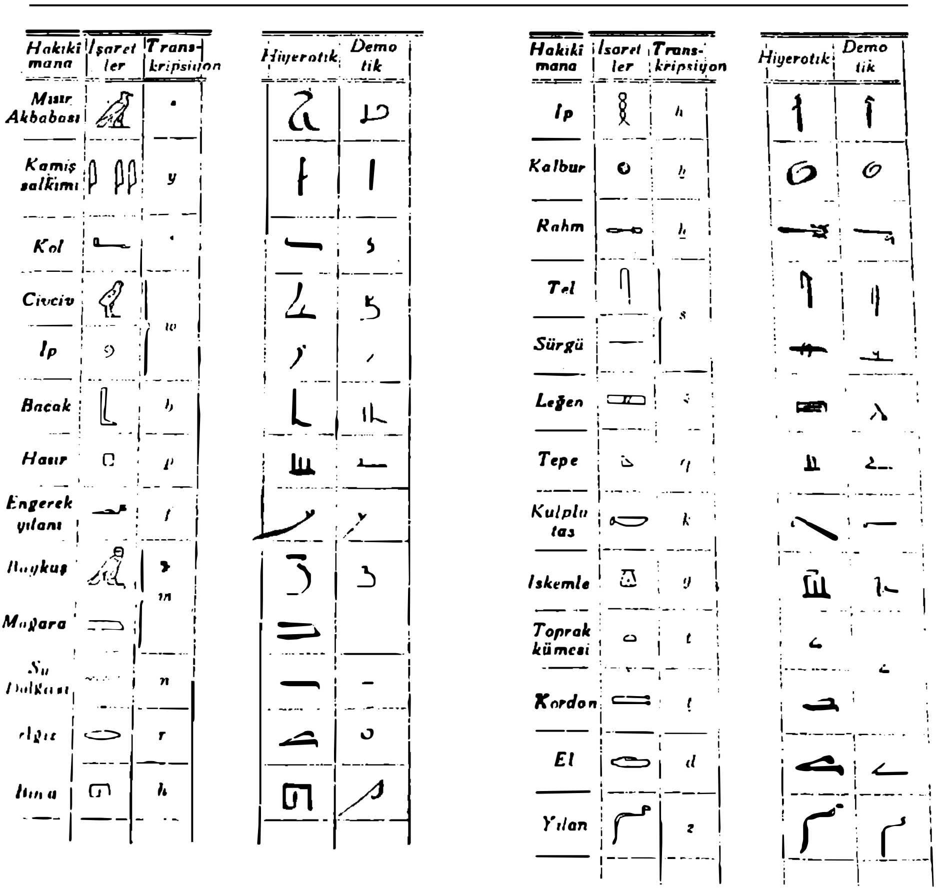
nur [1]. Bu iki harfli işaret, muhtelif manalar ifade eden yine o sesle söylenebilecek muhtelif kelimeleri hatırlatması mümkün olduğu için; okunmayı teshil ve tahsis etmek üzere, her birine tek harfli bir işaret dahi ilâve olunur. Ve şu şekli alır: Küp + B + dağ + V. Hecaî ve alfabetik işaretlerin bir halitası olur.

Kaldı ki bir kelime daima fikir yazısile yazılabilir. Meselâ bir musiki aleti olan luth mecazî manada iyi, güzel demektir ki Mısırca (nfr) okunur. Bir kâtip yalnız luth'u resmetmek suretile bunu yazabilir. İsterse luth'u resim ile beraber şu üç harfi de ilâve edebilir (nfr) ve isterse luth'u resmederek; yalnız fr harflerini ilâve eder. Hattâ yalnız r harfinin ilâvesini kâfi görebilir ve nadiren de luth'u resmetmeksizin yalnız harflerle yazar. Görünüyor ki Mısır yazısı harfli yazı olmaktan ziyade heceli ve resimlidir, ve bunlar biribirile mezc ve terkip edilmektedir.

Gerek resim ve gerek ses yazısını daha iyi anlatmak, daha doğru okutmak için, Mısırlılar bir işaret daha kullandılar ki buna da tahsis işareti (déterminatif) denilebilir. Meselâ: bir ismi has yazıldığı vakit erkekse önüne erkek işareti, kadın ise kadın işareti; kıral ise kıral ve ilâh ise ilâh işareti, şehir ise şehre mahsus işaret konulur. Bunlar da yeni bir işaret değildir. Eski resim yazısı şekilleridir. Kelimenin sonuna bunlar konulmakla bahsolunan şeyin veya fikrin nevi ve mahiyetini telkine ve işaretlerin müphemiyetini izale ile kelimeyi kesmeğe yaramaktadır. Bu determinatiflerin Sumerlerde de kullanılmakta olduğu malûmdur.

Resim yazısı bilhassa resmî metinlerde ve büyük binaların ve heykellerin, direklerin tezyinatında istimal edilmiştir. Yavaş yavaş işaretler ve resimler kâtiplerin kalemleri altında kısaltılmış, tafsilât ve teferruatı atılmış, resimlerin yalnız çerçevesi kalmıştır. Hiyoroğlifin bu muhtasar ve kısık şekline hieratik yazı tesmiye olunur. Memfis İmparatorluğunun başlangıcındanberi idarî vesikalar edebî ve dinî metinler ve muhaberat, taş lâvhalar, deriler, tahtalar bilhassa siyah veya kırmızı mürekkeple ve bir kamış ka-

[1] Mısırca vazoyu ifade eden "ab„ kelimesi türkçe "kap„ kelimesidir. "k„ harfi tahfif olunmuştur. Dağı ifade eden "du„ kelimesi yine türkçe dağ kelimesidir ki tağ, tav, tuğ şekillerinde de telâffuz eden kabileler vardır. Çovaşçada tağ "tu„ diye telâffuz olunur. (Tu, Tuğ) aynı şeydir

Alfabe harfleri rolünü oynıyan ve bir konson fonetiği kıymetinde bulunan hiyeroglif işaretler

lemle papirüs yaprakları üzerine, bu yazile yazılmıştır. Asıl kitabelerin yazısı budur.

Tep İmparatorluğunun sonlarına doğru yazının istimali gitgide yayılmış ve genişlemiş olduğundan; mukaveleler, edebî ve dinî metinler, hususî muhabereler, hieratik şeklin pek ziyade kısaltılmış başka bir şeklile yazılmağa başlandı. Buna Yunanlılar demotik demişlerdir ki bu gün de bu isim ile anılmaktadır. Avam yazısı demektir.

Bu üç şekil altında da işaretlerin tabiati ve mahiyeti ayni şeydir: Fikir yazısından ses yazısına intikal.

Sumer - Elâm yazısı da bu tekâmül yolunu takip etmiştir. Resim yazısı yavaş yavaş füruat ve tafsilât atılarak, yalnız ana çizgiler bırakılarak yazılmağa başlanmış, ve buna da biçim verile verile çivi yazısı (cunéiforme) şeklini almıştır. Yalnız Mısırdaki tekâmülün aldığı şekil ile Sumer - Elâm'daki şekil başka başka olmuştur. Hareket noktası ve gidilen yol ve usul aynidir.

Görülüyor ki resim yazısı ne Mısırda, ne Sumer - Elâm'da icat edilmiş bir şey değildir. Bu ahali, bu kıt'alara gelmezden evvel, müşterek hayat geçirdikleri Orta Asyanın derinliklerinde, bilinmez diyarlarda, fikirlerini biribirine yazı ile anlatmak lüzumunu hissedecek kadar medeniyet yolunda ilerlemiş ve resim yazısile bu lüzumu tatmine başlamışlardı. Bunlar Mısır ve Mezopotamyada yerleştikten sonra bu yazıyı tekâmül ettirerek tarih devresine girmişlerdir.

Rakamların işaretlerine gelince: Mısırda rakam usulü aşarî olub elin on parmağından alınmıştır. Kalkmış parmak amudî bir çizgi olarak temsil olunmuş ve 1 rekamı vücude getirilmiştir. 9 a kadar (9 dahil) adetler ne kadarsa o kadar düz birer çizgi çizilirdi. 10 yeni bir işaretle gösterilmiştir ki o da atnalı şeklinde kıvrılmış bir hattır. Ondan yüze kadar her on, o kadar, on işaretile ifade olunurdu.

Yüz, kendi üzerine yuvarlanmış bir kordela; bin, papirüs yaprağı; on bin, büyük bir parmak veya süngü; yüz bin, kurbağa yavrusu; milyon, kolunu yukarı kaldırmış bir adam şeklinde yazılıdır. Böylece her biri ayrı bir işaretle ifade edilmiştir. Bu şekilde rakam levhaları itmam olunmuş ve her türlü ihtiyaçları karşılıyacak hale getirilmiştir. Bu işaretler yazının keşfile muasır zannolunabilir.

Zaman: En eski zamanlardan beri şu şekilde ifade olunmuştur.

1 : Sene: Bunun temsilî işareti palmiye (*Palmier*) yaprağının bir derecesi idi. Palmiye yaprakları her sene bir basamak vücude getirdiğinden, senenin temsilî işareti palmiye olmuştur.

2 : Ay: Bir hilâl ile yazılır.

3 : Gün: Güneş kursu ile ifade edilmiş olup 12 saat gece ve 12 saat gündüz olarak taksim olunmuştur. Bunda 7 günlük hafta mevcut değildir. Eski imparatorluk devrinde (10 gün ve nısıf ay) dinî merasimin ifası için zikrolunmuşlardır.

IV

TAKVİM

Takvim: Takvim yıldızların tarassudu ve onların semada görünen yürüyüşleri üzerine hesaplanmıştır. Ay bir hilâl ile işaretlenmiş olduğundan diğer hilâlin zuhûruna kadar geçen müddetin hesabında esas olmuştur. Maahaza Mısırlılar ay üzerine hesap edilen sene usulünü pek çabuk terketmişlerdir. Takvimde esas ve nâzım olan güneştir. Tulû ve grup; zamanı gün ile geceye taksim eder. Tabiî mevsimler yani Mısırda Nilin taşması, mutedil mevsim, sıcak mevsim biribirlerini 4 aydan 4 aya takip ederler.

Mısır senesi: Helyopolis, Memfis havalisi için 5 inci veya 4 üncü bin senenin *grégorien* takvimine göre 15 haziran ve jülyen takvimine göre 19 temmuz tarihine müsadif günde Mısır heyetşinasları gök yüzünde parlak bir işaret müşahede ettiler. Sabahın en parlak yıldızı olan Sothis - İzis (şimdiki Siriüs) şafakla beraber şark ufkunda tulû eden güneşle beraber ayni yükseklikte zuhûr ve tulû etmiş olduğunu gördüler. Bu semavî vak'a yani sottis'in tulûu ki buna biz sottis yıldızının güneşle beraber tulûu diyebiliriz. Arz üzerinde hayret verici bir hâdise ile birleşti. Çünkü ayni günde Memfis ahalisi Nilin uzun kurak aylardan sonra adeta kurumuş olan yataklarına suların geldiğini görmüşlerdir. Binaenaleyh Mısırı sahra tahakkümünden kurtaran Nil sularının tuğyanile Sottis'in yükselmesi arasında sebep ile netice arasındaki rabıta gibi bir rabıtanın mevcudiyetini istihraç ettiler.

Hakikaten o gün Nil tarafından Mısıra yeni bir hayat getiriliyor; ve tabiatte bir devir biterek yeni bir devir başlıyordu.

İmdi Sothis'in güneşle beraber tulûile yeryüzünde Nilin taşması yeniden hâsıl oluncıya kadar geçen zamanı sene mebdei addettiler.

Müphem sene ve Sothiaque sene: Mısır heyetşinasları Sottis'in güneşe nisbetle işgal etmiş olduğu yeri tekrar işgal edebilmesi için 365 gün ¼ zamana ihtiyaç olduğunu hesaplıyabilmişlerdir. Bu şekilde bir sothiaque sene vazolundu. Bunun mevcudiyeti metinlerden istihraç olunmaktadır. Bu sene tabiî ve sabittir; çünkü "dünya intizamına" ve tabiî mevsim sıralarına uygundur. Fakat bu 365 gün ¼ den ibaret olan sene amelî hayata kabili tatbik değildir. Muhasipler ve âlimler tarafından hesaplanabilir. İşi güneşin mevcudiyetine bağlı olan işçi ve köylü için sene gündüz ve geceden ibarettir. 365 gün sonra ¼ gün bunlar tarafından nazarı itibara alınamaz. Nitekim amelî hayatta senenin 365 gün üzerine tanzim edilmiş bir takvimine tesadüf edilmiştir.

Bu takvim her biri 30 günden ibaret 12 aya (360 gün) senebaşında 5 gün ilâve edilmek suretile tanzim edilmiştir.

Bu 12 ay 3 mevsime taksim edilmişti. 4 ay taşma (Akhet) 4 ay nebatatın büyümesi (pert) 4 ay sıcaklık (Shemu) ve buna Yunanlılar tarafından epagomène denilen 5 günün ilâvesi. İşte Mısır takviminde medenî sene, müphem sene denilen yıl bu şekilde idi.

Filhakika Theorique mebdei Sothis'in güneşle beraber tulû ettiği günde başlıyan (19 temmuz julien = 15 haziran grégorien) bu sene, tabiî mevsimler ve Sothis'in devri ile gayet istisnaî olarak tetabuk eder. Çünkü Sothis ancak 365 gün ¼ de devrini ikmal eder ve medenî takvimdeki sene ise yalnız 365 günden ibarettir. Demek oluyor ki tabiî senenin ilk günlerinden itibaren (Sotis'in güneşle beraber tulûu) medenî takvim, daimî olarak senede ¼ gün Sothis senesinden ileri gitmiş oluyor.

4 sene nihayetinde Sothis, senenin ikinci günü güneşle beraber tulû etmiş oluyor. 8 sene nihayetinde ise 3 üncü günü ve ilâ... şu halde takvim senesi müphem oluyor, çünkü semavî dünyanın mekanizmasına nisbetle daima inhiraf ediyor. Diğer taraftan takvim, Nilin taşması ile ve tabiî mevsimlerle de uygun düşmiyecektir. Bir an gelecektir ki yaz ayları kış mevsimine ve kış ayları yaz mevsimine isabet edecekler dir. Ancak 1460 müphem sene sonunda ve 1461 inci senenin bidayetinden itibaren ve yalnız 4 sene zarfında Sothis'in güneşle beraber tulûu ve Nil sularının taşması birleşecektir. Bu 1460 Sothiaque senesi müphem sene ile

mutabık getirmek için lâzım olan 1461 müphem seneye biz “Sothiaque devre„ diyoruz.

Mısır tarihi sırasında bu intibak yalnız Milâttan evvel 4241, 2781, 1321 senelerinde ve Milâttan sonra da 141inci senede vuku bulmuştur.

Sabit takvim ve müphem takvim: Bu esaslı uygunsuzluk Mısırlıların gözünden kaçmamıştı. Bazı edebî eserlerde kışın yaz yerine gelmesinden ve ayların yerlerinden kaçmasından şikâyetler görülmektedir. Bu uygunsuzluğu tashih etmek müphem takvim ile tabiat arasındaki ahengi iade eylemek için her 4 senede bir, sene başlarına ilâve olunan güne bir altıncı gün ilâve etmek icap ediyordu. Bu şekilde medenî senenin Sothis üzerinde almış olduğu avans imha edilmiş olurdu. Ptoleme devrinden evvel böyle bir ıslahın herhangi bir Firavun tarafından yaptırılmış olduğunu gösterir hiçbir metne tesadüf olunamamıştır. Filvaki bu müphem takvimi tashihe Evergète Ptoleme III tarafından Milâttan evvel 238 senesinde yapılan teşebbüsten başka bir teşebbüs yapılmamıştır. Ancak Ptoleme'lerden çok evvel Tep devrinden elimizde bayramların papirüs veya mabet duvarları üzerine yazılmış listeleri vardır ki bunlar da müphem takvimin tarihleri Sothis'in tulûunun kat'î günü ile tamamen muvazi olarak konulmuştur.

Demek oluyor ki rahiplerle devlet idaresi sabit bir takvim kullanıyorlardı. Ve bu takvim Sothis'in 365 gün $\frac{1}{4}$ devri üzerine kurulmuştu. Ziraî, dinî merasime, dünya intizamına ve tabiî mevsimlere tam tetabuk ediyordu. Bu sabit takvimi sene başına ilâve olunan 5 günden maada her 4 senede bir, bu beş güne bir altıncı gün ilâve edilerek hesaplanmış olduğu zannolunabilir.

Ptoleme III'in neşrettiği ferman ağlebi ihtimal resmî sabit takvimi müphem takvim yerine ikame etmek ve herkes tarafından istimal edilmek için yapılmış, bir ıslahat teşebbüsünden ibaret olması melhuzdur.

Bu takvimin icadı tarihine ve menşeine gelince: Sabit ve müphem senenin mebdei gördüğümüz gibi Sothis'in güneşle beraber tulûu olacağından, Mısır takvimi icat edildiği zaman sene başı hakikaten jüliyen 19 temmuza isabet etmiş idi, çünkü riyaziyuna göre müphem sene ile Sothis senesi

arasında bu mutabakat Milâttan evvel 4241, 2781, 1321 tarihlerinde hakikaten vaki oldu.

Tin hanedanından beri bu tarihi kullanmak âdeti mevcut olduğu ehramlarda vesaire de görülmektedir. Şu halde bu tarihlerden 2781 senesi, Tin kırallarından muahhar olduğu için, bu yılı tarih mebdei addedilmek mümkün değildir. 4241 senesi bütün isteklere cevap vermekte olduğundan, birçok âlimler bu yılı takvimin ihdas edildiği tarih olarak kabul etmektedirler.

Diğer taraftan Sothis'in güneşle beraber tulûu olan 19 temmuz tarihinin 5 inci ve 4 üncü bin senelerde ancak Menfis ve Heliopolis arz dairelerinde bulunan heyetşinaslar tarafından hesap edilecek tarih olduğu kabul edilmektedir; çünkü riyazî hesaplara göre yukarı Mısırda bulunan müşahitler Sothis'in güneşle beraber tulûunu başka günlerde, meselâ Koptos'da 15 temmuzda görebilirlerdi.

Demek ki takvim aşağı Mısırlıların bir icadıdır. Şunu da kaydetmeliyiz ki firavunların vakayi ve hâdisatı böyle sabit bir takvim üzerine hesap edilerek, tarihlenmiş olmayıp; her firavun, makamı saltanata geçtikçe tarih değişmiş; ve kendi saltanat müddetleri, vakayiin tarihini vazetmekte esas tutulmuştur. Meselâ Ramses'in tahta geçtiğinin 12 inci senesi gibi tarih istimal edildiği için hâdisatın tam senesini ve zamanını tayinde büyük güçlükler hâsıl olmuştur.

V

NOMLAR

Nekadar geriye doğru gidersek gidelim, Mısır medeniyeti ilk insan cemiyetlerinin iptidaî şekillerinden çok ilerlemiş ve oldukça mühim terakkî derecesine ermiş bir medeniyet halinde görünür.

Bu medeniyeti vücude getiren ahali, hiç şüphe yoktur ki Mısırı gelip işgal ettikleri vakit, ayni medeniyetle mücehhez olarak oraya gelmişlerdir.

Bu ahali hiç şüphe yoktur ki Nil deresini birden ve toptan işgal etmiş değildiler. Bu devir, Sibiryadan ve Turan yaylâsından cihanın her tarafına akın etmeğe başlıyan insanların umumî göçkünlük devri idi. Bunlar ya arkalarından hiç durmaksızın akıp gelen göç kafilelerinin tazyiki ile ve yahut yerleşecek müsait bir yer aramak suretile muhtelif oymaklar halinde vakit vakit Nil kenarlarını, parça parça işgal etmişlerdir. Bunlar ya tek oymaklar veya konfederasyon şekline girmiş kümeler halinde gelip yerleşmişlerdir. Şu kadar ki bu muhtelif oymakların Nil üzerine vaki olan bu akınları arasından pek uzun fasılalar geçmiş olması gerektir. Çünkü Mısırlıların (Khasep) dedikleri çöl oymakları Nil kenarlarına geldikleri vakit, bu sahayı tamamile işgal ve imar edilmiş bir halde buldular. Ve bu oymaklarla Mısırlıların mücadeleleri başladı. Biri hayat membaını ele geçirmek; diğeri o membaı kendine saklamak, elinde tutmak için çarpıştılar. Mısırlıların "dokuz ok" dedikleri bu oymaklar da ayni medeniyete malik olarak gelmişlerdi. Fakat ilk gelip yerleşenlerin kırılmaz mukavemeti karşısında, bunlar medeniyetlerinin açılmasına ve yayılmasına, yücelmesine müsait olmıyacak çöllerde, yabani ve serseri bir hayat geçirmeğe mecbur kaldılar. Sahura ve Neveserre mabetlerinde kanatlı ve kuş başlı Grifon denilen bir aslan heykeli görülür ki kıralı temsil eden bu aslan, Mısırın düşmanlarını devirmek vaziyetindedir. Ayaklarının altında yalnız Semit'ler ve Libi'ler değil,

Mısır tipi ile büyük bir benzeyiş gösteren adamlar da vardır. Bunların " İyuntiu yahut Tiroglidit„ denilen adamlar olması mümkündür.

Tiroglidit veya İyuntiu denilen bu oymaklarla Mısırlıların cidali, zaman zaman ve uzun asırlar devam etmiştir. Halbuki bu İyuntiuların daha eski olarak Nil kenarlarına gelen bir kolu Aşağı Mısırda (İyuntiu) şehrini tesis etmiş ve orayı büyük bir medeniyet merkezi haline koymuştu. Kim bilir daha nekadar zaman sonra gelen başka kolları ise bunlar nazarında yabancı, ecnebi, bedevi, serseri sayılıyordu.

Kezalik aşağı Nube mezarlıklarından çıkarılan cesetler Mısırlılara tamamen benziyorlardı " Aşağı Nube iptidaî zamanlarda kültür ve antropoloji noktai nazarından tamamen Mısıra müşabihtir. Lâkin Mısır kültürde ilerlerken, Nube medeniyeti eski ve orta imparatorluklar devrinde durgun kalmıştır [1]„.

Bir medeniyetin, durgun da olsa az çok devamına müsait olan Nubi'deki Nilin pek dar şeridi bir tarafa bırakılırsa; Nili saran susuz çöllerde yaşamağa mahkûm kalmış ve iptidaî medeniyetlerini de bu çöllerin derinliklerinde kaybetmiş olan bu adamlara karşı, Mısırlılar, dere boyunu olanca gayretlerile muhafaza etmeğe çalışıyorlardı. Nil kenarlarına yerleşen bu ahalinin ilk düşündüğü korunma tedbiri, oturdukları yerde hemen bir kale yapmaktı. Bu kale hem işgal ettikleri sahanın bekçisi, hem de çölden gelecek taarruza karşı korunma ve müdafaa vasıtası idi. Her oymak veya oymaklar konfederasyonu böyle, bir veya birkaç kale vücude getiriyordu. Bu kaleler zaman ile büyük şehirlerin ve büyük medeniyet merkezlerinin temeli ve esası olmuştur.

Her oymağın veya oymaklar kümesinin işgal ettiği yere "Khasep„ diyorlardı. Lâgitler zamanında bunu yunanca "Nome„ diye tercüme etmişlerdir. Ve tarihte bu isim ile yadolunur [2]. İmparatorluklar devrinde, Nomlar idare taksimatı şeklinde görünürse de, en eski zamanlara doğru ilerledikçe, bunların kabile isimlerinden ibaret olduğu ve Khasep kıt'a manasına geldiği, filân kabilenin kıtası ma-

[1] Hist. de l'Antiquité par Edouard Meyer S. 165 A not

[2] Khasep arapça «kısım» kelimesinin bir şekli diğeridir ki kıt'a manasınadır ve türkçe «kısım» kelimesidir. Yunanca Nom kelimesi de kıta demektir yunancaya aynen tercüme edilmiştir.

nasını ifade ettiği anlaşılır. Her nomun kendine mahsus dini, kendine mahsus damgası vardı. Nil ırmağı üzerinde kullandıkları binlerce kayıkların direklerinde bu damgalar, bir nevi bayrakları ve oymaklarının alâmetleri idi. Bunlar kendi başlıkları, kendi birincileri (prensleri) veya İkeleri tarafından idare olunuyor; ve her nom müstakil bir cemiyet halinde bulunuyordu. Şüphesiz vakit vakit çölden gelen veya gelmesi melhuz olan tecavüzlere karşı yeni birleşmeler, yeni uzlaşmalar hâsıl oluyor ve oymak İkelerinden birinin idare ve kumandası altında yeni ve daha büyük konfederasyonlar yapılıyordu. Böyle böyle tarihin başlangıcından evvel iki mühim siyasî uzviyet teşekkül etti ki biri Yukarı Mısırda, diğeri Aşağı Mısırda idi. Nihayet ilk safhada Yukarı Mısırın faikiyetile Mısırda Firavunlar silsilesi başladı.

Nomların taşıdığı isimler, buraları işgal eden kabîlelerin hüviyetlerini meydana çıkarmakta ve binlerle senenin esrar örtülerinin bir ucunu kaldırarak, tarihin karanlıklarını aydınlatmaktadır. Bunların sayısı zaman ile azalmış, çoğalmıştır. Bazı eski müverrihler 36, Mısır listeleri 44 gösterirler ki bunların yarısı şimalî ve yarısı Cenubî Mısırda idi. Nomların ve şehirlerin bir kısmı, Lâgitler zamanında yunanca isim almışlardır. Çok dikkate şayandır ki Yunanlılar bu isimleri, tıpkı khasep kelimesi gibi adeta tercüme etmişlerdir. Yunanca isimler, asıl Mısırca isimlerin manasını anlatmaktadır.

Meselâ Mısırın en cenup noktasında Nubi hududunda To - khentit nomı vardı. (to), (toprak) memleket manasına olduğundan; To - khenti (khenti toprağı) demektir. Khent ise bize Hunları hatırlatmaktadır. Bunun merkezi (Apo = Aba) şehri idi ki Aba kabîlesini göstermektedir. Burada (Souanou) namile bir şehir daha vardı ki pek açık olarak Suvan kabîlesini anlatmaktadır. Suvanlar bugün Orta Asyada Karak kabîleleri arasında, Elmat'larla birleşerek Elma - Suvan namile yaşamakta olduğu gibi; bir şubesi de Kafkasyada pek maruf bir kabîle olan Suvan kabîlesidir. Görülüyor ki Aba'lar, Suvan'lar, Kun'lar orada bir konfederasyon halinde bulunmuşlar ve Kun'ların ismi, oturdukları yeri tayinde diğerlerine tefevvuk etmiştir.

Bundan ileride Tas - Horu nomu gelirdi ki burada Tazlarla Horların birleştikleri anlaşılmaktadır. Tazlar Orta Asyanın

maruf kabîlelerinden olduğu gibi, Hor = Kor (beyaz ateş) binaenaleyh güneş manasına olarak, bir Türk kabîlesinin namıdır. Teke Türkmenlerinin Tohtamış şubesinde bir oymaktır.

Biraz daha aşağıda Mısırın en büyük beldelerinden olan (Homerin, yüz kapılı Tep diye andığı) Tapit şehri vardır ki Yunanistanın Thebe şehrinin ismini taşımaktadır. Bu her iki şehri yapanlar muhtelif kollarla, muhtelif diyarlara yürüyen Topa Türklerinin muhtelif oymakları olduğunu tereddütsüz kabule mahal vardır. Topa Türklerinin Çinde dahi bir medeniyet devri açmış oldukları görülecektir.

Tep'in civarında Haroui nomu bize Arları hatırlatmaktadır.

Orta Mısırda (Apu) nomu yine Abaların işgal ettiği yerdir ki Abaların bir şubesi To - khenti'ye gelmezden evvel, veya onun diğer şubesinin burayı işgal ettiği anlaşılmaktadır.

Shashotpou - nomu, Sasları tabiri aharla Şasoları, ve İotef Nomu Yutları göstermektedir. Bu Yutların bir şubesi Baltık denizine kadar çıkarak; Danimarka yarımadasına Yutland namını verdirmiştir. Bunlar Türklerin Yat kabîlesidir ki bazan Yat - Yut ismile Orta Asyanın her tarafında tesadüf olunur.

Daha aşağılarda Mitum şehri Mete kabîlesini ve Deltanın başlangıcının sol sahilinde Kerkasor (Kırkız - Ur, kırkız kadehi) Kırgızları ve sağ sahilde İyuntiyu şehri Yunanistanın İyonlarını andırmaktadır.

Yine Deltada Sais (mısırca sav) şehri Sav kabîlesini göstermekle olduğu gibi Hatrip şehrinin bir diğer benzeri de Arabistanın bugün Medine dediğimiz Yatrip şehridir. Bunlar Yatrip yani Yat kalesi demektir. Ve her ikisi de Yat kabîlesinin yaptığı şehirlerdir. Yine o civarda Tanis şehri Tan kabîlesi namını taşımaktadır.

Nilin Peluziak kolu ile Tih çölü arasındaki Saru kalesi Türklerin pek maruf kabîlelerinden olan Saruları pek açık göstermektedir. Gelibolunun arkasındaki Saros körfezi ve Trakyadaki Saros ırmağı bu kabîlenin birer şubelerinin bıraktığı namlerdir.

Nomların, şehirlerin isimlerinden anladığımız bu ve emsali kabîleler muhtelif kümeler halinde şimalden ve cenuptan gelerek Nil deresinde boş buldukları yerlerde yerleştiler. Bunların her biri, ayrı küme halinde idi. Ve cümlesi aynı ırktan olmakla beraber aralarında sıkı bir bağ bulun

muyordu. Yalnız kümelerin ve oymakların kendi efradı arasında kabîle benliği hâkim oluyor ve her bir oymağın ismini bildiren işaret kabîlenin çözülmez bağını teşkil ediyordu. Bu işaretlerin, hattâ efradın vücutlerine bile döğüldüğü oluyordu. Divanı lûgatüttürk'te gördüğümüz Türk oymaklarının işaretleri de aynile bunlardan başka bir şey değildi.

Bu işaretler bir taraftan kabîle rabıtası, diğer taraftan da din rabıtası idi. Din telâkkisi esas itibarile bütün Mısırda ayni olmakla beraber; ilâhlar, isimleri, vasıfları ve kendilerini temsil eden mukaddes hayvanlar ve bayramlar her nomda ayrı idi - bundan dolayı her nom siyasî ve içtimaî ayrı bir varlık gösteriyordu. Bu muhtelif ilâhlar arasında bazan dostluklar; bazan düşmanlıklar olurdu - hattâ Romalılar zamanında iki nom arasında ciddî din kavgaları olmuştur [1].

Şüphesiz Nilin cereyanını düzeltmek ve kanalları temizlemek için, biribirine komşu nomlar arasında dar veya geniş mikyasta uyuşmalar ve birleşmeler oluyordu. Hattâ aralarında bu nevi işler üzerine zuhûr edecek ihtilâfları halletmek ve müşterek işlere düzen vermek için Sarulardan [2] mürekkep mahkemeler dahi vardı. İmparatorluk devirlerinde bu mahkemeler İkelerin yerine kaim olan valilerin riyaseti altında, yine Sarulardan mürekkep olarak devam etmekte idi. Fakat bütün bunlar

[1] Histoire de l'Antiquité par. E Meyer § 177.

[2] Saru memleketin vücuh ve ayanı idi. Ve eski kabîle prenslerinin ahfadıdırlar. Bu kelime Türkçe yaru kelimesidir ki Yakut şivesinde saru olmuştur: Nur ve nurani manasınadır. prenslerin ve hükümdarların güneşten ve nurdan unvan alışları malûmdur. Demek ki eski Mısır kabîle reisleri de Pirens olduklarından kendilerini nur addediyor ve saru unvanını alıyorlardı. Şayanı dikkattir ki Saru'nun nur masası Mısırlılarca da malûm idi. Güneşe mahsus olan mabede hetsaru denilirdi ki Nur şatosu mansına idi. (Histoire du Peuple egyptien C. 2. s. 143) Türkçenin Yakut şekline bürünen bu kelimesi birçok lisanlarda prens ve hükümdar unvanı olmuştur. Saru Sumercede prens, ayni kelime Asurca ve İbranice Şaru tarzında, kezalik prens manasınadır. Vaktile Babıli istilâ etmiş olan Gutilerin kıralları Şarlak unvanını taşırlardı ki Sarlık yani nurlu demektir. Rus İmparatorlarının Çar unvanı da budur. Bu unvanın Cesar kelimesinden muktebes olduğu zannı yanlış olsa gerektir. Kim bilir belki cesar kelimesinin de aslı Sardır Yakut dilinin Mısırda hâkim rolü vardır.

Büyük bir Türk kabîlesi olan Sarular dahi işte bu ismi taşırlar ki ilâhıyülmenşedır.

iptidaî zamanlarda, yani bir taç altında birleşmezden evvel muvakkat ve geçici şeylerdi.

Nomlar bu hususiyetlerini uzun müddet muhafaza ettiler. Her ne vakit firavunlar saltanatı zâfa uğramış ve merkezî kuvvet gevşemişse Nomlar istiklâllerini ele alıyor ve derebeylik usulü tekrar, başlıyordu. Türk tarihinin binlerle senelik yürüyüşünde, Türk saltanatlarının zâfa uğradığı zamanlarda daima gördüğümüz de budur.

VI

MISIRIN DİLİ

Bir milletin hüviyetini göstermek için, o milletin konuştuğu dilden daha beliğ ne olabilir? İşte Mısırlıların nereden geldiklerini, hangi ırka mensup olduklarını tayin emrinde de Mısırlıların dili en açık ve en kat'î delilleri ihtiva etmektedir. Bu dil inceden inceye tetkik olunursa, Uralo - Altayik bir halitadan ibaret olduğu görülür. Bu dilde Mançulardan, Tunguzlardan tutunuz da Fin - Ugur lisanlara kadar bütün Uralo - Altayik kelimeler mevcuttur. Türkçe bütün bu halita içinde hakimiyetini bariz surette göstermektedir. Bilhassa dine, medeniyete, yani felsefî, ahlâkî ve içtimaî fikirlere taallûk eden sözler; Türk kabîlelerine mahsus lehçe farklarile beraber, bu dilde büyük bir mevki tutmaktadır.

Bu halin manası tamamen vazıhtır. Mısırlılar ne Afrikada, ne de Nil vadisinde yetişmiş bir kavim değildir. Cümudiyelerin eriyip açılmasını müteakıp, Sibirya ve Turan yaylâsından kopan ilk muhaceret selinin getirip Nil vadisine kadar sürüklediği bir halktır. Bu halk mütaazzi ve müteşekkil bir millet olarak ta oraya gelmiş değillerdir. Muhtelif lehçeler konuşan, muhtelif kabîleler halinde oraya gelmiş ve Nil deresinin feyizli, bereketli toprakları üzerinde yerleşmiş bir halktır. Hattâ yalnız bir akın suretile de oraya gelmiş değillerdir. Muhtelif akınlarla, muhtelif zamanlarda gelip yerleşmişdir. Eskiden gelenlerle sonrakiler arasında tabiî olan döğüşmeler, boğuşmalardan sonra birleşmeler ve kaynaşmalar olmuştur. İşte Uralo - Altayik bütün lehçelerden kelimelere tesadüf olunmasının sebebi budur.

İki hâdise bilhassa nazarı dikkati caliptir. Biri Mısır lisanında fiillerin ve isimlerin tasrif usulü olmaması; diğeri bu lisanda birtakım Türk kelimelerinin en iptidaî şekillerinin mevcut bulunmasıdır. Bu hal bize Mısır ahalisinin ana yurtta, yani Turan yaylâsında daha lisan kaideleri teessüs etmemiş

olduğu ve ayni esasa taallûk eden muhtelif fikirleri ifade için kelime cevherlerine ilâveler yapılmağa henüz ihtiyaç görülmemiş bulunduğu bir devirde, yani pek kadîm zamanlarda Yukarı ve Ortaasyadan ayrılmış olduklarını göstermektedir.

Hiksosların Mısırı istilâsına kadar Mısırda at ırkının tanınmamış olması da ispat eder ki at cinsi ehlileştirilmeden çok evvel Mısırlılar Asyadan ayrılmışlardır.

Mısır lisanını tetkik eden, okuyan bütün Egiptoloğlar Mısır dilinde tasrifat olmadığı noktasında hemen müttefiktirler. Mısır yazısını ilk okuyan Champollion "Mısır lisanında fiillerin zaman ve eşhas fikrinden mücerret olarak kullanıldığını„ dermeyan etmişti[1]. Daha sonraki Egiptoloğlar tarafından yapılan tetkikat, bu fikrin tamamen doğru olduğunu teyit etti.

Alman âlimi Bunsen tarafından neşredilen Mısır tarihinin mukaddemesinde "Mısır lisanının en mühim evsafından biri şudur: bizce kök denilen ve filî bir hareketi ifade eden kelimeler bu lisanda hiçbir tebeddüle uğramaksızın ayni zamanda isim, ismi mücerret, sıfat olabilir. Meselâ anh kelimesi yaşamak, hayat, yaşıyan ve canlı bir adam manalarını ifade eder; demiştir„ [2].

Bilhassa Mısır lisanı hakkında büyük bir vukuf sahibi olan İngiliz âlimi Le Page Renuf "Mısır lisanında fiiller, vaziyet ve hareketi herhangi bir alâkadan mücerret olarak ifade eder. Onda ne zaman, ne tarz, ne eşhas, ne tasrif vardır. İndo-Avrupaî ve Semitik lisanlarda zarurî olan şahsî lâhikalar bile ona yabancıdır.„ dedikten sonra ilâve eder: "Mısır lisanile İndo-Avrupaî ve Semitik lisanları biribirinden ayıran başlıca farklardan biri evvlki gruplarda kelimenin cezri bünyesi anlaşılır, anlaşılmaz bir haldedir. Bu lisanlarda sadece kök sathın altındadır. Ve ancak araştırmakla meydana çıkar. Mısır lisanında bir kelime ne vaziyette istimal edilirse edilsin, hemen bozulmaz tarzda ayni halde kalır. Herhangi Mısır kelimesi isim, fiil, sıfat, zarf olabilir„ [3].

Sethe ile Ermanın tesis ettiği Berlin mektebi bu lisanı Arapçadan ayrılmış ve sülâsî şekli haiz bir lisan olmak

[1] Grammaire 390.

[2] Birch tarafından İngilizce tercüme Egypt's Place in universal History (Cilt: I. S. 283)

[3] Grammaire S. 110

üzere göstermeğe çalışmış ise de, bu âlimlerin yaptığı büyük mesainin bir hayal olduğu taayyün etmiştir [1]. Zaten arapçanın da sülâsî zannedilen şekli, mevhum olduğu muhakkak bulunmasına nazaran bu mesainin akamete mahkûmiyeti tabiî idi.

Mısır lisanından bahsedildiği vakit bunun sarfı mevzuubahs olamaz. Ancak kelimeler üzerinde tevakkuf etmek ve bunların bünyelerini tetkik eylemek iktıza eder.

Bu tetkikat yapıldığı vakit görülür ki: bazı kelimeler hakikaten en iptidaî şeklini muhafaza etmiştir. Meselâ türkçede götürmek demek olan "aparmak" kelimesinin en iptidaî şekli olmak lâzımgelen aba kelimesi Mısır lisanında götürmek demektir. Bizim merakibi bahriyeden kayık dediğimiz kelime Mısır lisanında kelimenin cevheri aslîsi olarak kay şeklinde kullanılmaktadır.

El kelimesinin yalnız vokali, el manasını ifade etmektedir. Diğer taraftan et kelimesi aynen hem et, hem de uzuv [2] manasını vermektedir.

Muhtelif şiveler telâffuz eden, muhtelif kabîlelerin vücudü bir kelimenin muhtelif tarzda kullanılmakta olmasile bir kat daha teeyyüt etmektedir. Meselâ ismi işaretlerden türkçe (Bu) lâfzı Mısır lisanında hem "Pu" hem de "Pa" şeklinde telâffuz edilmektedir. Kezalik "Şu" lâfzı "Su" ve "si" ; şunlar "sni, sut, set, sett" şekillerini almaktadır. Son t harfi Moğolların ve Fin - Ugurların cemi alâmeti olarak kullandıkları t harfidir. Bizim muhatap için kullandığımız "sen" lâfzı "Başkırtların" ova kısmında kullanılan "ten" şeklindedir. Fakat Fin - Ugurlar gibi sadece "T" olarak ta kullanıldığı vakidir. Zaten ayni lâfız bütün İndo-Avrupaî lisanlara da bu şiveden intikal etmiş görünür.

Bundan başka muhtelif Türk kabîlelerinin kelimelerde yaptığı bütün fonetik tahavvülâtı Mısır lisanında da görmek mümkündür. Vokallarin, şibih vokallarin ekseriya sukutu,

[1] Edouard Naville, L'évolution de la langue Egyptienne et les langues Semitique. Naville bu eserinde Berlin mektebinin nazariyesi aleyhine büyük bir vukuf ile hücum ederek bu nazariyeyi tahrip etmiştir.

[2] Bizim uzuv diye telâffuz ettigimiz arapça Udhuv kelimesinin aslı da ettir. Et: Ud udhuv olmuştur

"Y„ harfinin "B„ harfine "K„ harfinin "H„ harfine tahavvülü, kelime iptidalarına bir "N„ veya bir "S„ getirilmesi ve burada tafsili mahalsiz olan sair türlü fonetik tahavvüller Mısır lisanında da mevcuttur.

Uralo - Altayik lehçelerden birçok kelimelere tesadüf olunmaktadır. Ezcümle "Su„ manasına olan "mu„ kelimesi tamamen Tunguzların "Mu„ kelimesidir. [1] Bunun "Mi„ tarzında da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bizim *su* kelimesi "göl, havuz„ manasına kullanılmıştır.

Taş manasına olan "An„ kelimesi Mançuların ina kelimesidir. Talim manasına olan "Seba„ kelimesi kezalik Mançuların "Seme„ kelimesidir.

Adetten yüzü ifadeden Sat kelimesi farisî Sad kelimesinin aslı olan Fin lisanındaki Sat kelimesidir.

Yazışta vokal her vakit istimal edilmediği için ayni konsonlarla ifade edilen manalar arasında tedahül vaki olmaktadır. Bu kelimelerin okunuş tarzı belki de başka türlü idi. Meselâ Khr kelimesi hem güneş, hem kıral, hem doğan cinsinden atmaca, hem korkunç ve hem kurmak manasına gelmektedir. Halbuki kelime güneş manasile *kor* " narı beyza„, kıral manasile Mançuce *Koyran*, atmaca manasile *kırgı*, korkunç manasile bunun kökü olan *kork* ve kurmak manasile bunun cezri olan *kur* kelimesidir. Yukarda söylendiği veçhile Mısırda kelimelerin şekli iptidaîsi kalmış; sesli harfler de yazı arasında kullanılmamış ve bilhassa hecelerle ifade edilmiş olduğundan *kor*, *koyr*, *kır (gı)*, *kor (k)*, *kur (mak)* lâfızları Khr kelimesinde toplanmıştır.

Yine kelimelerin iptidaî şeklini gösteren *Sa* lâfzı da şayanı dikkattir. *Sa* akıl ve akıllı manasına olduğu gibi, hıfzu himaye manasına da gelmektedir. Burada birincisi türkçe akıl ve tefekkür manasına olan *Sağ* lâfzıdır ki fransızca *Sage* kelimesinin de aslıdır. Son g harfi düşmüştür. İkincisi de saklamaktaki *Sak* lâfzıdır. Bu sonuncunun ismi masdarı savut, ismi faili savu şeklini almakta ve ajan ismi olarak ta muhafız manasına sauti : sakçı = sagci kullanılmaktadır.

Bu müşahedatı teyit ve izahatı itmam için Mısır lisanından bazı kelimelerle türkçe mukabillerini karşılaştırmağı muvafık bulmaktayız.

[1] Arapça Ma kelimesi de Tunguzların Mu kelimesidir

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Ah	Parlak, güzel	Ak
Atet	Yatak	Yatak
Asr	Kızartmak	Kızart
A	Kol, el	El
Et	Aza, et	Et
Et	Oda, ev	Ota
Eu	Uyumak	Uyu, Ü (yakut)
Eur	Sürü	Ürü
Aba	Götürmek	Aparmak
Aba	Şarap testisi	Kap
Aca [1]	Hata, Günah	Yazığ
Ecet	Arkadaş	Eş
Oğt	Ökçe	Ökçe
Ehe	Yığılmak, kalabalık	Yığı
Ekket	Bir nevi ekmek	Ekmek
Em	Bir nevi tıbbî nebat	Em (ilâç)
Em	Yutmak	Emmek
An	Taş	İna (taş tunguz)
En	Yeniden fazla olarak	Yine
Enç (ent)	Sağlam, sıhhatte	Esen
Enç	İçyağı	İç, inç
Anh	Yemin	Ant
Ar	Küçük taş	İr
Arı	Binmek, yükselmek	Ör (Yükselmek)
Auti	Yazı	Biti
Bağ (bai)	Ruh	Fay Mançu
Bavi	Harp meydanı	Boğu (ş)
Boğ	Nefi ve inkâr	Yog (k)
Buğa	Yüce olmak	Yoka (yukarı)
Biya	Gökten inen su	Yağı (yağmur)
Biya, biyay	Mucize,hayretengizşey	Büyü (bügü)
Mut	Hububattan bir nevi	But (buğday)
Bidiş	Yorgun	Bitik, bitkin
Bağı	Yorgun, âtıl	Bıkkın
Bak	Zeytinyağı	Yağ
Ba	Alev	Yeş, yeşin (nur yıldırım)
Bsa	Siper	Pusu

[1] Bu harf C veya Z tazırnda mı okunuluyordu, şüphelidir.

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Bt	Koşmak	Bet (seri acele)
Bt	Yaymak (hayvanları)	Ot (otlatmak)
Dva	Erken, sabah, şafak	Doğu (tulû)
Dva	Sabah yıldızı	Doğu
Dvayt	Sabah	Doğu
Cş	Coşmak	Coş
Cş	Koşmak	Koş
Cşl	Koşu	Koşu
Caş	Kamış	Yaş
Hav	İnmek	Kaymak
Havt	Yağmur	(Ya) ğıt
Hap	Söylemek, yazmak	Gep (geplemek, söylemek)
Hbnt	Testi	Kap
Hbş	Gidermek, sarmak, örtmek	Kapayış
Hbs	Elbise, kumaş	Bez
Hen	Açmak	Aç
Hs.	Beyaz	As: Ak
Hsn	Azaltmak	Az
Hzn	Hüzün	Üzünmek, üzülmek
Hfa	Yere yüz sürmek	Kapa (nmak)
Hm	Edatı rabıta	İm, imdi
Hms	Oturmak	Konmak (konuş)
Hvn	Gençleşmek	Gen: Genç
Hbs, Hab	Örtmek, gizlemek	Kapamak
Hka	Reis, hükümdar	Eke, İke
Hor	Fakir olmak	Hor (lanmak)
Horu	Fakir	Hor
Hr	Horüs, atmaca	Kır (ğı)
Hr	Kıral	Koyran
Hr	Korkunç	Kork
Hrt	Korkutmak	Kork
Hr	Çadır dikmek	Kurmak
Hrs	Pislik	Kir
Hş	Soğuklamak	Üşümek
Hsp [1]	Hesap etmek	Saymak

[1] Arapça hesap kelimesi türkçe say kelimesindendir.

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Hsp	Kırmek, kesmek	Kesmek
Hsk	Kesmek	Kesmek
Hati	Akıl	Oti (yakut)
Hat	Yatak	Yat, kat
Ka	Ruh	Kya
Ka	Boğa	(Bu) ka, boğa
Kat	İnek, boğanın dişisi	Buka (T. tenis)
Kay	Bir nevi gemi	Kayık
Kap	Testi	Kap, küp
Kap	Gizlemek, örtmek	Kapamak
Ht	Ateş, alev	Ot
Hn	Çadır	Hana - Moğol çadır konag
Hno	Oturulacak yer	Konak
Hnm	Birlikte oturmak	Konum (komşu)
Hr	Mezar	Kör
Hrhr	Yıkmak	Kırmak (kır kır)
Hr	Devirmek, yıkmak	Kırmak
Hru	Ses, feryat	Kığırmak, Fr. Crie
Hs	Acele	Koş
Hs	Kesmek	Kesmek
Hti	Kesmek	Ketmek
Ma'	Görmek	Bakmak = ba'mak
Maa	Adil, hakikat, ay	Meğa (ay) [1]
Mu	Su	Mu (Tonguz)
Mut	Ana	(A) Mu (T. tenis)
Mi	Su	Mu
Ma	İnsan tohumu	Mun
Myu	Kedi	Miyav
Mhr	Hero behadir	Er [2]
Mn	Kalmak devam etmek	Mengu, ebedî
Mn	Istırap, hastalık	Munğ ıstırap
Mnt	Istırap, hastalık	Munğ
Mn	Ölçü	Man (batman)

[1] Mısırlılarda ay hakikat ve adaletin timsali olduğundan Maa lâfzile hem ay hemde adalet ve hakikat fikri ifade edilir. Bu kelime de Uygurcada ay manasına olan meğa kelimesidir ki Acemlerin Mah kelimesi de bundandır.

[2] Baştaki M harfi ilâvedir.

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Mnt, Mn	Böylece, bukadar	Munca
Mr	Piramit, merkat	Ur kale
Mr	Bağlamak	Örmek
Mru	Hâli yer	Bor
Mr	Sevmek	Amra (mak)
Mut	Ölüm, mevt	Mute mançu
Nec	Öğütmek, ezmek	Ez (mek)
Nhr	Marangoz	Kır (mak) [1]
Nhr	Balta ile kesmek	Kır (mak)
Nf	Nefes, rüzgâr	Üf (üflemek)
Nfi	Nefes almak	Üf (üflemek)
Nr	İnsan, insaniyet	Er
Nrı, Nri	Kuvvet kuvvetli	Er erk
Pt	Sema, gök	But (mavi gök)
Pa	Bu ismi işaret	Bu
Pu	Bu ismi işaret	Bu
Pd	Diz	But (bacak)
Pt	Uzatmak	Boy: Bod
Pr	Ev	Bark
Prt	Tohum, tane	Pur, Puray
Prr	Hero	Er
Ps	Parlatmak, nurlamak	Yeş yeşin [2]
Ps	Arka	Peş
Kr	Maden amelesi	Kır (ıcı)
Kr	Yuvarlak olmak	Kur, müdevver
Kren	Balta	Kırıcı
Kaut, Kavt	Kilit	Kirit: Kilit
Kas, kıs	Kusmak	Kus (mak)
Kas	Hayvanı koşmak, bağlamak	Koş (mak)
Rt	Adam	Er
Rtp	Yırtmak	Yırt (mak)
Sa	Akıl, âkıl	Sağ
Sa	Hıfız, himaye	Sak (saklamak)
Sau	Hıfzeden	Saklıyan
Saut	Hıfız, nezaret	Sak

[1] Bu ve müteakıp kelimelerdeki N harfi zait, ilâvedir.

[2] Y; p harfine değişmiştir

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Sauti	Muhafız	Sakçı
Su	Zamir	Şu
Si	Zamir	Şu
Sap	Hâkim	Sav, sap (sahip-kelâm)
Seba	Haber vermek	Seme söylemek - Mançu
Sebi	Kanunu ihlâl etmek	Sapmak
Saca	Bozmak, ifsat etmek	Sasımak
Scet	Anlatmak, hikâye etmek	Söz (lemek)
Sezer	Geceyi geçirmek, uyumak	Sız (mak)
Szert	Uyuşturucu şey, narkotik	Sızırt (sızdırıcı)
Sf	Bıçak	Hife - Mançu
Sfet	Kılıç	Hife
Sha	Tahattur etmek, yadetmek	Sakmak, düşünmek
Shır	Fikir, mülâhaza	Sak
Sm	Büyük rahip	Sam: Kam
Sma	Toplamak	Som (lamak)
Sn	Kesmek	Sın (mak)
Snut	Mezar	Sin
Sni	Zamir	Şu
Sn	Nefes almak	Tin
Snid	Korkmak	Sınmak
Sndu	Korkak, haif	Sınık
Snef	Kap	Sanğ - Mançu, kap
Spet	Sabah yıldızı	Sepid: Zühre - Uygur
Sak	Girdirmek	Sok (mak)
Ska	Yükseltmek	Yoka (yokarılamak)
Skit	Soğuklamak	Soğuk
Skar	Yuğurmak	Yuğur
Sur	Cebir,ihtiyacı mübrem	Zor
Sor	İçmek	Sormak (sora, sora içmek)
Sr	Prens, büyük memur	Saru
Svun	Medih, ihtiram, tazim	Şabaş

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Ssm	Şekil, çehre, statü	Som
Sat	Dökmek, saçmak	Saç (mak)
Sut	Zamir	Şu
St, Stt	Zamir	Şu
Sti	Ekmek, atmak	Saç (mak)
Ş	Göl, havuz	Su
Sat	100	Sat - Fin
Sayt	Vergi	Sayım [1]
Şu	Nur güneş	Şuak (kırgız)
T	Zamiri mülkî	T,ten - Başkırt
Ta	Sıcak olmak, yakıcı olmak	Tap (lamak)
Ta	Damla	Tam tim damla
Ta	Taramak	Ta (ramak)
Tu, to	Yer, toprak memleket	To (prak)
Tau	Hakketmek	Taplamak (basmak)
Tu	İsmi işaret	Şu
Tuv	Dayanmak	Tutmak
Tut	Tamam	Tuti - Uygur
Tphn	Sıçramak	Tepinmek
Tbn	Dönmek	Dön (mek)
Tf	Baba	Ata
Tkn	Yaklaşmak	Tokun (mak)
Thn	Dikili taş	Tikin (tikme)
Tm	Ev, gayri menkulât	Tam, dam
Tm, otem	Ateş	Ot, otun, ateş
Tm, tn	Zamiri muhatap	Ten sen
Şunu	Sanmak	San (mak)
Tp	Baş, başın tepesi	Tepe
Tpt	Baş	Tepe
Tp	Üst, yukarı	Tepe
Tpr	Nefes almak	Üfür
Ovit	Ev	Ev
Ofd	Acele etmek	Ev (mek)
İya	Ay	Ay
Yo	Yüklemek	Yü(k)

[1] O zaman sikke olmadığı için vergi her şey sayılarak sayı üzerinden alınırdı.

Mısır kelimatı	Manası	Türkçesi
Akp	Kederlenmek, ağlamak	Ağ (lamak)
Yaht	Suların tuğyan zamanı	Akıt
Yahu	Nur	Yagu
Yahmit	Sahil	Yaka
Yun	Yuva	Yuva
Yinyu	Çocuk	Genç
Yakıh	Yalav	Yakıg
İrt	Göz	Gör
İru	Irmak	Ir (mak)
Usu	Tartmak	Vezeme - Mançu tartmak
Is	İşte	İşte
Yıs	Bir nevi ağaç	Yış ağaç
Istıf	Yalan, günah, hata	Yazığ
İti	Prens, kıral	İti prens
İtef	Baba	Ata
İtin, otun	Kursu şemis	Ot, otun, ateş

Şurasını ilâve etmek iktıza eder ki yukarda yazılmış olan kelimelerdeki vokallar takribîdir. Hakikatte sadalı harflerin tam kıymetleri muayyen değildir. Biz egiptologların okuduğu gibi zabt ettik.

Bu esere göre biraz uzun gibi görünen şu kelimeler listesi bize Mısır lisanının nereden geldiği hakkında vazıh bir fikir verebilir.

Fonetik tebeddüller için Samîler - Turanîlere bakınız.

VII

MISIRIN DİNİ

Mısırın dini de ziraî bir dindir. Yani Türkün ezelî dini olan Natürizm dinidir. Türk ırkının her ayak bastığı yerde bu dinin izlerine tesadüf olunmamak mümkün değildir. Bu din tabiatin büyük kuvvetlerine taabbüt, hayat veren, doğuran, doğurtan, büyüten, besliyen bütün kuvvetlere taabbüttür. Bunların başında tabiatin en bariz ve umumî kudreti ve hayatı dünyanın en yüksek amil ve müessiri olan güneş, tabiri aharla nuru ezelî ve buna sahai cevelân olan gök bulunuyordu. Şüphesiz sinesinde yaşattığı mevcudatı büyütüp besliyen arzla bunun üzerinde zaman zaman hâdis olan diğer büyük kudretler de birer büyük ilâh idi.. İşte Mısır dini de bundan başka bir şey değildir.

Şu kadar ki Türkler indinde en büyük ilâh, kâinatı muhit olan Üze Gök olup güneş ona nisbetle ikinci dereceyi işgal ederken Mısırda bazan güneş, bazan gök ilâhlar tabakasının şahikasını işgal etmişlerdir.

Diğer taraftan Üze Gök Türkler indinde bütün ilâhların babalığı mevkiini işgal eden erkek bir ilâh ve Asra Yer bunun zevcesi addolunurken Mısırda bazan gök müennes ve arz müzekker, bazan yer müennes ve gök müzekker addedilmiştir.

Herhalde Mısır itikadiyatında en mühim ve en esalı rol yapan güneş fikridir. Bu da zaman zaman muhtelif nam ve unvanlar almıştır. Mısırda kabileler ihtilâfının ve lehçe farklarının tesiratına agâh olmıyanlar için güneşin muhtelif zamanlarda aldığı nam ve unvanın sebebi bir muamma gibi kalır.Hakikatte ise bu muhtelif nam ve unvanlar muhtelif kabilelerin güneşe verdikleri türlü isimlerdir. Filhakika güneş fikri yakmak, alev saçmak, nur ve hararet vermek fikrinden alınmış olduğu için ateşe taallûk eden ve ateşi ifade eden her kelime muhtelif kabileler indinde güneşin de ismi olmuştur. Ezcümle türkçe kor kelimesi narı beyza demektir

Bu kelime Mısırın güneş ilâhlarının en meşhurlarından olan Horun ismini teşkil etmiştir. Yine türkçe ot kelimesi ateş demektir. Bazan bunun nihayetine bir N harfi gelerek otun olur. İşte bu kelime Mısırın güneş ilâhının diğer bir ismi olan Atun kelimesini teşkil etmiştir [1]. Türkçe bazı kelime iptidalarına bir S harfi ilâve olunur. Bu kabîlden olarak ot kelimesinin evveline bir S harfi ilâvesile ot, sot olur ki ayni hâdisei lisaniye bazı Mısır kabileleri tarafından istimal edilmiş olduğu için bu da Mısır güneş ilâhının diğer bir ismi olan Set kelimesini teşkil etmiştir. (Bu ilâhın rolü nasıl tebeddül ettiğini aşağıda göreceğiz). Kezalik türkçe Ur kelimesi Gök ve Nur manasınadır. Kelime başlarında vokallerin bazan sukutu türkçede kaide olduğundan bunun başındaki U harfi sukut ederek kalan R. Ra kelimesi yine Mısırın Güneş ilâhının en maruflarından olan Ra'yı teşkil etmiştir. Böylece zaman zaman güneş mabudu Mısırda Hor, Set, Ra, Atun unvanlarını almak suretile isim değiştirmiştir.

Bu değişikliğin sebebi Firavunların payitahtının ileride görüleceği üzere arasıra tebeddül etmesidir. Bir sahada güneşe Hor namile taabbüt edilir; Ona muhtas mabetlere devam edilirken diğer bir sahada Ra namile ayni ilâha taabbüt ediliyor ve öbür sahada da Atun namile taabbüt edilerek o nama mabetler kurulmuş bulunuyordu. Firavunlar payitahtı değiştikçe yeni payitahtın mabedi ehemmiyet peyda ediyor ve bu mabedin rahipleri devlette ihrazı nüfuz eyliyordu. Şüphesiz bu rahipler kendi mensup oldukları mabedin ilâhını resmî ve umumî ilâh yapmağa çalışıyorlar ve eski ilâh ismini unutturmağa uğraşıyorlardı. İşte güneş ilâhının arasıra isim değiştirmesinin sebebi budur.

Gökle yerin bazan erkek, bazan dişi addedilmesinin sebebi de Türk itikadiyatı tam bir sistem halinde teessüs etmezden evvel Mısırlıların ana yurttan ayrılmış olmaları zannedilebilir. Göğü erkek, yeri dişi addeden kabileler belki de bu sistem teessüs ettikten sonra vaki olan muhaceretler neticesinde Mısıra gelmiş kabaildir.

Şimdi bu ilâhları birer birer görelim:

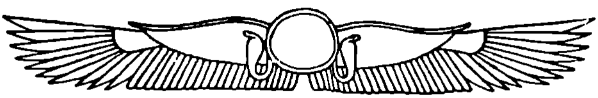
Hor — (Yunanî şive ile Horus) bir nur ilâhıdır ki güneşi ifade eder. Semavatın burçları üzerinde görünür ve bir atmaca şek-

---

[1] Akallar indinde de güneş ilâhı Udunu ismini alıyordu ki yine otun : Odun kelimesidir.

linde göklerde uçar. Hakikaten atmaca bunun timsalidir ki o da *Hor* ismini taşımaktadır. Atmacanın güneşe timsal olması ve *Hor* ismini taşıması atmacanın isminin de güneşi ifade ettiği zehabını hâsıl etmiştir. Halbuki atmacanın ismi türkçe *kırgı* kelimesidir ki *gı* hecesi sukut ederek *Kır* hecesi *Hr* olmuştur. *Kor*'la *Kır* Hr şeklinde telâffuz edilerek biribirine karıştırılmıştır. Atmaca güneşin uçuşunun vurucu ve kırıcı kudretinin remzidir. Güneşle ay ilâhin iki gözü addedilir. *Hor* bizzat güneş olduğu halde güneşle ay ilâhın iki gözü addedilmesi gariptir. Öyle görünür ki Mısırlılar sema manasına olan *Ur*'la güneş olan *Hor*'u biribirine karıştırmışlardır. Yunan mitolojisinde de güneşle ay ilâhı âzamın iki gözüdür ki hâdisatı kainatı bunlarla görür.

Hor iki kuvvetli kanatla mücehhez bir kursu şemis halinde tasvir olunur. Asur ilâhile Ahuramezda dahi böyle tasvir olunurdu. Bu kanatlar sahai semadaki tayaranı daimisini göstermektedir. Kursun iki kenarından müthiş birer yılan sarkar ki ağzından ateşler püskürür. Bu da güneşin şuaatının yakıcı, çarpıcı ve öldürücü kudretinin remzidir.

Kanatlı güneş

Kâinatı tenvir ve ihya eden *Hor* kardeşi zulmet ve tahrip ilâhı olan *Set* ile daimî mücadeletededir. *Hor* bu cidalde daima galebe eder. Daima muzaffer olur. Fakat galebe *Set*'in imhasına kâfi gelemez. Bazan da *Set* muvakkat ve geçici galebeler kazanır ve *Hor*'un bir gözünü çıkarır ki güneşle ay tutulması bundandır. Nihayet bu cidal yer ilâhı *Geb* in tavassutu ve hakemliğile halledilir. Cenubî Mısır *Set*'e ve şimalî Mısır *Hor*'a tahsis olunur.

Set - Setin gayet garip bir tarihi vardır. Mısır; millî vahdetini tesis etmezden evvel *Hor* Şimal Kıraliyetinin ilâhı idi. Bu kırallarda kendilerine *Hor* unvanını almışlardı. Zaten her yerde kırallar gökten güneşten unvan aldılar. Ombos şehrini hükûmet merkezi yapan cenuplular da *Set* namında bir ilâha taabbüt ediyorlardı ki buna hâkimi sema unvanı veriliyor ve güneşin her şeyi yakıcı kuvvetini ifade ediyordu - şu halde set türkçe ateş manasına olan ot kelimesinin fonetik bir değişmesidir. Ot kelimesinin ibtidasına bir s ilâvesile ot sot - set

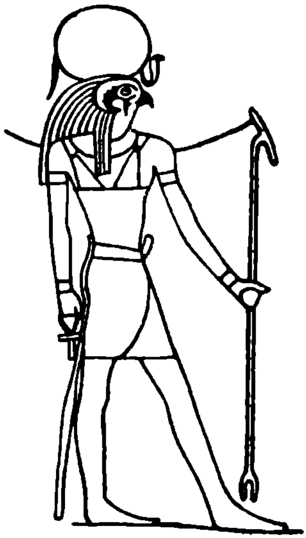
olmuştur nitekim Suriye'liler de ayni kelime sutek tir. cenup kıralları da ilâhlarının ismini hükümdarlık unvanı olarak kullanıyorlardı. Yukarı ve aşağı Mısırda teşekkül eden ve her ikisi de Mısırın mutlak ve umumî hakimiyetine hırslanıp duran bu iki hükûmet arasındaki niza ve rekabettir ki *Hor*'la *Set*'in ebedî cidal ve husumetinin esası olmuştur. Bu rekabet arasında güneşi ifade eden *Set* şimallilerce sahranın kavurucu ve kısır ve binaenaleyh felâketli ve meş'um ilâhı addedilmiş ve şimalliler muzaffer olup ta *Hor* Mısırın umumî ilâhı ve *Hor* unvanını taşıyan kırallar Mısırın umumî hükümdarı olunca yavaş yavaş *Set* sahra ilâhı fikrinden yabancı ilâh (sahra yabancı sayılır) fikrine nakledilerek Suriyenin *Sotek* ve *Bal* ilâhına benzetilmiştir. daha sonraları *Hor* nuru hayatın ve *Set* zulmet ve tahribin ve nihayet ser ve fesadın ilâhı addolunmuştur. garibtir ki buna rağmen *Hora* tapan kırallardan bazıları *Set* unvanını almakta hiçbir beis görmemiştir. Meselâ ikinci Tin sülâlesinden Firavun Periyepsen; Set Periyepsen unvanını almıştı. Yine ayni sülâleden Haşhamui iki atmaca taşıyordu ki biri Hor'u diğeri Set'i ima eyliyordu. Bunlar gösterir ki *Set* aslında güneşi ifade eden bir ilâh idi. Sonradan nasıl oldu da şer ve felâketin ilâhı addedildi? Bunda kanaatimize göre bir sebep vadır. Yukardan beri söylendiği veçhile Öyle zannederim ki Mısır halkı en kadîm zamanlarda ayni lehçeyi konuşan bir halk değildi. Muhtelif kabileler bir asıldan olmakla ve aşağı yukarı ayni lisanı konuşmakla beraber Uralo - Altayik bütün lehçeler mevcut idi. Bu lehçeler içinde Yakut lehçesi de mühim bir mevki tutuyordu. Bu lehçede ise *Set*: Şer ruhî bedbahtlık ve felâket manasına gelmektedir. Demek oluyor ki bir taraftan güneşi ifade eden *Ot* kelimesi bir kabile şivesinde S harfi ilâvesile *Set* şeklinde yine güneşi ifade ederken diğer kabile lehçesinde ayni kelime şer ve felâket ilâhını ifade ediyordu. Mısır halkından bir kısmının bu ilâha karşı gösterdiği husumetin sebebi bu idi ve nihayet bu telâkki hâkim olarak *Set* hayırkâr güneş manasını kaybetmiştir.

İhtimalki bu siyasî hâdiselere gündüzle gecenin, nurla zulmetin teakubü hâdisei tabiîyesi de karıştırılmıştır. Türkçe gece ile gündüzün teakubüne *Yuti* denilmektedir. Nasıl *Ot* kelimesi evveline bir *S* harfi alarak *Set* şeklini almışsa *Yuti* kelimesindeki *Y* harfi de *S* harfine tahavvül ederek *Süt Set*

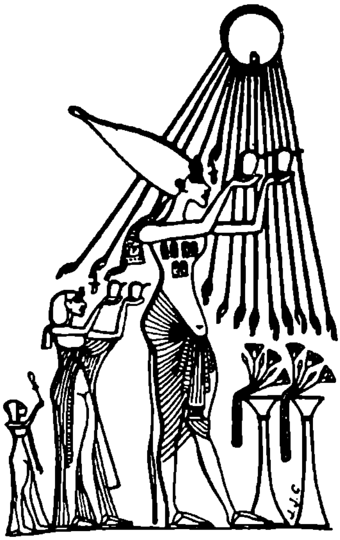
olabilir. Bu suretle *Set* bir taraftan güneşi ifade ederken diğer taraftan nurla zulmetin teakubünü ifade eder ki bu teakup kadîm zamanlarda nur ve zulmetin bir cidali addedilmiş ve bilhassa bu fikir Zendavestada konkret bir şekil almıştır.

Semitik lisanlara şeytan şeklinde giren kelimede Yakutların bu *Set* kelimesidir ki nihayetine bir *N* ilâvesile *Seten* = şeytan halini almış ve şer ve fesadın ilâhı olmuştur.

Ra — Yine güneşi ifade eden ve bütün Nil vadisinde taabbüt olunan bir ilâh idi. *Ra* insanlar arasında oturmaz, râkip olduğu kayığile ebedî bir tarzda sahai semada yüzer durur. Zulmetle daimî mücadele halindedir. Bütün tabiatin mün'imi ve bütün hayatın naşiridir.

Ra - harmahis

Nur şuaını saçan Aton

(Atun) — *Atun* denilen ilâhın mahiyeti Egiptoloğlar nazarında meşkûk gibi görünmektedir. Pr. Meyer (rahipler bunu pek çabuk güneş ilâhı olan Raya benzettiklerinden bu ilâhın hakikî mahiyeti belli değildir) der. Halbuki bu ilâh, yukarda söylediğimiz veçhile güneşten başka bir şey değildir. Ve Mısır rahipleri bunun hakikatine tamamen vâkıf olarak güneş addediyorlardı.

Maat — Nur silsilesine dahil olan bir ilâh da aydı. Mısırlıların indinde ay dahi pek mühim ilâhlardan biri idi. Bazı lehçelerde buna *Iya* ve bazı lehçelerde ise *Maat*, *Montu* isimlerile

taabbüt edilir ve ayrı ayrı ilâhlar farzolunurdu. *İya* kelimesinde türkçe ay lâfzı açık açık görünmektedir. Zaten Argoslularda da aya *İyo* deniliyordu. *Muat* kelimesine gelince bu da Uygurca ay manasına istimal edilen *Mega* kelimesinin bir şekli diğeridir ki farisî *Mah* kelimesi dahi bundandır. Ve yine *Meğa* kelimesidir ki Mısırlıların diğer bir lehçesinde *Montu* şeklini olmıştır. Nitekim ayni kelime almancada mond olmuşdur.

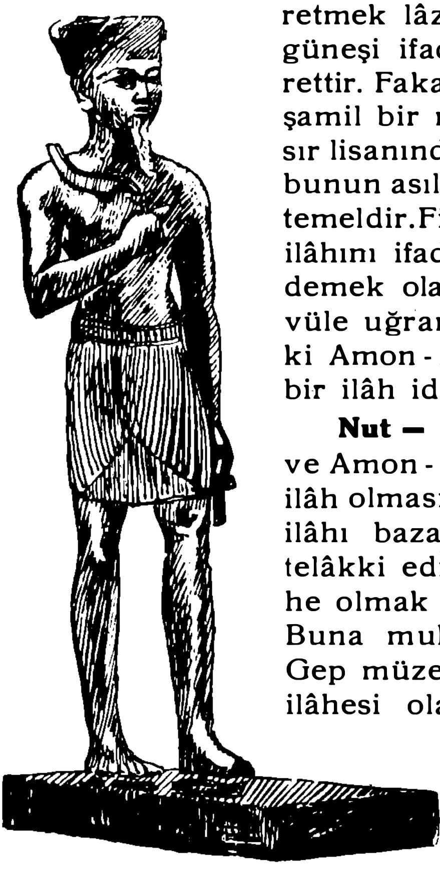
Tot— Yine karnere ait bir ilâh olan ve Yunanlılarca Hermise benzetilen Tot ilâhı dahi zikredilmeğe değer. Bu ilâh ay ilâhı olmak itibarile inkısamı zamana hâkim idi. Diğer taraftan büyük bir sahir ve ilâhların müşavir ve kâtibi idi. Aşağıda göreceğimiz Ozirisin basübadelmevtinde hazır bulunmuş ve Hor'la Set arasındaki niza ve cidalde Gep'le beraber hakemlik etmiştir. Tep te yine ay manasına olan *Honsu*'nun ayni addedilmiş ve güneş mitine ithal olunmuştur.

Honsu denilen ilâhe dahi ilâhı kameri ifade ediyordu. Bunun aslının güneş kelimesi olması ve Mısırlılarda güneşin eşi olan kamere tahsis edilmiş bulunması muhtemeldir.

Pitah — Bütün bu ilâhların fevkinde ve güneş silsilesine dahil olmıyan büyük bir ilâh daha vardır ki mahiyeti oldukça tayin edilememiş görünür. Bu ilâh Ptahtır. Birinci Tin sülâlesi zamanındanberi Memfiste ehemmiyet almış ve orada Sokar ve Apisle birlikte ayni şahsiyet telâkki edilmiştir. Sokarın ve Ptahın neyi ifade ettiğine dair Mısır teolojisinde sarih bir malûmata tesadüf olunamaz Şu kadar ki Memfiste buna cihanın halikı ve mükevvini nazarile bakılıyordu. O suretle ki Atun ile Ra dahi buna tâbi ve münkat idiler. Pek eski bir teoloji parçasında Ptah mayii aslî olan Nunuya benzetilmiş ve ilk ilâh gösterilmiştir. Ptahı tasvir ederken dokuz ilâh manzumesinin kalbi ve dili diye tarif edilmiştir. Ptah tekvin kelâmını Atun lisanile telâffuz etmiş ve bundan bütün hilkat, ilâhlar ve şehirler ve kâinatta iyi, kötü ne varsa her şey vücude gelmiştir. Bu tasvire nazaran Ptah iptidaî zamanların itikadı icabınca bütün kudreti mükevvinesile Üze Göğün ve Jüpiterin tabiri aharla ilâhı azamın evsafü hasailini haizdir. Filhakika Ptah türkçe Put kelimesidir ki mavi yani gök demektir. Zaten semanın rengi de bu halde olduğu için gök denilmiştir. Ve Mısır lisanında da Pt gök demektir. İşte ilâhlar manzumesinin dimağı ve kalbi olan bu ilâh gökten başka bir şey değildir.

Pitahın bir safhası gibi görünen *Sokar* vasfı da bunu tamamen teyit etmektedir. Zira *Sokar* kelimesi de türkçede *Yokar* kelimesinin bir şekli diğeridir ki Y harfi S ne tahavvül etmiştir. Şu halde Sokar - Pitah yukarıgök demektir ki Üze gök tabirinin aynidir.

Amon-Ra— Semavî ilâhlar meyanında Amon - Rayı dahi zikretmek lâzım gelir. Amon - Ra bir taraftan güneşi ifade ediyordu ki Ra lâfzı buna işarettir. Fakat bu ilâh güneşten başka ve daha şamil bir manayı da haizdi. Amon ismi Mısır lisanında Ymn tarzında yazılmasına göre bunun asıl ismi Yumun şeklinde olması muhtemeldir. Fin-Ogriyen lisanlarda Yumza gök ilâhını ifade eder. Bu da yine Türkçe gök demek olan Kam kelimesinin fonetik tahavvüle uğramış bir şeklidir. Zannolunabilir ki Amon - Ra da göğü ve güneşi cami olan bir ilâh idi.

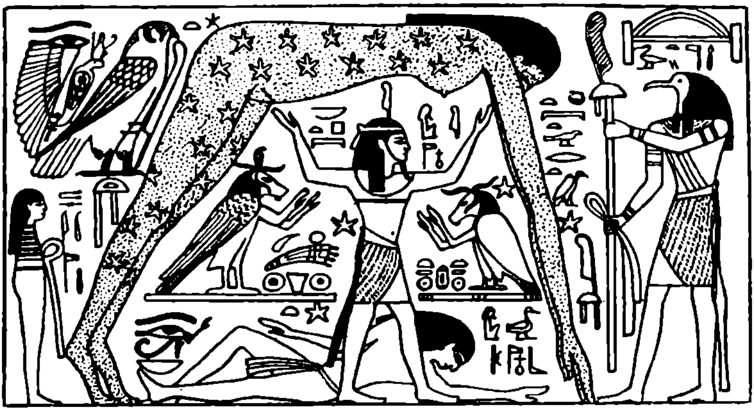

Amonun altın statüsü

Nut — Pıtahla, Amon - Ra ile ifade edilen ve Amon - Ra'nın itifallik (ithyphallique) bir ilâh olmasına göre müzekker addedilen gök ilâhı bazan da müennes bir ilâh halinde telâkki edilmiştir. Semayı müennes bir ilâhe olmak üzere gösteren Nut ilâhesidir. Buna mukabil bazı kere yer ilâhı olan Gep müzekker farzedilmiştir. Kubbei sema ilâhesi olan Nut ile yer ilâhı olan Gep mayii aslî olan Nunudan tevellüt etmişlerdir. Nut kardeşi Gep tarafından telkih olunmuş ve bu iktiran babaları Nunu tarafından derhal katlolunarak Gep Nutun ayakları altına atılmıştır. Bu sırada hava ilâhı Şov araya girerek kubbei semavı yukarı kaldırıp kolları üzerinde tutmuştur.

Nut kelimesindeki T harfi te'nis işareti olduğundan Nu lâfzında Anu, tabiri aharla, ana kelimesini görmemek mümkün değildir. Başdaki A sukut etmiştir. Ana mebde ve menşe demek olduğundan kubbei sema ilâhesine her şeyi vücude getiren cevheri aslî nazarile bakıldığına şüphe yoktur.

Mutu— Yer ilâhı olan Geb'in müzekker addedilmesine mukabil yine yer ilâhı Mutu namını da alarak müennes bir ilâhe nazarile bakılıyordu. Yine buradaki T harfi te'nis alâmeti olduğundan Mu lâfzında da Amu, ama kelimesini görmemek kabil olamaz. Ana demek olan bu kelime de Yer Ananın ifadesinden başka bir şey değildir. Mut ilâhesinin Amon - Ranın zevcesi addolunması da bunu teyit etmektedir. Şu hale nazaran Mısırın bazı tarafında yer ilâhına müzekker bir ilâh nazarile bakılırken diğer kısmında müennes bir ilâhe farzedilmekte ve göğü ifade eden Amon'un zevcesi olan Yer Ana kastedilmekte idi.

Hava İlâhı Sov kubbei sema İlâhesini kolları üstünde tutuyor.

Oziris - Izis — Mısırda umumî bir kült halinde Oziris denilen bir ilâha daha taabbüt olunurdu. Bu ilâhın hakikati Mısır rahiplerince son derecede ihtimam ile saklanan bir sır halinde idi. Fakat Oziris - İzisin bir lejandı vardı ki bütün Mısır edebiyatına nüfuz etmiştir.

Hor'dan daha kadîm olan Oziris bu lejanda göre Mısırın bir kahramanı, Mısırın vahdetini tesis eden, medeniyeti talim eden, yazıyı icat eden âkıl ve hayırkâr bir hükümdar, bir cihangirdir. Bunun resimlerinde bir elinde çoban değneği, diğer elinde öküz kamçısı vardır. Bu da Hor gibi aşağı Mısırın hükümdarıdır. Zulmet ve tahrip ilâhı olan kardeşi Set bununla hali rekabettedir. Filvaki Delta'nın şark kısmında muhtelif kabılelerden mürekkep bir konfederasyon teşekkül etmiş idi ki bu konfederasyonda Ansti unvanile biri riyaset

ediyordu. Bu kıralın da bir elinde çoban değneği, diğer elinde öküz kamçısı bulunmaktadır. Bundan dolayı Ansti'nin Oziris olmasına ihtimal verilmektedir. Delta şarkının bu kıralı şüphesiz Delta'yı birleştirdikten sonra cenubî Mısırın hakimiyeti için uğraşmış ve yukarda söylendiği veçhile Set unvanını taşıyan cenup hükümdarile mücadeleye girişmiştir. Set bir aralık itaat eder gibi görünerek Ozirisin emniyetini kazandıktan sonra beraberindeki yetmiş iki kişi ile Ozirisi pusuya düşürmüş ve bir tabut içine kapatarak denize atmıştır. Buraya kadar tabiî giden lejand bundan sonra mafevkattabiî bir şekil alır,

Dalgalar Ozirisin içinde bulunduğu tabutu sürükliyerek Finikede Biblos sahillerine atar. Bu sırada Ozirisin zevcesi ve kız kardeşi olan İzis bundan Hor'u tevlit eder. Ve vaz'ı hamli müteakıp Ozirisi aramağa çıkar. Biblos sahillerinde tabutu bulur ve Set'ten gizler. Fakat Set bir zaman sonra işi keşfeder. Ozirisin naşını tanır. Ve bu naşı parça parça ederek her parçasını bir tarafa dağıtır. İzis bu parçaları toplamak için taharriyata başlar. Ve Anubi ile Hor'un muaveneti ve sihrî vasıtalar yardımile parçaları bulur ve birleştirir. Oziris böylece yeniden hayata gelir. Oğlu Hor pederinin intikamını alır. Fakat Set kat'î surette mağlûp olmaz. Nihayet yer ilâhı Gep hakem tayin olunur. Bu da Mısırı Hor ile Set arasında taksim etmek suretile ihtilâfı halleder.

Burada da Hor ile Set'in mücadelesi ve Gep ilâhının hakemliğile Mısır kıt'ası Hor ve Set arasında taksim edilmek suretile cidale nihayet verilmesi hâdiseleri tekerrür eder. Oziris - Set miti ile Hor - Set miti biribirine karışır. Bir çok egiptoloğlar bu iki Hor'un ayni olduğunda şüphe ederler. Fakat ayni lejandın mevzuu olan hâdisatın ayni tarzda hitam bulmasına nazaran her iki Hor'un ayni olduğunu zannetmeğe mahal vardır.

Bu lejanddan Ozirisin diğer bir safhası daha istidlâl edilmektedir ki o da kuvvei nebatiye ilâhı olmasıdır. Ölen, dirilen, tekrar hayata gelen ilâh hasatçıların oraklarile biçilen ve baharda tekrar canlanan ruhu nebattır. Filhakika Anadolu da ve Suriyede kuvvei nebatiye ilâhı olan Atis ile Adonis de ölen ve dirilen bir ilâhtır. Bunu temsil için yapılan fetişler de bir ağaç gövdesi üzerine ellerinde çoban değneğile öküz

kamçısı taşıyan bir insan başı görülür. Bu ağaç gövdesi kuvvei nebatiye ulûhiyetinin remzidir.

Çok eski zamanlarda Mısırdan Yunanistana getirilen bu ilâh Ozirapis, Serapis namile yadediliyordu. Yunanlılar bunda Zevs'in bütün evsaf ve hasailini görüyorlardı. Birçok resimleri Zevs'in rolünü gösterir. Ölen, dirilen ve muzaffer olan ilâh sıfatile de daima gurup ve tulû eden güneşi istidlâl edenler vardır. Resimlerinin bazılarında başında taşıdığı taç bir halei nur ile muhattır. Perestişkârları Zevs Heliyos Megas derlerdi. Hattâ yegâne Zevs denildiği de vardı ki bununla yalnız göğün değil, denizin ve yerin de ilâhı addolunurdu. Bu itibarla Oziris (Osr : Mısırca) Üze Gök ve Üze Nur demek olan Üze Ur olmak ihtimali vardır. Ve bir hükümdarın da bu sıfatla bu unvanı almış olması mümkündür. Kuvvei inbatiye ilâhı sıfatile de Öz-urug olmak lâzımgelir ki ilk tohum demektir. Görülüyor ki kelimeler arasında kurbu telâffuz münasebetile iltibaslar ve karışıklıklar vaki olmuştur.

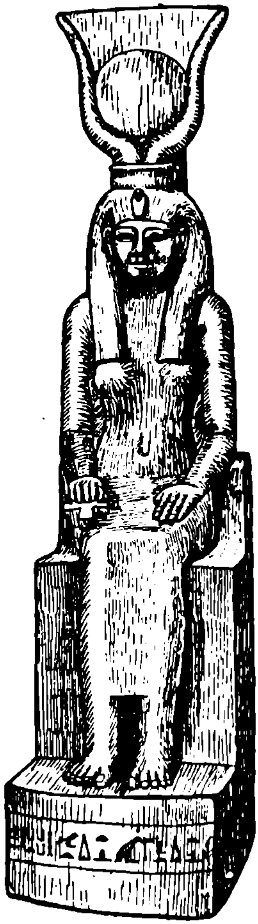
İzis'e gelince: Bu, muhtelif tabiatte bir ilâhe idi. İzis kültünün sonraları en ziyade intişar ettiği Yunanistanda ve Romada bu ilâheye kubbei semada hâkim olan ve gece ile gündüzün ve mevasimin teakubüne riyaset eden bir ilâhe nazarile bakılıyor ve bu suretle tasvir ediliyordu. İlâhenin alnında daima bir yıldızı ihata eden hilâl bulunmaktadır. Bu hilâl İzis'in ayı ifade ettiğini göstermektedir. Ve şu takdirde İzis kelimesi ay lâfzının fonetik tahavvüle uğramış bir şeklidir. Yunanlılar bunu *Aısıs* şeklinde de yazarlardı ki kelimenin ay olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu kült Yunanistana Mısırlılar tarafından getirilmiş ve Mısırdaki telâkki ve itikat bunlarca tamamen malûm bulunmuş olduğu için İzis'in ay ilâhı olduğuna asla şüphe edilmemiştir.

Fakat Oziris lejandında İzis'in zevcelik vazifesi görmesi burada İzis'in refikai hayat demek olan *eş* kelimesi olduğunu göstermektedir.

Oziris'in ilâhı nebat olması itibarile de kuvvei inbatiyenin timsali olan *Yiş* yani ağaç yeşillik lâfzı da İzis şeklini almış olması muhtemeldir. Bu suretle ilâhenin muhtelif evsaf ve hasailine göre muhtelif kelimeler arasında kurbu telâffuz münasebetile karışıklıklar vaki olmuştur.

Munu — Tekvinî ilâhlardan biri de Munu namını alan ilâh idi. Bu ilâh kuvvei tevlidiye ve bereketi tenasül veren kudretli

bir ilâh addolunurdu. Bu ilâh Yunanistandaki Ermis'in aynidir. Bunun taştan yapılmış en eski tasvirlerinde sakallı bir başla telkih halinde bir uzvu reculiyet görülür. Munu ilâhının ismi de türkçe bir şeyin aslı ve mebdei ve tabiri aharla tohumu demek olan mun kelimesidir. İşte Mısırlılarda dahi hayatın aslı olan bu hilkat tohumunun vasıtai telkihi faal ve kudretli bir ilâh telâkki edilmiştir.

İzis. büyük sihirbaz.

Nunu — Tekvinî ilâhlara nihayet vermezden evvel bütün ilâhlar âleminin anası olan Nunu'dan bahsetmek te lâzımdır. Nunu bütün kâinatın, bütün ilâhların memba ve mastarı olan ve kâinatın cevheri iptidaîsini teşkil eden bir mayii aslîdir. Oziris'i bu tevlit ettiği gibi kubbei sema ilâhesi olan Nut ile yer ilâhı olan Gieb'i tevlit eden de odur. Bu ilâhın ismi de türkçe büyük ana manasına kullandığımız Nene kelimesidir. Hakikatte Ana ve Nine ayni kelimedir ki mebde ve menşei ifade eder. Mısırlılar kâinatın başlangıcını bir su halinde farzetmişler ve buna menşei ulâ manasına Nunu demişlerdir. Tevratta da ayni telâkki mevcuttur.

***

Tekvinî ilâhlardan maada Mısırda birtakım ilâhlara daha taabbüt olunurdu ki bunların bir kısmı ilâhların ruhu nufuz etmiş addolunan bazı hayvanlar idi Bunlardan birisi Apis'tir.

Apis bir öküzdü ki Oziris ve Ptahı temsil ediyordu. Bütün mitolojilerde öküz ziraatin halikı olan göğün timsalidir. Apis ayni zamanda Nil ilâhının da timsali idi ki Nil sularının araziye feyzü bereket veren kudreti telkihiyesine işaret idi.

Umumî taabbüde mazhar olan bir hayvan da Hatır namını taşıyan bir inek idi ki bu da ilâhei semayı temsil ediyordu. Buna Hor'un zevcesi nazarile bakılıyordu.

Şov namile bir hava ilâhına taabbüt olunuyordu. Bu da türkçe boşluk manasına olan *Kav* kelimesinin fonetik tahav

vüle uğramış bir şekildir ki yunanca, *Kavus* kelimesi de budur.

Neyit — Deltanın garbinde Sais şehrinin (Mısırca: Sav) harp ilâhı olan Neyit'e taabbüt olunurdu. Bunun Yunanistandaki Atena gibi kaleyi temsil ettiğine şüphe yoktur.

Kurt — Şayanı dikkat ilâhlardan birisi de harp ilâhı addedilen ve bir kurt şeklinde tersim olunan Upuvato'dur. Kurt ilâhın merkezi olmak itibarile Lâgit'ler zamanında buna taabbüt olunan şehre Likopolis yani Kurt şehri denilmiştir. Kurdun Türk lejandlarında ne mühim mevkii olduğu meçhul değildir. Kurda karşı olan ayni telâkkiyatın Mısırda da bulunması bu telâkkinin en eski zamanlardanberi Mısıra hangi membalardan getirilmiş olduğunu göstermeğe kâfidir.

Bunlardan başka diğer birtakım hayvanlara daha taabbüt olunurdu ki bunlar umumî kült halinde değildir. Bunlar bazı yerlerde ilâh sıfatile mazharı hürmet olur ve bazı yerlerde nefret edilirdi. Timsah, hipopotam gibi hayvanlar bu kabildendir. Bazı mahallerde yılana, bazı mahallerde aslana taabbüt edilirdi. Nil, coğrafî bahiste söylediğimiz veçhile Mısırın en hayırkâr ilâhı ve mün'imi idi.

Velhasıl Mısır itikadiyatı tabiatin bütün kudretlerine taabbütten ibaret olan Türkün Naturizm dininden başka birşey değildir. Ve bu din Turan yaylâsından kopup gelen ve Nil vadisini işgal eyliyen kabîleler tarafından oraya getirilmiştir.

VIII

MISIRIN İPTİDAÎ MEDENİYETİ

Mısır medeniyeti her şeyden evvel ziraî bir medeniyet idi. Ahalinin büyük bir kısmı ziraatle ve hayvan beslemekle geçiniyorlardı. Arazi öküzler tarafından çekilen bir oka takılmış tekerleksiz ve bizim henüz Anadoluda tamamen terkedilmiyen sabanın ayni bir sabanla işleniyordu. Buğday, arpa, çavdar, darı ve ketentohumu ekiliyordu. Nilin taşmasını müteakıp toprağa tohum atılır ve ekilen toprak üstü koyun veya domuz sürülerile çiğnetilerek bu tohum kapatılırdı. Hasadı müteakıp toplanan hububat sapları harmanda hayvanlara çiğnetilerek döğülür ve havada savrularak hububat alınırdı. Bu hububat ya büyük küplerde veya topraktan yapılımış ambarlarda hıfzedilir. Arpadan bira, şarap yapılır, ketenin elyafından bez dokunur, papirüsün saplarından ip ve yelken yapılırdı. Hurma yetiştirilir ve bununla tagaddi olunurdu. Avcılık hayatından kalma meharetleri muhafaza ediyorlar, balık avlamayı, kuş yakalamağı ve çölde mebzulen bulunan vahşi hayvanları saydetmeği meharetle yapıyor ve bunların derilerinden örtü ve elbise imal ediyorlardı.

Henüz sahra kumlarile kapanmıyan ve o zamanlar oldukça yağmurlarla sulanan çöllerde attan maada her türlü ehlî hayvanlar besleniyor ve Nil kenarında kaz, ördek gibi suya müştak olan kümes hayvanları yetiştiriliyordu. Bilhassa ziraî medeniyetin en mühim amili olan boğa cinsine çok ehemmiyet veriliyordu.

Oturdukları evler ekseriyetle kamıştan yapılmış ve hurma dallarile örülmüş kulübeler halinde idi. Dövülmüş toprakla sıvanarak bu duvarlar tahkim ediliyor ve sonra da üzeri hasırla veya deri ile örtülüyor, daha hallice ailelerin ikametine mahsus olarak Nil çamurundan yapılmış ve güneşte kurutulmuş tuğlalardan daha kavice binalar yapılıyor ve tuğlalarla örtülen binalar ahşap potrellerle takviye ediliyordu

Öyle tahmin edilmektedir ki köyler daima toprak bir duvar arkasına kurulmuştu. Her köyün kendine göre bir suru vardı. Yanı başlarında köyün mezarlığı bulunuyordu. Buralarda değirmi veya dört köşeli çukurlarda uyumuş bir vaziyette yatırılmış naşlar bulunmuştur. Bunlar ekseriya bir hayvan derisi veya kumaş parçasile örtülmüş veya topraktan yapılma büyük küplerde gizlenmiştir.

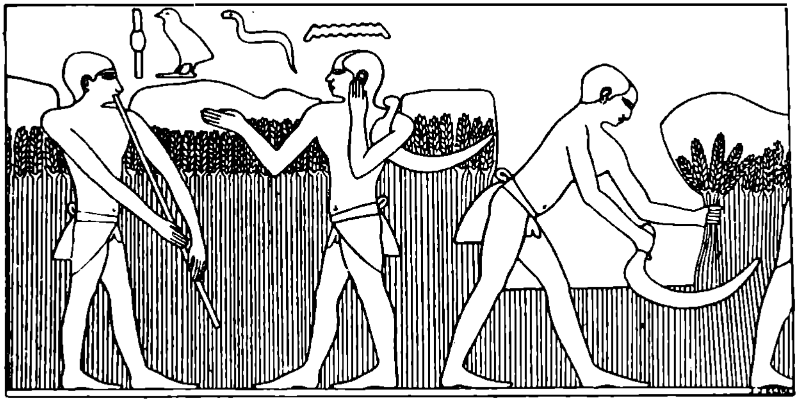
Çok kere bir mezara birkaç ölü defnolunuyor ve naş toprak haline geldikten sonra kemikler ihtimam ile toplanarak tanzim ediliyordu. Çölün kuru kumları sayesinde naşın binlerce sene çürümeksizin kaldığı vakidir. Zengin kimselerin dört köşeli mezarlar kazdırarak üzerlerini direklerle kapattığı da görülmüştür.

Bu ziraî medeniyetin yanı başında gayet ince ve feyizli bir sınaî medeniyet dahi inkişaf etmekte idi. Başlangıçta ziraî hayatın ihtiyaçlarını tatmin için yapılmağa başlanan san'at eserleri yavaş yavaş incelmeğe, güzelleşmeğe, bediî şekiller almağa başlamıştı. Şehirler büyüyüp te zengin bir tabaka teşekkül ettikçe bu tabakanın artık yükselen ve incelen zevkini tatmine müsait bir vaziyet almıştır. Bu medeniyetin enkazını bilhassa Nagada, Abidos ve Elamarna gibi mevkilerde kâin mezarlıklarda bulmaktayız. Ve burada bulduğumuz âsar ile Mısırın sınaî medeniyetinin inkişafı derecesine şahit olmaktayız.

Maahaza bu mezarların bize gösterdiği medeniyet ilk Akdeniz medeniyetinin muhtelif safhalarından biridir. Ve yekdiğerinin aynidir. Anu ve Sus harabelerinden başlıyarak Akdeniz havzasına kadar uzanan bu medeniyet ayni esaslara ve ayni prensiplere dayanan bir medeniyetten başka bir şey değildir. Mısırın mezarlarında alât ve edevat olmak üzere keşfedilen sınaî eserler tahtadan, taştan, kemikten ve çok kere fildişinden yapılma şeylerdir. Şu kadar ki eski mezarlarda bakırdan aletler ve altından ziynetler de görülmektedir. Ancak maadin o kadar azdır ki ilk saltanat aileleri devrinde bile bakırdan yapılmış bazı baltalar istisna edilirse madenden yapılma san'at eserlerine tesadüf olunmaz. Buna mukabil toprak ve taş san'ati son derecede terakki etmiş görünür. Topraktan yapılan küpler, vazolar, testiler san'at itibarile pek yüksek bir mertebededir. Çakmak taşından yapılmış bıçaklar son derecede zarafetle kesilmiştir. Bıçağın namlusu

ayni kalınlıkta imal edilerek inceden inceye bilenmiş ve cilâlanmıştır. Bunun kesecek tarafı testere gibi keskin dişlerle de teçhiz edilmiştir. Ok uçları, zıpkınlar ve kargı uçları ayni ihtimamla yapılmıştır. Yine çakmak taşından yapılma baltalar görülmektedir ki bunlar topuz şeklinde bir başla da mücehhezdir.

Sırf Mısıra has olan san'atlerden biri de taş küplerdir. Mısırın şarkındaki dağlardan çıkarılan sert taşlardan yapılan bu küpler cidden çok şayanı hayrettir. Bu taşlar daha sert taşlarla kesilerek ona vahîdüşşekil bir müdevverlik verilmekte ve cilâlanmaktadır. Sonra küpün boğazından aşağı açılan dar bir delikten içeriye sokulan kum ve taş alet vasıtasile içerdeki boşluğun her tarafı müsavi tarzda genişletilmekte ve cidarları inceltilmektedir. Bu ameliyeyi yapmak için ne bitmez tükenmez mesai sarfı lâzımgeleceği cüz'î teemmülle anlaşılır.

Hasadde Şarkı

Taştan vazolar imali san'ati inkişaf ettikçe toprak vazolar san'ati yavaş yavaş tereddiye uğramıştır. Buna mukabil şeffaf mermerden yapılan büyük testiler ve zarif kadehler yanında granitten şistten ve muhtelif tabiat ve elvanda taşlardan diğer şeyler yapılıyordu. Testilerin kulpları, halkaları, emzikleri fevkalâde mükemmel yapılıyordu. Bunlara bazan birer hayvan şekli verilmekte idi. Bazan taşlardan ve fildişlerinden hayvanat büyük bir dikkat ve ihtimamı gösteren bir şekilde hak ve tersim olunurdu. Bazan bir tarağın yassı yüzü bir kuş resmile tersim olunur, bazan düzgün bir boya

tablası bir hayvan resmini temsil ediyordu. Fildişinden veya abanozdan yapılmış cevahir kutuları, işlenmiş fildişinden yapılmış hayvan ayağı üzerine kondurulan istirahat sandalyeleri ve yataklar tarihî sahnelerle müzeyyen düzgün boya tablası, kıraliyet asası için yine tarihî sahnelerle tezyin olunmuş topuz başı san'atkârların tarihî hâdiseleri tersim emrindeki nüfuzu nazarlarını göstermektedir. Erkekler ve kadınlar için altından ve kıymetli taşlardan işlenmiş gerdanlıklar da bunlara ilâve edilmektedir.

Ölülerin yanında yiyecek dolu küpler, ilâç kutuları, düzgünlük tabloları bulunduktan maada bazan bir küçük ev modeli, küçük kayık modeli ve balçıktan yapılmış hizmetçi ve bilhassa kadın resimleri dahi bulunmaktadır. Bunlar ölünün sevdiği ve iştigal ettiği şeylerin yanında bulunması kasdına makrundur. Oturduğu evin, çalıştığı kayığın yanında bulunmasile ölümden sora dahi ayni hayatın devam etmekte olduğu hissini verdirmek fikri güdülmektedir.

Bütün bu haller iptidaî devirlerde Turan yaylâsından cihanın dört köşesine intişar eden ayni medeniyet ve ayni fikri itikadı göstermektedir.

İKİNCİ FASIL

ESKİ İMPARATORLUK

KIRALİYETİN TEŞEKKÜLÜ

I

İLÂHİ SALTANATLAR

Mısırda kırallık nasıl teşekkül etmiş olduğuna dair sarih bir malûmatımız yoktur. Gerek hiyeroglif metinlerden, gerek Yunan membalarından ve Maneton'dan anladığımıza göre Mısırda kırallıktan evvel üç ilâhî saltanat hüküm sürmüştür ki buna dokuz ilâhın üç ailesi denilmektedir. Bu ilâhların nesli de kâinatın ve ilâhların halikı olan güneşe ittisal etmektedir.

Bu üç ulûhiyet ailesinden ikisi tam ilâhlardır. Birisi de yarım ilâhlardır ki gûya faziletlerile takdis ve tebcil edilerek ulûhiyet derecesine çıkarılmışlardır.

Başta güneş olduğu halde birinci aile hava ilâhı olan Şov ile zevcesi Tefene'nin ailesidir. Üçüncü aile yer ilâhı olan Gep ile zevcesi ilâhei sema Nut ailesidir. Üçüncü aile iki daldan ibarettir ki Ozirisle İzis - Set ile Neftis ailesidir. Bu malûmattan ve Mısır kabîlelerinin oymak alâmeti olarak kullandıklarını yukarda söylediğimiz hayvanî, nebatî ve sair işaretlerden bu kabîlelerin totem hayatı yaşadıkları ve totem iptidaî kabîlelerde bir nevi ilâh demek olduğundan Mısırda ilâhlar saltanatı tasnifinin bu totem hayatına işaret olduğu fikri dermeyan edilmeğe ve Mısır itikadiyatında mühim bir mevki tutan (Ka) nın totemizmdeki manaya mukabil olduğu gösterilmeğe başlanmış ve bu faraziyeye istinat ile Mısır tarihine yeni bir görüş sistemi verilmek istenilmiştir. İlk firavunların hükümranlık alâmeti olmak üzere taşıdıkları Hor yani atmaca dahi bu totemlerden biri olduğu iddia edilmekte ve bu faraziyeyi teyit eden bir delil gibi gösterilmektedir.

Vakıâ kabîle isimlerinin totemik isimler olduğunu kabul etmek zarurîdir. Mısır kabîlelerinin taşıdığı totem işaretleri kabilenin mülkiyet ve mevcudiyetinin birer damgası halinde idi. Bu damgalar bayrak makamında kabîle gemilerinin direkleri üzerinde de görünürdu. Bunlar Uğuz kabîlelerinin oymak alâmeti olarak kullandıkları işaretlerden farklı değillerdi. Ancak ne ilâhî saltanatların ne de (Ka)nın bu totem telâkkıyatile asla münasebeti yoktur.

İlâhî saltanatların tertip ve tasnifinde din ulemasının hayalât ve tefekküratı büyük bir mevki tutmakla beraber kendilerini ihata eden tabiatin müşahedei daimesinden müstembat fikirler olduğuna şüphe yoktur. Cümudiyeler devrini takip eden müthiş yağmurlar, borağanlar, tufanlar safhasını idrak eden beşeriyet tabiatin bu dayanılmaz kudretlerinde Şov ile (hava) Tefene'nin (tipi) hâkimi âlem birer ilâh olduğu telâkkisine varmaz da ne yapar? Tabiatin bu heybetli ve korkunç kudretlerinin teakubüne rağmen sarsılmaz bir metanetle payıdar olan ve kendilerine hudutsuz, payansız gibi görünen arzla bunu gayri kabili iftirak bir tarzda kucaklıyan nuranî semayı hakikî bir ilâh addetmek telâkkisi tabiî değil midir? Bu telâkkilerden totemik bir mana çıkarmak hiç te doğru değildir.

Kıralın (ka) sı

(Ka) ya gelince: Bu, mahiyeti tamamile izah edilmemiş türlü tefsirlere müsait müphem bir şey olmakta devam edegelmiştir. Maspero'ya göre:

(Mısırlılar indinde insan bizim gibi cisim ve ruhtan ibaret değildir. Bunların bir cismi, bir de ikiz'i (Ka) sı vardır. İkiz cisimden daha az kesif bir maddeden müteşekkil adeta cismin ikinci bir nüshası, şahsın nuranî, fakat havaî bir tayfıdır ki çizgisi çizgisine şahsı gösterir. Şahıs çocuksa o da çocuk, kadınsa o da kadın, erkekse o da erkektir. Sonraları fikirler daha yükselerek insanda gölgeden daha az kesif, fakat daima maddenin haiz olduğu ayni hasletle muttasıf bir

cevheriyet kabul edildi ki tabiati beşeriyenin cevheri aslîsi diye telâkki olundu. Ve bu bir kuş şeklinde tahayyül edildi. (Bai) veyahut yalav ve nurun bir çizgisi ki ona (Akhu) nuranî tesmiye ediyorlardı. Bu ruhlardan herbirisi muhtelif istidatta olup diğerlerinin bulundukları muhitte kalamazlar. İkiz mezarın dahilinde ikamet eder ve asla naşı terketmez. Balar yani ruhlar ibikli turnalar veya insanbaşlı ve kollu atmacalar gibi diğer âleme uçarlar. İstedikleri gibi mezara girer ve çıkarlar. Burada bütün beşerî sağınçlarla terbiye olunmuş ve fevkattabia tehlikelerden kurtulmak için bütün tılsımlarla teçhiz edilmiş olan (Akhu) bir daha geri gelmemek üzere bizim âlemimizi terkeder ve nur ilâhlarının alayına iltihak eder. Bu muhtelif tarif biribirine zıt ve mütenakızdır. Ve bu zıddiyetle yekdiğerini tahrip etmeleri iktıza eder. Fakat Mısırlılar ruh hakkındaki fikirlerini tadil ettikçe evveldenberi muhafaza ettikleri telâkkilerden kurtulamadılar. İkize itikadı terketmeksizin Bayla Huya itikat ettiler : Ve her adam muasırlarının son telâkkileri veçhile yalnız bir ruha malik olacak yerde başlangıçtanberi taşıdıkları telâkkiye uygun olarak muhtelif ruh sahibi telâkki olundu„[1].

Eduart Meyer (Ka) dan bahsederken (insan ölür ölmez bir kuş şeklinde yaşıyan ruh (Bai) cismi terkeder. Fakat bu cismin manevî kuvveti, kendi benliği, tabakatı ruhaniyede

[1] Histoire ancienne des peuples de l'Orient, sahife 43-44.

Şayanı dikkattir ki Rus Akademisi Antropoloji ve Etnografya müzesinin neşriyatı meyanında 1924 te neşrolunan dördüncü ciltte (Altay Şamanlığına dair mevat) namile neşrolunan ve son tetkikatı ihtiva eden eserde bu Şamanların üç nevi ruha itikat ettikleri gösterilmektedir. Bunun birisi Tin, diğeri Süne ve üçüncüsü de Yula'dır. Türkçede Yula nuranî demek olduğundan bu ruh Mısırlıların Nuranî demek olan yukardaki (Khu) suna muadildir. Ayni zamanda Yula bu Şamanlar nezdinde cismin ikizi addedilmektedir. Tin taallûk ettiği cisimden ayrı bir mevcudiyete malik olamazken Süne ile Yula cisimden ayrı mevcudiyete malik olabilirler. S. 19-20 demek ki nasıl Mısırlılar üç nevi ruha mutekitse Altaylarda da ayni itikat caridir. Ve nasıl (Ka) Mısırda cismin ikizi addolunuyorsa Altay Şamanlarında da Yula ikiz addolunmaktadır. Şu halde Mısırlıların bu itikadı Mısırda tekâmül etmiş dinî bir telâkki neticesi değil, en iptidaî zamanlardanberi Turan yaylâsından getirdikleri itikadın devamıdır. Mısırlıların kuş şeklinde tasavvur edipte Bay dedikleri ruh ta Mançu lisanında ruh demek olan fayanga kelimesidir ki nihayetteki hece belki sonradan ilâve olunup asıl kelime Fay-Bay olmuştur. Bütün bunlar Mısırlıların menşei hakkında bize vazıh fikirler verebilir.

bir tayf ve hayal halinde mevcut olmakta devam eder, ve naş ile münasebette kalır. Bu itikat o asırlarda müesses ve zihayat daha az kadîm olmıyan bir itikatta insanın bizzat kendi şekli de, kudreti sihriye ile meşbu şekli manevîsile espri diyebileceğimiz (Ka) sile müterafik olması idi ki bu Ka onunla büyür, onunla yaşar, onu himaye ve tağdiye eder ve bununla şahsî kudreti hayatiyeyi tesis eder; Ölümden sonra onun bekasını hazırlamakta devam eder. Bu sebeple mezarın yanında oturur [1].

Steindorff'a göre (Ka) insanla beraber doğan ve ona hizmet eden bir ruhî hamidir [2].

Osirise ait bir Cenaze ve kucağında ruhu

Spiegelberg'e göre (Ka) yunanca Agatos Daimon'la ifade olunmasına göre hayırkâr bir cin olup yukarı kalkmış kolu ile insanı himaye ve ona kuvvet bahşeder [3].

Erman (Ka) nın (insan) doğduğu vakit kendisine verilen ve tagaddi vasıtasile idame olunan kuvvei hayatiye olduğu fikrindedir. Cenaze merasimi ve takdimelerin, nezirlerin sakleri sayesinde (Ka) ölüye sihir yolları vasıtasile gıda getirir ve böylece mevcudiyetinin devamını temin eder [4].

Görülüyor ya en maruf ve mümtaz egiptologlar nazarında (Ka) hakkındaki fikir nekadar biribirine muhaliftir. Hattâ bir faraziyeyi dermeyan eden ayni zatın fikirlerinde bile nekadar teşevvüş ve müphemiyet vardır. Alexandre Moret de (Ka) yı totemizmde görülen mana yani kuvvei sihriyeyi haiz Ata ilâh makamında telâkki ederek Mısırın kıraliyet devrinden evvelki asırları ve hattâ kıraliyet devrinin ilâhî evsafını bununla izah eylemeğe çalışmaktadır.

[1] Histoire de L antiquité S. 170.
[2] E. Z. 48-152.
[3] E. Z. 126.
[4] E. Z. 43-14-2.

Diğer taraftan (Ka) yalnız herhangi bir insanın ruhanî veya manevî bir halinden ibaret değildir. Mısır kıralları bizzat (Ka) dırlar. Ve bunların başları üzerinde bir (Ka) mürtesemdir. Şu halde bu müphem ve türlü türlü izahlarla bir suretle mahiyeti anlaşılamıyan (Ka) nedir?

Çok garip şey... Mısırın (Ka)sına Şarkî Asyanın biribirine muttasıl iki noktasında tesadüf etmekteyiz. Bunların biri Altaylar, diğeri Çindir.

Altay sahasında (Han Süyüğü Kiyedep Hanlardı Koygan Saraycık) derler: [1] Yani Han kemiği kıya olduğu için hanları saraycıklara koyduk. Tabiri aharla âli merkatlere defnettik, demektir. Şu halde Mısırda kırallar nasıl (*Ka*) addolunuyorsa Altaylarda bugüne kadar devam eden telâkkilere göre Hanlar *Kıya* addedilmekte ve böyle addedildiği için kendilerine saraylar gibi büyük merkatler, kurganlar yapılmaktadır. Fakat Mısırda olduğu gibi burada da Kıyadan maksat ne olduğu anlaşılmamaktadır. Altaylarda Kıya hakkında teolojik fikirler nedir? Burasını da bilmiyoruz. Asırların yığdığı koyu cehalet içinde bu nevi efkârı felsefiyenin tamamile kaybolmuş olduğunu zannetmeğe mahal vardır. Fakat darbımesel halinde olsun kadîm itikadatın hiç olmazsa enkazına tesadüf etmekteyiz ki o da Hanın, tabiri aharla kıralın Kıya addedilmesidir.

Çinin felsefî telâkkiyatının en kadîmleri meyanında ebetzinde bir ruhu ecdat telâkkisi vardır ki onun da ismi (Kue) dir. Çinliler bu ruhun hakimiyetine itikat ediyorlar. Bununla beraber yerlerde ve göklerde birtakım hâkim ruhlar tahayyül ederlerdi ki bu ruhlar da tabiatin âmir ve müessiri idiler. Bunlara da (Şen) diyorlardı.

Ataların ruhuna hürmet ve ibadet ve onların gizli kudretlerinden istifade ve gazap ve tehevvürlerinden tevakki itikadı Turan yaylâsında intişar eden bütün beşeriyetin cihanşümul bir itikadı olarak Yunan ve Romada dahi mevcut olduğu malûmdur.

İmdi Mısırdaki (Ka) ile Altaylarda (Kıya) ve Çindeki (Kue) tamamen yekdiğerinin ayni kelimeler ve ayni esastan doğup gelen fikirler ve telâkkilerdir. Hattâ Çinlilerin (Şen) dedikleri ruhlar yukarki notta gösterildiği veçhile bugün dahi Şamanlıkta (Süne) namile yadedilen ruhlardan başka

[1] Molla Osman Oğlu Mehmet. Nogay Hiristomatiki, S. 47

bir şey değildir. Mevcudiyetini Turan yaylâsından alan bu ruhlar bir taraftan cihanın aksayı garbine doğru uçup yayılırken diğer taraftan aksayı şarkına doğru da serpilerek Çin telâkkiyatı diniyesinin ve Çin felsefesinin esasları ve membalarını teşkil etmiştir.

Fakat Türkçe olduğuna şüphe caiz olmıyan Kıya'nın manası nedir? Türklüğün eski itikatlarını ve Türkçenin en eski şekillerini bir dereceye kadar muhafaza etmiş olan Yakutçada Kıya hakimiyet tabiri aharla, elin yukarılığı, yani Arabın (faikıyeti yet) Acemin (zeberdest) dedikleri tabirdir ki kudreti faika hakimiyeti âliye demektir. Hakikaten (Ka) da Mısırda bir hat üzerinde yukarı kalkmış iki kolu gösterir ki bu kolların herbiri bir pençe ile nihayet bulmaktadır. (Yukardaki resme bak) Kıya'nın faikıyeti yet ve binaenaleyh hakimiyet manasile (Ka) nın yukarı kalkmış iki el şeklinde olması arasında nekadar sıkı bir münasebet olduğu derhal göze çarpmaktadır.

Şu halde firavunların (Ka), Hanların Kıya olması; (Ka) nın yukarı kalkmış iki el şeklinde tersim edilmesile Kıya'nın faikıyeti yet ve hakimiyet manası Mısırda ve Altayda ayni telâkkinin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu telâkki kıralların, hanların hayat ve mevt ile sönme bilmiyen ve daima yaşıyan, daima faaliyet ve kudret halinde bulunan hâkim ve müessir bir ruha malik farzedilmelerinden ibarettir. Bu sebeple Altaylarda ölmüş hanlar için saraylar, kurgunlar inşa edilirken Mısırda da Firavunlar için saraylardan daha âli merkatler, ehramlar yapılıyor ve her iki tarafta da ölünün en sevdiği eşya ve levazım bu saraylarda ölülerin nezdine vazediliyordu.

Diğer bir Türk sahasında; Başkırtlarda Kıya kutsî veya sihrî bir kudret manasına alınmaktadır ki bazı dağlardan veya bazı mezarlardan bahsolunduğu vakit Kıyalı dağlar veya Kıyalı mezarlar tabiri kullanılmaktadır [1]. Hattâ böyle bir yere gidilmek istenildiği vakit (oraya kurbansız gitme, Kıyası sokar) denilir ki bununla oralara kurbansız veya nezirsiz gidilirse görünmez bir kudretin, kutsî veya sihrî bir kuvvetin zairi çarpacağı ifade edilmek istenir. Başkırtların şu zikrettiğimiz itikadı da mezarlarda bir ruhu hâkimin vücudüne itikatla beraber Çinlilerin dağlar, dereler, ırmaklar gibi tabiatin tezahüratında mevcudiyetini farzettikleri hâkim ruhlara itikadın aynidir. Başkırtlar, işgal ettikleri

[1] Başkırt'lı Prof. Abdülkadir'in şifahen beyanatı.

coğrafî mevki itibarile muhtelif cereyanlardan ve temaslardan bir mertebe uzak kalmış olduklarından bazı nevi telâkkiyatı ecdadı binlerle senelik fikrî tahavvüllerden ve uzun asırların tahribatından kurtararak bugüne kadar muhafaza edebilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Kaldı ki Altaylarda Kıyanın bir manası da hava demektir. Ruh fikri zaten hava fikrile, insanın nefes alıp vermesi fikrile alâkadardır. Nitekim türkçede tin hem nefes hem ruh manasına olduğu gibi türkçe rüzgâr, nefes manasına olan ürü kelimesi arapçada ruh şekline girmiştir. İptidaî zamanlarda ruh telâkkisi insanın hava alıp vermesi ve bu suretle hayatın devam etmesi şeklinde telâkki edildiğinden hava manasına olan *Kıya*'nın ruh manasına alınmış olması gayet tabiîdir. Şu halde Mısırlıların *ka*'yı hakimiyeti âliye manasında kullanmaları Yakut Lehçesinin mirası olduğu gibi ruh manası da Altay Lehçesini konuşan kabîlelerin dilinden kalmıştır. Nihayet Kıyanın bu iki manası Ruhanîlerce mezç ve tevhit edilerek *ka*'ya hâkim ruh, hâmi ruh gibi bir mana verilmiştir.

(Khr) — Atmaca

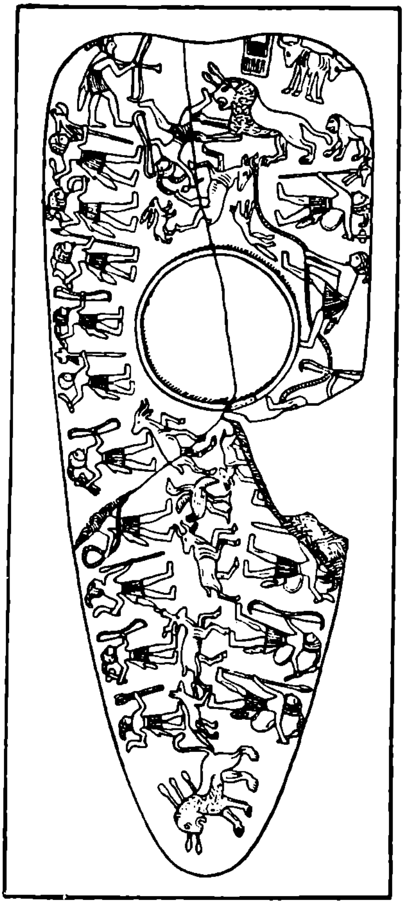
Şu izahata nazaran Kıya alelâde ruhtan farklı, hâkim bir ruhtur ki daima yaşar ve daima hükmü tesirini icra eder. Mısır kırallarının (Ka) ve Altay hanlarının Kıya olması da mevt ile kudretlerinin zail olmıyacağına itikattan neş'et etmektedir. [1]

Binaenaleyh Alexandre Moret'nin bunu totemik bir manada telâkki etmesi tamamile yanlıştır.

Horüs ilâhının mahiyetine ve Mısırın en eski zamanlardan-

[1] Çok şayan dikkattir ki Mısırlılar da tasavvur olunan üç ruhtan hâkim ruh olan ka Altaylıların kıyasi olduğu gibi diğer ruh olan bai dahi Mançuların ruh manasında kullandıkları fayan(nga) ve üçüncü ruh olan ah çuvaşların ruh manasına kullandıkları alıdır

beri bu ilâha taabbüt ederek bunu bir amblem halinde kullanmalarından dolayı atmacanın bir totem olduğu mütaleasına gelince bu bir bakımdan yanlış diğer bakımdan doğrudur. Din bahsinde izah edildiği üzere Mısırlılar en eski zamandanberi güneşi ilâhı azam addetmişlerdir. Atmaca güneşin vurucu, çarpıcı kudreti harikasının bir timsalidir. Semaları ölçer gibi hava tabakalarının fevkinde uçan bu kuş güneşin sahai semadaki uçuşunun remzi olmuştur. Nitekim yükseklerde uçan, vuran ve çarpan kartal, akbaba gibi sair kuşlar da heryerde ve her zamanda göğün ve güneşin yani ilâhı azamın timsali, remzi addedilmiştir. Şu kadar ki Hor (Khr) yani atmaca hakikaten Tin kıralları için, Totem idi. Kırgıyı Türk kabîleleri arasında Totem ismi olarak alan kabîle Kırgızlardır. Kırgız kelimesinin nihayetindeki z herfi cem edatı olup bu kabîlenin asıl ismi Kırgıdır. Bu kabîle atmacayî Totem olarak almalarına ve Hora tapan kırallar da bunu Totem, bir Allah telâkki etmelerine nazaran bu kıralların Kırgız kabîlesine mensup olduklarını zan ve tahmin etmeğe mahal vardır. Maahaza Mısırda kıraliyetin teşekkülü totemik ilâhlar vasıtasile olduğuna dair olan fikirler doğru değildir.

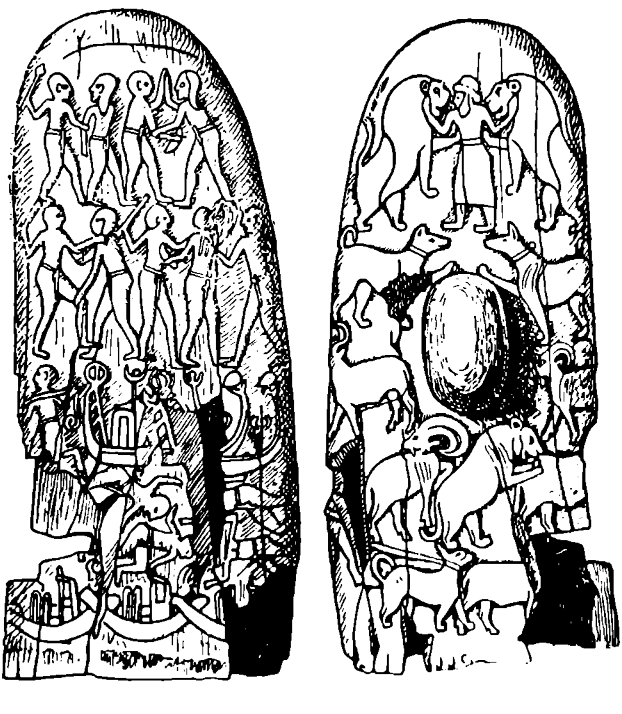
Avcı levhası

Mısırı işgal eden oymaklar evvelce de söylediğimiz gibi ilk zamanlarda oymak reislerinin yani ikelerinin idaresi altında herbiri müstakil bir hayat yaşıyorlardı. Fakat Nil vadisi içtimaî yardımlaşmak ve bu yardımı vücude getirmek için oymakları biribirine yaklaştırmak zaruretini hâsıl ediyordu. Çünkü oturdukları yerde hayat membaı yalnız Nil suları idi. Bu suyu tanzim etmek, kanallara ayırmak adilâne ve müsavi bir tarzda bu kanallardan istifade etmek lâzımdı ki bu iş bir

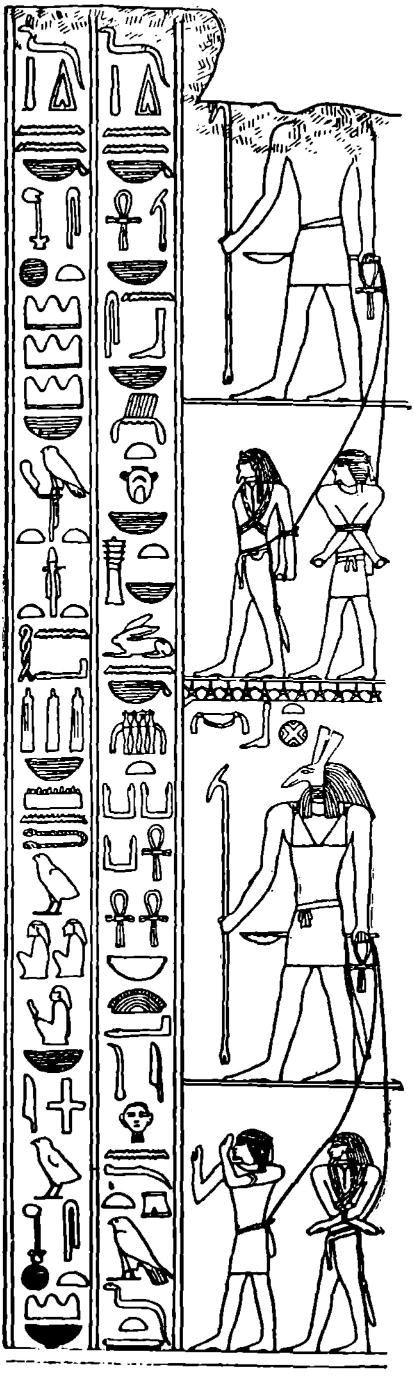
kabilenin yapabileceği bir iş değildi. Bundan dolayı biribirine komşu olan oymaklar arasında yekdiğerine yaklaşma, biribirine yardımlaşma ihtiyacı hâsıl oluyordu. Bu yaklaşma ve birleşmeler devamlı bir şekil aldıkça içlerinden nüfuz ve kudretile faik olan bir kabilenin reisi şüphesiz diğerlerinden ziyade nafiz oluyor ve yavaş yavaş hükümranlığın temelleri atılıyordu. Menfaat ortaklığının hazırladığı bu birleşmelere bazan büyük sürgün avları da yardım ediyordu. Bu avlarda birtakım kabileler birleşik hareket ediyorlar ve elde ettikleri menfaati paylaşıyorlardı. Şüphesiz böyle büyük avlarda bir inzıbat altında hareket etmek için bir reisin kumandasına giriyorlardı. Bu kabîl avlardan birini tarihî devirlerden evvel (Proto-Historique) tersim eden bir san'atkârın elimizde bulunan bir lâvhasında muhtelif grupların av peşinde birleşmiş olduğu görülmektedir. Burada kabile reislerinden birinin elinde bir atmaca (Khr. Kırgi) diğerinin elinde bir maden parçası bulunmaktadır ki bu av da iki kabilenin birleşik hareketlerini göstermektedir.

Menfaat ortaklığı kabileler arasında nasıl birleşmek, toplaşmak lüzumunu uyandırıyorsa felâket ve mazarrat ortaklığı da o nisbette ve belki ondan çok ziyade bunları toplanmaya, birleşmeye ve kuvvetlenmeye sevkediyordu.

İptidaî teşekkül devrelerine ait bir sahneyi tersim eden bir bıçak sapı bulunmuştur ki her noktai nazardan büyük ve misalsiz ehemmiyeti haizdir. Bu sapın bir tarafında harb eden bir gemi gösterilmektedir. Geminin pupaları yüksek ve açık

Çakmaktaşı bıçağının fil dişi sapı

Hor ve Sed Asyalı ve Libya Kabile reislerini Sahuraya çekip getiriyorlar.

denize mahsus olmasına göre bu gemi şimallilere yani Deltada veya Deltaya civar mahallerde oturanlara aittir. Görülüyor ki şimalliler yukarı Mısıra doğru gemi ile bir akın yapmışlardır. Filhakika geminin direğindeki damga, yani alâmet, Leto Polis şehrine ait olan alâmettir. Ve dekorlar tamamile Sumer dekorudur. Sapın diğer tarafında kuvvetli kollarile iki arslanı biribirinden ayıran bir adam tersim olunmaktadır, ki bu adam başında bir sarık ve sırtında bir köynek taşımaktadır. Sarık ve köynek te ta mamen Sumer elbisesidir. Bu tarzı telebbüs Sumerlere mahsustur. Hattâ sırtlarında taşıdıkları köyneğe Sumerliler de köynek diyorlardı. Ve Yunanlılar bunu, Sumer elbisesini, tesbit makamında Koinaks şeklinde muhafaza etmişlerdir. Şu resim Mısırlıların Sumerlilere olan karabetini bariz surette göstermektedir. Demek ki bunlar da Mısıra ilk gelişlerinde sarık ve köynekle gelmişler ve uzunca müddet bu kıyafeti muhafaza eylemişlerdir. Sonradan Mısır iklimi bunları terketmeğe saik olmuş görünür.

Şu resim bize şimal ve cenup ahalisi arasında biribirlerine karşı akınlar, hücumlar, talanlar vaki olduğunu ve yek-

diğerini tahakküm altına almak için uzun müddet uğraşıldığını göstermektedir.

İşte bu akınlara, talanlara ve istilâ kuvvetlerine karşı da kabileler arasında uyuşmalar, birleşmeler vaki oluyor ve böylece menfaat ortaklığı, felâket ortaklığı kabileleri biribirine sokulmaya, biribirine yaklaşmaya ve daha kuvvetli, daha mukavemetli olmak için birleşmeye ve nüfuzlu bir kabilenin veya kahraman bir ike'nin riyaseti altında hareket etmeye sevkediyordu. Bu suretledir ki Mısırda tarihten evvel cenubî ve şimalî iki kırallık teessüs etmiştir.

Cenup kıralları Nagada civarında Ombos şehrini kendilerine merkezi hükûmet ittihaz ettikleri vakit orada eskidenberi taabbüt olunan Set namındaki ilâh hususî ve mümtaz bir ehemmiyet aldı. Bu ilâh, hâkimi sema unvanile tavsif olunuyor ve güneşi temsil ediyordu. Bu ilâha tapanlara İmoukhet Set deniliyor; Ombos kıralları da ilâhın isminden hükümdarlık unvanlarını almış bulunuyorlardı. Ayni şekilde Deltada Libi hududunda Sehem şehrinde Hor denilen ve bir atmaca şeklinde temsil olunan güneş ilâhına tapınılıyordu. Bu ilâh yayaş yavaş şimalî Mısırda ihrazı nüfuz etmiş ve Deltada hükûmet eden hükümdarların unvanı olmuş idi.

İşte yukarı ve aşağı Mısırda teşekkül eden ve her ikisi de Mısırın tamamına hâkim olmak istiyen bu iki hükûmet arasındaki cidal ve rekabettir ki din bahsinde söylenildiği veçhile Set ile Hor arasında ebedî husumeti mucip olmuş, Horun galebesile nihayete ermiştir.

Fakat tarihî devirlerde şimalî Mısır cenub kıralları tarafından feth ve istilâ olanarak Mısırın vahdeti tesis edilmiş olduğuna göre burada iki ihtimal belirmektedir. Acaba şimalî Mısırın Hor'a tapan kıralları cenubu istilâ ettikten sonra şimalde kendilerine vasal olarak yine kırallığı ipka ve bizzat cenupta icrayı hükûmet ederlerken şimalin bir isyanı veya haricî bir tecavüz neticesi olarak tekrar Deltayı istilâya ve artık iki tacı birleştirmeye mi mecbur oldular?

Yoksa şimalde olduğu gibi cenupta da Hora tapan bir kabile mevcut olup ta bu kabilenin kıralı mı şimali istilâ etmiştir? Burası mübhem ve meşkûk kalmaktadır. Bugünkü telâkki birinci ihtimali tercih etmektedir. Halbuki Mısırın en eski medeniyeti cenupta yani Nagada mezarlıklarında görül-

mesine nazaran ikinci ihtimal daha varid sayılmak lâzım gelir.

***

Eski Mısırın tarihî zamanlardaki saltanatı üç devreye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi en eski zamanlardan başlıyarak Memfis saltanatının inkıraz ve inhilâline kadar devam eden devirdir ki, sekiz sülâleyi ihtiva etmektedir. Buna eski İmparatorluk deniliyor.

İkincisi Orta İmparatorluktur ki, Hiksosların Mısırı istilâsına kadar devam eder.

Üçüncü devre ise Yeni İmparatorluktur ki, Teb Sülâlelesinin inkırazı ve daha doğrusu Mısırın Asur ve nihayet İran hükümdarları tarafından fetih ve istilâsına kadar devam eder. Bütün müverrihler gibi biz de bu taksimat üzerinde yürümek zaruretindeyiz.

II

MISIRI BİRLEŞTİREN
VE
HOR'A TAPAN KIRALLAR

Deltada hâkim olan Ozirisin ve Horusun mümessilleri sıfatile şimalî Mısırı fetih ve istilâ eden kıralların ne şerait içinde bu fütuhatı yaptıkları malûm değildir. Ancak Şemsi-Hor yani Hor âbitleri Horu takip edenler unvanını taşıyan bu kıralların eski Mısır teşkilâtını muhafaza ettikleri yani şimalde yine kıraliyeti ipka ile beraber cenupta kendi hakimiyetlerini muhafaza eyledikleri zannedilmektedir. Çünkü bu kırallar Ozirisin eğemenlik alâmetlerini taşımakla beraber cenup kırallarına mahsus olan beyaz tacı geyiyorlardı.

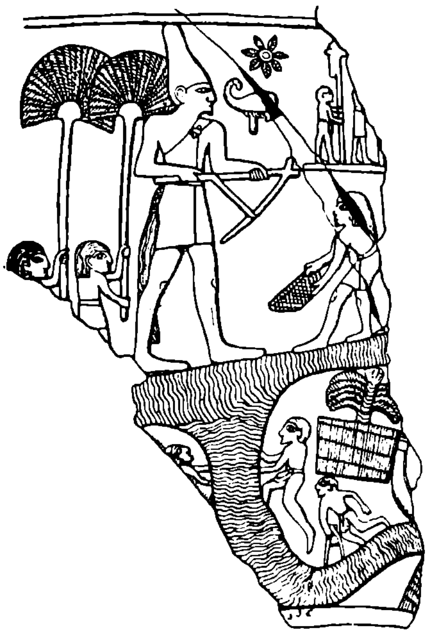

Atmaca İlah Kıral Kefreni himaye ediyor

Palermo taşı diye maruf olan taştan şimal kırallarından yedisinin ismi şöyle böyle malûm ise de cenup kıralları hakkında bir [illegible] yoktur. Ancak Nehen (Hiyerakonopolis) mabedinde [illegible] taştan yontulmuş bir silâh üzerinde akrep şeklile [illegible]

bir resim görülmektedir ki şimdiye kadar elde edilen en eski kırallık âbidesi budur [1].

Bu taş üzerinde hâkkedilen levha üç safha göstermektedir. En yukarıda Set ilâhını ifade eden hayvanla yıldırım, atmaca yani Hor, dağlar yani ecnebi memleketler gösterilmesine nazaran bunun bir zafer hatırası olduğu anlaşılmaktadır. Orta'da kahramanlar endamında bir adam vardır ki elinde bir kazma olduğu halde ekin ekmek için yeri kazmağa hazırlanmakta ve önünde bulunan bir adam bir sepet tutmaktadır. Bu sepetten tohumlar saçılmak üzere gibi olduğu hissolunur. Daha alt tarafta sulama kanalları görülür. Bu adam Mezopotamyalıların giyindiği gibi sağ kolunu açıkta bırakan ve dizlerine kadar inen bir gömlek giymiş ve beline uzun püsküllü bir kemer kuşanmıştır. Başında cenubun beyaz tacı vardır. Arkasında iki kişi devekuşu kanatlarından yapılma iki büyük şemsiye taşımaktadırlar ki bu halin kırallara has bir merasim olduğu malûmdur. Bu adamın tam başı hizasında tersimî iki hiyeroğlif vardır. Biri bir çiçek resmidir ki belki cenuba mahsus olan bir çiçeği göstermektedir. Diğeri de bir akrep resmidir ki kıralın ismini ifade etmektedir. Bundan dolayı bu kırala Akrep kıral namı verilmektedir.

Cenup Kıralı Akrep tarla açıyor.

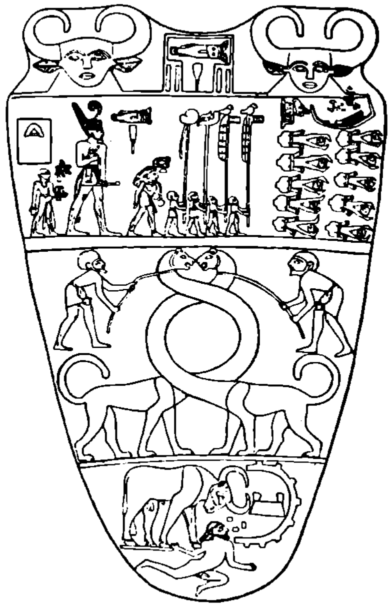
Bizce bu bir tahminden başka bir şey değildir. Belki Mısırca akrebi ifade eden kelimenin ilk hecesi veya akreple beraber diğer bir mana dahi ifade eden bir kelimedir. Ve belki akreple de temsil edilen Set ilâhının ismini taşıyan bir kıraldır. Ve en kavi ihtimal ile Narmer levhasında olduğu

[1] Epulbell - Hierakonopolis XXVI

gibi çiçek bir heceyi akrep te diğer bir heceyi ifade etmektedir. Velhasıl Hor âbitlerinin cenupta hükmeden koluna ait en eski kıral levhası budur.

İkinci levha yukarda zikri geçen Kıral Narmere ait levhadır ki Deltanın bu kıral tarafından tekrar istilâ edildiğini ve şimalin kırmızı tacile cenubun beyaz tacının birleştirildiğini göstermektedir. Şist taşı üzerine hâkkedilmiş kalkan şeklindeki bu tabloda Mısırca balık demek olan Nar hecesi

Şimal ve cenup kıralı Narmerin iki yüzlü lavhası

bir balık resmile ve bıçkı demek olan mer hecesi de bir bıçkı resmile gösterilerek böylece kıralın isminin Narmer olduğu ifade edilmiştir. [1[Bir tarafında yüksek boylu bir adam görünür ki cenubun beyaz tacı başındadır. Akrep kıral gibi giyinmiş olup ondan daha süslü bir kemer taşımakta-

[1] Gariptir Yakut türkçesinde Niyagar bir cins balığın ismidir. Türkçede g harfinin sukutu mutat olduğundan Mısır şivesinde de bu harf sukut ederek Niagar nar şekline girmiş ve balığın ismi olmuştur Kezalik türkçede erre bıçkı testere demektir. Bunun evveline bazı Türk lehçelerinde olduğu gibi Mısır şivesinde de bir m harfi ilâve olunarak mer olmuştur ve yine bıçkı demektir.

dır. Önünde Deltanın düşmanlarından biri diz çökmüş ve kendisi bunun perçeminden yakalamış olduğu halde kafasına bir topuz darbesi vurmağa hazırlanmıştır. Tam karşısında bir atmaca ön pençesini bir el gibi kendisine uzatarak sakallı bir adam şeklinde tersim olunan Deltayı bir iple çekip kırala takdim etmektedir. Daha aşağda şimallilerin, kalelerden büyük bir telâş ve istical ile kaçtıkları görülmektedir.

Levhanın diğer tarafında zaferin bir şenliği görülmektedir ki burada Narmer kırallığın büyük kostümünü giymiş, elinde Ozirisin alâmeti olan değnekle kamçı bulunmuş olduğu halde şimalin yani Deltanın kırmızı tacını taşımaktadır. Önünde dört kişi bayrak halinde iki Hor yani iki atmaca bir çakal, ve bir diğer hayvan taşımakta olarak bir mabede doğru yürümektedir ki orada kafaları kesilerek ayakları arasına konulmuş on naş görülmektedir.

Bunların üzerinde yüksek bordalı bir gemi vardır ki bu düşmanların Delta sahillerinden geldiğini ima eder. Yılan boyunlu fantastik iki kaplan levhanın merkezini işgal ettikten sonra alt tarafta kıral bir boğa şeklinde boynuzile bir kale duvarını sökmekte olduğu ve kaleden kaçan bir adamın sırtına bir ayağile bastığı görülür.

Bu iki levhadan Deltadaki siyasî vaziyetin yukarı Mısır için tehlikeli bir hal aldığı görülmesi üzerine Mısırın tamamiyetini muhafaza ve hariçten akıp gelmekte olan müstevlilere karşı vahdetini temin zımnında cenup kırallarının şimali istilâ ile iki kıraliyeti birleştirmek mecburiyetinde kaldıkları anlaşılır. Filhakika Akrep kıral denilen kıral buna muvaffak olmamışsa da onun halefi veya haleflerinden biri olan Narmerin bu birleşikliği tesise muvaffak olduğu muhakkaktır. Cünkü levhanın bir tarafında yalnız cenubun beyaz tacını taşımakta iken diğer tarafında şimaldeki zaferin neticesi olarak artık şimalin kırmızı tacını da taşımaktadır ki bundan Mısırın şimal ve cenup kırallığının bir elde toplandığı anlaşılmaktadır.

Narmer an'anelerin ilk kıral olarak gösterdiği Menes'ten daha eski bir kıral olduğu muhakkak olmakla beraber bundan nekadar zaman evvel Mısırın iki tacını birleştirdiği malûm değildir. Şu kadar ki Menese pek yakın bir zamanda hükümran olduğu ve belki de Menes bunun doğrudan doğ-

ruya halefi bulunduğu tahmin edilmektedir [1]. Her halde Narmer'in ilk halefi zannedilen Menes Mısırın birliğini ikmal etmiş ve selefinin başladığı büyük işi sonuca erdirmiş görünür [2].

[1] Le Nil s. 136

[2] Mısırın vahdetini ikmal ettikten sonra Narmer'in Menes ismini kıraliyet ismi olarak almış olması ihtimali Petri ve Navil tarafından ileri sürülmekte ise de henüz umumî kabule mazhar olmamıştır.

III

TİNLİ KIRALLAR

BİRİNCİ SÜLÂLE

Maneton, Menesin tesis ettiği saltanat hanedanının Tinis'li (Mısırca Zin) olduğunu söyler. Bu şehrin yeri henüz bulunmamışsa da kırallar mezarlığının bulunduğu (Abutu) Abidos'a yakın olduğunda şüphe yoktur. Petri tarafından keşfedilen bu mezarlıklar bir sıra halinde biribirini takip eder. Ve mimarî tarzları bir tekâmül eseri gösterir. Önde zincir gibi sıralanmış birtakım mezarlar bulunmaktadır ki kıral hanedanının ecdadı olan daha eski yerli saltanat sülâlelerine ait olmak ihtimali vardır. İşte bunlar arasında Menesin metfeni bulunmuş ve Menesin vekayiine ait birçok levhalar ve kapağı onun mührünü hamil olan bir testi vesaire elde edilmiştir [1].

An'aneler Menesin Memfisi tesis ederek orayı kendisine hükûmet merkezi ittihaz ettiğini gösterir. Filhakika memfis Delta ile Nil vadisinin tam arasında iki tarafa da hâkim ve bahusus Libi ile Sinadan vaki olacak tecavüzleri ve denizden gelen akınları karşılamaya müsait bir nokta olduğundan Menes bu beldeyi tesis etmemiş olsa bile orayı imar ederek kendisine ikinci bir hükûmet merkezi yaptığı kuvvetle tahmin olunabilir. Ve Abidos mezarlıklarına rağmen Menes'le haleflerinin burada kısmen saltanat yaptıkları muhakkaktır. Bu şehrin beyaz duvar denilen kalesinin Mısır saltanat merasiminde büyük bir rol yapması da şehre bir kutsiyet rengi vermektedir.

Menes milâttan evvel 3315 ve her halde 3400 ile 3200 arasında yaşamış olduğu zannedilmektedir.

Hor'a tapan bu hükümdarların iki isim taşıdıkları bunların biri asıl isim, diğeri de hükümdar olduktan sonra alınan unvan bulunduğu söylenmektedir. Bu cümleden olarak Menesin Horüs ismi yani hükümdarlık unvanı Aha'dır. Şu hale göre Yunanî şekilde Menes denilen ve mısırca Man telâffuz

[1] Histoire ancienne s. 183

edilen bu isim Aha ile terkip edildiği vakit Aha - Man şekline girer ki İranın Ahamanlar saltanatını tesis eden aileyi hatırlatır. Filhakika asılları Türk olan bu İran Ahamanları türkçede büyük ağa yani büyük prens manasına olan bu unvanı nasıl taşımışlarsa Mısırda da Man; Ahaman unvanını büyük prens, âli prens manasına taşımış olduğu görülür.

Bundan daha sarih olarak türkçe isim taşıyan firavunlar Ahaman'ın halefleri yani oğulları ve torunlarıdır. Ahamana halef olan bu hükümdarlar birinci, ikinci ve üçüncü Ata unvanını taşımaktadırlar [1].

Menesin halefleri olan kırallar arasında Ozefais (Hor ismi ten) bu aileden tarihte en çok iz bırakan bir hükümdardır.

Abidos'taki mezarı kırallığın gittikçe kudret kazanmış olduğunun delilidir. Zira gerek vüsat ve gerek tarzı inşa itibarile seleflerinin hattâ haleflerinin mezarından çok farklıdır. Ondan kalan birçok levhalardan birisinde kıral harp miğferini giymiş ve elindeki gürzü bir asyalıya sallamakta bulunmuş olduğu halde tasvir edilmektedir. Vak'a dağlık bir arazide cereyan etmekte bulunuyor. Önünde bir kurt resmi vardır. Levhanın diğer tarafında (şark ahalisinin ilk mağlûbiyeti) yazılıdır. Şu hale göre hâdise Sina yarımadasında cereyan etmiş olduğu anlaşılır [2].

Kurdun Türk ambilemi olduğu malûm bulunmasına ve Menesin Ahaman ve haleflerinin Ata unvanını taşımakta bulunmalarına nazaran bu ailenin bir Türk hükümdar ailesi olduğu zannolunabilir. Ve Ozefaiz isminin dahi Üzebay yani yüce prens manasına olduğunu tahmin etmek yersiz sayılmaz.

Palermo taşı vekayinamesine göre (İyontu'ların ezilmesi) hâdisesi de bunun halefi olan Miyebis = Anzib zamanına ait zannedilmektedir.

Bundan sonra gelen daha bir iki kıralın bu aileye mensup olduğu anlaşılmakta ise de tevsik edilecek eser henüz elde edilmemiş ve bütün bu ailenin iki yüz sene kadar icrayı saltanat ettikleri zannedilmekte bulunmuştur (Millâttan evvel 3300-3100).

[1] Manetonda birinci ve ikinci Atoti gösterilen isimler hükümdarlık unvanı olan Hent yanında âbidelerde bazan at tarzında yazılmıştır. Birinci Atoti Abidos listesinde TTJ ve ikinci Atoti ayni listede ATJ tarzında yazılmış olduğu gibi üçüncü Atoti yine bu listede sarahatle ATA şeklindedir (E. Meyer. Histoire de l'antiquité C. 2 s. 147 - 148). Bu hale ve Hiyeroğliflerin sesleri tam ifadedeki noksanına nazaran bütün bu isimlerin Ata lâfzından başka bir şey olmadığı anlaşılır

[2] Histoir de l'antiquité C. 2 S. 149

IV

İKİNCİ SÜLÂLE

Abidos levhai kıralisinde birinci Tin sülâlesinin son hükümdarı olarak Bazau namile bir zat gösterilmektedir ki bu isim Manetonda Boetos şeklinde yazılmakta ve ikinci ailenin birinci hükümdarı diye zikredilmektedir. Görünür ki her halde Bazau'nun zamanında bir saltanat tahavvülü vaki olmuş ve belki de Menes Hanedanına uzaktan yakından karabeti olan bir aile saltanatı elde etmiştir. (1) Her halde bu ikinci hanedana dahi Tin hanedanı denilmektedir.

Bu sülâlenin üçüncü hükümdarı olan Binotris'in ismi bir çok yerlerde zikredilmektedir. Abidos mezarlığında da ona ait bazı çömlekler elde edilmiştir. Palermo taşında onun vergi cibayetine ve bayramlarına müteallik bazı parçalar vardır. Memfis civarında onun ve iki selefinin mezarlarından bazı bakaya elde edilmiştir. Bilâkis bunların Abidosta mezarlarına tesadüf olunamamıştır.

Bunun halefi olan Periyepsen; Hor unvanını asla almıyor. Saray kapısında ismi Atmaca Hor timsalile değil Set ilâhının timsali altında yazılmıştır. Ve bunun memurlarından birinin mühüründe "Nupti yani Set ilâhı iki memleketi, oğlu yukarı ve aşağı Mısrın kıralı Periyepsene tevdi etmiştir„ ibaresi yazılıdır. Bundan yukarı Mısrın bir aksülâmelini sezmemek ve Periyepsenin yukarı Mısıra istinat ederek onun ilâhının himayesi altında bulunmağı tercih ettiğini ve bu suretle Hor yerine Set unvanı aldığını görmemek kabil değildir. Hattâ selefleri artık Memfis civarında kendilerine merkatler ihzar etmesine rağmen Periyepsen gene eski kırallar gibi kendi mezarını Abidos'ta ihzar etmiştir. Rekzettirdiği iki dikili taş üzerinde Set - Periyepsen yazılıdır.

Bunun haleflerinden olan Haşhem, Nubilerin üzerine bir zafer kazanmış olmakla beraber şimal asilerini mağlûp ettiğini gösteren iki statü en mühim bir vesikai tarihiye teşkil

etmektedir. Zira Periyepsenin Set unvanını alması ne kadar manidarsa Haşhemin şimal asilerini mağlûp ettiğinin müebbet bir hatıra şeklinde hakkedilmesi de onun kadar manidardır. Görülür ki şimalle cenup arasında daha Periyepsen zamanında ve belki de ondan daha evvel, mevcut rabıtalar çözülmeğe başlamış ve bunun aksülâmeli olarak Periyepsen Hor unvanını terkettiği gibi şimal ahalisi de cenup kırallarına karşı isyan bayrağını açmışlardır. Nihayet cenuplular şimali tekrar ele almak için kuvvet sevkine mecbur olarak asileri mühim surette mağlûp etmişlerdir. Bu zafer o kadar ehemmiyetli görülmüştür ki mağlûpların telefatı 48000 gösterilecek kadar mubalâğa edilmiştir. [2]

Şu halde Haşhemın zaferile şimal ve cenup kırallıkları tekrar birleşmiştir.

Bunun haleflerinden olan Haşhamui tekrar Hor kültüne avdet etmekte ise de daima Hor ve Set unvanını birlikte taşımaktadır.

1 inci ve 2 inci saltanat sülâleri listesi

Abideler	Kırallar listesi	Manthéon	Takribî tarih
Hor ismi Kıral ismi		**1** inci Sülâle	3315
Ahâ = Menes	Menes	Tinli 8 kıral	
Zer = Ka (?)	Atoti I	2. Athôthis	
	Atoti II	Athôthes (Eratosthène)	
	Atoti III	3. Kenkhenes	
Zet (Yılan)		4. Ouenephes	
Den = Hesepti	Hesepti	5. Ousaphais	
Ânzib = Merbapen	Merbapen	6. Miebis	
Semerkhet = Samsou	Samsou	7. Semempses	
Qa = Sen	Qebehou		
	Biouneter	8. Oubienthes	3100
		2 inci sülâle	
		(Tinli 9 kıral)	
Hetepsekhemoui	Bazaou	1. Boethes	
Nebra	Kakaou	2. Sekhôos	
Neteren	Bineteren		
Sekhemib = Perenmaât		3. Binôthris	

[1] Histoire de l'Antiquité C. 2 S. 152, 153
[2] Histoire de l'Antiquité C. 2 S. 155

Abideler	Kırallar listesi	Mantheon	Takribî tarih
Seth Peribsen	Ouznas	4. Tlas	
Send	Senti	5. Sethenes	
Khâsekhem	Neferkarâ	6. Khaires	
Horus-Seth Khâsekhemoui	Nefersokar		
	Houzefa	7. Neferkheres	
	Zozai		
	Nebka	8. Sesôkhris	289a
		9. Kheneres	

V

TİN KIRALLARININ TAÇ GİYME MERASİMİ

Tin kıralları Mısırın birliğini yapmakla beraber kendilerinden evvel mevcut olan muhtelif kırallık kudretinin unsurlarını ellerinde topladılar ve Mısırın dinî, siyasî ve idarî teşkilâtını vücude getirdiler. Bunlar Hor unvanile beraber iki tacın hamili, yukarı ve aşağı Mısırın kıralı unvanını alıyorlardı. Mısırca Hr şeklinde yazılan Horus bir taraftan atmacayı diğer taraftan güneşi ifade ediyordu. (Yunanlılar bu manada Horus'u Apollon ile ifade etmişlerdir). Bu atmaca her asırda ziruh bir kuş gibi tersim edilmiş ve kıral ona benzetilmiştir. [1] Tin heykeltraşları bu kuşu canlandırırlar ve pençeleri arasında kalkan ve topuz gibi silâhlar tuttururlar. Bu tarz gösterir ki Hor'a tapanlar indinde Hor bir taraftan güneş idi ki türkçe kor yani beyaz ateş, güneş kelimesi idi. Diğer taraftan atmacayı ifade ediyordu ki o da türkçe korgu, kırgı kelimesi idi. [2] Mısırda her iki kor lâfzı Hor' la telâffuz edilmiştir. Kıral da bir taraftan tabiatin ve ilâhlar manzumesinin prensi olan güneşe diğer taraftan kudretin timsali olan ve yükseklerde uçuşu güneşe benzetilen atmacaya teşbih ediliyordu, bu da kuşlar âleminin prensi değil miydi? Her iki manada Hor prensliği ifade ediyordu.

Bu suretledir ki Tin Kıralları Hor'un yani güneşin ve atmacanın canlı şekli ve mümessili bulunuyordu.

Fakat yukarı Mısırda Sete ait an'aneler de Tin Kırallraının merasimi teşrifatında yer tutmakta devam ediyordu. Set bazan arkadaşı Hor'un yanında zikrediliyor, Bazan yalnızca kırallar unvanının mühim unsurunu teşkil ediyordu. Birinci saltanat ailesinin abidelerinde çok kere bahsi geçen iki ilâh

---

[1] Le Nil S. 136

[2] Çagatay türkçesinde kırgı atmaca demektir. Mahmud kaşgâri kurguy şeklinde zabtederek doğan cinsinden bir kuş olduğunu söyler. Hor kelimesini de bir kısım âlimler ezcümle Maspero atmaca diye diğer bazıları da doğan diye tercüme etmektedirler.

yani iki doğan sözü Hor ile Set'i temsil eden kıralı göstermektedir. Bu kırallardan Miyebis isminin evveline iki doğan kor ki biri Hor'a diğeri Set'e işarettir. İkinci saltanat ailesinde Set daha ziyade yükselir; bunlardan iki kıral hâmi ilâh olarak yalnız Seti alır. Ezcümle Periyepsen yalnız Set Periyepsen unvanını taşır. Lâkin bunların son hükümdarı olan Haşhamuyı hem Horu hem Seti hâmi ilâh olarak kabul eder. Ve isminin sonunda (iki ilâh kendisinde birleşen) ibaresini kullanır. Sonraları Set bütün bütün mevkiini Hora terketmiştir.

Kırallar ayni zamanda Nehep in hâmi ilâhı olan Akbaba ile Butou'nun hâmi ilâhı olan yılan şeklinde de tersim olunduğu vardır. Bundan başka kudretli öküz, aslan şeklinde de tersim olunduğu görülür [1] ki kadîm zamanlarda bunlar da kudret ve kuvvetin timsali addolunurlardı.

Kıralın Hor oluşu taç giyme merasiminden sonra başlar. Bu merasim dinî olduğu kadar siyasî ve sihrî bir ameliyedirki Menes (Ahaman) ile başlamış ve Sezar'a kadar devam etmiştir.

Tin kırallarından kalma abidelere ve Palermo taşına göre taç giyme ameliyesinde üç merasim vardı.

1 —	Kha - nsut	Cenup kıralının kalkışı
	„ biti	Şimal „ „
2 —	Sma-taoui	İki toprağın birleşmesi
3 —	Pekher ha-imb	Duvar etrafını tavaf

— Cenup ve şimal kırallarının kalkışı - merdivenle çıkılan yüksek bir yer üzerine bir taht kurulur. Kıral merdivenleri çıkar ve tahta oturur. Elinde Oziris'in değneği ve kamçısı olduğu halde halka görünür. Bunu müteakıp Cenup kıralının beyaz tacını giyerek kalkar. Ayni merasim diğer bir taht üzerinde tekrar edilir; ve orada Şimalin kırmızı tacını giyer; ve işte bundan sonradır ki Kıral Hor unvanını alır.

Bu merasimi müteakıp etrafına Şimalin Papirüsü ile Cenubun Lotüsü veya leylâkı sarılmış bir sütun takdim olunur ki bunlar iki toprağın içtimaî, birleşmesi demektir.

Bu merasim bittikten sonra üçüncü bir merasim gelir ki o da Memfis duvarlarının tavafıdır. Beyaz duvar denilen ve

[1] Le Nil S. 140

Manes tarafından yaptırıldığı pek muhtemel görünen Memfis şehri kale duvarının tavafı yalnız bu merasime mahsus değildir. Phtah-Sokar ilâhının bütün bayramlarında tekrar olunurdu. Bu tavaf ile kıralın şimal ve cenubu teftiş etmiş olması telâkkisinde bulunulduğu mülâhaza edilmektedir [1]. Filhakika Piramitlerde kıral ölüp te göklerde kıral olunca şöyle denildiği yazılmaktadır: "Ozirisin tahtına otur. Asân elinde olduğu halde hayatta olanlara emir verirsin; sen Hor'un topraklarını tavaf ettin. Sen Set'in topraklarını tavaf ettin".

Bundan başka Set bayramlarında da ayni merasim yapılırdı. Bu set bayramı her firavun'un kırallık müddetince bir kaç defa vaki olurdu. Bundan ne kastedildiği şimdiye kadar anlaşılamamışsa da merasimin şekli ve tarzı malûmdur. Bu merasim iki safha üzerine cereyan ederdi. Birinci safha kıralın taç giyme merasiminin tekrarı, ikinci safha kıralın zevce ve evlâtlarının dahi iştirak ettiği bir merasim; üçüncü safha zed direği denilen ve Ozirisin amblemi olan dalları kesilmiş kütüğün meydana konulup dikilmesi suretile Ozirise karşı bir alkış ve sitayiş duası [2].

Bu merasimde kıralın kırallık kudretinin ve ömrünün tazelenmek istenildiği tahmin olunmaktadır. Öyle zannediliyor ki evvelki merasimle kıralın şahsında toplanmış olan kırallık kuvvet ve kudreti ve ömrünün zindeliği zamanla bitmiş, yıpranmış olacağından bu yeni merasimle bu kuvvet ve hayat tecdit edilmektedir.

Çok gariptir ki Yakut türkçesinde sed sihir manasına olduğuna göre, bu merasimin kıralın kudret ve hayatının temadisi için sihrî bir ameliye olduğu ihtimalini kabul ve tahmine mahal vardır.

[1] A. Moret. Histoire ancienne S. 186 - 187
[2] Ayni eser S. 189

VI

DEVLET İDARESİ

Tin kırallarının vakayinamesi bu kıralların ilâhlara ve ahaliye karşı olan vazifeleri hakkında da bazı malûmatı muhtevidir.

İlâhlar için bunlar mabetler yapıyorlar, ahali için kanallar açıyorlar, Nil üzerinde setler vücude getiriyorlardı. İstihsalâtı artırmak, iş elini çoğaltmak için Libiden, Nubiden, zaptettikleri sürülerle esirleri ve hayvanları Mısıra getiriyorlardı. Mezarlara konan erzak küplerinin üzerindeki mühürlerden bazı memuriyetlerin ve bazı teşkilâtın izlerini farketmekteyiz.

İlk saltanat devrinden bazı kıralıçaların isimlerine de vâkıfız. Menes (Ahaman) ın karısının Neyit Hetep, Ozefais'in Merd Neyit adını taşıdıklarını görüyoruz. Bundan bu kadınların Neyit kültüne merbut olduğu istidlâl edilmektedir. Bize göre bu isimler fransızcanın "Noble femme„ türkçe Hatun tabirinin mukabili olsa gerektir.

Bu kıralıçalar (Maa hor-seth) yani iki ilâhı, Hor'u ve Set'i gören, "Hor'a ve Set'e bakan unvanını taşıyorlardı.

Ailei saltanata mensup prenslerden maada kıralın etrafında Hatı - a unvanını taşıyan asılzadegân bulunuyordu ki bu türkçe büyük ve asil manasına olan Ket, Kette lâfzından başka bir şey değildir. İdarei askeriye gibi mühim vezaif bunlara tevdi edilirdi. Ve o zaman İmra Masav yani asker âmiri unvanını alırlardı. [1]

Kıralın hassa askeri vardı. Ve bunlar saray muhafazasına memurdular. Bu askerin kışlalarına Per setep - sa seçme muhafızlar evi denilirdi. Sarayda kıralın kalkması zamanında hizmetinde bulunacak memura (Şems ha) kalkma hademesi, rahiplere Sem (kam, şam, sam) denilmekte idi. Tin kırallarının Tin civarında sarayları vardı. Çünkü mezarları orada bulunmuştur. Memfis şehri tetviç ve Set merasiminin şehri idi. Bu saraylar Per - aa büyük ev tesmiye olunurdu. Bundan

[1] Le Nil. S. 158

firavun lâfzının çıkmış olduğu zannedilmektedir [1]. Bize göre büyük ev tabirinden bir saltanat unvanının çıkmış olması ihtimali pek zaıftır. Bilâkis firavun lâfzının lâtince prens lâfzı gibi türkçe bir ve birinç lafzından çıkmış olması daha çok kuvvetlidir. Birinç lâfzındaki ç harfi mısırca sukut etmiş birin kelimesi firavun şekline girmiştir. Ve bir hükümdar için prens lâfzı en tabiî ve en makul bir unvandır.

İdarei merkeziyye sarayda bulunurdu.

Bütün devlet işleri bir vezire mevdu idi ki buna (Tati) denilirdi [2]. Gariptir ki Yakut türkçesinde Tete çok hürmet olunan adam demektir. Türkçe titim, tidim lâfzı da kahraman bahadır manasınadır ki bu da çok hürmeti calip kimse demek olur.

Bundan başka bazı firavunlar bazı vazifeler daha ihdas etmişlerdi. Ezcümle Semerhetin bir generali vardı ki birinci prens, kıralın arkadaşı unvanını taşıyordu [3].

İkinci ailei saltanattan itibaren mevcudatı memleketin (menkul ve gayrimenkul mallar) iki senede bir tahriri ve yoklaması yapılırdı. Buna tenut (tanıt) diyorlardı [4]. Kırallar buna okadar ehemmiyet veriyorlardı ki hükümdarlık seneleri birinci, ikinci, üçüncü tenut şeklinde tayin ediliyordu. Bu tahririn vergiye ve bütçeye esas tutulmuş olduğu şüphe götürmez, demek ki iki senelik bütçe yapılıyordu.

Kıralın hususî arazisi, bağları, tarlaları, sürüleri vardı. Bunları idare edenler içinde en mühimmi neht kherau (kuvvetli bağıran) denilen bir memur vardı ki gerek alâkadar memurlar ve gerek vergi sahipleri tarafından getirilen şeylerin miktarını ilân ederdi (Anbar nazırlığı). Lâkin hususî mülkiyetin mevcudiyeti ve san'atin serbestisi hakkında bazı emareler vardır. Ezcümle kıral idaresinin bunları kontrol etmekte olması bunun açık delilidir. Fakat kıraliyet kuvvet kazandıkça, ulûhiyet doktrini kökleştikçe yavaş yavaş küçük arazi sahipleri ortadan kalkmışlardır [5].

Şayanı dikkat olan şey daha Tin kıralları zamanında Mısırın tamamen bir idarî teşkilâta malik olmasıdır. Bu de-

[1] Histoire ancienne s. 195
[2] » » »
[3] Petri Histoire 1. s. 25-26
[4] Le Nil. 162
[5] Hist. ancienne 196

virden kalma birçok mühürler şahıs zikretmeksizin memuriyet ve vazifeyi göstermektedirler. Demek ki kıral vazifeleri lâyık gördüğü adamlara tefviz ve tevcih ediyor, ve bu vazifeler kıral namına ifa olunarak bu mühürlerle tahtim olunuyordu. Bu hal uzun bir tekâmülün neticesi olmak tabiîdir. "Menes'in kıraliyeti Manapların teşkil ettiği bir oligarşi değil, memurlardan müteşekkil bir devlet idi [1]."

Mahaza ilk devirlerde mahallî teşkilâtın reisleri olan Sarular yine mevki bulmakta devam etmişlerdir. Şu kadar ki yavaş yavaş Memfis kıralları zamanında kıralın evlâd ve akribası idarei devlette ilk safı işgal ettiler, ve ilk devirlerin mahallî hâkimiyetini silip süpürmüşlerdir.

VII

TİN MEZARLARI

MASTABALAR

İlk iki saltanat hanedanının kıral mezarları Abidos civarlarında bulunmuştur. Bunlar 7 metre uzunluk ve beş metre genişlikte, 3 metre derinlikte kazılmış ve etrafı tuğlalarla örülmüştür. Ağaçtan yapılmış olan sakfı kumlarla öyle kapatılmıştır ki orada mezar olduğunu farketmek imkânı yoktur.

Bu mezarlar kumlar içinde saklı, kapısız ve mabetsiz idiler.

Fakat sonraları Füyyum'dan Delta'ya kadar uzanan sahada bir nevi mezar sistemi vücut bulmuştur ki buna Mastaba denilmektedir. Bu mezarlar şu şekildedir: Evvelâ yer derince kazılarak tuğladan örülmüş bir oda yapılır ve ceset şimalden cenuba doğru uzatılmış ve yüzü şarka çevrilmiş olduğu halde yatırılır. Sonra onun üzeri örtülür ve üstü de büyük bir kum yığını ile kapatılır. Bu kum yığını rüzgârlarla savurulmamak için etrafına tuğladan bir duvar örülür. Böylece duvar müstatil bir şekil almaktadır. Zeminden yükselen bu duvar kumları muhafazaya kâfi gelemiyeceği için müstatilin çevirdiği kum yığınının üstü harçlı bir gömlekle de örtülür. Bu tarzda mezarlar bir sıra peyke şeklini almaktadır ki Araplar buna Mastaba namını vermektedir Bu mezarlara Mastaba denilmesi de bundandır.

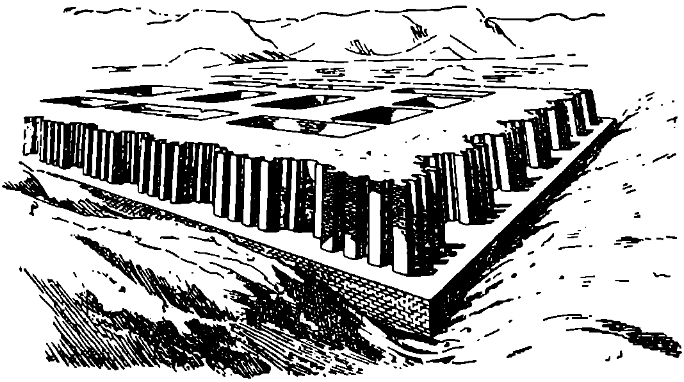
Cesedin bulunduğu odaya ağzı dış tuğla duvarın altından açılan mail bir kuyu vasıtasile inilir; nezir vazoları dışarıya, ailenin ibadet ettiği şark duvarı önüne konulur.

Daha sonraları Mastaba işgal ettiği saha itibarile genişlemiş ve Mastaba haricinde kalan kısımları da ihata etmiştir. Söylediğimiz müstatil duvar şunları ihtiva etmektedir.

1 — Tavandan başlıyarak cesedin bulunduğu malzeme kadar inen bir kuyu. 2—Ölünün heykeli hıfzedilen ve arapça serdab denilen uzun ve dar bir hücre. 3 Heykelin göz

leri hizasından serdabe kepenk şeklinde açılmış dar bir pençere ile merbut ibadet ve nezir mahalli (Chapele). Bu ibadethane Mastabanın şark cephesinde yapılır ve buraya yalnız ölünün ailesi girebilir.

Ceset ve heykel yerlerine vaz edildikten sonra mahzen ve serdab duvarla örülür. İbadethanedeki heykeller ve kabartmalar ölüyü temsil ederler. Duvarlarda ölüye ibadeti

Negada Kıral mezarları

teşkil eden ölünün ismini, hayatını ve ona muhtas olan merasim ve nezirleri sayan ibareler hak edilmiştir.

4-üncü hanedandan sonra son bir terakki hatvesi olarak tuğla yerine taş kullanılmıştır.

Bundan sonra ölü ibadethanesi bir çok salonlar haline getirilmiş, mezarın dahili birçok odalara ayrılmıştır.

Netekim Birinci hanedanın saltanatı ortalarında bu mezarların genişlik nisbeti 3 hattâ 4 misline iblâğ edilmiştir. Mezarların zemini, duvarları ve sakıfları ağaçla kaplanılmıştır. Bunun havi olduğu küçük hücrelerin merkezindeki bir hücre erzak mağazası vazifesini görmektedir. (Burada erzak küpleri, mobilya, silâh, süs eşyası, kumaş vesaire bulunur). İkinci hanedanın sonunda kıral Haşhamui'nin mezarı 85 metre uzunluğundadır, ve 58 hücreyi muhtevidir. Buraya tuğladan yapılmış bir merdivenle inilir.

Nihayet duvarlarda yapılması mutad olan dekorlar az veya çok teferruatile ölünün geçmişteki hayatını ve öldükten

sonra yine buna benziyeceği tahmin edilen geçireceği hayatını tersim edecektir.

Artık bundan böyle bu mezarlarda adet olan üç kısım yani mahzen, serdab ve mabet bazı ufak farklarla heman da aynıdır. Ne tertibinin şekili ne de merasimi itibarile asla değişmemiştir. Kuraklık, kum, yapılıştaki sağlamlık ve müteakip nesillerin ölüye hürmeti neticesi olarak mahfuz kalan bu Mastaba veya mezarlarıdır ki, cesetler, mobilyalar, heykeller kabartmalar, dinî ve içtimaî hayat tabloları ve binlerce metinler, yazılar suretinde bize Mısır medeniyetinin en doğru ve en vasıtasız delillerini saklamışlardır.

Mezarlarda eşya ve erzakın yığılması cismin ölümden sonra da yaşadığına itikadın neticesi idi. Ve Horüs'le Oziris'in yeryüzünde halefi ve timsali zihayatı olan kıral da ölümden sonra dahi bizzat bu ilâhlara müşabih muamele görmek lâzımgelirdi.

Başka âlemde Oziris'in nezdinde Fıravun tahtında oturan kıral gelecek nesillerin kırallarının ecdadı ve hâmisi vazifesini görecektir. Nitekim Oziris de kendisine halef olan Horüs'e karşı ayni rolü almıştır.

Çok şayanı dikkattir ki kıral mezarları takdime höcrelerinden maada birçok yan odaları ihtiva etmektedir ki bu odalar kıralın defnedilmiş olan akrabası ve maiyeti memurları tarafından işgal edilmiştir. Kıralların ceşetleri gibi bunların da cesetleri kaybolmuştur. Fakat isimlerinin hak edildiği taşlarla (stelle) nezirler yerindedir. Bazan köpekler de efendilerine refakat etmiştir. Çünkü onların da taşı vardır. Zaten bu hâdise diğer asırlarda ezcümle 11 nci Teb sülâlesi devrindede görülmektedir. Bu mezarların çok miktarda ve muntazaman istimalde olmasına nazaran kıral ailesinin ve saray erkânının bir kısmı ölen kıralı öbür dünyada da takip eyledikri tahmin olunmakta ve kıral ile aynı zamanda hayatı terk eyldiekleri anlaşılmaktadır. Filhakika ayrı höcrelerde olmakla beraber bu cesetler ve bu isteller kıral mezarının içindedirler. Kıralın muhitine mensup olan her şahsın vefatında kıral mezarının açıldığını farzetmek mümkün değildir Kıralı hayatında takip edenlerin mematında da onun ebedi taliine iştirâk için kendisini takip etmiş olduklarını kabul etmek daha doğru olur.

Vakıa Tin kırallarının vefatında insan kurban edildiğine dair henüz bir metne tesedüf olunmuş değildir. Fakat bu mezarlar bir daha açılmamak ve her türlü haricî tecavüzden masun kalmak üzere inşa edildiğine nazaran kıral hücresinin yan odalarında kıral ailesinden ve maiyet adamlarından birçoğunun medfun bulunuşu bunların ukba hayatında da kırala hizmet için defnedildiğini kabule mahal vermektedir. Vahşiyane görünen bu âdet hemen de ayni zamanda Sumerler nezdinde de cari olduğu en eski kıral mezarlarının son keşfinden anlaşılmıştır. Orada da kıral ve kıraliçe öldüğü vakit kurban edilen cariyeler ve hizmetkârlar alayile birlikte defnolunuyordu.

Ahali arasında da ecdada taabbüt itikadının bariz eserlerine tesadüf etmekteyiz. Ölen şahsın oğlu, babasının selâmeti için cenaze merasimi yapar ve onu tağdiye için erzak ve levazım ihzar ederdi. Ve derdi ki: "Baba, sol yanın üzerine doğrul, sağ yanın üzerine sana verdiğim yenileşme suyuna doğru dön, senin için yaptığım ekmeği al, ben, senin oğlun, senin varisin olan benim. Senin için arpa ektim, senin için buğday ektim.„

Kezalik ölüye "evine dön„ denilirdi ki evin asıl sahibi kendisi olduğu ve varisi onun mevkiini işgal etmekte bulunduğu anlatılmak istenilirdi (Oğlun senin makamındadır, senin eşkâlinle mücehhez olarak o senin yaşıyanlar arasında evvelce yapmağı itiyat ettiğin şeyleri yapmaktadır. O arpa, buğday ekmekte ve sana takdimeler hazırlamaktadır). Eğer müteveffanın hayatında bazı düşmanları varsa bu düşmanlara karşı müteveffaya emniyet vermek için oğlu onu himaye eder; ve öcünü alır. "Doğrul, oğlunun senin için ne yaptığını gör, dinle, sana vuranı o vurmaktadır, çünkü (oğul babanın öcünü alır)„.

Ecdada taabbüt itikadının, menbaı Asya yaylâsından olan bütün akvam içinde cari bir itikat olduğunu görmekteyiz. Esasen Türklerde mevcut olan bu itikadın izleri Yunanistanda, İtalyada, Akdeniz havzasında, Mezopotamyada ayni suretle bulunmaktadır. Lâtinlerdeki ecdada taabbüt itikadı işte bu suretle Mısırın en kadim itikadatında dahi bariz surette görülmektedir. Bütün bunlar bu kavimlerin ayni menba ve menşeden gelmiş ve ayni itikadiyatı taşımakta bulunmuş olduklarının sarih bir delilidir.

VIII

MEMFİS SALTANATI

ÜÇÜNCÜ SÜLÂLE

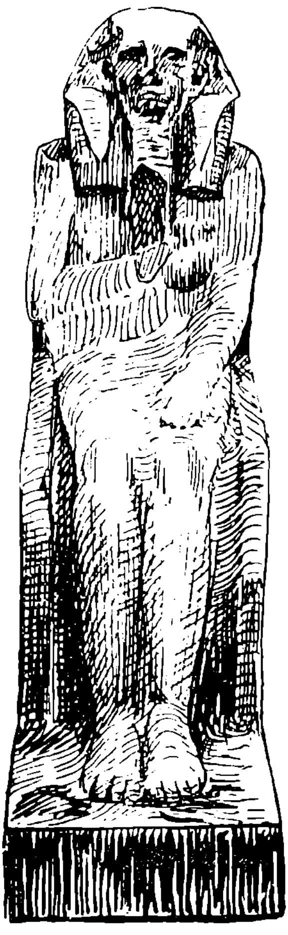
İkinci hanedanı mütekip Mısırın siyasî merkezi Tinis'ten Memfise intikal ettiğinden artık en eski Memfis saltanatı başlamaktadır. Zoser ile başlıyan Üçüncü aile artık Memfis'lidir ve Mısırın hükûmet mihveri oraya intikal etmiştir. Şimalin Cenuba karşı daima istiklâl fikrini taşıması ve Asya cihetinden olduğu kadar Libi cihetinden de Şimalin tehlikeye maruz olması kırallık merkezinin böylece Şimale, yani Delta civarına naklini mucip olmuş görünür. Üçüncüden dokuzuncu hanedana kadar devam eden bu devreye eski Memfis imparatorluğu denilir ve takriben beş yüz sene kadar devam eder. İki mühim safha bu İmparatorluğun bariz vasfıdır. Bunun birinci safhası ilâhî hukuka istinat eden hudutsuz ve kaytsız bir saltanatın mütevali inkişafı. İkinci safhası kıraliyetin inkıraza meyletmesi ve ruhban ile Manapların kıraliyet ankazı üzerinde yükselmeleri.

Tin sarayının ve idaresinin şimale, yani Memfis'e doğru göçün etmesi daha ikinci hanedan zamanında başlamış olduğu görülür. Menes'ten beri beyaz duvar denilen ve tetviç merasiminin merkezi olan Memfis şehri Hor kıralları üzerinde cazip bir tesir yapmakta devam etmiştir. İkinci hanedan hükümdarlarının bir çoğunun mezarı Abidos'ta değil Memfis ile Feyyum arasında bulunur. Kıral mezarları ise mukim oldukları mahal civarında yapılmak mutattır. İkinci hanedana mensup olan Set Periyepsen bile mezarını Abidos'ta yaptırmış iken Memfis mabedinde kendisine bir cenaze kültü tesis etmişti. Halefi olan Set te böyle yaptı [1].

Kırallığın Memfis'e intikali ile kıraliyetin hamisi de tebeddül etmiş, Horu'n makamını Ra işgal eylemiştir. Vakıâ her ikisi

[1] Le Nil 170.

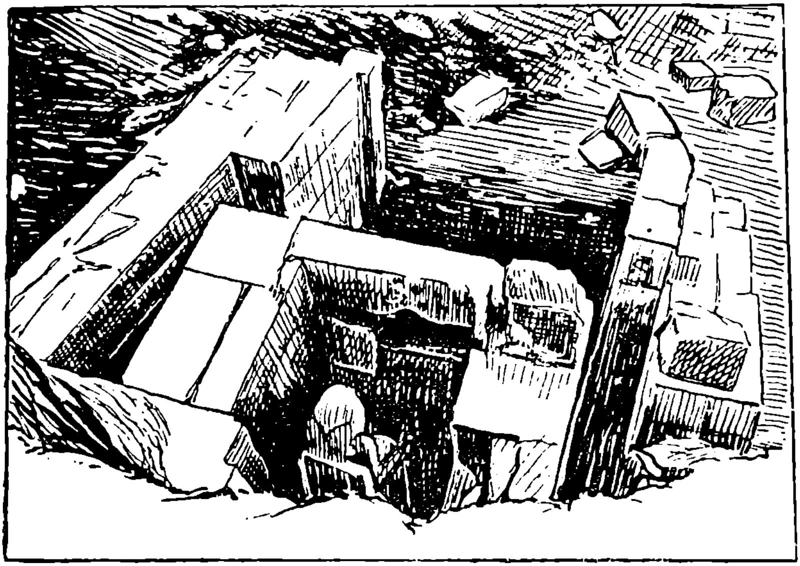
de güneşi ifade ediyordu. Fakat Tin'de Hor ismini alan güneş, Memfis civarında ilâhiyatçıların merkezi olan Heliyopolis'te evvelce Atun (ot = ateş) sonraları Ra (ur, ura, urtmak. yakmak) unvanını almıştı. Tin kıralları bile daha ikinci hanedan devrinde isimlerine RA yi ilâve etmiş bulunuyorlardı [1]. Neferkara gibi. Memfis Kralları ise gitgide kendilerini Ra'nın, yani güneşin oğlu addetmeğe başladılar. Ve güneşin oğlu olunca o zamanki taabbüdü ecdat merasimi muktazasınca bir oğlun babaya göstereceği taabbüt vaziyetini aldılar. Ve bundan sonra güneş mabudu için her türlü ihtimamatı ve en büyük gayreti gösterdiler. Mahaza an'aneye hörmeten Hor'u da tamamen terketmediler. Orta İmparatorluktan beri Firavunlar Hor-ra unvanını taşımışlardır.

Kıral Zeser

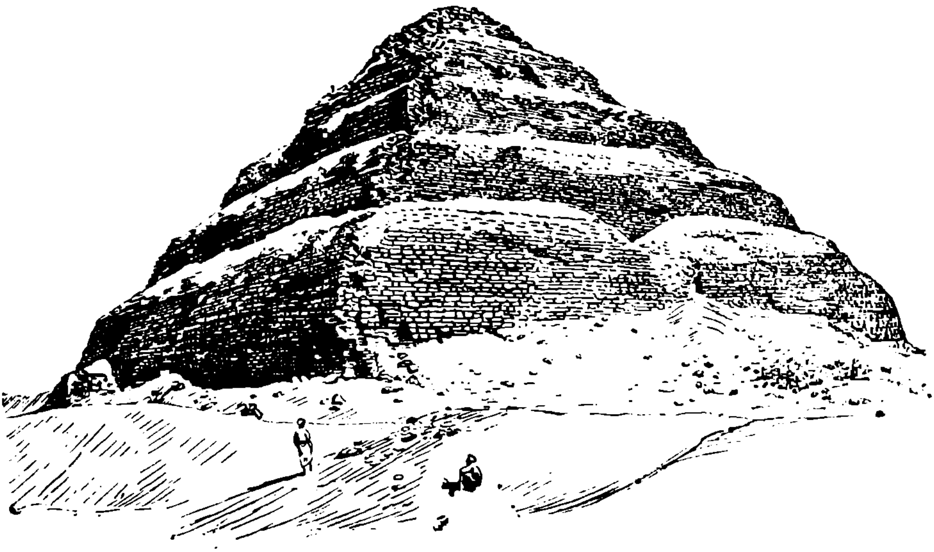
Üçüncü sülalenin müessisi olan Zoser'in Sina madenleri civarında bulunan bir kabartmada bir zafer hatırası mahkûktur. Bundan Sina tarikile gelen Asyaî bir istilâya karşı koyduğu ve onları mağlup eylediği anlaşılmaktadır; ve bir an'aneye göre Zoser Nubi kıt'asının Mısıra hudut olan şimal kısmını fetih ve istilâ etmiştir. Öyle görünür ki o zamana kadar tedricen Nubi ye dahil olan siyahiler bundan sonra yavaş yavaş Mısıra da hulûl ve nüfuz etmişlerdir.

Firavunların kudret ve mekneti arttıkça mezarlarındaki tarzı mimarinin değişmiş olduğunu söylemiştik. Memfise payıtahtı nakletmiş olan Zoser belkide bu nakilden evvel Abidos cıvarında tuğladan büyük bir bina yaptırmıştır. Memfise naklimekân ettikten sonra bu birinci tecrübe onu daha büyük bir teşebbüse sevketti. Memfisin cenubunda büyük kalker

[1] Le Nil 172

Zeser'in Serdabı

Zeser'in Sakkara'daki merdivenli Piramidi

taşlarından beş katlı hemen de murabba muazzam bir kule yaptırmıştı. Görünüşü itibarile dört cepheli azîm bir merdiveni andırırdı. Bu, meşhur Sakkara (merdivenli piramidi) denilen piramittir. Zoserin halefleri daha ileri gittiler. Neferkara zaviyetül'eryan da kaya içinde bir piramit kazmağa başladı. Fakat bitiremedi [1].

Zoser'in on dokuz sene süren hükûmetinden sonra (At (Ata) [2] unvanile ikinci Zoser kendisine halef olmuşsa bundan tarihe hiçbir eser intikal etmemiştir. Bunu mütea Maneton'a göre on bir kıral daha gelmişse de diğer kıral halarında yalnız ikisi zikredilmekte ve isimleri de biri benzememektedir. Bundan kıralliyette bir inhilâl vaki c ve hükûmeti gasbeden bir kısım kıralların meşru hük tanılmıyarak kıral levhalarına geçirilmediği anlaşıla

Bu hanedanın son hükümdarı olan Huni Türe süne göre yirmi dört sene hükûmet etmiştir. Da rındaki büyük piramit'lerden biri bu hükümda merdivenli piramit ile asıl hendesî piramidler a intikal ve tekâmül devrini göstermektedir [3].

---

[1] Le Nil 170

[2] Histoire de l' Antiquité C. 2

[3] Ayni eser S. 188.

IX

DÖRDÜNCÜ SÜLÂLE

PİRAMİTLER BANİSİ

Mısır milletinin azamet ve meknetinin sayısız asırlar arasında timsali kudreti olarak görülen ve Mısır medeniyetinin cihan tarihinde müebbet hatıralarını saklıyan piramitler işte bu ailenin eseridir.

Üçüncü ailenin son hükümdarı olan Huni'den sonra kıraliyette bir tahavvül vukua gelir. Ve Snefru ile dördüncü saltanat ailesi başlar[1] bu zatın üç senelik vakayiini zapteden Palermo taşına göre Snefru Nubi üzerine bir sefer yapmış ve oradan zenciler memleketini istilâ ederek yedi bin esir ile virmi bin öküz ve koyun iğtinam etmiştir. Yine bu müddet içinde Lübnan dağlarından kırk gemi yükü Sedr çamı getirilmişti. Bununla Mısırda gemiler inşa olunuyor ve sarayların kapılarile döşemeleri yapılıyordu. Kezalik Sina'da bulunan bir dikili taşa göre bedeviler üzerine bir zafer kazanmış ve eskiden Yunanlıların Babilon tesmiye ettikleri şimdiki Kahirenin bulunduğu yerde bir kale yaptırmıştır [2].

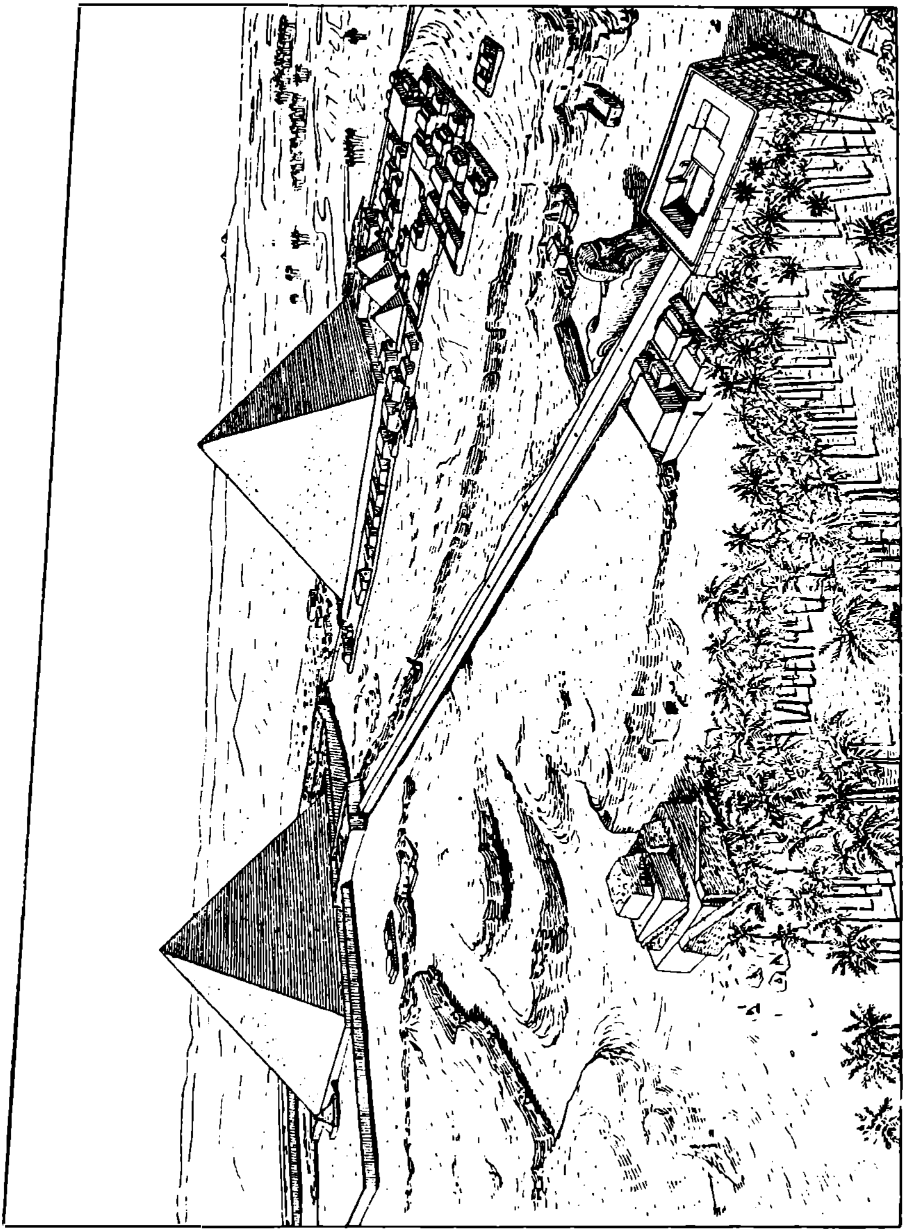
Siyasî vakayii itibarile başka bir eseri malûm olmıyan Snefru diğer birçok selefleri gibi kendisine iki mezar yaptırmıştır ki iki piramitten ibarettir. Biri yukarı Mısırda Maydum'dadır ki merdivenli piramit şeklindedir. Diğeri Dahşur' dadır; Artık tam piramit şeklinin ilk nümunesidir. Bu muazzam eser çöl ortasında bir dağ gibi yükseliyor ve eteğinde inşa ettiği şehirde saray halkile beraber kendisi ikamet ediyordu. Şehrin bir duvarında kıral birinci Pepi'nin bir iradesi bulunmuştur ki bunda şehir halkına bahşedilen muafiyet tecdit olunmaktadır [3].

---

[1] Bu ismi Says Şaro tarzında okumuştur. Manatonda bu isim Soris şeklindedir. Sayisin okuyuşu Manetonu teyit etmektedir. Fakat diğer egiptologlar Snefru şeklinde okuyorlar. Belki de Saysın kıraati daha doğrudur. Çünkü şaru kıral demektir; ve Manetonun zaptettiği isim buna pek uygundur.

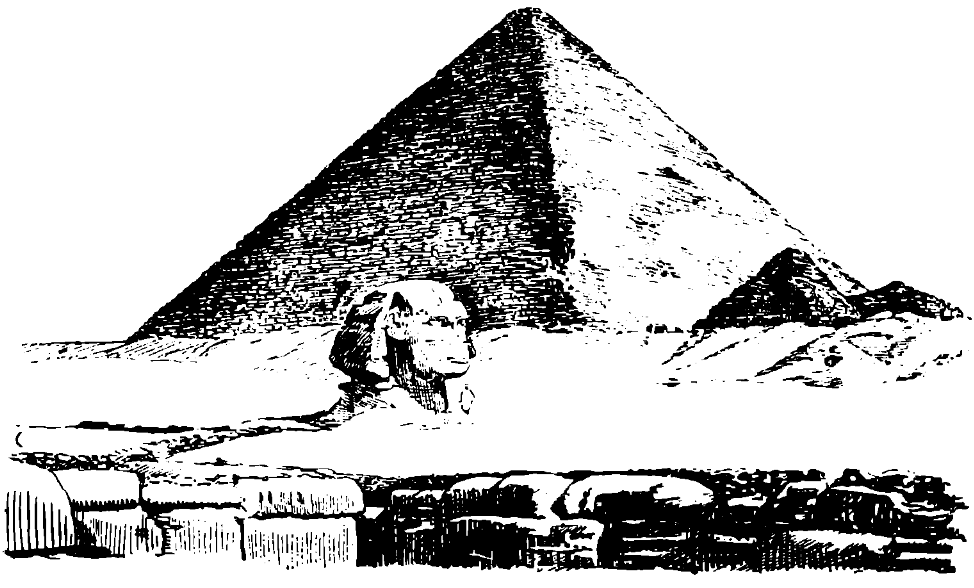
[2] Hist de l'Antiquité C. 2 S. 191

3 „ „ 192

Piramitlerin Mimarî heyeti

Bu piramitlerin inşasında kullanılan taşlar Memfis civarında Mukattam tepesinde bugün Tura denilen Troye ocaklarından çıkarılıyordu. Öyle zannolunuyor ki Snefru ve haleflerinin piramitlerde kullandıkları taşları çıkarmak ve kesmek için Pitah mabedinin baş rahibinin nezareti altında muayyen miktarda taşçı istihdam ediliyor ve Nil nehri tuğyan edip te tarlalarda her türlü zirai faaliyet durunca bütün Mısır ahalisi angarya olarak bu taşların naklinde kullanılıyordı. Ocaklardan kesilen bu taşlar Nil kıyısına naklolunuyordu. Gemilere yükleniyor ve öbür sahile çıkarıldıktan sonra muazzam rampalarla çölün irtifaına yükseltiliyor ve oradan piramitlerin bulunduğu mevkie sevkolunuyordu. Piramitlere birer de haricî mabet merbut idi ki bu mabet kıralın şahsı

Büyük Piramid ve Sphnex

için ve kıral öldükten sonra ona taabbüt merasimi ifa edilmek için yapılıyordu. Bu mebaninin cesameti okadar muazzam ve istilzam eylediği külfet ve mesai okadar büyük idi ki ezcümle yirmi dört sene hükûmet etmiş olan Snefru'nun Piramidi bütün Mısır ahalisinin bu müddet içindeki bütün mesaisini tamamen yutmuştur [1].

[1] Histoire de l'Antiquité S. 193

Snefru'nun halefi olan Heops ikametgâhını Memfis'in on kilometre şimalinde şimdiki Kahire karşısındaki Cize'de tesis etmiş ve orada bir piramit inşa eylemiştir ki yeryüzünde mevcut mebaninin en muazzamı ve en müthişidir. (kaide ikiyüz otuz metre, irtifa yüz kırkbeş buçuk metre) piramit inşaatının terakki ve tekâmülü bunda pek vazıh surette görünür. Bunun yanında üç küçük piramit daha vardır ki bunlar hanedanı kıraliye mahsustur. Heops ve halefleri iki mezar yaptırmak ananesinden artık vazgeçmişlerdir.

Kıral Khephren

Bunun halefi olan Tetefre ikametgâhını daha biraz şimale şimdiki Eburoaaş'a nakletmiş ve başladığı piramit hiçbir vakit ikmal edilememiştir.

Lâkin bunun halefi ve Heopsun oğlu olan Hefren (Haufre) cizeye avdet etmiş ve orada ikinci piramidi inşa ettirmiştir. Bunun oğlu olan Menkeura (menku, ebedî, ura, ra nur güneş = müebbet güneş, müebbet nur) daha küçük olarak üçüncü piramidi yaptırmıştır.

Heops'un piramidinin cesameti nisbetinde bir piramit inşasına diğer Firavunlardan hiçbiri tarafından teşebbüs olunamamıştır. Ancak Tetefre piramidinin hariç taşları daha pahalı ve işlenmesi daha güç olan granittendir. Menkeura piramidinin civarındaki mabedi bitirmeğe vakit bulmadan vefat ettiğinden halefi alelacele daha küçük mikyasta ve tuğladan bu binayı ikmal etmiştir.

Hefren piramidinin civarında bir mahmuz gibi uzanan muazzam bir kaya vardır ki bu kaya üzerinde Mısır sanat'kârları Hefren'in gayet mühip ve muhteşem bir tasvirini hakketmişlerdir. Meşhur Sfenks (Sphinx) işte budur[1]. Ve çölün

[1] Histoire de l'Antiquité S. 193

yalnızlığı içinde bütün azameti ve heybetile Mısıra nigâhban olmuş gibi görünür.

Menkeura'dan sonra bu hanedandan daha dört kıral gelmişse de yalnız üçüncüsü olan Shepseskaf gerek muasırlarca ve gerek muahhar devirlerde meşhur kıral olarak tanınmıştır. Diğer üçünün ismi bile zikredilmemiştir. Ve mevcudiyetlerini gösteren hiçbir abide yoktur. Bundan istidlâl olunabilir ki o sırada büyük bir ihtilâli içtimaî vukubulmuş ve bu kıralların bütün âsarı, tuğyan eden halk tarafından tahrip ve imha edilmiştir.

Cizedeki büyük Sphinx

Bu ailenin inşa ettiği piramitlerin uzaktan göklere dayanmış olarak görünüşü Nil vadisindeki beşeriyetin mesayii azîmesinin akıllara hayret veren bir şahididir. Dünyada bir naziri daha görülmemiş olan bu muazzam piramitler devletin bütün membalarının kıralın şahsında temerküz ettiğini ve bütün bir milletin her türlü emek ve gayreti kırala ölümden sonra dahi kudretinin ebediyyen devamını temin edecek vasıtalar ihzarına sarfedilmiş bulunduğunu göstermektedir. Medeniyetin terakkisi nisbetinde yükselen san'at ve vesait tamamen bu emelin fiile çıkması için istimal edilmiştir. "Ademi imkânı, imkâna kalbetmek ve bizim kısa hayatı insanimizden ve onun zevklerinden ebediyete doğru uzanan bir mevcudiyet yaratmak için dünyanın

hiçbir yerinde bukadar kuvvet ve kudret sarfedilmemiş ve bukadar sarsılmaz bir inan ve sebat gösterilememiştir„[1]. Görünür ki Mısırlılar sarsılmaz bir kanaatle nesilden nesle devam eden uzun zamanlar içinde devletin ve terakkiyatı medeniyenin bütün kudret vasıtalarını bu gayeye tevci[l] etmişlerdir.

Kıral sarayını tasvir eden Mikarinosun La[hdi]

[1] Histoire de l'antiquité S

X

BEŞİNCİ SÜLÂLE

Dördüncü aile zamanında Mısırın bütün faaliyeti medeniye ve içtimaiyesi Firavunlar için bir hayatı müebbet teminine masruf oluyor ve bunlara büyük ilâh unvanı veriliyordu[1]. Fakat bütün mesai ve kudretini Firavunların şahsına sarfetmekten halk o kadar bizar olmuş ve Snefru, Heops'tan sonra gelen hükümdarlar o kadar aciz ve zâf âsarı göstermişlerdir ki bu saltanatın artık yıkılması zarurî bir hale gelmişti ve nihayet yukarda gördüğümüz veçhile içtimaî bir ihtilâl ile bu saltanat devrilmiştir. Bundan ruhban güruhu istifade etti. Maneton'a göre Elefantinde ve Vestcar papirüsün bildirdiği bir lejanda göre Memfisin biraz cenubunda Sahebuda Ra mabedinin rahibi olan Üzerre (Üze=yüce. re = güneş; üzerre: yüce güneş) nin zevcesinden doğmuş olduğu rivayet edilen üç kardeş bu ihtilâl neticesinde Mısır saltanatını zaptettiler ve biribirini takiben Firavunluk tahtını işgal ettiler [2]. Böylece beşinci sülâlei saltanat teessüs etti. Hattâ bunlardan Üzerkanın Helyopolis mabedinde rahip olduğuna dair bir rivayet te vardır.

Bunlardan birincisi olan Üzerkaf yedi sene, Şahura on iki sene, Kakay (Hahay, aslan) on sene hükûmet sürdü ve Kakay beşinci ailenin başı oldu. Bundan sonra kısaca saltanat etmiş iki hükümdardan sonra Neveserre otuz sene Firavunluk tahtını işgal etmiş, bunun halefi Menkohr (menko hor, müebbet güneş) sekiz sene hüküm sürmüştür. Velhasıl bu aile yüz kırk sene devam etmiştir (2680-2540).

Bu ailenin karakteristik evsafı Ra mabudu rahibinin oğulları olmak itibarile kendilerini Ra'nın yani güneşin oğlu addetmeleri ve isimlerinin sonuna bir Ra ilâve eylemeleridir. Neveserre'nin son zamanlarında Set mabudu uzun bir nisyandan sonra tekrar mevki almağa başlamış ve Set

---

[1] Histoire de l'antiquité C. 2 S. 198 ve 233 Histoire ancienne S. 237

[2] Histoir de la nation Egiptienne C. 2 S. 123

merasimi ve ibadeti de tazelenmiştir. Ancak, bu geçici bir hâdise olmuştur. Asıl Ra mabudu bundan sonra Mısırın haşmet ve kudretle mütecelli ilâhı olarak sonuna kadar devam etmiştir.

Firavunlar zahiren yine seleflerinin an'anesini takip ederek eski kıralların cenaze ibadetine devam ediyorlar ve nisbeten küçük mikyasta piramitler inşa ettiriyorlar idi. Ancak onun yanı başında ve ondan daha çok mühim olarak Ra ilâhının ibadet ve merasimini ifa ediyorlardı. Güneşin bir ismi olan HOR gibi diğer ismi olan Ra dahi artık Mısırın millî ilâhı olmuş ve diğer mahallî ilâhların fevkına çıkmıştı. Bundan sonra Ra'nın oğullarına ve Mısır ahalisine yeni bir Vazife teveccüh ediyordu ki o da Ra mabuduna mahsus muazzam mabetler inşası ve ona bol bol kurbanlar takdimi idi. Üzerkaf buna başlamış ve halefleri onun izini takip etmiştir. Bu ailenin yaptırdığı piramitler 30—50 metre yüksekliği geçmemiştir.

Daha dördüncü sülâleden Hoeps'in zamanında vaki olduğu rivayet edilen bir kehanete göre "bu kadının oğullarının bu hayırlı vazifeyi (Kırallığı) ifa edecekleri ve onların büyüğünün Helyopolis büyük rahipliğini yapacağı" bildirilmişti.

Bu masal Helyopolis rahiplerinin gittikçe büyüyen nüfuzlarını göstermektedir. Bu rahipler yavaş yavaş Mısırda dinî bir doktrin tesis etmişler ve bu doktrini ilk defa olarak kitabeler şeklinde tesbit eylemişlerdir. Bu sülâlenin son hükümdarı olan *Unas*'ın mütevazi piramidinin cenaze odası ilk defa olarak dinî metinler hakkedilmek suretile tezyin olunmuştur ki Mısırın en kadîm dinî doktrini bu kitabelerle bize kadar muhafaza edilmiş bulunuyor.

Vakıâ bu metinlerde sabit ve kat'î fikirler yoktur ve çok kere biribirine uygun olmıyanlarıda vardır. Ancak, kâinatın nizamı ve hilkatin tarzı hakkında Mısırlıların düşüncelerini bize bildirmek bakımından büyük bir kıymeti haizdirler.

Güneşin kâinat üzerindeki seyahati:

Bu metinlere göre sabahın semavî sahasında Ra doğarken kâinatın meşalesi olmak vazifesini kolaylaştırmak için kendisine doğru koşup gelen ilâhlara tesadüf eder. Orada yüzünü yıkamak için serin bir su havuzu vardır. Serinlik ilâhesi Kebeho Ra'yı istikbal eder ve dört kap serin su

getirerek ilâhın kalbini serinletir (dört cihet için dört kap) neden sonra Ra alâimi şahanesini kuşanarak civar mıntakaya semanın şarkı şimalisine geçer; orada fevkalâde lâtif bir çimenzar bulur. Bu çimenzarda bir sofra kurulmuştur; üzeri türlü türlü nimetler buğday, arpa ekmeği, türlü şarap, etler, kaz, ördek, balık, sebze meyvalarla doludur. Buna "Takdimeler Meydanı" denir. Ateşten bir adanın etrafında Ka gölü vardır ki o da ilâha ruhanî gıdasını ve sıhhat ve hayat rızkını verir. Bu hayat ziyafetinde Ra yalnız başına sofrayı işgal etmez, bütün ilâhlar kudreti hayatiyelerini tecdit için nöbetleşe gelirler; Şabaşlar ve alkışlarla Ra'nın etrafını bir halka halinde kuşatırlar.

O Vakit Ra kâinatın etrafındaki hareketi devraniyesine başlar. Maksat kâinatı tenvir etmek, feyizlendirmek ve her türlü fenalığa karşı onu korumaktır.

Ra bir sarayda oturur ki buna prens sarayı derler. Bu saraya bir yoldan gidilir ki yabancıların girmesine mâni olmak için koç veya aslan başlı sfenkslerle muhafaza edilmiştir. Büyük kilitlerle mücehhez, boğa heykellerile müzeyyen kuvvetli kapıları ikinci derecede ilâh olan birtakım muhafızlar ve kapıcıların nezareti altındadır. Bir salonda aslan başları ve boğa ayaklarile müzeyyen bir taht kurulmuştur. Ra orada oturur ve hususî kâtibi olan oğlu *Uneg* elde kalem ve hokka olduğu halde ilâhın emirlerini yazmak üzere refakatinde bulunur. Ra'nın etrafında semavî maiyeti bulunur. Bunlar yeryüzünde olduğu gibi ilâhın oğulları, ailesi halkı, tanıdıkları, dostları ve beslediği kullarıdır. Kâinatın hükûmetine de yeryüzünde olduğu gibi kumanda ve hükmetmektir. Kumanda etmek söylemektir emir kelâmı sihrî tesir ile derhal vücut sahasına girer. İptidaî zihniyete göre söz hâdisatı yaratır; söz haliktir. Teoloğlar bu fikirden hilkati âlem nazariyesini istintaç etmişlerdir.

Güneş cihanı müsavi surette tenvir ettiği için bu haretile aynı zamanda adalettir. Onun sevdiği şey adalet *(Maat)* dır; söylediği şey ilâhlar ve insanlar için hukuktur. Bundan dolayı Ra'nın bizzat kızı olan *Maat* adalet ve hakkaniyetin timsalidir ki beyaz bir tuğ ile süslenmiştir.

Emirlerin ve hükümlerin tebliği ve icrası için semavî ajanları vardır ki bunlar da büyük oğlu şu (*Işıg*) torunu *Gep* semavî kâtibi ve saray nazırı *Thot*'tur. Ra düşmanlarından bütün

cezalandırmak istediği vakit inek başlı *Hathor* ve aslan başlı *Sehmet* bu emri icra ederler.

Kâinata nezaret — Her gün şafakla beraber Râ kendi malikânesini dolaşır. Gök saf bir suya benzediği için su üzerinde olduğu gibi bu da bir kayıkla malikânesini devir ve teftiş eder. Semanın şark kapısında kutup yıldızları ve sevabit tarafından getirilen ve Mesket denilen sabah kayığını bulur. Bununla kubbei semanın iki sahasına tasarruf eder ki şimalî ve cenubî Mısıra mütenazırdır. Seyahati esnasında dikkat ettiği şey kuvvetinin tam olarak muhafazası ve kâinat üzerine neşredeceği ziya ve hararetin tagayyür etmemesidir. Böylece Setin düşmanlıkla sevkettiği "fırtınaları kovmağa, bulutları kaçırmağa, doluları kırmağa„ veyahut kayığı ve güneşi girdâba uçurmak içün bulutlar içinde fırsat bekliyen yılan apofis'in hücumlarını savuşturmağa daima amade bulunur.

Maahaza tabiat güneşin yevmî hayatının yükselmek, kemale ermek, nihayet zevale uğramak suretile saatten saate birtakım derecelerden geçmesini icap ettirir. Bizzat Ra "sabahleyin Habri, öğleyin Ra, akşamlayın Atonim „ der [1]. Filvaki akşamlayın Manzet denilen kayık bunu gece garbta Libi kayalıklarına isal eder ve orada geceyi geçirmek için konar.

Garbin ölüm mıntakasında onun ufulünden sonra arz üzerinde hayat durur; herkes uyku ölümünde ve gecenin korkuları içinde donar kalır. Ra ise dağlar üzerine muvasalatında garp ilâhesi tarafından karşılanır. Ra gece kayığında gecenin on iki saati zarfında garpten şarka yani sabah sahasına gelmek için seyahatine devam eder.

Mısırlılar güneş kayığının gece yolunu tasavvur ve tasvir etmekte güçlük çekiyorlardı. Piramitler devrindeki fikirler şöyle hulâsa olunabilir: Yukardaki semaya mukabil aşağıda bir sema vardır. Kitabeler aşağıdaki semayı yukardaki semanın aynı işaretile fakat bu işareti çevrik olarak tersim ederler. İşte Ra şarka gelmek için geceleyin kayığı buradan sevkeder. Bilâkis orta imparatorluk devrindenberi güneşin geceleyin hareketi, bir yeraltı âlemi seyahati tarzında tasvir edilmektedir. Bu âlem on iki kısma ayrılmış olup gecenin her saatinde Ra nöbet nöbet Abidos, Sakkara, vesaire gibi büyük mezarlıklardan birini ziyaret ve tenvir ederek şafak vakti şark sahasına gelir.

[1] Histoire de la Nation Egyptienne, c 2 s 130

Zannolunabilir ki Helyopolis rahipleri kendi ilâhlarını herkese kolaylıkla kabul ettirebilmek için bunu Mısırın eski ilâhları ve doktrinlerile de mezç ve tevhide çalışmışlardır. Birleştirdikleri ilâhlardan birincisi daha Helyopolisin tesisinden evvel 13 üncü nomda ibadet edilen ve Nil vadisinde kâinatın halikı sıfatile hürmet gösterilen Aton idi. Helyopolis rahipleri aynı rolü Ra'ya da tevcih ederek ikisi de güneş demek olan bu ilâhlardan Ra - Aton namile muhtelit ve mürekkep bir ilâh yaptılar.

Kainatın yaradılışı — Helyopolis rahipleri indinde bütün mahlûkların ve bütün şeylerin tohmu Nun içinde âtıl bir halde yüzüyordu. Karanlık her şeyi kaplıyordu [1].

Bütün varlıkları kendi nefsinde taşıyan Atonun ruhu da Nun içinde gayri sabit, gayri müstekar olarak dalgalanıyordu. Tutunabilecek bir yer bulamıyordu. Bir zaman geldi ki Aton tezahür etmek arzusunu kalbinde duydu. Bu halikiyet faaliyetinin ilk temayülü idi. Sonra ilâh faaliyete geçti. Nun üzerinde güneş Ra şeklinde doğruldu. Böylece nur tecelli etti ki hilkatin başlangıcı oldu [2].

Güneşin bu tecellisinin tarzı müphem kalmaktadır. Leyd Papirosu denilen bir kitabede Ra ve Amon için yazılan bir neşidede "kalbinin arzusuna göre tahtı üzerinde doğruldu. Fakat nasıl yükseldiği bilinmiyor„ denilmektedir. Maahaza kat kat yükselmiş bir tepe tasavvur olunuyordu ki yeryüzünde dereceli piramidi andıran bu tepe güneşi Nun'un fevkına çıkarmak için dikiliyordu. Bun'a "ilk tepe„ namı verilmekte ve Helyopolisliler butepeyi kendi şehirlerinin bulunduğu yer diye göstererek iftihar etmekte idiler; ancak Herakleopolis ve Hermopolis şehirleri dahi aynı şerefi iddiadan geri durmuyorlardı [3].

Nun'dan sonra halik; kâinatı ve sekenesini, ilâhları, insanları, hayvanları, otları ve yerde, havada, suda yaşıyan her şeyi varlığa davet etti. Yaratma tarzı seslenmek suretile idi. Leyd Papirusu bu masalı şöyle irat eder: Kalbi istediği vakit ilâh tahtı üzerinde göründü. O vakit bütün mevcudat onun kuvvetinin susgun şaşkınlığı içinde idiler. Büyük kuşların gaklaması gibi bir ses çıkardı. O vakit yapyalnız idi. Susgunluk içinde söylemeğe, bağırmağa başladı. Yer sükûtlu bir

[1] Girdap üzerinde Karangular vardı ve sular üstünde Allahın rüzgârı (ruhu) esiyordu. Aydınlık olsun dedi ve oldu (Tevrat 1 inci ayet)

[2] Histoire de la Nation Egyptienne C. 2. S. 137

[3] Ayni eser S. 138

hayret içinde idi. Kendisile henüz ikinci bir ilâh mevcut olmaksızın Onun sesi her yerden işitildi. Böylece mahlûkatı doğurdu. Yaşamaları emrini verdi.

Sonraları sada ve haykırış yerine söz ikame edildi. Ölüler kitabına göre Ra ilâhları yaratır. onların ismini telâffuz ederek kendi nefsinden çıkarır. "Ra ilâhlar manzumesini isimlerile yaptı„ demek ki Ra kendi uzviyetinden maiyeti ilâhlarını yarattı. Leyd Papirusu der ki: "ne kendinden evvel ne kendısile beraber bir ilâh yoktu.„ Teb münacatında "ilâh gözlerile şekli maddiyi görerek yani kutsî dimağında mahlûkat ve eşya için bir şekil vererek o haricî şekil ile onları halkeder. Kezalik eşyanın ismini zikrederek ağzile dahi yaratır„ deniliyor. Nesim Papirusu denilen bir kitabede ilâh "henüz ne sema ne arz mevcut değil iken her şekli ağzımdan çıktığı gibi yarattım.„ demektedir [1].

Şu izahata göre ilah herhangi bir şeyi halketmeği tasavvur ederse onun ismini söyler ve o da derhal yaratılmış bulunur[2].

Böylece Helyopolisler indinde Ra yalnız ziya ve hararetile kâinatın muharriki olan güneş değil dünyanın vücude gelmesini düşünen ve onu telâffuz ile yaratan; adalet ve hakkaniyeti ilân eden aklı kül manasını da ifade ediyordu.

Beşinci sülâlenin piramitleri Ebusirdedir. 1902 ve 1908 de Borcharadt tarafından kumlardan temizlenen bu piramitlerin biri Sahuraya aittir ki 49 metre irtifadadır. Neferir karaya ait olanı 43 metredir plân daha sadeleşmiştir. Bu hanedanın son hükümdarı olan Unas piramidini Sakkarada Zeserin merdivenli piramidinin yanında yaptırmıştır. 21 metre irtifaındadır. Cenaze mabedinden yalnız Papirus şeklinde güzel bir sütun kalmıştır. Lâkin odalar ve koridorlar mahfuz kalmış ve bunların içine girildiği vakit şayanı hayret bir hâdise ile karşılaşılmıştır. O zamana kadar piramitlerin ve bunlara merbut mabet ve salonların duvarlarında kabartma şeklinde bir kitabe ve tezyinat mevcut değildi. Halbuki burada güzel

[1] Hıristiyanlık devrinde Jan le Vangelist şöyle diyordu. «Başlangıçta lâfız var idi ve lâfız Allah ile beraberdi ve lâfız Allah idi. Her şey onun tarafından yapılmış ve yapılan şeylerin hiçbirisi onsuz yapılmamıştır. Hayat onda idi ve hayat insanın nuru idi» bu fikir Mısırın eski akidelerinin İskenderiye Mektebi ve bu vasıta ile Hıristiyanlık üzerinde ne derin tesir hâsıl etmiş olduğunu gösterir. Kaldıki Kur'anda da «Kün Feyekûn» ayeti ayni fikri tekrar etmektedir. Çünkü Allahın «ol» sözünü telâffuz etmesile kâinatın vücut bulduğunu ifade etmektedir.

[2] Histoır de la Nation Egyptienne. c. 2. s. 139

kalkerden yapılmış duvarlarda yukardan aşağıya doğru uzun kitabeler hakkedilmiş olduğu görülmüştür. Bu kitabeler taşın oyulması ve harflerin kabartılarak üzerine de mavi bir boya vurulması suretile yapılmıştır. Lâhdin konulduğu mahzenin mavi tavanı üzerinde altın renkli yıldızlar parlamaktadır. Dördüncü ailenin muazzam ve fakat sakit piramitlerinin esrarı, bu mütevazi piramidin metinlerile anlaşılmağa başlanmıştır.

Gerçekten Teti, 1 inci Pepi, vesair altıncı sülâle kırallarının piramitlerindeki metinlerle ikmal edilen Unas piramidinin metni Mısırlıların dinî telâkkilerinin anlaşılmasına çok yardım etmiştir.

Bu metinler, cenaze merasimi esnasında kâhinler tarafından okunuyor ve ölen kıral dahi; mumyasının veya statüsünün gözile bunları okuyabilmek ve mukaddes ibarelerden istifade etmek için duvarlara hakkolunuyordu.

Bunlardan anlaşıldığına göre artık kırallar yeraltında Magrıbın karanlık diyarında Ozirisin kıraliyeti dairesinde tekrar hayata gelmeği kâfi bulmuyorlar: daima yeniden doğan, daima kudret ve haşmetle mütecelli olan ve daima yaratmak faaliyetini muhafaza eden Ra'nın saltanatı içinde yeni hayat bulmak istiyorlardı.

Beşer ümidinin bu yükselişi ve göklerde ebedî hayata iştiyak edişi 4üncü hanedanda da görülüyordu. Oziris'in Abidostaki mütevazi tepeciğinden hilkat gününde Aton-Ra'nın tecelli ettiği tepeyi andıran merdivenli piramide ve sonrada hendesî piramit şekline yükseliş bunun bariz delili idi. Şimdi de semaya doğru tam bir müselles dikilmiş bulunuyor ve metinler buna (yeryüzünde güneşin mütehaccir şuaı) namını veriyordu. Bu vaziyetle firavunların semaya yükselecekleri zehabı hâsıl oluyordu. Piramitlerde Firavunlara hitaben "Sen şuaata tırmanıyorsun. Sen kendin şua olarak Semanın merdivenleri üzerindesin„ diye yazılıyordu [1[.

Bu doktrin ile kıralların gökte ebedî ilâhlaşması akidesi hâsıl olmuştur ki aşağıda göreceğiz.

Bu doktrin Oziris kültile bir nevi tezat teşkil ediyordu. Bunun için kıralların semaya urucu meselesini Mısırda eskidenberi kökleşmiş olan bu Oziris kültile birleştirmek lâzımdı. Bu tezat Oziris'in yalnız yeraltı ve binaenaleyh kuvvei nebatiye ilâhı olmayıp aynı zamanda semavî bir ilâh

[1] Histoire de la Nation Egyptienne [illegible]

olduğunun kabulü suretile halledildi. Bunu Ra'nın oğlu ve halefi addettiler. Onlara göre Ra'nın emriledir ki Oziris öldürülmüş ve İzis, Anubi, Thot tarafından tekrar hayata getirilmiştir ve Helyopolis mahkemesindedir ki Gep Oziris'e hak vermiştir. Binaenaleyh Oziris yalnız arzî ilâhlar zümresinden değil semavî ilâhlardan, dokuz ilâh manzumesinin zincirlerinden biridir. Böylece mumyalanma, ruhlandırılma, ruhun statüya girmesi, ağzın ve gözlerin açılması, cenaze takdimesi gibi ileride göreceğimiz Oziris merasimi bundan sonra da devam etmiştir.

Mabetler — Güneş mabetlerine Hetsar yani nur şatosu deniliyordu. Bu mabetler güneş hakkındaki telâkkiye uygun şekilde tertip olunuyordu. En iyi muhafaza edilmiş olan Noserranın mabedine nazaran mustatilüşşekil bir hisar içinde açık bir avlu ve bu avluda 20 metre yüksekliğindeki sun'i bir tepe üzerinde 63 metre irtifada bir dikili taş (obelisque); mütehaccir güneşten ibaret olan bu taş önünde nezir sofrası. Avlunun şimal tarafından on tane büyük havuz var ki belki de ibadete gelenlerin arıklanmasına mahsustur. Hisarın dışında 30 metre uzunluğunda büyük bir kayığın tuğladan yapılmış karnı (omurgası) kum üzerinde ilâhî yolcuyu taşımaya hazır bir haldedir. Şu halde mabetler:

1 — Serin su havuzunu ihtiva ediyordu ki iptidaî Okyanusun sularını hatırlatıyor diğer taraftan doğmakta olan güneşin sabah yıkanması için zaruri olan suyu hazırlamış bulunuyordu. Orada güneş şafak vakti İptidaî Okyanos'un dalgalarile yıkanır.

2 — Bir yüksek yer, bir yüksek tepe vardır ki hilkatin başlangıcında Aton Ra'nın ilk yükseldiği tepeyi andırmaktadır.

3 — Bir dikili taş ki güneşin taş halini almış şuaıdır ve güneş yahut güneşin kuşu farzedilen ve Feniks denilen muhayyel bir kuş onun üstüne konmaktan hoşlanır.

4 — Ra'nın kâinatı ziyaret etmesini temin için sabah ve akşam kayığı bulunur.

İbadete gelince Oziris'in kültile mezcedilmeden evvel ibadetin gayet sade olduğu tahmin edilebilir. Bu ibadet nura, her sabah doğan yükselen batan güneşe karşı idi. zannolunabilir ki bu ibadet sabahları güneşin doğuşta yıkanması gibi bir yıkanmak ve doğuşta yükselişte batışta, güneşe karşı niyaz ve münacatta bulunmaktan ibaret idi. Bu ibadetler içinde en mühimmi sabah ibadeti olacaktır ki mescide (Sabah Evi) deniliyordu.

XI

ALTINCI SÜLÂLE

Unas'la nihayet bulan beşinci aileden sonra Teti ile altıncı aile başlar [1]. Bu ailenin bir veraset neticesi olarak mı, yoksa saltanatı gasbetmek suretile mi Firavunluk tahtına geldiği malûm değildir. Uzunca bir müddet saltanattan sonra biribirini takiben Üzerkara, birinci Pepi ve Merenre saltanat makamına geçmişlerdir. Merenre'nin vefatından sonra kardeşi İkinci Pepi altı yaşında Firavunluk tahtını işgal etmiş ve Maneton'a göre yüz sene yaşamıştır. Türen papirüsü de buna doksan dört sene tahsis etmektedir ki Maneton'u teyit etmekte bulunuyor [2].

Bu aile zamanında Mısırlılar Nubiye doğru memleketlerini tevsi etmişlerdir. Zira Elefantinden yukarı sahada kıymetli taş ocakları ve altın gümüş madenleri mevcuttu ki bunlar Mısır inşaatının ve süs eşyasının pek lüzumlu maddeleri idi. Nihayet Sudana kadar tevsi olunan istilâ neticesinde Suvakim limanı vasıtasile Arabistan ve Punt sahillerile münasebete girişmişlerdir.

Diğer taraftan bakır madeni ve firuze taşı ve kuyumcuların süs eşyasında kullandıkları mafkat denilen taşlar mevcut olduğundan dolayı Sina yarım adasını da işgal etmişlerdir. Fakat burası Amu ve Mensiyu denilen Asyaî kavimlerin işgal sahası idi. Mısırlılar. birçok uğraştıktan sonra, nihayet mahsulâtı Mısır memurlarına satmak üzere madenlerin nezaret işlenmesini bunlara bırakmışlar ve yalnız üzerlerine bir nevi tesisile iktifa eylemişlerdir.

Bundan başka Mısır mabetleri ve sarayları için lâzım olan keresteyi tedarik etmek içün Finike sahillerile sıkı münasebete girişmişlerdir. Bu sahillerdeki Biblos şehri Mısırlılar için bir

[1] Maneton'da Othoes tarzında yazılan bu isim kitabeleri de Teti şeklinde okunmakta ise de Meyer belki de bunun Atoti telâffuz edilmek lâzımgeleceğini söyler ki bu da Ata lâfzıdır. 91 inci sayfadaki nota bak

[2] Histoire ancienne s. 250

nevi alışveriş merkezi olmuş ve oradan tedarik ettikleri çam ağacı kerestelerini gemilerle Mısıra nakletmeğe başlamışlardır. Palermo vakayinamesinde Sinefronun iptidayı hükûmetinde buradan 40 gemi yükü kereste getirtilmiş olduğu yazılıdır.

Bu aile zamanındaki en mühim vak'a Kenan eline askerî bir sefer yapılmasıdır. Bu seferin neden dolayı yapıldığı malûm değildir. Her halde Amuların Deltaya yaptıkları bir taarruz bu sefere sebep olmuş addolunabilir. İkinci Pepi devrinde vaki olan bu seferde Uni isminde bir kumandan Mısırın her tarafından ve Nubi kabîlelerinden toplanılan on binlerce askerle Filistin kıt'asına girmiş ve Heriyoşa Amularile harp etmiştir. Ancak bunların tedibi için bu galebe kifayet etmediğinden ikinci defa denizden bir sefer daha yapılarak; Mısır askeri, Karmel burnuna çıkmış ve hasımlarını ezmiştir.

Bu hal daha altıncı aile zamanında Asya cihetinde bazı kaynaşmalar olduğunu ihsas etmektedir. Fakat 2 inci Pepi zamanında bir daha Filistine müdahale vukuu hakkında bir malûmat olmadıktan başka Amular Kızıl Deniz sahillerine kadar yayılarak Punta doğru gitmekte olan bir Mısır heyetini katletmişlerdir. Bu vaziyet 6 ıncı aile sonlarında Mısır Firavunlarının nüfuzunun zayıfladığını göstermektedir.

Hakikaten çocukluk devrini validesinin vesayeti altında ve ihtiyarlığını vezirlerinin idaresinde geçiren ikinci Pepi uzun bir ömrün iras ettiği aciz ve zâf neticesi olarak Mısırın siyasî idaresini bütün bütün elden bırakmış ve felce uğratmıştı. Bilhassa bunun zamanında vilâyet valileri kendilerini daha serbest ve müstakil bulmuş oldukları gibi ihtiyarlığın verdiği derin bir hissi dinî neticesi olarak mütemadiyen tesis ettiği vakıflar ve muafiyetlerle Mısır hazinesini tamamen boşaltmıştır [1].

Böylece idarei merkeziye aciz ve zâf içinde kaldığı gibi buna mukabil vilâyet valileri hiçbir şeyden perva etmeksizin şeref ve kudretlerini artırmakta ve eski saltanatların tesis ettiği Mısır birliğini yıkarak derebeyliğe doğru yol almakta idiler.

Bu suretle VI ncı sülâlenin sonlarında Mısır, dahilî teşevvüşler içinde çırpınmakta idi.

---

[1] Hist. de l'antiquité S. 203

XII

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SÜLÂLE

6 ıncı sülâle gayet karışık bir tarzda söndü. Maneton'a göre daha iki Memfis sülâlesi hüküm sürmüştür. 70 günde 70 kıral tahta geçtiğini söyler. Sekizinci Hanedan ise tamamen meçhuldür. Türen Papirüsü İkinci Pepi'den sonra daha sekiz kıral zikrederek eski İmparatorluğu kapatır ve bunlar için 955 senelik bir müddet gösterir. Sakkara Levhası İkinci Pepi'den sonra on birinci sülâleye atlar. Abidos ise Pepi'den sonra 17 kıral sayar. Nadir elde edilen vesikalardaki isimler ise ancak bunlardan iki üçüne uymaktadır.

Eski imparatorluk: III üncüden VIII inci sülâleye kadar saltanat sürmüş olan kırallar

Abideler ve kırallar listesi	Manéthon	Takribî tarihler
	III. sülâle	2895 - 2840
	Memfisli 9 kıral	
Neterkhet - Zeser I	2. Tosorthos	
Zeses II	(Diğer isimler değişir)	
Sezes		
Nebkarâ		
Neferkarâ		
Houni		
	IV. sülâle	2840 - 2680
	(Memfisli 8 kıral)	
Senefrou	1. Soris	
Khoufou (Khéops)	2. Souphis	
Zedfra		
Khâfrââ (Khéphren)	3. Souphis	
Menkaourâ (Mycérinos)	4 Menkérès	
X	5 Ratoisès	
X	6 Bikheris	

Abideler ve kırallar listesi

Shepseskaf
X

Ouserkaf
Sahourâ
(Neferirkarâ) Kakai
Shepsekarâ
Khâneferrâ
Neouserrâ
Menkaouhor
Zedkarâ Issi
Ounas

Téti
Pépi I
Merenrâ - Mehtimsaf
Nefekarâ - Pépi II
Merenrâ-Zesamsaf
Neteraqert

Abydos levhaları İkinci Pépi den sonra 17 kıral sayarlar ve on birinci sülâleye geçerler

Sakkara levhası İkinci Pepi- den on birinci sülâleye geçer

Manéthon — Takribi tarihler

7. Seberkérès
8. Thamphtis (2680 - 2540)

V. sülâle
(Elefantinli 8 kıral)
1. Ouserkarès
2. .Sephres
3. Neferkhérês
4. Siophès
5. Khèrès
6. Rathoures
7. Menkhérès (2540)
8. Tankherès
9. Onnos

VI. sülâle
(9 rois memphites)
1. Othoés
2. Phios
3. Méthésouphis
4. Phios (2475 - 2390)
5. Menthésouhis (2360 a doğru)
6. Kıraliça Nitokris

Hayalî sülâle
(70 günde adı geçmiyen 70 kıral Memfiste)

VII. sülâle
(Adı geçmiyen 24 veya 27 Memfis Kıralı)

XIII

EHRAMLAR

Kıral mezarlarının mastaba biçiminden ehram şekline intikaline esaslı bir sebep vardır ki o da cismi kıralinin her türlü tecavüzden masun kalmasını temin kastinden ibaret görünür. Mastabaların inşa tarzına nekadar ihtimam edilirse edilsin, buraya defnedilen kırallar hiçbir vakit yağmacıların tecavüzünden kurtulamamışlardır. Kıralların Ülûhiyetine itikat nekadar umumî ve derin olursa olsun, kırallarla beraber defnedilmekte olan kıymetli hazineleri ele geçirmek için Mısır'da daima hırsız çeteleri ve yağmacılar güruhu türemiş ve mastabalardaki hazineler uçurulmuştur. Ve bir kere mezar açılıp ta hava teması vaki olduktan sonra cesetler de çürüyüp toprak haline gelmişlerdir. Kıral cisimlerinin bu tecavüzlerden masun kalabilmesi için mezarlar öyle bir metanet ve azamette yapılmalıdır ki kimse o mezarı açmak imkânını bulamasın. İşte her birisi tonlarca ağırlığında olup tahrikine bile insan kuvvetinin yetişemiyeceği derecede büyük taş bloklarile yapılan bu mezarlar bu maksadın teminine mahsustur.

Bu intikal Kıral Zeser zamanında başlamıştır. Bu kıral evvelâ Abidos'un şimalinde bugün Bethallaf denilen mahalde kendisine bir mastaba yaptırmış idi. Sonra fikir ve nazarı değişerek Memfis civarında Sakkara'da daha muazzam bir metfen inşa ettirmiştir. İşte dereceli ehram denilen budur.

Sakkara ehramı hakikatte ehram ile mastaba arası bir abidedir. Kat kat yükseldikçe çevresi darlaşan ve 7 dev basamaklı bir merdiven şeklini alan yedi mastabaya benzemektedir. Merkezi yerden göğe doğru 61 metre yükseklíktedir. Böylece mastaba ehramı andırmaktadır.

Mastabaya göre dereceli ehram şu yenilikleri vücude getirmiştir: Tuğla yerine taşı ikame etmiş ve mastaba dahilindeki serdap ve mabedi dışarı çıkarmıştır. Her mastabanın içinde bu

lunan üç kısım burada da mevcuttur. Ancak daha ziyade büyütülmüş ve ikisi binanın haricine çıkarılmıştır. Şimal cephesinde ehramın kapattığı saha ortasında kayalıklar içinde oyulmuş iki oda şeklinde bir mahzene kadar uzanan mail bir geçit vardır. Lâhit bir kuyunun dibindedir. Duvarları mavi mineli fayanslarla kaplıdır. Bir kapının kenarları Oziris ve İzisin işaretlerile çevrilmiş olan Zeserin protokolile süslenmiştir. Sarı yıldızlar tavanı kaplamaktadır. Bu mahzen göğü temsil etmekte bulunuyor.

Serdap, şimal cephede yekpare taşlarla yapılmış bir binadır. Bir menfez önünde yekpare şist taşından imal edilmiş ve Oziris'in kefenile örtülmüş bulunan Zeser'in bir heykeli bulunmaktadır. Bu heykel, duvarları kısmen harap olduğu için tezyinatı belirsiz bir hale gelen mabede bakmaktadır. Bu üç parça tertibi birinci sülâle devrinde büyük bir inkişafa uğrıyacaktır.

Zeser'den Senefru'ya kadar kıral mezarlarının mimarîsinde iki meyil görülür:

Birincisi gerek metanet ve gerek ihtişam aramak kastile umumî plânda olsun, kesme taşlar hususunda olsun gittikçe büyüyen eb'at. İkincisi piramidin göğdesinin hakikî piramide doğru tekâmülü.

Bunda da intikal abidesi Dahşur piramididir ki Kıral Honi'ye atfedilen bu piramit bir mastaba gövdesi zemini üzerinde sivrilerek yükselir ve böylece nazara katsız ve meyilli bir bina vaziyeti gösterir. Bundan sonra bu nevi mezara daha iyi bir şekil vermek için Senefru'nun tecrübesi gelir. Bu kıral kendisine iki mezar yaptırır ki biri Meydumdadır ve Zeserin Sakkara plânını tekrar eder. Biribirini takiben içeri çekilen kuleler 65 metre irtifaa kadar çıkar. Diğeri Dahşur'dedir ki 213 metre genişlik ve 99 metre yükseklikle Heöps'in büyük piramidinin eb'adına yol açar. Mustatil şeklinde bir plân üzerine yapılmış olan bu piramidin her cephesi bir müselles halindedir. [1] Bu, hakikî ilk piramittir.

Üç büyük piramidi inşa için Heops, Hefren, Mikerinos, Libi yaylâsı kayalıklarının son uçlarının delta ovasına hâkim oldukları yeri intihap etmişlerdir.

Yirmi sene evveline kadar kıralların cenaze abidesi yalnız piramitler olduğu zannediliyordu. 1909 da Ernst'in ve 1911'de Reisner'in ikinci ve üçüncü piramitler etrafında

[1] Histoir de la Nation
Egyptienne c. 2 s. 104

yaptığı hafriyat neticesinde anlaşılmıştır ki piramitler daha çok mühim bir mecmuai inşaatın son unsurlarıdır[1]. Bu hafriyat ile sabit olmuştur ki, bu piramitler umumî ibadete mahsus bir mabedi, heykellerin hıfzına mahsus diğer bir mabedi, ve nefsi piramit içinde de mahzeni muhtevidir. Görünür ki kıralların cenaze abidesi alelâde mastabaların üç kısmının genişlemesinden, büyümesinden ibarettir. Bunun en iyi nümunesi Hefrenin mebanisidir. Libi kayalıklarının ucunda yani siyah toprağın kuma temas ettiği yerde granitten müstatilüşşekil bir büyük mabet yükselir ki (40 metre arz 60 tul) İsfenks'e civar oluşundan dolayı İsfenks mabedi denilmektedir. Eski sülâle devrinden kalma eserlerin en iyi muhafaza edilmiş olanı budur. Tamamen Asvanda çıkan gül renkli granitten yapılmış ve zemini alçıtaşı ile döşenmiştir. Yalnız küçük bir oda yarı alçı yarı granittir. Mısır'da hiçbir bina bukadar metanetle karışık, bukadar süs arzetmez.

Cephe duvarına açılan iki kapı (biri cenupta, diğeri şimalde) bir kabul salonuna isal eder ki aşağı çevrilmiş bir T şeklini andırır, tavanı sekiz metre irtifaında yekpare 16 sütun ile tutulmuştur. Her sütunun önünde Hefrenin oturtulmuş olan Statüsü Allah kıralı haşmetli bir vaziyette arzeder. Bunlardan birinin üzerinde atmaca Hor, açılmış kanatlarile kıralın ensesini himaye ve ona fikirler ilham eder gibi görünür. Duvarları büyük bloklarla ve hayretengiz bir ahenk ile yapılmış ve taşlar fevkalâde güzel cilâlanmıştır, hiçbir yazı veya kabartma duvarın mücellâ sathını ihlâl etmez. Bu mabet kıral ailesi ve kıral ibadetinin rahipleri tarafından statüye getirilip takdim olunan nezirler ve takdimeleri kabule mahsus idi.

İnce kalkerden yapılmış 500 metre uzunluğunda kapalı bir geçit buradan Libi kayalıkları içinde yükselerek piramidin şark cephesinde bina edilmiş büyük bir mabede isal etmektedir. 50 metre arzında ve 110 metre uzunluğunda olan bu azîm mabet umumun ibadetine açık ve sütunlarla müzeyyen iki büyük salonu ve hususî ibadet için de beş kudsî mescidi havi idi ki kıralın heykelleri dahi buralarda saklanıyordu. Herbiri 57 ton ağırlığında olan mehip taş blokları mastabaların serdabına nazir olan bu müstahkem sığınağı müdafaa ediyordu. Mabet kıralın tasvirlerile dopdolu idi. Orada yüzden ziyade statünün parçaları bulunmuştur.

[1] Histoire ancienne t. I. p. 227

Raysner tarafından bulunan en şayanı dikkat statülerden biri kıralı ayakta ve kıraliçe ile yanyana olduğu ve kollarile kıraliçeyi şefkatle sarmış bulunduğu halde tasvir eder ki bunda kıralın sevimli ve mütebessim çehresi ilâhî bir haşmetten ziyade insanî ve ailevî bir vaziyet gösterir. Bu statü bugün Boston müzesindedir.

Nihayet piramit; cenaze merasiminden sonra artık girilemiyecek olan granitten yapılma dahilî odalarında bütün azametli kütlesile kralın cesedini müdafaa ediyordu. Heops'un lâhdi yerindedir, fakat boştur. Mikerinüs'ün lâhdinde mumyalı bir baş bulunmuş, Mikerinüs addedilmiştir.

Görünür ki bütün bu gayretlere ; bu azîm ve tasavvuru bile güç himmetlere rağmen kıralların cesedi ve hazineleri yine tecavüzden kurtulamamış, yine yağmıya uğramıştır.

Bu piramitlerin inşa plânını tanzim eden ve Mısır mimarîsinin piri ve ilâhı sıfatıle takdise mazhar olan vezir İmhetep esas maksada dinî ve bediî fikirler dahi ilâve etmiştir. Bunlardan biri yeryüzünde bizzat güneş ilâh olan ve öldükten sonra da güneşle beraber kâinata hâkim olacağına itikat edilen fir'avunların semaya doğru yükselişlerini bu piramitlerle tasvir etmek istemesidir. Piramitlerin bütün azamet ve haşmetle göklere doğru yükselmesi fir'avunların semaya yükselişinin remzi olarak gösterilmiştir.

Diğer taraftan ölen ve güneşe iltihak eden fir'avunu kucağında saklıyan bu ehramlar güneşin semti semadan yeryüzüne neşrettiği şuaatın bır timsali gibi görünmektedir. Zeser'in mahzenindeki sarı yıldızlar kendisinin gökte mukim olacağına itikadın bir eseri değil midir?

İşte bu fikirlerledir ki bütün bir millet, asırlarca müddet her türlü birleşik gayretlerini ve emeklerini bu azîm ve heybetli binaların inşasına hasr ve tahsis etmiştir.

XIV

MEZARLARA TATBİK OLUNAN OZİRİS TARİKATI

Büyük piramitler yazısız ve sakit olmakla beraber, 6 ıncı sülâlenin piramitlerinde hakkedilmiş olan metinler mezarların ne düşüncelerle bu tertipte yapıldığını anlatmaktadır. Mısır'lılar ölüm denilen ebedî muammayı Oziris kültü ile izah etmek istemişler ve Oziris masalını beşerin mukadderatına tatbik ve teşmil eylemişlerdir.

Oziris'in nebatî kuvvet ilâhı olması masalı nebatatın kuruyup öldükten sonra ertesi sene tekrar zuhûr etmesile ruhu nebatın her sene ölüme nasıl galebe ettiğini talim etmektedir. Bu misal ölümün esrarını beşeriyete vaki olmuş bir ifşa gibi gösterilmiştir. Şüphesiz Hiyeroglif metinler bu mukaddes sırrı izah etmekten sakınırlar fakat daima ona ima ederler.

Greko-Romen devrinde müverrihler ve filozoflar merak ve tecessüsle bu esrarı arayıp sormuşlar ve izaha kalkışmışlar isede gene tam bir surette malumat alamamışlardır. Diyodor (İzis, ebediyet hayatı veren bir ilâç keşfetti) der[1]. Bu şüphesiz Oziris'in cenaze merasimidir ki bununla ölmüş olan Oziris'ten tekrar hayata gelmiş bir ilâh yapılması murat edilmektedir. Lâkin ölümden sonraki bu hayat yalnız kendisine mahsus olsa beşeriyet için bir faidesi olmıyacaktır. Bunun için ilâhın cenaze merasiminin bütün beşeriyete tatbikı suretile onlara da yeni ve ebedî bir hayat temini lâzımdır.

Oziris öldürülmüş, Set tarafından parça parça yapılarak etrafa dağıtılmıştır. Noktai hareket budur. Bu ilâhî cismi tarihten evvelki ilk mezarlarda parçalanan iskeletlerde buluyoruz. O vakit İzis ile Neftis bu parçaları aramağa çıkıyorlar. Bunları buluyorlar, topluyorlar sonra başı, kemikleri yerli yerine vaz'ediyorlar: Âzaları eskisi gibi teşkil ediyorlar;

---

[1] Histoire de la Nation Egyptienne. c. s 93
2 ayni eser s 94

daha sonra cenaze bağları ilâhı Anubi geliyor; sihrî ibarelerle ona yardım için Ra tarafından gönderilen Tot'un muavenetile etleri kemikleri çürümiyecek hale getiriyor.

Şu halde Oziris'i takip edenlerin tekrar yaşamasını temin için her şeyden evvel cismin bozulmaksızın muhafaza edilmesi lâzımdır. Mısırın gayet kurak iklimi altında cisim tabiî olarak kurur, iskelet infisaha mukavemet eder. Bununla beraber insan san'ati bu hususta tabiate yardım etmiş ve mumyalaştırma denilen bir usul ile vücudün tefessüh ve inhilâlinin önü alınmıştır. Bu usul şöyledir: Cisim ahşayı batından boşaltılır; (Bunlar ayrıca bir vazoda muhafaza edilir) sonra cisim yetmiş gün devam eden bir natrun banyosu içinde bırakılır. Böylece yağlar eritilir; Adale asepti edilir; deri kurur. Ceset banyodan çıkarıldığında neft ve çam yağı ile bulaştırılır: Tuz ve baharatla doldurulur. İnce bir sargı ağile sarılarak sihirli ibarelerden mürekkep nüshalarla himaye olunarak hava temasından korunur. Böylece amelî ve sihrî olarak cisim bozulmaz bir hale getirilir. Derisini etini ve beşerî çehresini muhafaza eder. Buna artık ebedî cisim (Zet) denilirdi.

Ölüyü tekrar canlandırmak ona tekrar yaşamak taliini vermek için ikinci bir vasıta daha vardır ki o da ölünün mümkün olduğu kadar benzerini tasvir eden statüler yapmaktır[1]. Zira mumya cismin maddelerini muhafaza etmekte ise de hayat tezahüratını haiz olmadığından nakıstır. Bunun için İzisin oğlu Horun, Oziris'e yaptığı gibi ölünün bütün hututu veçhiyesini ve uzuvlarını tam olarak gösteren statü lâzımdır. "Statüler ölüye hayat verir„ denilir ve Oziris'in yeniden doğuşu merasimini tekrar eden herkes yeni hayata mazhar olur sanılırdı.

Şukadar ki cisim ve statü sihrin müdahelesi olmaksızın atıl kalır. Bunun için Ozirisi canlandırmakta kullanılan sihir vasıtaları kullanılır. Merasimi yapan kâhin ölünün ve statünün ağzını gözünü kulaklarını açıyormuş gibi hareketler yapar ve büyük sahir denilen bir aletle ölüye temas eder. "Nefes almak, yemek, söyliyebilmek için ağzını açıyorum. İşitmek için kulaklarını görmek için gözlerini ve yürümek için bacaklarını açıyorum„ der. Harekâtın taklidi cisimde statüde kanın cereyanını temin eder ve ruh gerek evvelce

---

Histoire de la Nation Egyptienne c 2. s 94

mukim olduğu cisme veya onun benzeri olan statüye tekrar gelir girer. Bunun için mumyalanmış vücut veya statü ebedî cisim addedilirdi.

Tekrar hayata gelen bu cisme ve bu statüye yiyecek, içecek şeyler ve hayatta bulunduğu zaman kullandığı eşya lâzımdı. İşte ölünün ailesi ve bilhassa oğlu gerek bizzat takdimeler getirmeğe ve gerek muayyen zamanlarda bunları tedarik ve takdim için kâhinlerle mukavele aktetmeğe ihtimam ederdi. Mezarların tertibi şekli bu usul ve merasimin icabına tevfik edilmiş bulunuyordu.

Şu halde cismin mumyasının veya statünün hertürlü tecavüzden ve hasardan vikaye edilmesi lâzımdır. Mumyalanmış ceset lahde konularak bir kuyuya indirilir ki orada kezalik mumyalanmış erzak ile tılısımlar ebedî cismin mevcudiyetini temin ederler. Bu hal insan başlı bir kuş şeklinde ki ruhun (Ba—ruh)sihrî vasıtalarla duvarlar ve kilitli kapılar arasından geçerek mumyaya kadar gelebilmesine, onunla beraber oturmasına veya onu ziyaret etmesine mâni olmaz.

Ancak İlâhın yer yüzünde tecelli etmesi mumyadan ziyade statülere yani sihrî hayata mazhar olan?sun'î cisimlere ruhî ilâhın yani (KA)nın hulûlü tarzında olduğundan ölülerin ruhu dahi bu statülere hulûl eder. İmdi ruhun suhuletle hulûl edebilmesi için bunlarda hertürlü tehlikeden masun bir yere konulmalıdır. Bundan dolayı statüler mabetlerde yekpare taştan yapılan ve Naos denilen mescitlere ve mezarlarda serdap denilen yerlere vazedilmelidir.

Oziris daha ilk zamanlardanberi mağrip saltanatının ilâhı addolunmuştur. Akşamları batan güneşin bu sahası ölmüş ilâhın ikametgâhı sayılır. Daha sonraları bu telâkki genişletilerek ölmüş kıralların ve nihayet bütün ölülerin ikametgâhı sayıldı. Oziris orada bir kıraliyet tesis eder ki ölümden kurtulan insanlara hâkim olur ve bunlar Oziris tarafından tağdiye edilir[1].

Mağripte Oziris'in yanında artık ne açlık, ne susuzluk, ne sefalet vardır. Huzur, sükûn, sıhhat, bol bol gıda bu yeni hayatın imtiyazıdır. Bir kere Oziris kültüne kabul olunan her ölü dünyada işgal ettiği içtimaî mevkii orada da bulacaktır.

---

[1] Histoire de la Nation Egyptienne [illegible]

Lâkin fenalık ve ölüm bu kıraliyetten ihraç edilmiştir. Oziris'i takip etmek "iyi ilâha doğru mağribin güzel yolu üzerinde yürümek" lûtfuna mazhar olanların elde edecekleri cennet budur. Her devirde mabetlerde, mezarlarda tersim olunan ve bir umumî ülkü haline getirilen hayatı beşer tablosu bu telâkkinin neticesidir.

XV

KIRALLARIN İLÂHLAŞMASI

Mısır itikadiyatı ve hele Firavun'ların ölümden sonra da ilâh olarak göklerde yaşıyan ve yine yer yüzüne hâkim bir kudret olarak tasavvur edilmeleri daha Tinler devrinde tebarüz etmeğe başlamıştır. Yeryüzünün ilâhı olan Firavun diğer ilâhlar gibi müebbet hayatın sırrını bilir. Yalnız bu semavî kaderin hakikat şekline girmesi için ahalinin Firavuna yardım etmesi lâzımdır. Kıral bu mukadder akibete varınca tebaasının müebbet hamisi ve insanlarla ilâhlar arasında bir vasıta bir şefaatçı olacaktır. Bunun için ölümden sonra da kıralın tebaasına karşı vazifesi bitmiş değildir. İşte ahalinin cismi kıraliyi hertürlü hasar ve infisahtan muhafaza ve ona lâyık ve müebbet varlık vasıtaları temin etmek için muhteşem mezarlar yapmağa çalışmasının sebebi budur.

Tinler devrinde başlayan bu ebedî hayat itikadı Memfis saltanatı devrinde gittikçe daha ziyade kökleşmiş ve daha çok inkişafa mazhar olmuştur. Yer yüzünde kıral ve ilâh olan Firavunun öldükten sonra yeni ve sermedî bir hayat içinde tekrar kıral ve ilâh olacağı Helyopolis rahiplerinin telkin ettiği bir akide idi. Âlemi diğerde kırallara mev'ut ve mukadder olan bu ebedî hayatın safhaları piramitlerde açıktan açığa hakkedilmiştir. Bu telâkki Mısırda mühim içtimaî neticeler tevlit etmiştir.

Bu itikat tedricen o kadar inkişaf etmiştir ki daha üçüncü hanedan başlangıcında cenaze merasimi kıralın şahsında toplanmış olduğu görülür. Denilebilir ki Mısırda nasıl tek bir kıral varsa tek bir ölü vardır ki o da kıraldır [1]. Kıralın naşını müdafaa etmek, onu tekrar yaşatmak, ebedî hayatını temin etmek lâzımdır. Çünkü onun mukadderatile

---

[1] Le Nil 194.

ölüme karşı mücadelesinde bütün bir ırkın kader ve talii memzuçtur.

Metinlere göre ilk devrelerde kıral, öldürülen ve dirilen Oziris'e benzetiliyordu. Sonraları üçüncü, dördüncü sülâleler devrinde Helyopolis ilâhiyatçıları yaşıyan Hor Kıralı nasıl Ra'nın oğlu yapmışlarsa, Oziris'e benzetilen ölü kıraldan da Ra ilâhı yapmışlardır. Bu iki hal: Oziris'lik ve güneşlik biribirine muarız olmaksızın karıştırılmıştır. Altıncı sülâle devrinde ise Sakkara piramidinin mahzeninde yazıldığına göre bir telif yapılmış; ölen kıral Oziris olmaktan feragat etmeksizin, Ra olmağa başlamıştır. Oziris kıralın şahsında semaya yükselir ve Ra ile birlikte saltanatı kâinata iştirak eder [1].

Muhtelif devirlerin an'ane ve telâkkilerince karmakarışık yazılmış metinlerin tahlilinden anlaşıldığına göre kıralın şahsında arzî ve beşerî bir cisim, bir de ruh görüyorlardı ki bunun da muhtelif eşkâli KA, BA ve AH idi.

Ölümden sonra cisim için yapılan defin şekli Abidos mezarlıklarından anlaşılmaktadır. Bazan vücut kıvrık olarak doğrudan kuma veya bir sandukaya vaz ile defnolunuyordu. Ve bazan vücudün âzaları ayrılarak kemikler bir yığın halinde ve baş bunların üzerinde olarak defnediliyordu. Et ya toprak olmak suretile, yahut ta kemiklerden ayrılarak yakılmak suretile ortadan kaybolmuştur. Âzanın böyle parçalanması Oziris'in parçalanmış ve âzalar yine toplanıp bir araya getirilmek suretile dirilmiş olmasına benzetilişindendir. Vücudü parçalanan ölü kıral Set'in parçaladığı Oziris'tir. [2].

Bu suretle öyle bir telâkkiye vâsıl olmuşlardır ki kıralın cismi yerindir. Çünkü infisaha mahkûm olan etlerle teşekkül etmiştir. Nasıl ki Oziris bu etler parçalanarak öldürülmüş ve sonra kemikler toplanıp dirilmiş ise kıral da ayni suretle bu toplanan kemiklerle yeni hayata erişecektir. Bundan dolayı İzis ailesinin Oziris'e yaptığı sihrî merasim ayni suretle tatbik edilmek lâzımgelir. Bu telâkkinin neticesi olarak hakikaten kıral öldükten sonra kıralın ailesi ayni merasimi tatbik ediyor ve veliaht olan prens burada Hor'un vazifesini görüyordu.

[1] Le Nil 194. Histoir de la Nation Egyptienne c 2. s 150
[2] Le Nil 196

Kemikleri çürümekten muhafaza ve ona yeni ve daimî bir cisim, bir mevcudiyet verebilmek için mumyalar tatbik olunuyor ve cismin zihayat bir timsali olmak üzere de kıralın bir statüsü yapılıyordu. Sihrî vasıtalarla bu statünün tıpkı insan gibi hakikî bir hayata malik olduğu itikadını taşırlardı Böylece dirilen ve yaşıyan kıral magripte mukaddes tabakai süflâda yani yer altında insanlardan ve semavî ilâhlardan uzak olarak yeni bir kıraliyet bulur ve orada ecdadına iltihak ederek yer yüzündeki haleflerini Oziris nezdinde himaye ederdi.

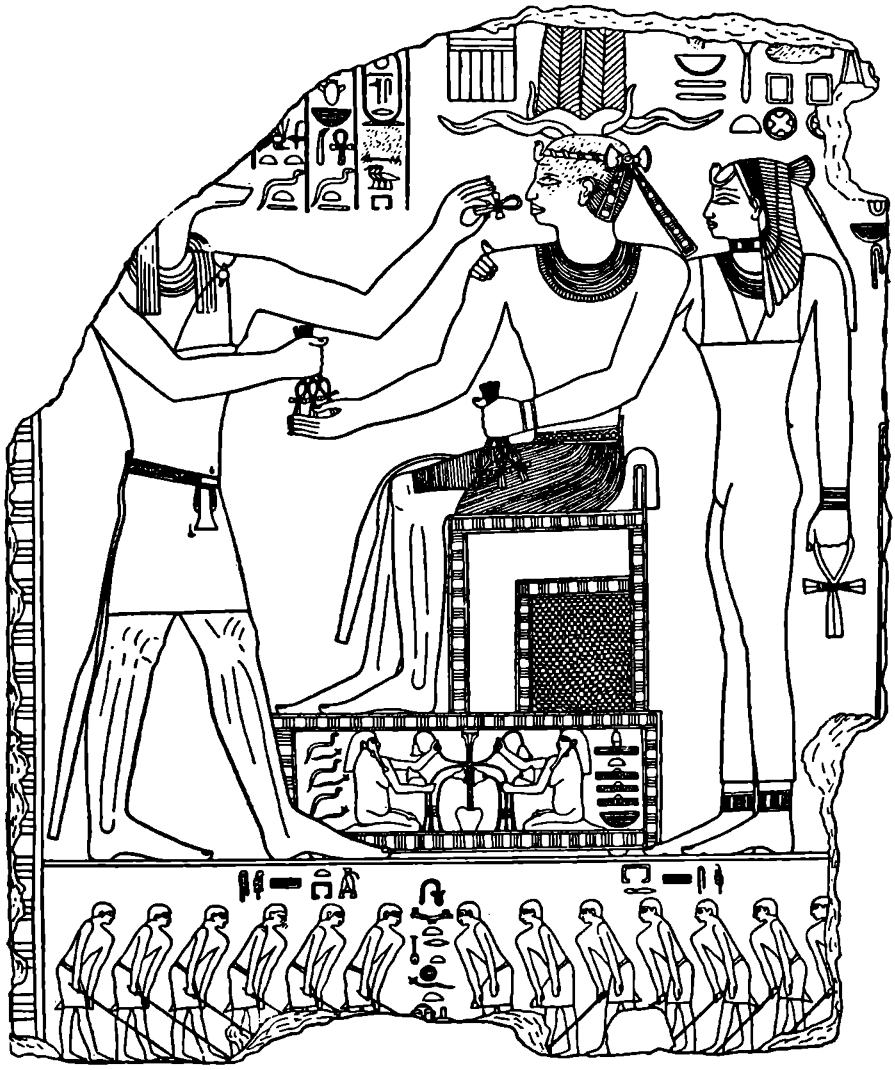
Ruhu itibarile ona mukadder olan yer gökte nur ilâhı Ra'nın yanında mevki almaktır. Ancak bu sadece ruh itibarile değil ruhun cisme iltihakı ve ruh ile cismin irtibat ve ittihadı suretiledir. Oziris merasimi ona ebedî bir cisim temin etmiştir. Lâkin bu cisim yerde Oziris nezdinde mahpustur. Halbuki o ebedî bir uykuda kalmak değil, babası olan Ra'nın yanında bulunmak ister. Bundan dolayı piramitler de şu ihtara tesadüf olunur. (Kalk; sen ki mezardasın, kalk bağlarını çöz, başından kumları silk, ilâh Ra bizzat geliyor, kıralı aşağı tabakanın ilâhından kurtarıyor.) [1].

Bu ihtar üzerine kıral kalkar; Oziris'in cennetini terkeder; şarka doğru yürür. Gökle yer arasında kendisinin Nil vadisi kırallığı derecesinde geniş ve yine bir ırmakla sulanan, üzerinde göller ve bataklıklar bulunan ve ilâhların göğe ulaşması için kayık dahi bulunan bir memlekete tesadüf eder. [2]. Kayıkçı pek inatçı bir şeydir. Kolay kolay söz dinlemez. Onu kandırmak ve Ra'nın oğlu olduğunu bildirmek ve ispat etmek lâzımdır ki bu da kolay bir şey değildir. Onun için kayıkçı ikna edilemezse daha güç olmıyan bazı vasıtalara da müracaat olunabilir. Meselâ ateş üzerine bir çimdik tütsü atarak onun çıkardığı dumanla göklere yükselmek kabildir. (Kıral kuşlar gibi kanadını çırpar, uçar uçar, ey insanlar kıral Unas sizden uzaklaşarak uçmaktadır) yolunda kitabeler bulunuyor. Hattâ güneşin yer yüzüne gönderdiği şualarda da göklere yükselmek için bir vasıta bulunmuştur. (Ey Ra; kıral senin şuaların üzerine ayak bastı; onu merdiven gibi kullanmak için ayak bastı); şualar ona kollarını uzatır. Kıral havada yükselen bir yalav gibi onunla göklere yükselir. [3].

[1] Le Nil s. 206
[2] Aynı eser. 207
[3] Aynı eser 208

Semanın kapıları açılır; kıral nihayet Hor'un ve Set'in bulunduğu tabakaya vâsıl olur. İnsanlar ve ilâhlar bu urucun bütün safhalarını heyecanla seyrederler.

Artık ölü kıral ilâhlar nezdindedir. Şimdi onun sema sa-

Neveserra Anubi tarafından kabul olunuyor

kinlerinden olması için birtakım merasim lâzımdır. Buna ruhlaştırmak denilmektedir. Cismin (Zet) arığlaştırılması, Ka'nın arığlaştırılması, cismin ve ruhun (KA) ile birleştirilmesi ve kı-

ralın tam ilâh olması merasimi gelir. Cisim Anubi'nin havuzunda yıkanır. Hor da kıralın Ka'sını soyar; sabah havuzunda yıkar; Ka arığlandıktan sonra Ra'nın sarayında bulunan cisme doğru yürür ve Ka buna vâsıl olunca kıral artık ebedî surette bir ilâh olur [1].

Bu merasimle vücudü kâmil haline gelen Kıral Ra'nın kayığına binerek kâinat üzerinde yıldızlarla beraber yüzer gider. Bu hayatı mesudun başlıca unsurları da bol bol yiyecek bulmaktır. Orada da takdimeler, nezirler meydanı vardır [2]. (Sen Anubi havuzunda yıkandın. Sen sabah havuzunda ıtrıyat ile arığlandın. Sen takdimeler meydanında, ilâhlar arasında yer tuttun. Sen demir tahtın üzerinde oturmuş ve topuzunu, asanı eline almış bulunuyorsun. Sen ilâhlara emir veriyorsun. Çünkü Ah'ın (Ah = Ruh) sayesinde sen bizzat Ah(ruh) oldun (Ah Çuvaş türkçesinde ruh demektir).„

İlâhlaşmış olan kıral tekrar kudreti kıralisini elde eder. Bu kudret eskisinden kat kat yüksektir. Artık Ra ile birlikte icrayi hakimiyet etmektedir. (Kıral adaletsizlik yerine adli ikame ettiği ve Ra'nın divanında mevki aldığı işidildiği vakit onun ağzından çıkan âdil hükümlerden dolayı gök sevinçte, yer kıvançtadır).

Ancak kıralın ülûhiyet derecesine vâsıl olmazdan evvel yer yüzündeki ef'alinin bir muhakemesine maruz olduğu Unas hakkındaki kitabelerden anlaşılmaktadır. Kıral yaptığı işlerde haklı ve âdil olduğunun ilân ve beyanını ister. Bunda adalet ilâhı olan Maat kıralı müdafaa eder ve mücrim kıralları yutan ejderhanın gazap ve şiddetinden onu muhafaza eder. Bu muhakeme neticesinde kıralın ef'alinde haklı ve âdil olduğu sabit olarak ilâhlar meclisi tarafından masumiyeti beyan ve ilân edildikten sonradır ki kıral ilâhlar zümresine ithal olunur [3].

XVI

ESKİ İMPARATORLUĞUN MEDENİYETİ

Eski imparatorluk medeniyette gittikçe ilerliyerek beşinci sülâle devrinde en yüksek dereceye erişmiştir. Mezarlardaki kabartmalar, mabetlerdeki heykeller, güzellik ve san'at bakımından insanı hayran bırakacak derecededir. Milâttan 3000 sene evvel Nil sahillerinde inkişaf eden bu medeniyetin ancak bazı noktaları uzun asırlar içinde geçilebilmiştir. Bu medeniyet her şeklinde müreffeh bir hayatı ifade etmektedir.

San'at hayatının prensipleri 3 üncü ve 4 üncü sülâleler devrinden başlar ise de en mükemmel şeklini ancak 5 inci sülâle devrinde bulmuştur.

Abidos mezarları en eski zamanlardanberi yağmaya uğramış olduğu için Tin sülâlesi devrinin hakikî medeniyetine dair malûmatımız oldukça noksandır. Şu kadar ki ilk zamanlarda sadece tuğladan basi tşekilde yapılan bu mezarlar, sonradan daha mürekkep şekil almış ve duvarın iç kaplaması tezyinatsız ahşaptan ibaret iken 3 üncü sülâlenin başlangıcında fevkalâde muhteşem işlenmiş tezyinatlı ahşapla yapılmıştır. O sıralarda bakırdan büyük aletler istimaline de başlanmış olduğu için 2 inci sülalenin son hükümdarı Haşhemuyinin mezarının orta odası balta çekiç ve makas ile kesilip yontulmuş taşlarla kaplanmıştır. Ayni kıralın Hiyerakonpoliste yaptırdığı Hor mabedinde gül renkli granitten kıralın unvanını hâmil ve kabartma resimli sütunlar bulunmuştur. Maneton taştan ilk sarayın ikinci sülâle devrinde yapıldığını söyler. Palermo vekayinamesi de Haşhemuyi devrinde bakırdan heykel döküldüğünü gösterir. [1]

4 üncü sülâle devrinde mimarî bakımdan hüküm süren fikir muazzam eb'atlardır[2]. Bu fikir ise en mükemmel eserini asırlardanberi daha hiçbir kavmin taklidini bile tasavvur edemediği Gizeh ehramlarında vücude getirmiştir.

---

[1] Histoire ancienne C. 1 S. 199

[2] Histoire de l'antiquite c. 2. s 235.

En basit şekiller burada gayet ince bir inşa meharetile mezcedilmiştir. Burada şekillerdeki basitliğe mukabil taş renklerinin, meselâ koyu renkteki cilâlı granitlerin beyaz açık renkte olan alçı taşlar ile birleştirilerek süslenmesi, ahenk verilmesi gayet mahirane bir tarzda yapılmıştır. Taş renklerindeki bu ahenkten başka binada hiçbir süs görülmemekte ve yalnız eb'adın gayet muazzam tutulmuş bulunmasıdır ki bu asrın tarzı mimarisini teşkil etmektedir. Burada sonradan umumîleşmeğe başlıyan duvarlardaki nakışlar ve resimler yoktur. Ancak duvarlarda kırallarin heykellerine tesadüf olunur. Mikerinos mabedinde bir sıra duvar oymaları kıralı ilâhe Hathor ile Mısırın diğer nomlarını temsil eden birtakım Allahlar arasında gösterir. Şukadarki burada san'at daha incelmemiştir. Sütunlar yine yekpare taştan olmakla beraber papirüs veya palmiye sapları veya demet halinde bağlanmış lotüs yaprakları gibi işlenmişlerdir. Aynı zamanda ağaç sütunlar da istimal olunmaktadır. Binanın üstünden gelen yağmur suları, yatmış aslan pençeleri arasından geçirilen oluklardan akar. Salonların ve koridorların duvarları renkli kabartmalarla süslenmişlerdir.

Mastabalar iptidaî yekpare şekilleri yerine birtakım odalara ve salonlara ayrılmış ve duvarları dünya hayatının muhtelif manzaralarile süslenmiş oldukları görülür.

Heykeltraşlığa gelince, bu san'atten o zamanın telâkkisince istenilen şey ölen kıralların ve büyüklerin vücutlerinden ölümle beraber uçmuş olan ruhun cisim yerine heykeller içine yerleşebilmesini temindir.

Bu heykeller ölüyü vakur ve hürmet telkin eden bir vaziyette göstermeli ve yüzünün hututu sadakatle tersim edilmelidir. Bütün Mısır heykellerinde bu hususiyet göze çarpar.

Sinofru zamanındaki eserlerde daha acemilikler görünür, çünkü heykelciler maddeye hâkim olacak dereceye henüz tamamen gelmemişlerdi, ve granit gibi sert taşların işlenmesinde de birçok güçlüklere tesadüf ediliyordu.

Fakat bundan bir batın bile geçmeden işlenmesi daha kolay olan kalker taşından yapılan heykellerde bariz bir canlılık göze çarpar.

Bundan başka heykelcilik ilk defa olarak kıralların şerefine tabiîden büyük eb'atta eserler vermeğe başlar ve mü

him terakkiler gösterir. Saray için çalışan büyük san'atkârlar en sert maddelere bile hâkim olmağa muvaffak olmuşlardır. Halbuki ellerinde taş, kum ve sertleştirilmiş bakırdan başka bir alet yoktur.

Nitekim Diorit taşını işliyerek Hefren'in ve onu himaye için ensesi arkasında kanatlarını açmış olan atmaca Horun tabiîden büyük heykelini yapmış olan üstat birinci sınıf bir eser vücude getirmiştir. [85 inci sahifeye bak]

Diğer kıralların heykelleri de bundan daha az kıymeti haiz değillerdir. Duvarlara yapılan kabartma resimler de çok kıymetlidirler.

Yavaş yavaş san'atkârlar, kırallar için yaptıkları eserleri Mısırın eyalet prensleri için de yapmağa başladılar. Bu hususta vücude getirilen eserler daha kıymetlidir. Çünkü çalışılan madde yumuşak taş ve hattâ tahta olduğu ve eb'at itibarile de tabiîden biraz daha ufak bulunduğu için san'atkârlar bunlarda daha iyi ve daha kolaylıkla muvaffak oluyorlardı.

Bakırın sertleştirilmesi usulünün keşfi bu san'atin terakkisinde büyük bir amil olmuştur. Petrinin izahına göre birinci hanedan devrinde bakıra yüzde bir bizmut karıştırılıyordu. Daha sonraları yüzde bir veya iki derecesinde arsinik karıştırılıyordu. Miktarı gayrı mahlûl bakır oksidi madende kalıyordu. Bu iki halita bakırı sertleştiriyor ve kuvvetle çekiçleme sayesinde daha ziyade sertleştiriliyordu. Bu suretle bakır yumşak çelik derecesinde sert hale getiriliyordu [1] Bununla insanlar kalker taşları kesmeğe yarıyan testereler yapıyorlardı. Daha sert taşlar ise zımpara kumlarile işleniyordu.

Heykel ve resim hususunda Mısırlıların bütün eserlerine büyük bir zevk bahşeden keyfiyet cereyan etmekte olan hergünkü hayatın bütün hususiyetlerine nüfuz ederek; bu hayatı resimde canlandırmağa çalışmış olmalarıdır. Meselâ bir kıral memuru kâtiplik vazifesini ifa ederken bağdaş kurmuş, kucağında bir papirüs tomarı bulunmuş olduğu halde kendi heykelini yaptırmıştır. Bu san'atin şaheserlerine bilhassa beşinci sülâle devrindeki mastabalarda tesadüf olunur. Burada Mısırlılar kendilerini tabiî hayatlarında göstermektedirler.

[1] **Petrie. Arts et metiers s 117.**

Maden işleme tekniğine ait bir eser de çok şayanı dikkattir. Altıncı sülâleden birinci Pepi ve oğlunun bakırdan mamul olup Hierakonpoliste bulunan bir heykeli bu san'atin en güzel eserlerinden biridir. Bunda san'atkâr gözün beyazı yerine koyduğu beyaz taşlarla ve göz bebekleri yerine koyduğu siyah taşlarla eseri bir kat daha canlandırmıştır[1].

Resimler ilk devirlerde soğuk ve mümkün olduğu kadar basit çizgili oldukları halde beşinci sülâle devrinden itibaren bunlarda canlanıyor ve ressam, hayatı hususiyeyi, hayvanları, uşak ve esirleri, ev hayatı sahnelerini tasvir ederken daha büyük muvaffakıyet gösteriyor. Nihayet sakin hayat tabloları üslûbundan da ileri gidilerek Sahoure de olduğu gibi kabartma halinde harp sahneleri de tasvir olunmağa başlıyor. Resmolunacak adam bir büyük şahsiyet ise, ezcümle mezarın sahibi, Firavun veya kıralıça ise bu takdirde teşrifat daha ciddiyeti icap ediyor ve bir de buna resmin tabiîden büyük olması kaidesini ilâve lâzımgeliyor; çünkü bunların resimleri lâakal diğer resimlerden altı misli büyük olmak icap eder. Bu şekilde, bu resim şüphesiz diğerlerine hâkim olacaktır. Güneş mabetlerinde de hâdise aynı şekilde cereyan etmektedir. Büyük mikyasta tersim olunan ilâhın tabloda görülen diğer eşhasa hâkim olduğu hissi verilir.

Bu tezyinatın ekserisini kabartmalar teşkil ederler. Ancak bu kabartmalar Mikerinos mabedinde olduğu gibi duvar üzerinde hakkedilerek yükseltilmiş şekilde değildir. Bunlar duvara çizilerek yapılmış ve duvarların sathından yüksek olmıyan kabartmalardır ki adeta boyalı resim yapılmış hissini vermektedir. Tabiî bütün bu resimler bilâistisna muhtelif renkli idiler. Burada resimler düz renklerle yapılır; aynı renkte koyulu açıklı nuans farklarına ehemmiyet verilmezdi. Tesiri ziyadeleştirmek için göze çarpması istenen kısmın etrafı bir çerçeve içine alınır ve bu şekilde o resim kabartılmış veya içeriye doğru oyulmuş gibi görünürdü. Bütün bu hususlar mahdut bir ehemmiyeti haizdir, ve bu eserler herşeyden evvel birer tablodan ibarettir. Bundan dolayı düz olarak çizilmiş olan bu resimlerdeki tesir daha mühimdir Gayet hafif çizgilerle tersim edilmiş olan resimlerdeki muvaffakıyet ise daha fazladır. Neveserrenin ehramının dehlizlerinin duvarlarını süsliyen heykellerde as-

[1] Histoire de l'antiquité C. 2 S. 219.

lanla temsil edilen kıralın mağlûp ettiği akvamı gösteren resimler böyledir.

Bütün bu san'atlere süs ve eşyayı alâkadar eden ve Tinliler zamanında bir hayli terakki etmiş olan küçük san'atleri de ilâve etmek icap eder. Abidos mezarlarında kıral Zerin metfeninde Manesin kızı olan kıralıçaya ait bir iskelet parçası bulunmuştur ki bir bilek kemiğinden ibaret olan bu parça üzerinde dört bilezik vardır. Bunun üç tanesi inci bileziktir ki aralarına altından yapılmış güller, ametist ve zebercetler karıştırılmıştır. Diğeri altın ve firuzeden kesilmiş ufacık levhalarla Aha ismini yazmaktadır[1]. Bu eşya altın ve sert taşlar işlemekte büyük meharet ve ustalık göstermekte olup muasırı Ur kırallarının mücevheratı stilindedir.

Bu eserleri yapan san'atkârların kendi değerlerine haklı ve tam bir itimatları olduğu, ve hizmetlerinde bulundukları büyük zevattan yüksek ikramiyeler aldıkları anlaşılmaktadır. Bundan dolayı san'atkârların bu eserlerde çok kere kendi isimlerini de zikrettikleri ve hattâ kendi resimlerini de ilâve eyledikleri müşahede edilir.

Bu hali Ptahhotep mezarının san'atkârı Neanchptah'ta görüyoruz: San'atkâr köylülerin ve balıkçıların hayatlarından alınma bir eser vücude getirdikten sonra kendisini de rahatça bir sandalda oturur ve genç bir çocuğun kaldırmış olduğu büyük bir testiden su içerken ve kendi için hazırlanmış olan sofrada yemek yerken tasvir etmiştir.

Diğer bir san'atkâr Sakkarada Mereroukanın mezarının dekorlarını yaparken kendisini de resim yapmakta olduğu vaziyette tersim etmiştir. Başka birtakım san'atkârlar da böylece hareket etmişlerdir. [2]

Mısırda san'atkârların kendi kıymetlerini müdrik olarak gurur ile isimlerini zikretmiş oldukları en mühim san'at yine heykeltraşlıktır. Bu san'at bilâhare san'atkârların ilâhı olarak tanınan Ptah ile sarayının bulunduğu yalnız Memphis şehrinde terakki edebilmiştir. Beşinci sülâlenin ortalarına doğru Mısırın diğer yerlerinde de tezyin edilmiş mezarlara tesadüf olunuyor. Bunları yapanlarda hiç şüphe yoktur ki Memphisten gelen san'atkârlardır. Hakıkatte san'at vilâyetlerde hiçbir zaman inkişaf edememiştir ve kıraliyet sukut eder etmez san'atin de kaybolduğu görü-

[1] Histoire ancienne C. 1 S. 197

[2] Histoire de l'antiquité C. 2 S. 145

lür[1]. Mısırda san'at her zaman siyasî hadiselere tamamen bağlı olarak kaldığı müşahede olunmuştur. Kendilerine mühim işler sipariş eden zengin bir sarayın himayesi altındadır ki Mısırda tanınmış san'atkârlar zuhûr edebilmişdir.

Medeniyetin terakkisi neticesi olarak teknik ilimlerde de büyük terakki hâsıl olduğuna inanmak icap eder. Şüphesiz azîm taş bloklarını nakletmek, tarlaları ölçmek, devlet varidat ve masarifini tanzim eylemek için ilmi hesabın esaslarını bilmek lâzım olduğu gibi; muazzam bir bina plânının nisbetini ve ağırlıkların tesirini tayin ve tesbit için diğer riyazî ilimlere de vukuf iktıza ederdi.

Tabiplerin sarayda nail oldukları hürmet ve itibara nazaran, tababetin de, hayli ilerlemiş bulunduğu zannolunabilir.

---

[1] Histoire de l'antiquité C. 1 S. 245

XII

MEMFİS KIRALLIĞININ İNKIRAZI VE İÇTİMAÎ İHTİLÂL

Hükümdarlık kuvvetini Ülûhiyet membaından aldıkları iddiasında bulunan firavunların bu haşmet ve kudret devrini sukut ve felâket devirleri takip etmiştir.

Ahali asırlarca süren fevkelbeşer mesai altında ezilmiş ve bunalmıştı. Firavunlara müebbet bir hayat ve kâinata hâkim bir Ülûhiyet verebilmek için vücude getirilen piramitlerin icap ettirdiği büyük masraflar ve ölçüsüz angaryalarla takatten kesilmişti. Bütün Mısır ahalisi hemen bir asrı tecavüz eden bir müddet zarfında bütün kuvvet ve mesaisini piramitlerin yapılmasına sarfetmişti. Artık bu halkta büyük eserler yapmak iktidarı kalmamıştı. Menkeura'yı takip eden kırallar seleflerinin dağları andıran piramitleri yerine daha mütevazi, fakat daha manidar küçük mikyasta piramitler yapmağa mecbur kaldılar. Çünkü ne kıraliyetin, ne de kıraliyeti teşkil eden halkın tükenmiş ve kuvvetten düşmüş olan menabii büyük eserler inşasına kifayet etmekten uzaklaşmıştı.

Bu inşaatın diğer piramitlere nisbeten küçük mikyasta olmasına rağmen, gerek inşası ve gerek dahilî tezyinatı için yine büyük masraflar ihtiyar olunuyor ve bu masraflar halkın hayat membalarını kurutuyordu. Birçok sebepler altında kırallık hazinesinin membaları sönüp gitmekte idi. Kırallar eskisi gibi bitmez tükenmez masraflar ihtiyar ediyorlar ve bu masrafları yalnız bir kısım halkın sırtından çıkarmağa çalışıyorlardı. Artık sabır ve tahammülü tükenmiş olan bu halk günün birinde isyan ve ihtilâl bayrağını açtı ; firavunları Ülûhiyet tahtından, mezellet toprağına serdi. Ve her şey altüst oldu.

Kırallık hazinesinin kaynaklarını kurutmağa iki hal sebep olmuştur. Bunun birisi vakıf usulü, diğeri feodalitenin teşekkülüdür.

Vakıf usulü — Öyle görünür ki Mısırda arazinin vaziyeti bizde zamanımıza kadar devam eden araziyi miriye sistemidir. Kıral arzın hakikî sahibidir. Ve ahaliye ziraat etmek hakkı verilmiştir ki bunun mukabilinde toprağı işliyen adam arzın mahsulünün muayyen bir miktarını kıral hazinesine vermiğe mecburdur. Firavunların doğrudan doğruya idare ettikleri araziye ve bu arazi üzerinde beslettikleri sürülere vesair menabie rağmen kıral hazinesinin en mühim gelir membaını bu arazi vergisi teşkil ediyordu. Halbuki bu memba yavaş yavaş kurumağa mahkûm olmuştu. Piramitlerde yatan ve müebbet bir Ulûhiyet hayatı yaşamak sevdasında bulunan firavunlar ise daima tağdiyeye, daima beslenmeğe muhtaç idiler ve bu da kırallara lâyık takdimeler ve kıralın dünya hayatındaki sofralarına benzer sofralarla olabilirdi. Bu takdimeleri yapabilmek ve bu sofraları kurabilmek için bir gelir membaı lâzımdı. Piramit yaptıran firavunlar gerek bu maişeti temin etmek ve gerek piramitlerin yanı başında kendilerine ibadet merasimini ifa için yaptırdıkları mabetleri idame edebilmek üzere bir kısım arazi varidatını ona vakıf ve tahsis ediyorlardı.

Dördüncü sülâlenin başlangıcında Sinefru yaptırdığı iki piramidin merbut olduğu iki şehrin kıral angaryasından ve kırala verilecek vergiden müebbeden müstesna olduklarına ferman vermişti. Ve bunlara merbut arazi üzerinde çalışanların şehirlerden geçecek kıral memurlarını beslemekten ve bu arazinin vergisini vermekten muaf tutuluyordu [1].

Bu imtiyaza mukabil arazi sahipleri Sinefru için dinî merasim ifasına ve takdimeler ihzarına mecburdular. Her piramit yapan, her mabet inşa eden Firavun ayni usulü şüphesiz takip ettiğinden Mısır arazisinin büyük bir kısmı bu piramitlere ve mabetlere tahsis edilmek suretile Mısır hazinesine karşı masuniyet ve muafiyet istihsal etmiş bulunuyorlardı. Bu usul bilhassa ikinci Pepi zamanında vâsi derecede inkişaf etmiştir.

Pepi Koptos'ta Minu mabedine kendisinin bronzdan mamul ve altın yaldızlı bir statüsünü vazetti. Bu statüye

[1] Le Nil 237.

yevmî takdimeleri yapabilmek için tarlaları ve bağlarile beraber bir malikâne tahsis etti. Ve orada oturan köylülerin vazifelerini bir ferman ile tayin eyledi. Bu fermana göre malikânenin bütün gelirini mabedin kâhinlerinin müdürü alacak ve takdimeleri hazırlayacaktı. Birkaç sene sonra o malikâne diğer masun şehirler meyanına girdi. Kıral oradan vergi almayı ve memurların oraya girmesini menetti. Bu malikâne Minu mabedine muhtas kudsî (hut=kut; kutsî) bir malikâne oldu [1].

Abidos'ta bulunan bir ferman parçasına göre Hantemanti mabedine ikinci Pepi'nin, karısının, halasının ve veziri Zau'nun istatüleri vazedilmişti, mabedin her bayramında bu istatüleri tağdiye için vakfedilen malikânenin mahsulü olarak bir öküz parçası ile birçok kap süt getirilecekti. Bu malikânenin ahalisi de vergi ve angariyeden muaf tutuluyordu [2].

İmdi saymakla bitmez ölü mabetlerinin, piramitlerin ve sair mabetlerdeki istatülerin tağdiyesi için tahsis edilen arazinin miktarı düşünülürse kıral hazinesinin ne büyük varidat ve kuvvet kaybettiği anlaşılır.

İş yalnız kıral mabetlerine ve istatülerine de munhasır kalmıyordu. İlâhların mabetleri de ayni muafiyet ve istisnaiyeti elde ediyorlardı. Çünkü ilâhlar dahi beslenmeğe mühtaç idiler [3].

Mabetlere tahsis edilen arazi üzerinden kıral bir gûna angariye ve vergi istihsal edemiyordu. Nesilden nesle devam eden bu usul kırallık hazinesini kurutmakta olmasından dolayı bazı Firavunların ve bazı kıral memurlarının bu imtiyazat ve masuniyeti ihlâl etmek istedikleri hissolunmaktadır. Çünkü arasıra bu fermanların yeniden Firavunlar tarafından teyit edilmekte ve eski fermanlar tecdit edilmekte olduğu görülmektedir. Meselâ yokarda Sinefru'nun imtiyaz fermanı birinci Pepi devrinde tekrar tecdit edilmiştir. Bundan anlaşılmaktadır ki bazı Firavunlar kaybettikleri gelir membaını tekrar ele geçirmek istemişlerdir. Ancak bir kere bu imtiyazı elde eden ruhbanın elinden onu istirdat etmek pek güç olacağı anlaşılmıştır ki yeniden bu muafiyetin tecdit olunmak mecburiyeti hâsıl olmuştur.

[1] Histoire de l'antiquité 238
[2] » » 239
[3] » » »

Böylece mabetler ve kâhinler büyük araziye sahip olmuş-ve bir nevi ruhban hükûmeti tesis etmişlerdir. Nazariyatça yegâne rahip ve kâhin olan kıralların lâkaytliği yüzünden meslekten yetişme rahipler, kırallar üzerinde ihrazı tefevvuk etmişler ve kıraliyet gelirinin büyük kısmını ellerinde toplıyarak kıral hazinesini boşaltmışlardı. Ve kırallar yapmakta oldukları büyük masrafları bu müstesna ahalinin haricinde kalan bir kısım halkın sırtından çıkarmaya çalışıyorlardı.

Feodalite teşekkülü — İptidaları kırallar devletin büyük memuriyetlerini oğullarına, torunlarına, akrabalarına tevcih ediyorlardı. Kıral aileşi ilâhî addedilmemekle beraber, kıralın fevkalbeşerliğinden bir mertebe hissedar idiler. Bndan dolayı bütün yüksek vazifelere bunlar tayin olunuyorlardı. Dördüncü sülâle zamanında bile bütün vezirler kıralın oğulları ve torunları idi. Şukadar ki kıralın döstları (Semer=İmre, imrağ, dost, muhip) ve imahular (imak = yamak; hadim, muavin) yani hizmetinde bulunanlar da kıralın ailesinden sayılırlardı. Bu imahular kıral hizmetinde yetişmiş ve en büyük memuriyetler ve vazifelerde kullanılmış adamlardı.

Birkaç batın zarfında kıralın oğulları, torunları ve imahuları vilâyetlerde kuvvetlendiler. Ruhban gibi onlar da kıraliyetin harabesi üzerinde büyüdüler ve yükseldiler. Böylece kıral idaresi yerine vilâyet aristokrasisi kaim oldu.

Bu hal iptida kırallık merkezinden çok uzak yerlerde, bilhassa yukarı Mısırda baş gösterdi. Birçok NOM'larda kudretli aileler zuhûr etti [1]. bu prens ailelerinin reisleri kıraliyetin büyük memuru unvanile işe başladılar HEK - HET (EKE prens, Het: kale = kale prensi) vilâyetin yüksek prensi gibi unvanlar taşıyorlardı.

Bunlar ayni zamanda vilâyetin başlıca ilâhının kâhinler reisi idiler. Yerli askere kumanda ediyorlardı. idaresile mükellef oldukları kıral arazisi yanında kendileri ve aileleri için hanedan arazisi mevcut idi ki bunları kıral arazisinden istedikleri gibi genişletebiliyorlardı. Kâhinler reisi sıfatile bu prensler kıralların dindarlıklarından veya zâflarından istifade ederek rahiplerin kopardıkları masuniyet ve muafiyetten bunlar da müstefit idiler. Kırallar gibi bunlar da masun arazi üzerinde yeni şehirler tesis ediyorlar ve arazinin muafiyetini bu şehirlere teşmil ediyorlardı.

[1] Histoire ancienne 250 Le Nil 240.

Bu prensler öldüğü vakit sıfat ve salâhiyeti evlâdına tevcih ediliyordu. Kırallar o kadar aciz içinde kalmışlardı ki bu tevcihi kendi rızasile yapmadıkları halde cebren kendilerinden tevcih fermanı alınıyordu. (tıpkı Abbasilerde olduğu gibi) Vilâyetlerin büyük vazifelerinin böylece irsî hale gelmesi Mısırın küçük feodal hükûmetlere ayrılması demekti.

Vilâyet büyük memurlarının böylece prenslik derecesine çıkmaları kendilerin de firavunlar gibi müebbet hayat yaşamak sevdasını uyandırmıştır. Bunlar da kendileri için metfenler ihzar ediyorlar ve cenaze merasimi, cenaze ibadeti tertip yaptırıyorlardı. Bu salâhiyeti de kıralların fermanları ile istihsal etmişlerdi. Bu ibadet merasimi de kıral masrafile oluyordu[1].

Vilâyet prensleri böylece kıral masrafile kendi nomlarında defnolunmak salâhiyetini istihsal edince OZİRİS nezdine gitmek artık onları memnun edecek vaziyetten çıkmıştı. Onlar da kırallar gibi göklere yükselmek arzusunu gösteriyorlar ve efendilerini takip etmek istiyorlardı. Asvan prensi bir kitabesinde (RA'nın İmahusu gibi göklerin hâkimi olan ilâhın nezdine urucundan) iftihar ile bahsetmektedir.

Velhasıl Memfis sülâlesinin sonlarında kıraliyetin nüfuzu mutlakı düşmüş, bunun yerine ruhbanın ve derebeylerinin nüfuzu kayim olmuştu. Kıraliyet bir taraftan vakıf usulü ile varidat membalarını kaybetmiş ve diğer taraftan irsî prenslikler usulile vilâyet arazisinin gelirlerini elden çıkarmış olduğu halde, yalnız mahdut bir kısım halkın hazineye verebileceği pek cüz'î bir varidatla büyük masraflar yapmağa kalkışıyorlar; bu ise halkı ezici masraflar altında boğuyordu, bir inkılâbın arifesinde bulunulduğu hisolunmakta idi.

İhtilâl ve İmparatorluğun nihayeti. — İhtilâlin nasıl başladığı malûm değildir. Ancak İkinci Pepi'nin uzun saltanatı esnasında vehne ve zâfa ugrıyan kıraliyet kudretinin inhidam halinde olduğu görülür. Yukarda söylendiği gibi yedinci sülâlede yetmiş gün içinde yetmiş hükümdar gelip geçmiştir. Bunun mubalâğa olduğu kabul edilse bile ihtilâlin şiddetle başlamış ve yatıştırılması imkânı kaybolmuş bir devre olduğunu teslim etmemek mümkün değildir. Türen papirüsüne göre sekizinci sülâleden sekiz ve Abidos levhasına göre on

[1] Le Nil 244.

yedi hükümdar gelmiştir. Bunlardan ismi malûm olarak Neferkavhor'un mezarile isimleri bilinemiyen ikisinin mezarı bulunmuştur. Şu hal imparatorluğun tamiri mümkün olmıyacak derecede sukut ve inhidama yuvarlanmakta olduğunu gösterir.

Metinler de bunu teyit etmektedir. Neferkavhor'un Koptosta bulunan kitabelerinden birinde yine oradaki Minu mabedine vazedilen kıralın bir statüsü için bir vakıf yapılmaktadır. Bunun için yukarı Mısırın 5, 6, 7, 8, 9 uncu nomlarının kıral malikânesinin kâtibine emir verilmektedir. Beş vilâyetteki kıral arazisi için bir kâtip bulundurulması, kıral arazisinin artık nekadar azalmış fakirleşmiş olduğunu göstermektedir. Başka bir ferman vezir Şamayı Mısırın müdürü tayin eder ve yirmi iki vilâyeti onun idaresine verir. Bir zaman sonra kıral pederine muavin olarak J.. isminde bir şahsı tayin etmektedir ki bu adamın vezirin oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki vezirler kıral nezdinde o kadar nüfuz kazanmıştır ki kendi oğlunu kendine muavin alabilmektedir.

Koptosta bulunan diğer bir kitabede Demiz Batavi namında bir kıral İdi (İdi sahip, vezir) namında bir vezirin vakıflarını, kitabelerini ve mesçitlerini, nezir sofralarını ve bütün merkatlerde ve mabetlerde bulunan statülerini tahrip eden ve hasara uğratanları şedit cezalarla tehdit etmektedir. Bir vezirin bütün mabetlerde böyle hürmete icbar edilen statüsü bulunacak kadar büyük bir nüfuz ve kudret iktisap etmesi gayri tabiî bir hal değil midir? Kıral bu fermanda fermanın icrayı hükmüne muhalefet eden memurları ve hattâ gelecek kıralları ve vezirleri ve Saruları hışmu gazapla tehdit etmektedir. Görünüyor ki gelecek kıralların da, eski kutsiyeti tanınmamakta ve vezirlerle Sarulardan tefrik edilmemektedir.

İlâhî menşeden olan kıraliyet bu kadar acze düştükten sonra yıkıcı hücumlara uğraması tabiî idi. Devlet nüfuzu gevşemiş, kıraliyet arazisi kaybolmuş, hukuku medeniye ve diniye kim kuvvetli ise onun eline geçmiş; fertlerin hırs ve iştihasının zencirleri boşanmış ve bütün inzibata karşı saldırışlar vaki olmuş idi. Bu uzun anarşı asayişsizliği, kaht ve galâyı ve sukutu ahlâkı tevlit etmişti. Bu buhranın ilham ettiği birkaç edebî eser Mısır avam halkının nasıl saldırdıklarını göstermektedir. Asırlarca ezilmiş olan bu halk nüfuz ve kudreti

devletten intikam almış; tecavüz ve yağmakârlık dalgaları altında bunları boğmuştur.

Orta imparatorluk devrinde Merikara'nın babası Sebhat'a isnat olunan talimatın mukaddemesinde "Evbaşlar şehirleri ığtişaşa verdiler. Genç nesiller de iki fırkaya ayrıldılar. Delta Asyalılar tarafından tahrip edildi. Bir Nomarkın eyaleti olan yerler şimdi 10 kişinin elindedir. Rahipler boyunduruk gibi yere bağlandılar, ve çiftçiler gibi çalışıyorlar. Ecdadın kehanetinde söylendiği gibi askerler, fırkalar biribirlerine hücum ediyorlar. Mısır mezarında boğuşuyor„ denilmektedir.

Rahip Nefer Reho hâdisatı daha çok acı bir lisanla tasvir etmektedir. (Memleket tamamen kaybolmuştur. Artık onunla kimse alâkadar olmıyor. Kimse ondan bahsetmiyor. Kimse onun üzerine ağlamıyor. Acaba memleketime ne oldu? Güneş kararıyor ve artık parlamıyor. Mısırın ırmağı kurumuştur. Ayak ıslanmadan geçilebiliyor. Cenup rüzgârı şimal rüzgârını mahvetti. İyi olan herşey kayboldu. Memleket zillet ve sefalete düşürüldü. Şarkta düşmanlar kıyam ettiler. Asyalılar Mısıra girdiler. Şimdi Mısır ırmağından yabanın vahşi hayvanları su içiyor. Memleket yağma edildi. Ve ne olacağı da belli değil. Bu memleketi matem ve felâket içinde görüyorum. Hiç görülmemiş şeyler vaki oluyor, harbetmek için silâh tedarik olunuyor. Çünkü memleket ihtitâl içindedir. Kan ile ekmek dilenmek için bakırdan mızrak yapılıyor. Gülenler hasta bir tebessümle gülüyorlar. Artık cenazeye ağlanmıyor. Herkes biribirini öldürüyor. Evlâdın babaya, kardeşin kardeşe hasmolduğunu gösterebilirim. İnsanlar babalarını öldürüyorlar. Şehirliler arasında kin ve garaz hüküm sürmektedir. Söyliyen ağızlar susturuluyor. Birinin sözü diğerinin kalbini yakıyor ve ağzın ifade ettiği şeylere artık tahammül olunmuyor.

Memleket harap ve perişandır. Şefler gittkçe çoğalıyor. Güneş insanlardan yüz çeviriyor. Memleketi yeis ve sefalet içinde size gösteriyorum. İlâhların doğduğu Helyopolis Nom'u artık bir ülke olmaktan çıkmıştır.)

Eski bir âkilin ihtarları namındaki eserde de şöyle denilmektedir: (Çöl adamları her yerde Mısırlıların yerini tutuyor, yabancılar geliyor, artık hiçbir yerde Mısırlı yoktur. Memleket çölleşiyor, Nomlar harap oluyor. yabancı okçular hariçten "Asya'dan„ Mısıra geliyor, Yukarı Mısırın gemileri

harap olmuştur. Şehirler yıkılıyor. Yukarı Mısır çöl halindedir. Delta artık mahfuz olmaktan uzaktır. Memleketin müdafaa hatları her geçenin çiğnediği bir yoldur. İnsanların kalpleri katılaşmıştır. Veba memlekette koşup dolaşıyor, her yerde kan var. Ölüm durmak bilmiyor.

Manaplar, matemdedir, avam bunları tahkir ediyor. Her yerde, haydi büyükleri yok edelim deniliyor. İhtilâl içinde yuvarlanan memleket çömlek çarkı gibi çevriliyor. Hırsızlar mülk sahibi oluyor. Eski zenginler çalınıyor„.

Ve nihayet "hiçbir memur yerinde değildir. Bunlar ürkmüş çobansız sürüler haline gelmiştir.„ denilmektedir.

Bu tasvirlerden ihtilâlin olanca şiddetile ve uzun müddet devam ettiği ve ihtilâl esnasında Sina cihetinden dahi Asya hücumları vaki olduğu anlaşılmaktadır. İhtimal ki, Asya'dan kopup gelen kavimlerin Deltaya hücumu ihtilâli teshil etmiş ve fırsat bekliyen avam halkı tuğyana sevkeylemiştir. Böylece Mısırın eski saltanatı tamamen yıkılmış ve medeniyetinin enkazı altında ezilmiş kalmıştır.

XIII

9, 10 UNCU SÜLÂLE

HERAKLEOPOLİS HANEDANI

Eski imparatorluğun yıkılmasına sebep olan dahilî buhranlar; hariçten gelen ve Delta üzerine çöken Asyaî tehacümlerle daha ziyade ağırlaşmış bulunuyordu. Belki de bu yıkıntı ecnebilerin Mısıra mütemadiyen hücumlarından neşet etmiş ve gitgide dahilî buhranlar tevlit etmek suretile bu acı akıbeti hazırlamış idi.

Aşağı Mısır yani Delta ecnebiler tarafından işgal veya tehdit edildiği için olacaktır ki Memfis boşalmış ve Mısır saltanatı evvelâ orta Mısırda ve nihayet Tebde yani yukarı Mısırda yerleşmiştir.

Memfisin 100 kilometre cenubunda Herakleopolis kasabası bulunur ki Bahri Yusufun sağında kâin olan bu şehir orta Mısıra hâkimdir. Nilin bir kolu orada Feyyum basığını sulayarak gayet münbit olan bu vadiyi Mısırın ambarı haline kor ve Moeri gölünü teşkil eder.

İmparatorluğun merkezî kuvveti zayıfladığı sırada şimalî ve cenubî Mısır arasında bulunan bu kıt'anın Nomarkları idarî muhtariyete temayül ettiler. Buraya (Ta - şema) cenup toprağı, cenup arazisi deniliyordu. Asıl cenubî Mısıra da(Tep - şema) deniliyordu ki cenup başı demekti. (Tep =tepe=baş).

Feyyum sayesinde Herakleopolis 2300 den 2160 a kadar orta Mısırın iktısadî payitahtı olmuş ve kıraliyet orada oldukça kuvvet kazanmıştır.

Şu kadarki Herakleopolis hanedanından yalnız Maneton bahsetmektedir. Türen Papirüsü ise sekizinci hanedan ile on sekizinci hanedan arasında 18 kıral ismi sayar ki bunun dördüncüsü olan Heti, Manetonda bu hanedanın müessisi olarak gösterilen Ahtoes olmak lâzımgelir. Nadir elde edilen vesikalar Heti ismile üç ve Merikara namında bir kıral göstermektedir. Bunların hayatı da istiklâl için uğraşan Teb

prenslerile mücadele içinde geçmiştir. Ve nihayet 2160 ta Teb prensleri maksadlarına erişmiş ve Herakleopolis hanedanı nihayet bulmuştur.

Şu kadar ki o sırada cenubî Mısırda türeyen feodal beylere göz yummak sayesinde buna muvaffak olmuştur. Hattâ oralarda kıralın kudreti bile tanınmıyor; bu yerli prensler birer kıral gibi kendi cenazeleri için galerilerle mücehhez yeraltı sarayları yaptırıyorlardı. Bu prensler eski Hekâ (İke - prens) unvanını muhafaza etmekle beraber bilhassa Hatita unvanını kullanıyorlardı ki prens veya dük manasına idi. Türkçe (Ket - âli, muhterem, asil) bu yeraltı saraylarının duvarlarında o zamanki prenslerin şato hayatı tasvir edilmiştir ki hemen orta çağlardaki feodal prenslerin hayatını andırır.

Merikara bir müddet Teb prenslerinin genişlemesini ve inkişafını durdurdu. Bu da Siyot ve Hatnup prenslerinin müessir yardımı sayesinde vaki oldu. Bu prenslerden Herakleopolis sarayında büyütülmüş olan birinci Heti kıralın ordu ve donanmasına kumanda etmiş ve torunu ikinci Heti Merikara'nın maiyetinde harp eylemiştir. Bir müddet Merikara aşağı mısırda yani Deltada bile mevkiini kuvvetlendirmiş ve Memfise garnizonlar ikame eylemiştir. Ancak bunlar muvakkat ve geçici şeyler olmuş; hiçbir tedbir Tep prenslerinin nihaî zaferini durduramamıştır.

Merikaradan sonra Herakleopolis hanedanından hiçbir eser görülmez.

Maneton'un onuncu hanedan diye gösterdiği sülâleden ne bir isim, ne bir eser kalmıştır. Belki bu sülâle uydurma bir tasniften ibarettir. Şu kadar ki Herakleopolis hanedanının menakıbı hatırlarda kalmıştır. Orta İmparatorluk devrinde tertip ve muhafaza edilen ve (Kıral Heti'nin oğlu Merikaraya talimatı) namını taşıyan edebî bir metin bunu göstermektedir. Bu metin sahih midir ? Yoksa uydurma mıdır belli değilse de meydana konan fikirler mühimdir. Bunda içtimaî buhran saray noktai nazarından izah edilmektedir. Kıral Heti hâdisatı tasvir eder: Cenupta istiklâl, Şimalde istilâ ve iğtişaş! Bununla beraber kıral meyus olmak istemez. "Kırallık iyi bir vazifedir. Allah zayıfların arkasını okşamağa muktedir hamiler mevcut olabilmek için reisler yaratmıştır. Eğer kıral açık görüşlü olur ve söylemeği bilirse Manapların ve ahalinin

mektebi olur. Anarşiye karşı merhametsizce kıyam etmelidir. Ancak ahalinin istediği şeyler büyüklerin ve ahalinin karşılıklı menfaati arasında hakem rolü yapmak vazifesine uygun tarzda kıral tarafından tetkik edilmelidir.)

"Etrafında büyük adamlar bulunan kıral büyüktür. Bir saray maiyeti bulunan kıral kuvvetlidir. Manapları çok olan kıral çok yükseklere çıkar. Şu kayit ile ki asilzadeler devlete hizmet etsinler. Bu, ahalinin hizmetini hariç bırakmak demek değildir." Görülüyor ki hakikatte kıral sınıf imtiyazının ilgasına taraftardır. "Bir Manabın evlâdile bir fakirin evlâdını ayırt etme. İnsanları liyakatine göre hizmetine al" denilmektedir.

Anlaşılıyor, ki kıral ihtilâlin verdiği dersten istifade etmiş, kıraliyetin keyfî iradeleri haklı bile olsa hudutsuz bir itaat temin edemiyeceğini anlamıştır. Kıralların ilâhî hakimiyeti ahalinin arzuları ve meyillerile ve yeni zamanın ihtiyaçları ile tevfik edilmek lâzımgeleceğini ve hakikî otoritenin kıraldan nebean edecek hukuk ve kanunda olduğunu derkederek bir kanun vücude getirmek istemiştir. "Kıral ahaliye hukuku söylemeli ve bunu inhirafsız tatbik etmelidir. Büyükler buna hürmet edecekler ve saray memlekete hürmet telkin eyliyecektir."

Bu fikirler zamanın değiştiğini ve ahalinin hukuku tanınmak lâzımgeldiğinin kat'iyetle anlaşıldığını göstermektedir. Vakıâ bundan Herakleopolis hanedanı istifade etmemiş ise de ilerde görüleceği veçhile On ikinci Teb sülâlesi tamamile müstefit olmuş ve tatbika koyulmuştur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

ORTA İMPARATORLUK

ORTA İMPARATORLUK

I

XI İNCİ SÜLÂLE

On birinci saltanat ailesi Tebde başlamıştır. Herakleopolis hanedanı zamanında burası bir Nom idi ki Antef (hakikî telâffuzu meçhuldür.) namında bir prensin idaresi altında idi. Bu aile yavaş yavaş büyük bir kudret iktisap etmiş ve nihayet Herakleopolis hanedanı hakimiyetini devirmeğe ve isminin nihayetine Ra'nın oğlu unvanını ilâve etmeğe muvaffak olmuştur.

Bu hükümdarı takip eden halefleri ve bu hanedanın tarihi oldukça meçhuldür. Maneton'a göre bunlardan on altı kıral gelmiş ve kırk üç sene saltanat sürmüşlerdir. Ancak Maneton isim zikretmez. Türen Papirüsü ise bunlardan altı hukümdar geldiğini gösterir ve ancak son hükümdarın ismini zikreder. Ve bunlara 160 senelik bir devrei saltanat izafe eder. (2000 - 2160)

Bu devrin nadir elde edilen vesikaları Teb kırallarının gittikçe büyüyen kudretlerini göstermektedir. Dördüncü Antef hükûmetinin beşinci senesine ait bir dikili taşta kıral "hükûmetinin şimal hududunu onuncu nomda (Cenubî Afroditopolis) tesis etmiştir. Mukaddes vadiye gemilerden asker çıkardı ve bütün Tin nomunu fethetti. (18 inci nom Abidos dahil) ve bunu kıraliyetin şimal limanı yaptı„ denilmektedir. [1]

Bundan daha evvel Veziri Zezi'nin bıraktığı bir kitabede "Şark çölleri reislerinin isyanından, vergi vermek hususunda imtinalarından korkan kıralın bu korkularını izale ederek nasıl itimadını kazandığı beyan edilmesine nazaran iptida

---

[1] Histoire de l'antiquité par E. Meyer 276

ları kıraliyetin pek ziyade zâf içinde bulunduğu„ anlaşılmaktadır.

Pek şayanı dikkat olan bir nokta da kıralın zevcesi olan Nefrokayit isminde bir kadının maiyeti zabitlerinden birinin bıraktığı bir istel üzerinde bu kadının, Elefantin'den onuncu Noma kadar olan ahalinin kontesliğini validesinden tevarüs ettiği gösterilmekte olmasıdır [1]. Bundan şu istidlâl olunur ki Teb prensliği hanedanı bir taraftan izdivaçlarla verasetlerle etraftaki kavimleri kendi prensliklerine ithal etmekte oldukları gibi bu suretle büyüyen kudretlerini Herakleopolis hanedanı aleyhine istimal ederek onların hükûmetinden de bir kısmını cebren kendi ülkelerine ilhak etmeğe başlamışlar ve nihayet bu hanedanın yerine kaim olmuşlardır.

4 üncü Antef'e oğlu 5 inci Antef halef olmuş, bunun yerine de oğlu ikinci Mentohotep gelmiş ise de bunların müddeti saltanatları pek kısa geçmiş görünür. Bunlardan sonra hanedanın silsilesini takip güçleşmektedir. Yalnız Teb'in şimalinde Dirülbeharî denilen kayalık vadide on birinci sülâleye ait ve bunlardan Mentohutep ismini taşıyan bir kıral tarafından inşa edilmiş büyük bir mabet vardır ki Hor ismi olarak "iki memleketi birleştiren„ unvanını taşımasına göre bunun bütün Mısırda hükümran olduğu anlaşılmaktadır. Bu kıraldan kalan diğer âbideler dahi bunu teyit etmektedir.

Bu kıralın saltanatı Türen Papirüsüne göre 46 sene sürmüştür. Hatırası Mısırda daima zihayat olarak kaldığı şununla anlaşılmaktadır ki; Abidos ve Sakkara kıral listelerinde bu hanedanın diğer kıralları kâmilen unutulmuş ve ihmal edilmiş iken bu listelerde yalnız bununla halefinin ismi zikredilmiştir.

Şüphesiz Mısırın bir daha vahdetini tesis eden ve firavunluk saltanatının yeni müessisi olan bu kıraldır. Bu hanedana ait diğer kıral mezarlarına nisbetle bunun mezarının vüs'at ve azameti de bunu göstermektedir. Bazı kitabelerden 4 üncü Mentohotep olduğu anlaşılan bu kıralın Dirülbeharî'de yaptırdığı mabedin bugün yalnız temelleri kalmıştır. Bu gayet muazzam bir bina idi ki kat kat tarasa şeklinde yükselerek en üstüne de kıralın piramidi oturtulmuştu. Bu piramit büyük bir Hipostil salon ve kolonlu galerilerle kuşa-

[1] Histoire de l'antiquité C. 2 S. 278

tılmıştı. Duvarlar kıralın muharebelerini ve avlarını tasvir eden gayet güzel kabartmalarla süslenmiş ve beşinci hanedanın mabetlerini hatırlatacak bir şekil verilmişti. Lâkin artist binayı terkip eden aksamın yekdiğeri arasındaki ahengi bakımından eskilerini çok geçmiş bulunuyordu.

Mentohotep Abidosta Oziris mabudu için de bir mabet yaptırmıştı. Bu suretle Mısır birliğini kazandıkça san'at te tekrar canlanıyordu. Onun zamanında heykeltraşlıkta büyük bir inkişaf hâsıl olmuş ve zamanın heykeltraşlarından birinin bıraktığı kitabede heykeltraşlığın bütün esrarına nüfuz ederek istimal ettiğini ve ancak oğlundan başka kimseye bu esrarı öğretmediğini kaydetmek suretile temeddüh ettiği görülmüştür.

Eski Firavunlar devrinde Piramitlerin inşası için işletilmekte olan şark çölü yani Arabistan dağlarındaki taş ocakları tekrar işletilmeğe başlanmış ve Mentohotep'in veziri kıralın lâhdi ve mabedi için gayet büyük taş blokları kestirip nakletmek üzere on bin kişile Hamamat'a hareket ve Troğluları tedip ederek keşfettiği bir kuyu kenarında onlardan bir kısmını iskân etmiş ve kırmızı denize kadar harekâtını tevsi ederek Kuseyrin şimalinde bugün vadii Gasus denilen Savu limanını tesis etmiştir.

Anlaşıldığına göre 11 inci Tep sülâlesi yerli prensler teşkilâtına dokunmamıştır. Bilâkis Herakleopolis hanedanı ile mücadelesinde bunlardan bir kısmına istinat etmiştir. Bu prensler unvanlarını irsî olarak muhafaza ediyorlar ve hâkim oldukları Nomları kıralcıklar gibi idare eyliyorlardı. Hattâ bazıları kendi Nomlarının askerinden başka şimalden ve cenuptan tedarik ettikleri aylıklı asker dahi kullanıyorlardı. Hanedanlarına ait araziden başka beldenin büyük kısmı prenslerin malikânesini teşkil ediyordu. Diğer taraftan bunlar ayni zamanda büyük rahip ve bu sıfatla mabetler emlâkinin de müdürü idiler. Böylece Nomların varidatının en büyük kısmı gerek malikâne ve gerek mabet idaresi namına bunların elinde toplanıyordu.

Tep hanedanı zamanında vezirler büyük bir nufuz ihraz etmişlerdi. Vakıâ unvanlarında firavunun mutemedi ve onun emirlerinin icra vasıtası oldukları görünür. Fakat ayni zamanda bütün memleketin her şeyi yapmağa kadir nazırı unvanını da taşımaktadırlar. Bunlar her şeyden malûmat

alır, kıralı haberdar eder; inşaatı ve askerî sevkiyatı idare eyler; şerirleri tedip ve bütün halkı ve memleketin büyüklerini huzurlarında titretirler; davalarda âdil bir hâkim sıfatile hükümler verirlerdi.

Hattâ on ikinci hanedanın müessisi olan Amenemhet'in Hamamat dağlarına askerî sevkiyat yaptığını söylediğimiz vezirin kendisi olduğu zannedilmektedir. Kim bilir Mentohotep'in vefatından bir müddet sonra halefini bu kudretli vezir ne suretle bertaraf ederek firavunluk tahtını işgal etmiş ve on ikinci Tep hanedanını tesis eylemiştir.?

II

ON İKİNCİ SÜLÂLE

Mısır saltanat âilelerinin tarihen en mazbut. en iyi tanınmış sülâlesi bu on ikinci sülâledir. Kırallarının ismi ve saltanat müddetleri hakkında gerek Maneton ve gerek Türen Papirüsü, taş levhalar ve muasır âbideleri yekdiğerine tevafuk etmektedir. Diğer taraftan bunların saltanat başlangıcı M. E. hemen hemen 2000 senelerinde olduğu kat'iyete yakın bir tarzda tesbit edilmektedir. [1] Türen Papirüsü bu sülâleden sekiz hükümdar göstermekte ve 213 sene saltanat sürdüklerini anlatmaktadır.

On birinci sülâle Mısırın birliğini yeniden tesis etmiş, emniyet ve sükûneti iade eylemiş, iğtişaş ve iftirak unsurlarını ezerek kıraliyet otoritesini tekrar kurmuştu. 12 inci âile bu vaziyetten istifade ederek Mısırda mühim içtimaî ıslahat yapmağa. şuriş ve iftirak unsurlarını ortadan kaldırmağa, halka refah ve saadet temin etmeğe çalışmış ve tamamile muvaffak olmuştur.

On ikinci sülâlenin başlangıcı da ihtilâlsiz geçmemiştir. Esasen bu sülâlenin müessisi olan Amenemhet bir darbei hükûmetle firavunluk tahtını elde ettiği için şüphesiz eski sülâleye uzaktan yakından karabet ve münasebeti olanlarla böyle bulanık zamanlarda fırsattan istifade etmek istiyenler tahtın gasıbı saydıkları Amenemhet aleyhine kıyam ve isyan tertip etmişlerdir. Bir gece ansızın zuhûr eden bu ihtilâl ile Saray baskını Amenemhet'in tedbir ve basireti ve cür'et ve kiyasetile bertaraf edilmiş; ihtilâlciler maksatlarını elde etmeksizin dağılmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Bu hâdise Amenemhet için büyük bir ders olmuş ve daima bu türlü hadisatın vukubulması ihtimalini gözönünde bulundurarak, durendiş ve müteyakkız davranmak lüzumu-

[1] Histoire de la Nation Egyptienne ([illegible])

nu hissetmiştir. Hattâ oğlu Merikara'ya talimat namı altında bizzat yazdığı vasiyetnamede bu vak'adan da bahsederek gerek onu ve gerek neslinden gelecek diğer firavunları uyanık davranmağa sevketmiştir. "Sen ki bir ilâh gibi tezahür edeceksin, söylediklerimi iyi dinle! Tâki yeryüzünde bir kıral ve iki sahilin hükümranı olabilesin ve memleketin iyiliğini arttırabilesin; tebaandan sakın. Halk ancak korktukları adama riayet eder. Onlara yalnız olarak çok yaklaşma. Ve kalbini kardeşine bile verme. Kimseyi dost bilme. Kimseyi kendine mahrem yapma. Bunlar hiçbir şeye yaramaz. Kendi kendini koru. Zira musibet günlerinde bir adamın kimsesi kalmaz. Benim ekmeğimi yiyenler bana ihanet ettiler. Akşam yemeğinden sonra idi, gece olmuştu. İstirahat etmek istiyordum. Yatağıma yatmıştım. Uykuya dalar gibi olmuştum. O vakit birtakım silâh sesleri ve beni çağırıyorlar gibi bir şeyler işittim. Bir kır yılanı gibi derhal fırladım. Harbetmek için canlandım. Muhafız alaylarım da yardıma koştular. Bak, felâket az kalsın vaki oluyordu. Çünkü ilk dakkalarda sen yoktun. Ve saray seni kıraliyete teşrik ettiğimi henüz bilmiyordu. Ve çünkü seninle beraber oturmuyordum. Çabucak silâhlanarak eşkiyayı tardettim. Lâkin gece insan nekadar zayıftır ve yalnız harp nekadar güçtür. Sen beni müdafaaya yetişmeseydin kendimi güç kurtaracaktım.„ demektedir. Şu ifade gösteriyor ki Merikara saray baskınını derhal haber almış ve babasının imdadına koşarak felâketin önüne geçmiştir.

Bu hal on ikinci sülâle hükümdarlarını daima dikkatli, vehimli, itimatsız ve uyanık bulundurmuştur. Bütün bu dikkate rağmen yine suikastlerden de kurtulamamışlardır. Nitekim Maneton'un rivayetine göre bunlardan üçüncü kıral olan ikinci Amenemhet kendi haremağası tarafından boğulmuştur. Kıral birinci Amevemhet'in vefatında veliahti Senusret Libilerle harp halinde idi. Pederinin vefatını haber alır almaz derhal harp sahnesini bırakarak payitahta koşmuş ve adamlarından Senuhet ise Sina çölü tarikile Kenan iline firar etmiştir. Bu vaziyet kıralların tebeddülünde ne büyük ihtilâl endişeleri ve şuriş ürküntüleri geçirildiğini göstermektedir.

Kıralların vefatı üzerine vukubulacak saltanat tebeddüllerinde zuhûru muhtemel olan kargaşalıklara mahal vermemek üzere daha ilk kıral Amenemhet tarafından Veliahtların

ikinci kıral olarak saltanata teşriki, usul ittihaz edilmiştir.[1] Bu usul bu hanedanın daima şiarı hükûmeti olmuş ve böylece kıralların vefatile saltanatta inhilâl vukuunun önü alınmıştır.

On ikinci sülâle Tep şehrini hükûmet merkezi yapmış olmakla beraber kendileri Tep'te oturmamışlardı. Memfis ve Heliyopolisle rabıtayı kesmemek için Feyyum'un methalinde (İthettau) (iki toprağı alan) namile bir şehir tesis ederek orada oturmuşlardır. Ve Tep şehri devletin merkezi olmak itibarile vezirin ve devlet dairelerinin karargâhı olarak kalmıştır.

On birinci sülâle Mısırın vahdetini tesis etmekle beraber mahallî prenslere el uzatmağa vakit bulmamıştı. Binaenaleyh on ikinci sülâle iktidar mevkiine geçtiği vakit mahallî prensler tam feodal bir tarzda yaşıyorlardı. M. E. 2000 tarihinden sonraki Nomarkların (eyalet prensleri) keşfedilmiş olan muhteşem mezarlarında elde edilen eşya ve kitabelere nazaran bunların küçük bir kıralcık gibi yaşadıkları ve tarihlerini firavunların zamanı hükûmetile değil, kendi hükûmetleri senelerile hesap edip yazdıkları ve kendi namlarına sadakat yemini aldıkları, büyük mabetlerde peygamberler (kâhinler) direktörü sıfatile ilâhların emval ve emlâkini idare ettikleri ve tebaalarından asker almakla beraber Nubilerden aylıklı asker dahi istihdam eyledikleri anlaşılmaktadır. Birinci Amenemhet oğlu Merikara'ya yaptığı vasiyete tevfikan bu prenslere açıktan hücum etmeğe lüzum görmemiş, bunları ya memleketin diğer yerlerinin idaresinde veyahut hudut haricindeki seferlerde kullanmak suretile firavunluk umuruna teşrik için uğraşmıştır. Plân o kadar güzel tatbik olunmuştur ki çok geçmeden bu prenslerin teveccühü kıraliyi celp için yekdiğerile müsabaka eyledikleri görülmüştür. Böylece üçüncü Senusret'ın devri saltanatından sonra bu prens ailelerinin söndükleri veyahut mevkilerini kaybettikleri görülmektedir.[2] Kıralın vasitai kudreti; teşkil ettiği millî ordu idi.. Vakıâ Amenemhet ve Senusret devirlerinde de Nubilerden ve Asyalılardan aylıklı asker istihdam olunuyordu; Fakat bunlar Efendi değiştirmekte hiç bir beis görmüyorlardı. Ve ekseriya şuriş ihdas ediyorlar ve yağmıya dalıyorlardı. Bunların sadakatlerine güvenilemiyordu. Bundan dolayı kıral seçme bahadırlardan mürekkep bir muhafız kuvveti elinde bulundurmakla beraber doğrudan

[1] Histoire de l'antiquité C 2 S 296
[2] Histoire de la Nation Egyptienne C 2 S 244

kendisinin idaresi altında bulunan yerlerde askerlik teşkilâtı yapmış ve böylece millî bir ordu vücude getirmiştir. Yerli prensleri de muayyen zamanlarda alınmak üzere gençlerden asker toplamaları usulüne riayet ettirmiştir. Bunlar kendi prenslerinin kumandası altında ve fakat firavun hesabına sefere sevkolunuyorlardı. Bu suretle on ikinci sülâle hükümdarları memlekete sadık askerî bir unsur elde etmişlerdir.[1]

Kırallar bu kudreti ihraz ettikten sonra Nomarkların vefatında yerine geçecek prensleri babasından mevrus eyalete değil, başka Nomların prensliğine tayin etmek suretile hem onların izzeti nefsini ve mevkiini okşamış, hem de Nomarklığın yavaş yavaş irsî ve feodal şeklini kaybettirmek yolunu bulmuşlardır. Böyle böyle Nomarklar Onüçüncü Lui devrindeki Fransız asılzadelerinin vaziyetinde kalmışlardır.

İhtilâl devrine kadar devam eden eski rejim; kıralların ilâhî hukukuna ve içtimaî sınıfların müsavatsızlığına müstenitti. Mısır işlerinin idaresi yalnız firavuna ve onun sarayına devam eden kullarına has idi. Kıral yer yüzünde bir ilâh idi ve onun hanedanı ve bendegânı kıral neslinden gelmek ve kıralın lûtuf ve teveccühüne mazhar olmak sayesinde dinî haklara ve binaenaleyh medenî ve siyasî hukuka malik idiler. Böylece Mısırda aristokratik, teokratik sınıflar teşekkül etmişti. Avam halk hiçbir hakka malik değildi. Bunlar istenildiği gibi asılır, kesilir, angaryada kullanılır adamlardı. On ikinci Hanedan çok insanî bir hisle her türlü hukuktan mahrum bu büyük kütlenin insan olmak sıfatını kabul ve tasdik etmiştir. Amenemhet'in Merikara'ya yazdığı vasiyetnamede "bir asılzade ile bir hakirzadeyi ayırdetme. İnsanları liyakatlerine göre hizmetine al." denilmektedir. Bu suretle On ikinci sülâle devlette içtimaî sınıfların müsavatını tesis etmiştir. Herkes doğuş ve servet farkı olmaksızın devlette liyakatine göre kâhin, hakim, asker, çiftçi, artist ve saire gibi vazife yapmağa kabul olunmuştur. Ve dinî hukuk her türlü otoritenin ve tesisatın temeli olduğu için avamın dahi bu dinî hukuka kabul edilmeleri lâzımdı. On ikinci hanedan bunu da yapmıştır. [2]

Tin ve Memfis sülâleleri devrinde ebedî hayata mazhar olmak imtiyazı yalnız kırallara ve daha sonraları kıralların

---

[1] Histoire de la Nation Egyptienne C. 2 S. 236

[2] Aynı eser C. 2 S. 248

müsaadesile kıral hanedanına ve teveccüh ve iltifata mazhar olan vezirlere ve İmahulara mahsus idi. Ve bunlar bu hayata mazhar olabilmek için kıralın mezarı civarına defnolunurlardı. Halbuki on ikinci handan devrine ait mezarların muayenesinden anlaşılmaktadır ki kıralın evlât ve ahfadının vezirlerin ve büyük küçük memurların, burjuvaların san'atkârların hattâ hiçbir vazifesi olmıyan alelâde eşhasın karmakarışık olarak ve yalnız Oziris merkadi etrafında defnedildikleri ve kitabelerle dikili taşlardaki yazılara göre hepsinin de semaya yükselmek ve diğer âlemde ilâhlar arasında bulunmak itikadını taşıdıkları görülmektedir. Ebedî hayat artık kıralların ve hanedanının imtiyazından çıkmış umumun malı ve hakkı olmuştur. Bu suretle de umum halk medenî ve siyasî haklardan istifadeye kabul edilmiştir. İhtilâlin en mühim tesiri burada görülmüştür.

Diğer taraftan kırallar Nomarkların imtiyazlarını ve nüfuz ve kudretini kırarak yerine kırallık kudretini ikame ederken tabiatile bunların mabetler ve kâhinler üzerindeki nüfuzunu da kaldırmış ve Peygamberler Müdürü sıfatile idare edip faydalandıkları mabetlerin emlâk ve arazisi de kırallık idaresine geçmişti. Bu prenslerin kendilerine ait olan malikânelerile mabetlere ve kâhinlere ait olan malikâneler âşar mukabilinde ahaliye verilmiş ve çiftçilerin tasarruf hakkı tanılmıştır [1].

Bu arazi üzerinden On ikinci sülâle devrinde ne üşür alındığı malûm değilse de Tevratın (tekvin) faslındaki kırk yedinci sureye göre yeni Tep İmparatorluğu devrinde araziden beşte bir üşür alındığı anlaşılmaktadır.

Arazinin mülkiyet ve mürakabesi kıralda yani devlette kalıyor ve fakat tasarruf ve intifa hakkı zilyet için tanılıyordu. Bunlar mutasarrıf oldukları araziyi kadınlarına ve çocuklarına ferağ edebiliyorlar ve ailelerinden başka birisile de mübadele eyliyebiliyorlardı. Hattâ komşularına da ferağ etmek hakkını haiz oldukları anlaşılmaktadır. Devlet bu ferağ ve intikallerden bir resim alıyordu. Arazi üzerinde prenslerin ve mabetlerin serfi (kölesi) olan bu ahali arazi sahibi olmuş, mutasarrıf mevkiine geçmişti.

Hattâ daha ileri gidilerek bütün san'at ve meslek erbabının da kıraliyet hazinesinden iaşe edilmek suretile çalış

---

[1] Histoire de la Nation Egyptienne C. 2 S. 260

tırıldıkları ve bir nevi devlet sosyalizmi kurulmuş olduğu iddiasında bulunanlar dahi varsa da o asırlarda böyle muazzam bir işin başarılmış olması bizce çok müsteb'at görülmektedir.

Mısır bu hüsnü idare sayesinde zenginleşmiş, halkın refah ve saadeti artmış ve servet ve refahiyet ise medeniyet hayatının yükselmesine ve san'atin pek çok terakki etmesine sebep olmuştur. Bu devrin mabetleri ve sarayları asırların tahribatına uğramış ve belki bir kısmı da Hiksoslar tarafından tahrip edilmişse de kalan âsarın bize gösterdiği mükemmeliyet ve güzellik şayanı hayret derecededir. Hattâ birinci Senusret tarafından Ra ilâhı için Helyopolis'te yapılan büyük mabetten eser kalmamışsa da orada Mısırın muhafaza ettiği en eski abidelerden gül renkli granitten kesilmiş büyük dikili taş (Obelisk) eşsiz bir güzellik taşımaktadır. Bubasti ve Tanis'de meydana çıkarılan büyük statüler ve insan başlı sfenks teknikteki şayanı hayret tekâmülü göstermektedir. Feyyum'dan Dahşur'a giden boğazda tuğladan yapılmış büyük piramitlerin enkazı durmaktadır. Bu piramitlerin mahzenlerinde yekpare granitten büyük bir ihtimamla ve benzersiz bir ustalıkla kesilmiş lâhitler bulunmuştur. İllahun'da bulunan ikinci Senusret'in lâhti ve Havara'da bulunan üçüncü Amenemhet'in defin odasile statüsü Mısır heykeltraşlığının en güzel eserlerinden sayılmaktadır.

Üçüncü Senusret'ın Dahşur'daki mezarı civarında prenseslerin mezarı vardır ki ubrada J. D. Morgan Dahşur hazinesi denilen bu prenseslerin tezyinatını bulmuştur. Kahire müzesinde bulunan bu mücevherat Mısır kuyumculuk san'atinin en mükemmel eserlerinden sayılmaktadır. Piramitler etrafında İllahunda ikinci Senusret'ın kendisine payitaht olarak yaptırdığı şehir harabesinde Petri 2000 hane bulmuştur ki orada büyük memurların saraylarile san'atkârların evleri biribirine karışık bir haldedir. İşte bu enkaz arasında birçok kıymetli papirüs kitabeleri ve aile arşivleri elde edilmiştir ki bu sayede o devrin tarihini tenvir etmek mümkün olmuştur.

Yunan müverrihlerinin Lâbirent tesmiye ettikleri muazzam mebani de bu sülâlenin eseridir. Bunun harabeleri Havara (avar) da üçüncü Amenemhet'in piramidinden çok uzak olmıyan bir mahaldedir. Orada mabetlerin ve sarayların ve devlet idaresine mahsus binaların, harabelerinden müteşekkil

azîm bir yığın vardır. Bu binalar Greko-Romen devrinde henüz harap olmamıştı. Bundan dolayı Herodot ve Diyodor gibi müverrihler bunları görmüşler ve hayranlıkla tavsif eylemişlerdi. Strabon ise bunları ehramlardan ziyade şayanı hayret görmektedir. Bu mebaniyi ziyaret eden Herodot bunun on iki salonla üç bin odadan mürekkep olduğunu söyler. Strabo'nun rivayetine göre orada öyle salonlar vardı ki her biri bir Noma yani bir eyalete mahsus olmak üzere kırk iki kapısı ve her Nomun ilâhlarına mahsus birer mihrabı vardı. Muayyen zamanlarda her Nomun murahhasları oraya gelir kurbanlarını keser ve mühim davalara orada alenen hükmettirirlerdi. Görülüyor ki bu binalar bütün eyaletler için bir mabet ve adalet sarayı idi. Ayni zamanda bütün devlet dairelerini ihtiva ediyordu. Petri tarafından tesbit edildiğine göre bu mebani 330×280 vüs'atindedir ve üçüncü Amenemhet tarafından yaptırılmış olduğu zannedilmektedir.

On ikinci sülâle Nilin tuğyanı zamanında Feyyum basığını doldurarak büyük bir göl teşkil eden suları tanzim etmek suretile harikulâde münbit bir hale gelen topraktan istifadeyi temin ve Orta Mısırı bir zahire anbarı haline getirmiş, Sina madenlerini işletmiş ve Kuseyir-Hamamet yolile o zaman Punt denilen Arabistanla ve şüphesiz Habeş ve Somali sahillerile ticarî münasebet tesis eylemişti. Hattâ bazı ahvalden Nilin Tanitik kolile Acıgöl ve Süveyş arasında bir kanal açılmış olduğu ihtimalini düşünenler de vardır. Her halde an'aneler Akdenizi Kızıldenize raptetmek hususundaki ilk teşebbüsü Sizestros namile şöhret bulan üçüncü Senusrat'a atfetmektedirler.

Üçüncü Senusret

Kanalarla münasebet: Mısıra Asyalıların ilerde izahı edeceğimiz tecavüzleri daha altıncı sülâle devrinde başlamış ve

onu takip eden sekizinci ve dokuzuncu sülâleler devrinde de devam etmişti. Delta daima bu tecavüzlere maruz kalıp duruyordu. On birinci sülâle mühim bir darbe ile bu tecavüzleri durdurmağa muvaffak olabilmişti. On ikinci hanedan tecavüzî bir vaziyet almaksızın Sinada ve Suriye ve Filistin sahillerinde sükûnu tesis ve Mısıra karşı hareketi menedecek tedbirler almıştır. Birinci Senusret hükûmetinin dördüncü senesinde askerî bir kuvvet sevkederek Mısırın şarkındaki çölde bulunan Troglid'leri ve Sinada Menziyu'larla diğer kab leleri tedip etmiş ve Hataularm bir kalesini tahrip eylemiştir. Bu Hataular Mısır kitabelerinde ilk defa görülmektedir ve Anadolu Etileridir. [1]

Üçüncü Senusret'ın bu seferi idare eden kumandanı Sebkeşu'nin bıraktığı kitabede Sekmen denilen mahale kadar seferi ilerlettiği ve Tursekmenlerle sefil Rejenuları mağlup ettiği hikâye olunmaktadır. [2]

Mısır mabetleri ve sarayları için lâzım olan kıymetli keresteyi Lübnan dağlarının sedr ağaçlarından tedarik etmek zaruretile ötedenberi Mısırlılar Lübnan sahillerine alâkadar olmuşlar ve bu sebeple Biblos Kıraliyetini himayeleri altına almışlardı. On ikinci sülâle bu münasebet ve himayeyi idame etmiştir. Biblos kırallarının mezarlarında ahiren firavunlar tarafından bir kırala hediye edilmiş olan bir altın vazo ile üçüncü Amenemhet tarafından Biblos kıralı Ybşemoip'e hediye edilen altın kakmalı bir kılıç bulunmuştur.

On ikinci sülâle hükûmdarları eski firavunların ne iddialarından ne emellerinden vaz geçmeksizin icrayı hükûmet etmekle beraber idarede intizamla, adaletle, tetbir ve basiretle hareket ederek Mısırı mamur ve ahaliyi müreffeh etmenin yolunu bulmuşlardı. Kendileri yine güneş ve güneşin oğlu ve hayatı ebediye mazhar olarak güneşin yanında hâkimi mutlak sıfatile kalmak itikat ve telâkkisini devam ettirmekle beraber halkı da bu ebedî hayata teşrik ederek bu tarik ile hükûmetin her safhasına halkın da girebilmesini temin eylemişler, dini ve hükûmeti umumun malı yapmış oldukları gibi

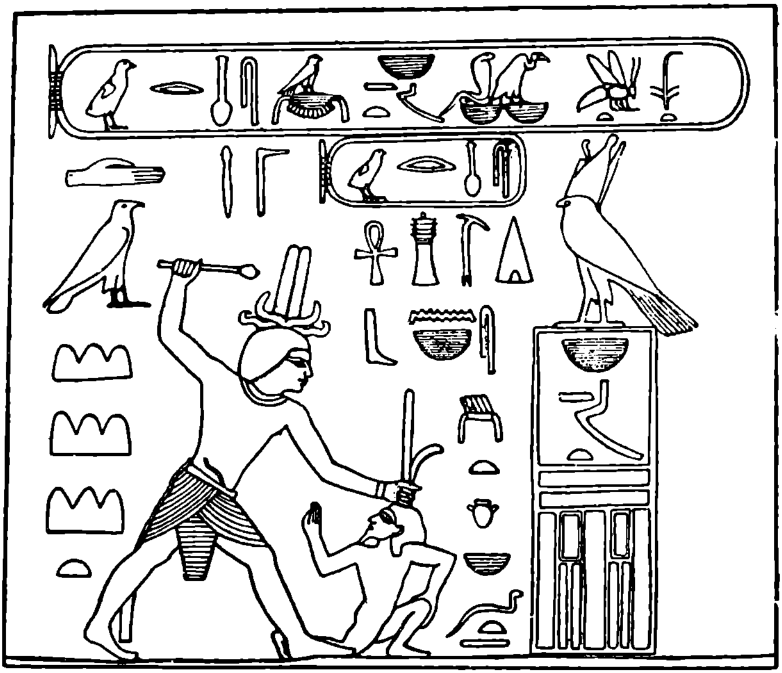
---

[1] Histoire de la Nation Egyptienne C. 2 S. 261

[2] Histoire de l'antiquité C. 2 S. 317

Mısırlılar en eski zamanlardanberi Deltanın şarkını yani Sina ve Filistin cihetlerini Amu'ların memleketi diye tesmiye ediyorlardı. Onikinci sülâle devrinde ilk defa olarak Rejeno'lardan ve Sekmen'lerden bahsedilmektedir. Bu sırada henuz kanallardan bahis yoktur.

yine piramitler ve saraylarla lâbirentlerle yeni şehirler tesis eylemeğe devam etmişlerdi. Ancak bunu halkın iktidar ve tahammülü derecesinden öteye götürmemeğe çalışmışlar ve bu suretle Mısırda ahaliyi kudret ve kuvvetten düsürmeksizin

Snefru Sınada

payitahtlarını ve ebediyet saraylarını tezyin ve Mısırda güzel san'atlerin terakkisini temin eylemişlerdir. Bu aile o kadar şanlı bir isim bırakmıştır ki bunların şöhret ve menakıbı Mısırın hududunu tecavüz ederek yabancı milletler arasında bile lejandlar yer bulmasına sebep olmuştur. Herodot'un cihangirane menakıbından bahsettiği Sezostris işte bu sülâleden olan üçüncü Senusret olduğu bugün tahakkuk etmiştir.

XIIe Dynastie (2000 - 1788)

Amenemhet	I.	(2000 - 1981)	Senousret III.	(1887 - 1840)
Senousret	I.	(1980 - 1939)	(Sésôstris)	
Amenehmet	II.	(1938 - 1907)	Amenemhet III.	(1849 - 1801)
Senousret	II.	(1906 - 1888)	Amenemhet IV.	(1800 - 1792)
			Reine Sebekne-feroura	(1791 - 1788)

III

ORTA VE YENİ İMPARATORLUK ARASINDAKİ ZAMAN VE HİKSOS İSTİLÂSI

On ikinci hanedan Milâttan evvel 1788 senesinde söndü. Bukadar tedbir ve basiretle haraket eden ve bu kadar şan ve şerefle yükselen bu aile nasıl olup ta saltanatı kaybetti. Burası malûm değildir. Ancak Beşinci Amenemhet dokuz seneden ziyade saltanat ettikten sonra erkek evlât bırakmaksızın öldü ve yerine geçen kız kardeşi Sebeknofrure dört sene saltanattan sonra firavunluk tacı yine bir Tep sülâlesi olan on üçüncü hanedana geçti; artık bundan sonra Mısır tarihi bir karanlık içinde kalır ve Hiksosların istilâsile teşevvüş uzun müddet devam eder.

Bu, on üçüncü hanedanı tesis eden zat kıralıça ile bir izdivaç neticesi olarak mı yoksa hükûmeti gaspetmek suretile mi tahta geçtiği malûm değilse de bunlar devamlı bir saltanat tesisine muvaffak olamamıştır. 1760 a kadar yirmi sekiz sene devam eden bu sülâleden on üç kıral biribirini takiben süratle gelip geçmiştir [1].

Bundan sonra da artık bir sülâlei saltanattan ziyade bir takım hükûmet gasıpları Mısır tahtına geçmişler ve fakat Mısırın uğradığı büyük kargaşalıklar arasında bunlar da devamlı bir hükûmet vücude getirememişlerdir. Görünüyor ki Mısıra o sırada hariçten vukubulan tazyikler dahilde büyük şurişler ihdas etmiş ve herkes bu karışıklıktan mümkün olabilen istifadeyi kendi şahsı için temine uğraşmağa başlamıştır. Bu kırallardan bir çoğunun ismi bile malûm değildir.

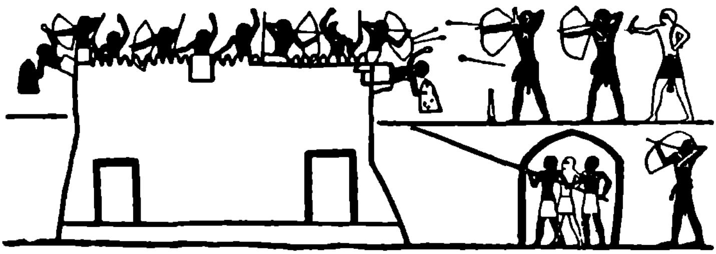
Ancak Milâttan evvel 1760 tarihlerinde tahta geçen kıral Ay'dan sonra otuz dört kıralın Türen Papirüsünde ismi geçerse de bunlardan hiçbirisinin hattâ Ay'ın bile bir anıtı elde

[1] Histoire ancienne - s.467

edilmemiştir. Papirüse göre Ay on üç sene hükümdar olmuştur bu suretle elli sene daha karışıklık devam etmiştir.

İşte o tarihte Hiksos'ların istilâsı başlar.

Aynı zamanda Hoyis sülâlesini teşkil eden on dördüncü hanedan ile Deltada Hiksosların teşkil ettiği on beşinci, on altıncı, on yedinci ve Yukarı Mısırda Tepte teşekkül eden

Orta Mısırda harbi dahilî

kezalik on yedinci sülâle icrayi hükûmet eder. Binaenaleyh on üç - on yedinci sülâleye kadar olan saltanatlar gayrı tabiî olduğu için Abidos ve Sakkara levhaları bunların kırallarından bahsetmez. Yalnız Türen Papirüsünde birçok kırallar yazılıdır.

Anlaşılıyor ki on üçüncü sülâle devrinde Mısırın siyasî vahdeti müstakar değildir. Bir kargaşalık ve buhran devri yaşanılmaktadır. Tep sülâlesine karşı her tarafta mahallî gâsıplar türemiş ve kırallık kudretini kapmak istiyenler her tarafta başgöstermiştir.

On üçüncü hanedanı müteakıp o zamana kadar ismi işitilmemiş bir şehir olan Hoyisin tesis ettiği kırallık Hiksos'ların vassalı olduğu tahakkuk etmektedir.

IV

HİKSOSLAR

Milâttan evvel yirminci asırda Ön Asya'da yeni kaynaşmalar vaki oldu. Etiler ilk defa olarak bu asırdadır ki, tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunlardan Anitaş isminde bir kıral iptida Nisa'yı ve sonra Hatay'ı payitaht ittihaz ederek İskenderun körfezinden Karadenize kadar uzanan bütün Anadoluyu işgal etmiş ve kuvvetli bir imparatorluk vücude getirmiştir. Halefleri nazarlarını Mezopotamya ve Suriye'ye tevcih ederek 1806 da birinci Mürs I Halebe taarruz etmiş ve Babile kadar bir akın yaparak Babili yağma ve Hamurabi'nin İmparatorluğunu sarsmıştır[1]. Sonra malûm olmıyan bir sebeple bu imparatorluk bir müddet zâfa uğramış ise de Asya'dan kopup gelen yeni akınlar eski imparatorlukları kırıp devirmekte gecikmemiştir. Nitekim Eti'lerin sarsmış olduğu Hamurabi İmparatorluğu Eti'lerin avdetini müteakıp İran üzerinden gelen Kaş tayfası tarafından tamamile tahrip olunarak Babil'de Kasit (Kaşşu) İmparatorluğu diye anılan yeni bir imparatorluk vücude getirmişlerdir. [2]

Diğer taraftan Etiler dahi Mezopotamyada zuhûr etmiş olan Huri - Mitanlar tarafından tazyik olunarak Haleb'i ve yukarı Mezopotamyayı terke mecbur olmuşlardır. Bunlar da Etiler gibi muharip süvari bir kavimdi; harp arabaları ve bronzdan, demirden silâh kullanırlardı. [3]

---

[1] Histoire ancienne S. 467

[2] Kaşler bugün Türkistanın her tarafında ufak oymaklarına tesadüf olunan bir Türk kabilesidir. Bilhassa Karagaslar arasında bulunurlar. Bu kabilenin İranda da Kaşgayler namile büyük bir şubesi vardır.

[3] Mitanlar bugün Özbekler meyanında yaşıyan ve aynile Mitan ismini taşıyan büyük bir kabıledir.

Hurlar ise bugün Hive havalisinde Teke Türkmenleri arasında bulunan Kor kabilesidir. Bunların bir şubesidi ki Arabistan dahiline uzanarak orada Koreş Koreyiş namile maruf olmuşlardır. Zaten Arap lisa-

Payitahtları Fırat'ın kollarından Habur nehri üzerinde Reseina (Arsina) [1] ve Balih nehri üzerinde Huri şehirleri idi. Eti'lerin zâfa uğrıyarak sahneden çekilmeleri sıralarında Mitanlar taarruzlarını şiddetle Babil ve Asur'a tevcih ettikleri gibi diğer taraftan da Haleb'e ve Asi nehri üzerindeki Kadeş'e kadar ilerlemişlerdir. Milâttan evvel 16 ıncı ve 15 inci asırlarda Huri - Mitanlar kudreti askeriyelerinin en yüksek noktasında bulunuyorlardı. Fırat havzasile Asi nehri havzası hükümleri altında olduğu gibi nüfuz ve tesirleri Suriye ve Kenan illerine kadar uzanıyordu [2].

Daha on ikinci sülâle devrinde bile Mısırlıların Rezenular la münasebeti var idi. Bu sülâlenin ilk hükümdarının vefatı üzerine melhuz kargaşalıktan endişe ederek Mısır'dan firar eden vezir Senuhet, Rezenu nâmında bir ülkeye iltica etmiş idi ki, bu ülke Lübnan eteklerinde bulunuyordu. anlaşılıyor ki Arsin kavmi onikinci sülâleden evvel Mezopotomya sahasına gelerek sonraları Mitanlara hükûmet merkezi olan (Resina) şehrini tesis ettikleri gibi bir şubesi de Suriyeye doğru inerek Lübnan eteklerinde yerleşmiş ve oraya da kendi isimlerini vermişlerdir.

Böylece Mezopotamya üzerinde ve Şimalî Suriye'de Etiler Kaş'lar, Arsin'ler Huri'ler, Mitan'lar biribirini takip eden dalgalar halinde gelerek o yerlerin eski sakinlerini daha ileri atıyorlar ve Mısır'a doğru bir hareket ve muhacerete yol açıyorlardı.

Daha on ikinci sülâle devrinde Ebişa namındaki bir kabile, reislerile beraber Mısır'a hicret etmiş idi. On üçüncü sülâlenin kargaşaklıklar içinde nihayet bulması da bu hareketlerin neticesi olduğu kuvvetle muhtemeldir İşte Hiksos'ların Mısır'da zuhûru da Anadolu ve Yukarı Fırattan akıp gelen akvamın bir istilâsı idi.

Fakat Hiksos'lar kim idi? Ne ırka mensup idiler? Mısır tarihile meşgul olan âlimlerin en mühimleri bunları

---

nının orijinal bir lisan olmayıp Hur'lar ile diğer bazı kabilelerin lisanından mürekkep bir halita olduğu Furer tarafından da sezilmiştir.

Bize göre Arap lisanı Ural-Altayık lisanların bir halitası olup bunun içinde türkçe en mühim unsuru teşkil etmektedir. Sami'ler Turani'lere bakınız.

[1] Reseina bugünkü Resülayn kasabasıdır ki aslı Ersina'dır. Ersina yine bir Türk kabilesidir. Mitanlarldan evvel Mezopotamyaya gelerek bu şehri tesis etmiş olmaları çok muhtemeldir.

[2] A. Moret - Histoire de la Nation Egiptienne »

Semitik Kananî akvam ile karışık Asyaî ve belki de Aryanî bir kavm olduğunu kabul etmektedirler.

Her halde bunların Etiler'den bir şube olduğunda tereddüt edilmemektedir [1]. Ne yazık ki, Boğazköy arşivlerinde henüz buna dair bir izah elde edilmemiştir. Son zamanlarda Dussaud Hiksosların büyük kısmının Kanallardan ibaret olduğunu söylemektedir.

Hiksoslar'a dair olan malûmat bize iki membadan gelmektedir. Biri Maneton'dan ve diğeri Mısır kitabelerinden. Şu kadar ki, Mısır kitabeleri sarih bir malûmatı ihtiva etmemekte ve hattâ Hiksos isminden bile bahsolunmamaktadır. Hiksos tabiri yalnız Maneton'da görülüyor.

Bunların Mısırdan ricat devirlerini takip eden zamanlarda kavmiyetlerini gösterecek tarihi hayatları kalınamış olduğu için bütün müverrihler hiç olmazsa isimlerinden bir mana çıkarmağa ve bu suretle kavmiyetlerini bulmağa çalışmışlardır. Bundan da hiçbir netice çıkarılmamış olduğu için mahiyetleri meçhul ve müphem olmakta devam edip gelmiştir.

Maneton'u hulâsa eden Jozef'de Hiksos ismi Yunanî huruf ile γχσος tarzında yazılmıştır ki, lâtince icsos olarak okunmaktadır. Maneton bu ismi Mısır lisanile izaha kalkışarak ve Hka; kıral, Sos; bedevî demek olduğunu beyan ile bedevî kırallar manasını verir. Maneton'un diğer bir telhiscisi olan Epytome Hiksoslar'ın Finikeli'ler olduğunu söylerse de E. Mayer bu fikrin doğrudan doğruya Maneton'dan alınmış bir rivayet, olduğunu kabul etmek güç olduğunu ifade ile redddeder. [2] Müller Hiksos isminin Hika şasut (Hka chasut')-tan muhaffef bir isim olduğunu söyliyerek Hka Kıral Şasut ecnebi memleket manasına geldiğini ve binaenaleyh ecnebi memleketler kıralı demek olduğunu iddia eder.

Son zamanlarda A. Moret ise yeni bir fikir ortaya koymuştur. Üçüncü Thotmeş'in yukarı Nilde Napatada diktirdiği bir dikili taş bulunmuştur ki bunda Haşetiyoları mağlup eden ve bunları Kananda çiğneyen bu kıralın başlıca hasmı «Mitan büyük ordusu» olduğu yazılıdır. A. Moret bu yazıdan Manetonun Hiksos tabirinin, Haşetyo lâfzından muharref olduğu fikrini çıkarmakta ve Hiksosların Mıtanlar olduğu neticesine varmaktadır. [3]

---

[1] A. Mort - Histore de la Nation Egytienne 3.
[2] Histoire de l'antiquité C. 2. S. 349.
[3] Histoire ancienne C. I S. 475

Haşetyo lâfzile Hiksos lâfzı arasında lisanca bir münasebet olmadığından bu fikrin münakaşaya tahammülü olmasa gerektir.

Manatonun büyük rahip olmak sıfatile Mısır hazinei evrakını tetkik ederek tarihini yazmış olduğu kat'iyetle kabul olunabilir. Çünkü böyle olmasaydı kendisinden yirmi otuz asır evvel gelmiş geçmiş olan sülâleler hakkında verdiği malumatın sıhhati son arkeoloji keşiflerile elde edilen kitabeler ve abideler ile tezahür etmezdi. Demek olur ki Manetonun Hiksos tabiri de bu hazinelerden aldığı mevsuk malumata müstenittir.

Bütün izahlar arasında muhakkak olan bir şey vardır ki, o da Mısır lisanında Hka lâfzının prens, kıral, hükümdar manasına gelmesidir. Bu da türkçe *ike* kelimesidir ki, hakikaten prens hükümdar demektir. Şu halde Maneton'a göre Hiksos bedevî kırallar, Müller'e göre yabancı kırallar demek olur. Fakat her halde Sos veya Şasu kelimesinin bedevî yahut yabancı manasından ziyade bir kabile ismi olması daha çok muhtemildir. Bu halde Hiksos veya Hikşasu lâfzı Sos veya Şasu kıralları demek olur. Açık"*o*„harfile"*a*„harfi arasında telâffuzca yakınlık "*sos*„ veya "*sas*„ kelimelerinin ayni şey olduğunu gösterir. Hakikaten eski zamanlarda böyle bir kabilenin mevcut olduğunun birçok delili de vardır. Bugün Türkistan'da Taşkent denilen şehrin eski ismi Şas şehri idi ve Şas kabilesinin kurduğu bir kasaba idi. Sonraları Tazlar'ın orada çoğalmasile şehrin ismi Tazkend = Taşkent olmuştur. Demek ki, Sas, = Şas namında bir kabile vardır. İkinci Thotmeşin Suriye seferleri sırasında da yine Suriye Filistin'de Şasu'lara tesadüf edilmiştir. Demek ki o sırada Şasulardan bir kısım henüz Suriye kıt'asında bulunuyorlardı. Bugün İran'da büyük bir Türk kabilesi olan ve Şahsuvan namını taşıyan kabilenin Şasuvan yani fars cem'ile Şaslar olduğu muhakkak addedilebilir. Kürdistanda Sasun dağı danilen mevki dahi bu kabilenin orada yerleşen bir şubesinin ismini taşımaktadır.

Diğer taraftan Sasların Milâttan evvelki devirlerde Özkanda cıvar olan dağlar boyunda yerleşmiş olduklarına dair tarihî malûmat vardır. Hünlerin ve Türklerin tarihini yazarken eski Yunan ve Roma coğrafyacılarile Çin coğrafyacılarının verdiği malûmat üzerine Orta Asya coğrafyasını pek güzel tetkik etmiş olan Deginyi, Amyen Marsalin'e istinaden

Kâşgar dağlarının garbinde yani Özkand ve Komodo'ya yahut Çinlilerin Tiyen Şanına civar dağların boyunca Sas'ların sakin olduğundan bahseder [1] bu zat yine tarihinin başka bir yerinde İmaüsün bu tarafındaki Skitler memleketinin garben Asya Sarmatyası şarkan ve cenuben Saslarla mahdut olduğunu beyan etmektedir[2] ve başka bir yerinde büyük bir kanaatle "Çinlilerin Taüün dedikleri ülkenin şimal kısmını teşkil eden Şe kırallığı ağlebi ihtimal Saslar ülkesi olacaktır. Taüün ülkesi Saslar memleketidir„ der [3].

Ve diğer bir noktasında Ptolomenin verdiği izahata nazaran Saslar memleketi Çinlilerin Taüün dedikleri ülkeye tamamile tevafuk etmekte olduğunu söylediği gibi Masagilerin ve Alın dağlarının cenubunda Zaratalar (Sartlar olacak) ve Sasonlar mevcut olduğunu söyler.

Kaldıki bu kabilenin bir şubesi kim bilir hangi asırda İllirya sahillerine doğru akan Türk kabileleri arasında bulunmuş ve orada Sasun adasına isim vermiştir. Diğer bir şubesi de İzmir cenubundaki Kari kıt'asında Sasanda şehrini tesis etmiştir.

Şu ahvale nazaran diğer birçok büyük Türk kabileleri gibi Saslar dahi Milâttan evvelki üçüncü bin yıl içinde Asya ve Mezopotamyaya doğru büyük şubeler salmış oldukları gibi kabilenin bir kısmı da şimdiki Alay dağları civarında kalmış bulunuyorlardı. Ön Asyaya doğru ilerliyen bu Saslar Huri Mitanlardan evvel Mezopotamyayı istilâ etmiş oldukları gibi Suriye ve Filistin sahasile de iktifa etmiyerek Deltaya kadar ilerlemişler ve Mısırı istilâ etmişlerdir.

Hiksos kırallarının taşıdığı isimler de Türk isimleridir. Meselâ en meşhur kırallarından Hıyan Türk'ün en aslî menkibelerinden olan Ergenekon efsanesinin kahrımani Kayan'in ismini taşımaktadır. [6] Salitis ismi Türkçe Soltuz kelimesidir ki, yıldız manasınadır ve pek maruf bir Türk kabilesinin de ismidir. Apofis ismi Gök Türk hükümdarlarından Aponun isminin aynidir. Binaenaleyh Hiksos'ların Hur'lardan ve Mitan'lardan hiç olmazsa yarım asır evvel veya o sırada

[1] Deginyi - Hünlerin ve Türklerin tarihi: Türkçe tercemesi C 1 S 68
[2] „ „ „ „ „ „ „ 1 „ 148
[3] „ „ „ „ „ „ „ 1 „ 132
[4] „ „ „ „ „ „ „ 1 „ 151
[5] „ „ „ „ „ „ „ 1 „ 150
[6] „ „ „ „ „ „ „ 2 „ 267

Asya'dan akıp gelen bir Türk kavminden yani Sas'lardan başka bir Kavim olmadığı çok muhtemeldir..

Babilde Kaş İmparatorluğunu kuran kavmin bugün büyük şubesi İranda bulunan Kaş - Kaşgay namındaki Türk kabilesi olduğu nasıl kimsenin nazarı dikkatini çekmemiş ise Şasu'ların dahi bugünkü büyük şubesi İran'da bulunan Şas = Şasuvan ismindeki Türk kabilesi olduğu hiç bir âlimin dikkatini celbetmemiştir. Kanaatimize göre Mısırı istilâ eden Şasular bunlardır. Hattâ İranda Sasanyan devletini kuranların dahi bu Sas'lar veya bunlar arasında zuhûr etmiş bir kahraman olması ihtimalini bile düşünmeğe mahal vardır.

Hiksosların ondördüncü sülâle devrinde ve M. E. 1660 tarihlerinde Mısırı istilâ ettikleri ve 80 sene kadar Mısırı ellerinde tuttuktan sonra 1580 tarihlerinde Mısırdan tardedildikleri kabul olunmaktadır. Halbuki iki vak'a bu istilânın en az elli sene kadar evvele götürülmesi lüzumunu göstermektedir. Bunlardan birisi Tanis'te icrayi saltanat eden Nehezi'nin Avaris ilâhı Set'e mahsus olarak bir mabet tamir ettirmiş olmasının tahakkuk etmesidir. [1] Halbuki Hiksos'ların Mısır'ı istilâlarına kadar ne Tanis'te Set mabuduna taabbüt edilmiş ne de Avaris Mısır'da bir ehemmiyet iktisap etmiş idi. Şu halde Nehezi'nin bu mabedi Hiksos'ların Mısır'ı istilâsından ve Avarisi hükûmet merkezi yaparak Set mabudunu da hükûmetin resmî ilâhı olmak üzere tanımalarından sonra yaptırmış olduğu ve kendisinin Hiksos'ların vassalı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer hâdise ikinci Ramses devrinde Zaru kalesi kumandanı tarafından «Büyük harp bahadırı» Set namına dikilen bir taş (stele) üzerindeki kitabede Nupti'nin saltanatının 400 üncü senesi diye tarih atılmış olmasıdır.[2] Ramses 1300 tarihlerinde saltanata geçmiştir. Nupti ise ya Hiksos kırallarından birinin ismi veyahut Set ilâhının unvanıdır. Çünkü Ombos kasabasına izafetle bu ilâha Set Nupti deniliyordu. Şu halde Set'in resmî ilâhı olarak Avaris'te hükümran olmağa başlaması veya ilk Hiksos kırallarının Mısır'ı istilâsı bir tarih başlangıcı olarak kabul edilmiş ve on sekizinci hanedan zamanında bile bu tarihe devam olunmuştur. Her iki takdirde de kitabenin gösterdiği tarih Ramses'in devri saltanatına zammedildiği takdirde Hik-

[1] Histoir de la Nation Egyptienne C. 2 S. 272

(2) » » » 270

Sos'ların 1710 tarihlerine doğru Mısır'ı istilâ etmiş oldukları anlaşılır. bu tarih bize Fıravun Ay zamanını gösterir. İhtimal ki, Ay bile firavunlar tahtına Hiksos'lar vasıtasile getirilmiştir.

Hiksos'lar vaktile Avar'lar tarafından tesis edilmiş olduğu anlaşılan Deltanın şarkındaki Avaris şehrini merkezi hükûmet ittihaz ettiler. Oradan Mısır dahiline yayılarak Memfis ve Orta Mısır ile Cenubî Mısır'ı istilâ ederek bir asırdan ziyade Mısır'da hükümran oldular. Bunlar umumiyetle Asya fatihlerinin yaptığı gibi yerli prensleri mevkilerinde ipka ederek yüksek hükümranlık hakkını kendileri için muhafaza ediyorlardı. Bütün Mısır hükümdarları ve prensleri bunların vassalı idi.

Hiksos'lar Avaris'i tahkim ederek kudreti askeriyelerinin merkezi yapmışlardı. Manetonun rivayetine göre burada 240,000 kişilik büyük bir ordu topluyorlar ve askerî idmanlar yapıyorlardı. İlk defa olarak at ırkını ve at koşulu harp arabalarını Mısıra Hiksoslar getirmişler ve bu suretle manevra ve harekâtta sür'at kabiliyetile Mısırlıları şaşkınlığa uğratmışlardı. Bundan başka bronzdan ve demirden yapılma silâh kullanıyorlardı. [1]

Hiksoslar Avarisi merkezi hükûmet yapmakta iki noktai nazar takip ediyorlardı. Birisi lisanları asırların mürurile tamamen başkalaşmış olan Mısır'ın dahilinde yerleştikleri halde çok geçmeden Mısırlıların büyük ekseriyeti içinde kaybolmak tehlikesinden kaçınmak istemiş olmaları; diğeri de Asya'daki memleketlerinden çok uzaklaşmamak ve Filistin - Asya yoluna daima hâkim kalmak arzusunda bulunmaları idi. Bundan dolayı Mısır'a baştanbaşa hâkim oldukları halde Deltanın şarkında Filistin ile Mısır arasında bir mevki intihap etmişlerdi. Filvaki birçok deliller Hiksos'ların o sırada nekadar çabuk sönmüş olursa olsun büyük ve cihanşümul bir imparatorluk tesis etmiş olduklarını ihsas etmektedir. Bunlardan Hiyan'ın (Kayan) ismi Teb'in cenubunda Cebeleyn mevkiinde bir kaya blokunda yazılı olduğu gibi Bubasti de eski firavunlardan birinin statüsü üzerinde de hakkedilmiş ve Horûs unvanından başka " memleketleri kavrayan „ (iki memleketi değil) tabirini kullanmıştır ki, bununla hükümranı âlem olduğu iddiasında bulunmakta ol-

(1) Histoire de la Nation Egyptienne C. 2 S. 280

duğunu ve kendisini büyük fatihlerden saydığını göstermektedir. Kezalik Filistin'de Gezer harabesinde Hıyan'ın bir statüsü bulunduğu gibi Bağdad'ta elde edilen biraz kabaca yontulmuş ufak bir aslan üzerinde ismi bulunmuştur ki, bunun Babil'den getirildiği muhakkak addolunabilir. Bundan başka Girit'te Knosos Sarayının temelleri arasında meydana çıkan alçıdan yapılmış bir vazo parçasında da ismi okunmaktadır. Bu eşya çalınmış veya nakledilmiş şeyler olsa bile cihanşümul bir imparatorluğun alâmetini taşımakta oldukları şüphesizdir.

Mısırlılar Hiksosları yakıcı yıkıcı bir halk olmak üzere tasvir ederler. Maneton şöyle hikâye eder. "Kıral Tutmaiyus (Thotmeş) devrinde ilâhlar bilmem ne sebeple bize hasım idiler, hiç beklenilmediği halde şarktan fena soylu bir millet Mısıra girmeğe cesaret etti ve kolaylıkla muharebesiz Mısırı zaptetti, prenslerini tahtı itaate aldı, şehirleri zalimane yaktı, ilâhların mabetlerini yıktı, ahaliyi kısmen boğazlıyarak kadın ve çocuklarını esarete sürükliyerek en müthiş azap ve iztıraba uğrattı. Ve nihayet aralarından Salitis namında birini kıral ilân ettiler. Bu adam usulü veçhile Memfise gelerek gerek şimal ve gerek cenup memleketlerinden vergi topladı ve lâzım olan yerlere garnizonlar koydu fakat her şeyden evvel şarkı tahkim etti„.

Yeni İmparatorluk devrinde yazılmış bir papirüste "Mısır fena adamların elinde idi ve meşru kıral yoktu. Vakıâ cenupta Sekenyenre kıral idi fakat mülevvesler Amu'ların şehrinde idi ve hükümdar Apopi Avariste bulunuyordu. Bütün memleket ona vergi veriyor ve Aşağı Mısırın bütün mahsullerini onlara götürüyorlardı„ [1]. Kıral Merneptah hemen ayni mealde söylediği gibi ondan evvel Kıraliçe Hatşepsut Beni Hasan civarında bulunan ve yaptırdığı inşaat ile harap olan yerlerin tamiratını sayıp döken bir kitabede "Amular şimal memleketi ortasında Avaris'te bulundukları, bedevîler Mısırlıların yaptıkları şeyleri yıktıkları sırada bunlar Ra'yi tanımaksızın hükmediyorlar ve hiç kimse ilâhların iradelerine itaat etmiyordu„ demektedir.

Maneton'un burada ki beyanatı rivayetlerden toplanmış şeyler olup büyük bir kıymet ifade etmez. Kitabelerin tarzı beyanına nazaran Mısırlıların Hiksoslara karşı en büyük sitem ve

[1] Histoire de l'antiquité S. 147

taarizları kendi ilâhlarına karşı hürmetsizlik göstermeleri ve bilâkis Mısırda artık fenalık ve şer ilâhı addedilmiş olan Set'in Hiksoslar tarafından resmî ilâh addedilmesidir. Bunlar Mısıra ilk girişlerinde her fetih ve istilâda önüne geçilmesi kabil olmayan vakayi kabîlinden olarak birtakım zararlar yapmış, bazı mebaniyi ve müessesatı yıkmış olmaları şüphe götürmezse de hikâyeler arasına birçok mubalâğalar karıştırılmış olduğunu da hesaba katmak lâzım gelir. Onları en çok muztarip eden şey ilâhlarına karşı Hiksosların kayıtsız kalması olmuş görünüyor. Sallier Papirüsi denilen bir papirüsde kıral Apopiden bahsederken "İlâh olarak Seti tanıyordu ve Setten başka memleketin diğer ilâhlarından hiçbirine ibadet etmiyordu. Set için sarayı civarında gayet muhteşem bir mabet yaptırdı ve her gün ona kurbanlar takdim ederdi„ denilmektedir [1]. Hiksoslardan kalan nadir kitabelerde de Avaris'in Set ilâhından müteaddit vesilelerle bahsolunmaktadır.

Hiksos kıralları arasında abidelerin muhafaza ettiği isimler oldukça azdır. Yukarda zikrettiğimiz Tanis dikili taşında yazılı olan Nupti unvanı Set ilâhının bizzat taşımakta olduğu unvan olmayıp ta bir Hiksos kıralının ona izafetle teberrük olarak aldığı unvan ise bu kıral ilk Hiksos kırallarından biri olacaktır. Ve Tanis te Set mabedini yaptıran bu kıral olacaktır.

Manetonun bahsettiği Salitis (Soltuz) ile onu takip eden iki kırala ait henüz abide elde edilmemiştir. Dördüncü kıral olan Apofis (Apo) ismini Hiksos kırallarından bir kaçı ve hiç olmazsa üçü taşımıştır. Maahaza şimdiye kadar Abidelerden elde edilen malûmata nazaran en eski kırallardan biri Hıyan (Kayan) dır. Ve yukarda bahsettiğimiz veçhile gerek Mısırın tamamına ve gerek Suriye ve Mezopotamyaya kadar hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.

İskarabeler diğer bazı kıral isimlerini daha muhafaza etmişlerdir. Meselâ Anater, Yakuber bu cümledendir. Anat Kananîlerin bir ilâhı idi. Ya ilk menşe manasını yahut Yer-Anayı ifade ediyordu. Her halde türkçe ana kelimesi idi. Yakuber ise türkçe Yuğu Yaku kelimesi ile er kelimesinden terkip edilmiş bir isim idi. Yakıcı adam nuranî adam demekti.

[1] Ed Meyer Histoire de l'antiquité S. 349.

İnkırazın sebepleri — Tarihte hemen ilk defa olarak cihanşumul bir imparatorluk kurmuş olan Hiksoslar nasıl oldu da bir asırdan az bir müddet zarfında baştan ayağa yıkılarak nam ve nışanları kalmadı?

Avariste bunların topladıkları askerî kuvvet hakkında Manetonun rivayeti mübalağalı sayılsa ve bu miktar onda bire tenzil edilse bile o zaman için yine büyük bir kuvvet idi. Bahusus bunlar demirden ve bronzdan silâhlarile, atlarile, süvarilerile, harp arabalarile Mısırlılara karşı ölçülmez bir faikıyet gösteriyorlardı. Ve gerçekten bu kudret vasıtasiledir ki Nubi kıt'asından Dicle kenarlarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş bulunuyorlardı.

Böyle şevketli bir imparatorluğun küçük Teb prensleri tarafından hemen beş on sene içinde temelinden tahrip olunarak Mısırdan tardedilmesi ve bunu müteakıp isimlerinden bile eser kalmaması cidden şaşılacak bir hâdise değil midir?

Akla sığmıyan bu hâdiseyi izah için şimdiye kadar hiç bir müverrih makul bir sebebi tarihî irat edememiştir.

Bize kalırsa bu inkırazın sebeplerini yine Asya akınlarında aramak lâzımdır:

Etilerin Mezopotamyayı istilâsından az bir müddet sonradır ki İran yolile şarkî Anadolu üzerinden yürüyüp gelen Sasiar bu sahayı işgal ve istilâ etmişlerdir. Etilerin Mezopotamyadan çekilerek Anadoluya kapanmış bulunmaları sebebi bilinmiyen dahilî zâflarından ziyade Sasların karşı durulmaz bir fırtına halinde bu sahaya inmiş olmalarından ileri geliyordu. Etiler fırtınanın geçmesini beklemek üzere Anadoluya çekilmişlerdi.

Saslar Mezopotamyadan Suriye ve Filistine ve Sina yolile Mısıra kadar istilâlarını genişlettikden sonra çok geçmemiştir ki Asyadan yeni akınlar gelmeğe başlamış ve bu defa da Horlar, Mitanlar Mezopotamya sahasını işğal ve istilâ etmişlerdir. Tahmin olunabilir ki bu istilânın önüne geçmek için Saslar uzunca müddet Mezopotamyada Huri - Mitanlarla döğüşmeğe, boğuşmağa mecbur olmuşlar ve nihayet bu akını durdurmanın mümkün olamıyacağını görerek bu sahayı onlara terk edip geri çekilmek vaziyetinde kalmışlardır. Hori Mitanlar Mezapotamyada yerleştikden sonra coğrafî vaziyetin zarurî sevkile Suriye ve Filistin üzerine de akınağa başlamışlar ve Saslar orada da uzun müddet Hori Mitanlarla

uğraşmak zorunda kalmışlardır. Nihayet Huri-Mitanlarla Mısır milliyetçileri arasında Saslar aleyhine ittifak yapılmış ve bu milliyetçilerin başında haraket eden Teb prensleri isyan bayrağını açmışlardır

Böylece Saslar Asya cihetindeki bütün istinat noktalarını ve kuvvet merkezlerini kaybederek tam bir zâfa uğramış oldukları sırada bir taraftan Mısır ihtilâlcileri ve diğer taraftan Hori Mitanlarla boğuşmak mecburiyetine düşerek iki ateş arasında mağlûp ve perişan olmuşlardır.

Bu büyük tarihî hâdisenin ancak bu suretle izahı mümkündür. Eti'lerin onaltıncı ve on beşinci asırlarda Anadoluda kapanarak tarihî faaliyet sahasında görünmemeleri de o asırlarda Mitan şevket ve kudretine tesadüf etmelerinden neş'et etmektedir.

Vakıâ Mısırın on ikinci saltanat sülâlesi devrinde vezir Senuhet'in Rezenuya ilticası o devirde Mitanların Mezopotamyada mevcut oluşlarına delâlet edeceği söylenebilirse de Senuhet seyahatnamesinde Mitanlardan asla bahsetmediği gibi iltica ettiği Rezenu kıt'ası Lübnan eteklerinde bir saha olup Mitanların hükûmet merkezi olan Rezenu değildir. Mitanlara merkez olan rezonu kasabası bile mitanlardan hattâ belki Saslardan evvel o sahaya gelmiş ve bu kasabayı tesis etmiş olan Arsin kavmine ait otduğu şüphe götürmez. Binaenaleyh zan ve tahminimize göre Sas imparatorluğu küçük Teb prenslerinin kahramanlığile değil Hori-Mitanların Mezopotamya ve Suriyeyi işğal ve istilâ etmesi ve sonra da Mısır ihtilâlcilerinin bunlarla ittifak eylemeleri neticesi olarak devrilmiş ve zaten muhtelif kabîle konfederasyonundan mürekkep olan bu devlet yıkıldıktan sonra onu teşkil eden ufak kabîlelerden her biri bir tarafa iltihak ederek ortadan kaybolmuşlardır.

Şüphesiz bu konfederasyon içinde Kanan denilen Kana kabileleri de dahil idi ve bunlar Filistin kıt'asında yerleşmişlerdi. Hiksos istilâsına takaddüm eden on ikinci sülâle devrinde Kanalardan asla bahis yoktur. Bilâkis Rezenulardan ve Sekmen kıt'asına kadar bir seferi askeriden bahsedilmektedir. Hiksosların inkırazından sonra ise artık o kıt'a Kanan ismini almakta olmasına göre Kanaların Hiksoslarla beraber o kıt'aya geldikleri anlaşılmaktadır. Bu da Hiksosların Sas Türkleri olduğunu gösterir. Çünkü Kanalar dahi Oğuz Türk-

lerinden bir kabîle idi. (Kanaların Oğuz Han neslinden olduğunu gösteren şecere için Deginyi tarihinin birinci cildinin ilk kitabında Türk şeceresi bahsine bakınız.)

Hiksos imparatorluğunun inkırazından sonra Kana kabilesi prenslerinden her biri kendi kaleleri içinde ve Mitan nufuz ve hâkimiyeti altında müstakil kalmışlar ve Saslar da artık Kanalar arasında kaybolmuşlardır. Ancak Mısırlılar ekseriya bu saha ahalisine yine Şasu ismini vermekte devam etmişlerdir. Gerçi bu isim bedevi manasına kullanıldığı söylenmekte ise de Mısırlılar her kavmi kendi isimlerile yadetmekte olmalarına nazaran Şasu lâfzını da Sasları ifade için kullanmış olmaları daha çok akla yakındır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

YENİ İMPARATORLUK

I

ON SEKİZİNCİ SÜLÂLE

Hiksoslar Mısırı baştanbaşa istilâ etmiş olmakla beraber bütün Türk istilâlarında olduğu gibi yerli prensleri mevkilerinde ipka etmişler ve onları yalnız haraçgüzar yapmakla iktifa eylemişlerdi. Bu cümleden olarak Tep prensleri de yerlerinde kalmış ve Hiksoslar zâfa duçar oldukça Tep prensleri kuvvet bulmağa başlamışlardır. Nihayet Mısır Tep Prensleri vasıtasile Hiksos boyunduruğundan kurtulmuştur.

Bu yerli prensler arasında bir aralık rekabet ve nifak hüküm sürmüş ise de yavaş yavaş Tep prensleri bu rekabeti bertaraf ederek Hiksoslara karşı taarruza kalkışabilmişlerdir.

Meçhul bir kıralın kızı olan Emhatep ile kardeşi Sekenyenra unvanını alan Taâ'nın izdivacından Kames ve Ahmes isminde doğan ve Tep tahtını işgal eden iki kıraldır ki, on sekizinci hanedanı teşkil eder. Bunlardan birincisi A (Büyük = Ağa) diğeri Ken (yiğit) unvanını taşıyordu [1].

İstiklâl muharebesinin başlangıcına dair yayılan lejant şöyledir: "Öyle olmuştu ki, Mısır arazisi vebalı (Hiksoslar) elinde idi ve eski firavunlar gibi hiçbir hükümdar yoktu. Kıral Sekenyenra cenup arazisinin hâkimi idi. Lâkin veba Güneş şehrinde (Heliyopolis) idi, ve Kıral Apofis (3 üncü) Avariste oturuyordu. Bütün memleket Mısırın bütün eyi şeylerile beraber ona vergi takdim ediyordu. Kıral Apofis ilâh olarak Sutehuyu intihap etmişti ve Sutehudan başka bütün bu memleketin hiçbir ilâhına hizmet etmiyordu. Sarayın yanı başında güzel bir abide halinde ona bir mabet yaptırmıştı. Her gün Sutehuya kurban kesmek üzere kalkar ve Prens (Sekenyenra) nin Fraharaktıya (Ra ilâhının bir ismi) yaptığı gibi ona çiçekten taçlar götürürdü [2].

---

[1] Histoire ancienne S 477.

[2] Histoire de la Nation Egyptienne C. 2 S. 284

Fakat Apofis Tep'te cereyan eden şeylerden haber alıyor ve vasalının takip ettiği ihtirastan endişeye düşerek ona hakaretle karışık bir ihtar göndermek üzere meclis topluyordu. Nihayet Sekenyenra'ya şu haberi gönderdi. "Öyle yap ki, Teb havzasındaki hipopotamlar koğulsun, zira bunların gürültüsü gece gündüz kulaklarımı tırmalıyor ve uykumu kaçırıyor„. Bu haber üzerine cenup şehrinin hükûmdarı bir müddet sakit ve endişeli kaldı ve nihayet dedi ki, "nasıl oluyor da Efendimiz Tep havzasında cereyan eden şeyleri Avariste işitiyor?"

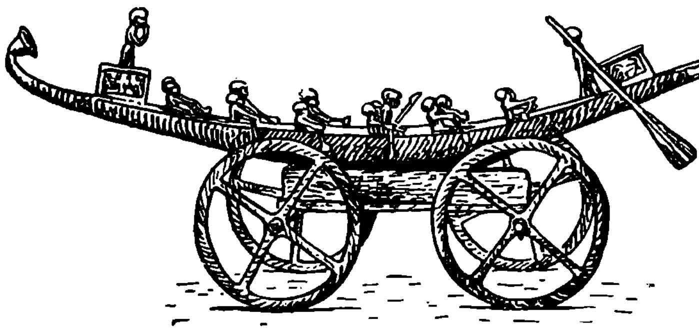
Şüphesiz Apofis'in yolladığı haber Tepde kurulan isyan ve suikast harekâtından vazgeçilmesi manasına idi. Kıralın bundan haberdar olduğunu ve artık saklanması mümkün olmayacak şekil aldığını gören Sekenyenra açıktan muhasamaya başladı ve Apofis'e karşı isyan ve harp ilân etti. Neticede Mısırda büyük bir kahraman oldu. Filhakika Direl Bâhari de Maspero tarafından bulunan mumyası bunun harp meydanında başı bir balta ile yarılarak öldürüldüğünü ispat etmektedir. Büzülmüş dudakları dilinin dişlerile ısırılmış olarak kaldığını açıkça göstermektedir.

Sekenyeranın oğlu Kames (Kam) orta Mısırı ve küçük oğlu Ahmes (Aymış) Avarisi Hiksosların elinden almış ve Mısırı kurtarmıştır. Kamesden bir balta, bir bronzdan hançer ve bir kargı kalmıştır ki, üzerinde (ben Ra'nın sevgilisi Ahin (Ayın) oğlu Totun çocuğu bahadır bir reisim„ ibaresi yazılıdır. Ay ve Tot ilâhları Orta Mısırda Helyopoliste taabbüt edilen ilâhlar olduğuna göre o zamana kadar hiçbir ehemmiyeti siyasiyesi olmayan bu şehrin Hiksoslar mücadelesinde Tep ile birlikte hareket ettiği istidlâl olunmaktadır.

Kames babası gibi Hiksoslarla cidale başlamak üzere sarulardan bir müşavere meclisi toplar ve hal ve vaziyeti izah eder. Meclis böyle bir cidalin akibetinden endişe ederek sulh ve sükûnun muhafazasını ister. Fakat Kames buna kani olamaz ve nihayet Hiksoslara hücum ederek onları mağlûp eder ve Orta Mısırı kurtarır[1]. Buna şükrane olarak anası Ahmetebe dört tekerlekli altın bir gemi hediye eder ki, kürekleri ve dümeni gümüştendir. Ve arması zaferinin ve bahadırlığının nişanesi olarak bir aslan resmile mücehhezdir.

[1] Hist. ancienne P. 478.

Genç yaşta vefat eden Kamesin yerine küçük kardeşi Ahmes (Aymış) kaim olmuş ve Hiksoslar aleyhine ayni cidali takip ederek nihayet Avarisi bunların ellerinden zaptetmek suretile Mısırdan Hiksosların alâkasını tamamen kesmiştir.

Kamesin altın kayığı

İşte bazı eski müverrihlerin Emus veya Emusis şeklinde yazdıkları bu Ahmesdir ki, on sekizinci hanedanın müessisi sayılmaktadır.

Hiksosların çok uzun sürmiyen hakimiyeti altında diriliğini kaybetmemiş olan Mısırlıların on sekizinci sülâle devrinde bütün inkişafile yeniden canlandığı ve o zamana kadar Mısırın asla erişemediği bir şevket ve kudretle muhtelif kavimler üzerine hakimiyetlerini tesis eyledikleri görülüyor. Bu sülâle devrinde Mısır dünyanın diğer parçalarından geçilmez manialarla ayrılmış yurtlarında inkişaf eden bir millet ve devlet olmaktan çıkarak cihanşümul bir Mısır

Askerî talim

İmparatorluğu derecesine yükselmiştir. Hudutları cenuptan Nubi çölünde Nilin üçüncü şelâlesinin ilerisinde Tombus adasına kadar uzanmış ve şarkta Filistin ve Suriyeyi ihata ederek Fıratın sol sahilindeki Kargamışa kadar dayanmıştı

Bu istilâlar neticesi olarak mağlûp milletlerin servet ve samanı Mısırda toplanmış ve Mısırın saadet ve haşmeti o nisbette artmıştır. İstilâya maruz olmayan devlet ve hükûmetler bile bu kudretli imparatorluğun dostluğunu kazanmak ve düşmanlığından çekinmek için her sene hediyeler takdimile muhalesetlerini göstermekten geri kalmamışlardır. Mısırın askerî ve istilâî kudreti her tarafta hürmet uyandırmıştır.

Hiksosların istilâsı Mısırlılarda yalnız millî hissiyatı uyandırmış olmakla kalmamış şark hudutlarında görünmeğe başlıyan tehlikenin büyüklüğünü ve ağırlığını da onlara anlatmıştı. Eti (Hatı) ve Mitani gibi kudretli devletlerin yeniden bir taarruzlarına uğramak tehlikesi daima mevcuttu. Şu halde Mısırın Anadolu cihetinden emniyetini vücude getirebilmek için biricik yol vardı ki, oda Asi ve Erden nehirlerinin tesis eylediği vadinin yani akın yollarının askerî işgal altına alınması ve bu nehirlerle Fırat arasına giren Halep sahasının zapt ve tahkimile bir köprübaşı vücude getirilmesi idi. On sekizinci sülâle bunu pek iyi idrak etmiş ve büyük bir azim ile tatbika koyulmuştur.

Diğer taraftan Suriyenin işgali Mısır için büyük iktısadî faydalar temin edecekti. Lübnan ormanları Torus madenleri ve Anadolu ile Orta Asyanın bütün mahsulleri bu yoldan Mısıra gelebilirdi. Böylece bu uzak memleketlerle doğrudan doğruya ticarî ve iktısadî bağlar vücude gelerek Mısırın servet ve refahı ve içtimaî ihtiyaçları temin edilirdi. İşte bu fikirler ve bu mecburiyetlerledir ki, Mısır müstevli bir imparatorluk manzarasını almağa başlamıştır.

Birinci Ahmes Filistin üzerine yörüdü. Fakat Şaruhan(Saruhan) kalesi önünde bir muvaffakıyetsizliğe uğradı. Kalenin zaptı için üç sene uğraştı [1]. Bu hal Mısır askerinin muhasara harbinde beceriksizliğini ve alışıksızlığını gösterdi. Saruhan kalesi ihtimal ki Sasların son istinat noktası idi. Bu kalenin zaptinden sonra Ahmesin Mısıra avdet etmiş olması henuz tamamile organize edilmemiş olan Mısır ordusunu daha ileri sevketmekle kuvvetli ve muharip Mitan ordularile karşılaşmak mecburiyetinde kalacağı endişesinden neş'et ediyordu ve ihtimal ki bu hareket Sasların şevket ve saltanatını devirmek için evvelce Mitanlarla yapılmış olan itilâfa da muhalif düşecek idi. İki taraflı hücumlarla Sasları

[1] Hist. ancienne P. 479.

yıkan iki kuvvet bu defa karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Binaenaleyh Suriye plânı münasip bir zamana tehir edildi. Askeri bu nevi harbe alıştırmak ve Asyalıların mücehhez oldukları bronz silâhlar ve maden başlıklı oklar, atlar koşulmuş harp arabaları gibi yeni silâhlarla teçhiz etmek ve Nubilerle Asyalılardan aylıklı asker tedarik ederek bunları Mısır ordusu içinde çerçevelemek tedbirleri düşünüldü.

Asker hakikaten muhasara harbine Nubide alıştırıldı. Saruhan'ın zaptından sonra Nubiye teveccüh eden Ahmes ve halefi Birinci Amenofis çetin harplerle meşgul oldular. Gerçi bir zabitin tercümei halinden Ahmes'in son günlerinde Zahiye yani Fenike'ye asker çıkardığı anlaşılmakta ise de ehemmiyetli bir netice alınmamıştır.

Mısır hafif piyade askeri

Mısırlılar; Suriye ile meşgul olmadıkları sırada Huri-Mitanlar Suriye ve Filistin üzerinde nüfuzlarını tamamile tesis etmişlerdi. Tehlikeyi anlıyan Birinci Thotmeş Suriyeye döndü ve Suriyeyi zapt ve işgalden ziyade bir akın halinde Naharina'ya yani Fırat havzasına kadar ilerledi. Orada henüz hazırlık halinde bulunan Mitani kırallarından birini mağlûp ederek Kargamış civarında bir zafer abidesi diktirdi [1]. Fakat bu askerî sefer bir istilâ hareketinden ziyade Mitanların askerî kudretlerini anlamak ve coğrafî vaziyeti öğrenmek gibi bir keşif hareketinden ibaret kalmıştır.

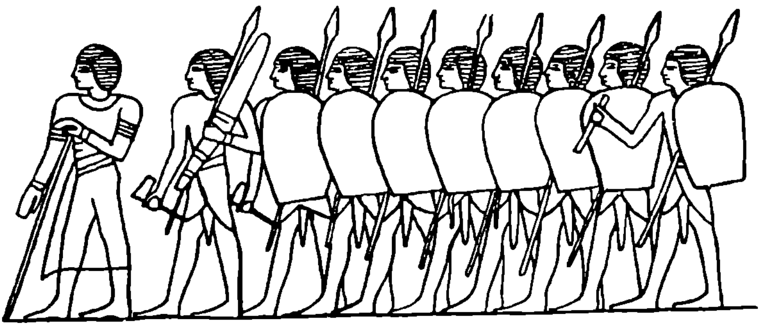
Üçüncü Thotmeş ve kraliçe Hatşesput — Suriyenin asıl ve hakikî istilâsı zamanın büyük fatihi olan Üçüncü Thotmeş

[1] Hist. ancien P. 510

ile başlar (1450 - 1504). İkinci Thotmeş yine Suriyeye bir sefer yapmış ise de bu ancak Edomlar memleketindeki Şasular aleyhine yürümüş idi. Fazla ileri gitmedi. Üçüncü Thotmeş saltanatının başlangıcında hemşiresi ve zevcesi Kıralıça Hateşepsut'un hüküm ve nüfuzu altında âtıl bir halde kalmış idi.

Kıralıça Hateşepsut zamanın ve kadınlık tarihinin pek dikkate değer simalarındandı. Azimli, intirikacı, erkek tabiatli, müteşebbis ve harisi şan bir kadındı. O devrin en büyük kahramanlarından ve hükümdarlarından biri bu kadın olmuştur.

Birinci Amenofis meşru bir erkek varis bırakmamış idi. Yani asıl kıralıça olan İkinci Ahheteb'den doğma bir erkek evlâdı yoktu. Yalnız Ahmes namında bir kızı vardı ki, saltanat İkinci Ahmes namile bu kıza intikal etmiş idi. Bu kız Firavunun Kuma'dan doğma evlâtlarından biri olan Birinci Thotmeş'le evlendi. Fakat kendisi münferiden icrayi saltanat etmedi. Birinci Thotmeş Nubi'de ve Fıratta şanlı seferler yaptıktan sonra kadıncağız saltanat işlerini buna bırktı. Fakat Ahmes'in vefatından sonra iş değişti (1525) rahipler

Mısır ağır piyade askeri

Birinci Thotmeşin saltanat tahtında kalması hakkına itiraz ettiler. Saltanat tahtı Ahmes'in meşru varisine ait olacağını serdettiler. Birinci Thotmşle Ahmesten üç kız çocuğu doğmuş idi ki, bunlardan ikisi vefat etmiş ve yalnız Hateşepsut isminde bir kız çocuğu kalmış idi. Binaenaleyh Birinci Thotmeş Amon rahiplerinin bu kararı üzerine bu kız çocuğunu kıra-

lıça ilân etmeğe mecbur oldu. Ve Kumadan doğma kardeşi olan üçüncü Thotmeşle evlendirdi. Fakat Üçüncü Thotmeş saltanata iştirak ettirilmemiş devlet idaresi bir nevi vesayet şeklinde yine birinci Thotmeş elinde kalmıştı.

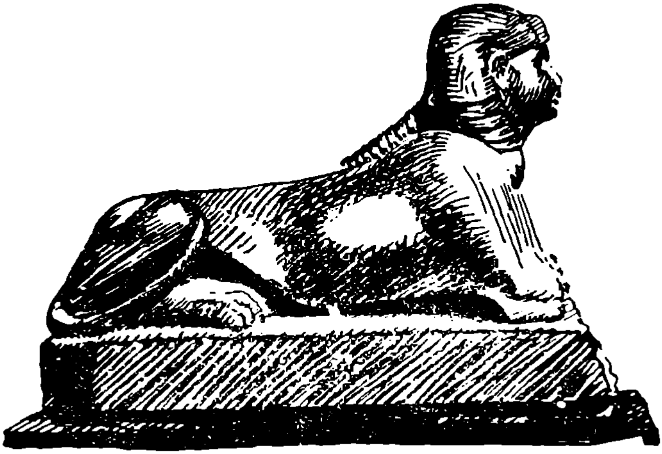
Birinci Amenofis

Birinci Thotmeş'in vefatından sonra ikinci ve üçüncü Thotmeş bir nevi müşterek niyabet teşkil ettiler fakat zayıf ve cılız bir adam olan ikinci Thotmeş'in vefatile bu iştirak ortadan kalktı. Ve üçüncü Thotmeşle Kıralıça Hateşepsut başbaşa kaldılar.

Bu harisi şan kadın gerek babasının ve gerek kocasının zamanında nüfuzu saltanat meselesinde bunlarla büyük rekabete girişmiş ve rahiplerin yardımile çok kerre onları susdurmağa ve doğrudan doğruya kendi namına icrayı saltanat etmeğe muvaffak olmuş ve bazen mağlûp olarak ric'ate mecbur kalmış ise de bir zaman geçtikten sonra yine hakimiyeti elde edebilmiştir.

Üçüncü Thotmeşle müşterek saltanatın ilk iki senesi sükûnetle geçer fakat beşinci seneden sonra vaziyet değişir. O vakte kadar (Büyük Haremi Humayun) unvanile anılan kıralıça Hateşepsut bundan sonra, Hor, ve Ra diye yadedilir. Nebsutbiti unvanını alır. Erkek şeklinde heykelleri ve resimleri yapılır. Bunlara sahte bir sakal dahi ilâve olunur. Resimlerinde (büst) tam bir erkek göğsü görülür. İsmi bile erkekleştirilerek Hateşepsut yerine Hateşepsu denilir. (Kadınlık işareti olan t harfi atılır). Ve Direl - beharide "ulvilerin ulvisi„ denilen mebaniyi yaptırır ve binanın ikinci avlusunun kapısına kendisinin doğuşu ve tetevvücü hakkında iki sıra gayet muhteşem kabartma hakkettirir.

Yukarda söylendiği veçhile Mısır rahipleri firavunların hakikî babası Ra olduğunu telkin ederlerdi. Bu kabartmalarda Hateşepsut ilk defa olarak ilâhî izdivacın ne olduğunu yani Kıralıça ile ilâhın nasıl birleşip iktiran eylediklerini ve

Hateşeposut, Sphenx halinde

anası Ahmes ile Amon-Ranın bu iktiranından kendisinin nasıl doğduğunu tasvir ve izah eylemektedir. Bununla Hateşepsut kendisinin hakikî varisi taht olduğunu anlatmak istemektedir.

Böylece ilâhî saltanat hakkı tefevvuk etmiş ve bu müşterek saltanatın yirmi birinci senesine kadar Thotmeş'ın saltanattaki nüfuzu ikinci dereceye inmiştir. Kıralıçanın Direl - baharide yaptırdığı muazzam ve muhteşem mebanide Thotmeşın ismi ve resmi sönük kalmaktadır. Kıralıçanın ölümünden sonradır ki, Thotmeş istiklâl ile icrayi hükûmete başlar ve bu tarihten sonradır ki, büyük fatihlik siması sahnei tarihte görünür.

Thotmeş'in Suriye seferleri — 1483 te Kıralıçanın vefatile vesayetten kurtulan Thotmeş askerî harekâtı ele almış ve son on dokuz sene zarfında Suriyeye on yedi defa sefer yaparak eşsiz bir sebat ve inat ile Asya meselesini halletmiştir. Vak'a nüvisleri birinci seferin pek tafsilâtlı ve diğerlerinin hulâsa olarak jurnallarını tanzim ve Amon - Ranın şerefine Tep'te Karnak mabedinin duvarlarına hakketmiş olduklarından bu seferlerin mevsuk hikâyesini ahlâfa bırakmışlardır. "Thotmeş vekayinameleri,,

denilen kitabe bunlardır. Bu vekayinameler Mısır tarihinin en manidar vesikaları ve bir büyük seferi askerinin cihan tarihinde ilk defa olarak muhafaza edilmiş tam raporlarıdır.

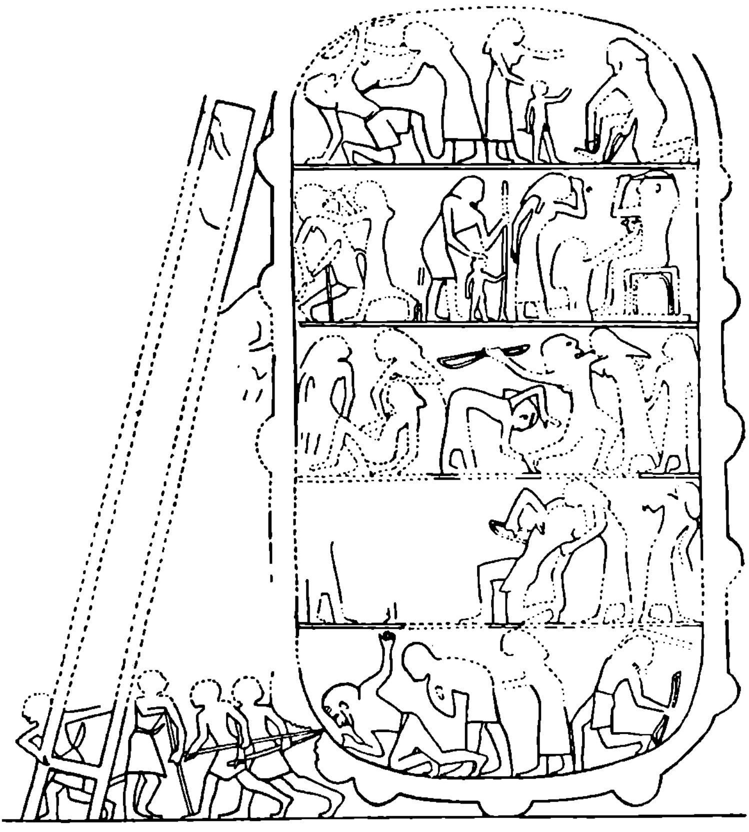
3 üncü profili Thotmeş

Thotmeş Zalu'dan başlıyarak kara yolu ile Kanan eline girdi. Buradan Fırata vâsıl olmak için pek müstahkem bir mevki olan Meğido kalesini zaptetmek lâzımdı. Müttefikler bu kaleye istinaden Thotmeş ordusunu karşılamak üzere burada toplanmışlardır. Müttefikler Mitanlar, Harular, Kadular, Kadeş'lerin idaresi altında atlarile ve askerlerile Mısırlıların yolunu kesmek istiyorlardı. 1483 senesi nisanının 19 unda Zalu'dan hareket eden Thotmeş Gazzede bir gün kaldıktan sonra mayısın 10 unda Karmel geçidine vâsıl olur. Generallerinin tereddüdüne rağmen atların ve insanların teker teker geçmek mecburiyetinde olduğu Karmel geçidini geçmeğe cür'et eder ve birdenbire Meğido önündeki Tanak ovasında müttefikleri yakalar.

Görünüyor ki, müttefikler Mısır ordusunun ne bu derece süratle ilerliyeceğine inanmışlar ne de Karmel geçidinin bu suretle zorlanacağını düşünmüşlerdir... Böylece birdenbire Tanak ovasında Mısır ordusunun görünmesi müttefikler arasında büyük şaşkınlık ve dehşet uyandırmıştır.

Mayısın 14 üncü gününün sabahı kıral harp silâhlarını kuşanarak Hor ve Mentu gibi bir altın arabaya biner. Musademe kat'îdir. Korkuya tutulan Asyalılar atlarını, arabalarını harp meydanında bırakarak Meğidoya kapanmak üzere karmakarışık ricat ederler. O suretle ki, Mısır askeri yağmaya koyulmamış olsa ayni zamanda Meğido kalesine bir

likte girmek mümkün olacaktı. Thotmeş kaleyi muhasara eder. Bunun için vasıtalar hazırlanmış ve asker alıştırılmış idi. Çok geçmeden mahsurlar açlıktan sıkışarak aman dilemeğe mecbur olurlar. [1].

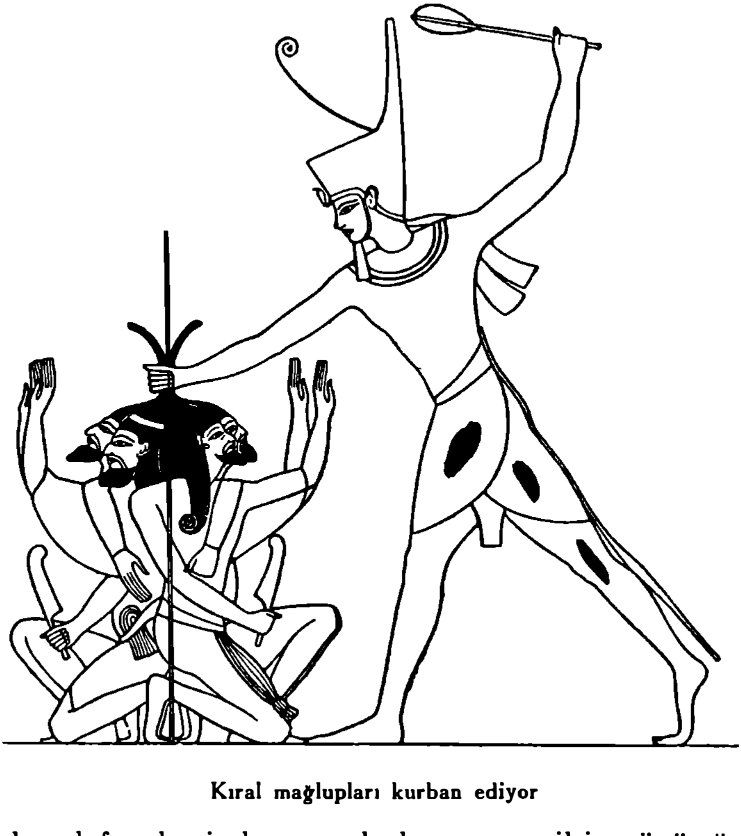
Kananilerin bir kalesine hücum

Bu zaferin sonucu olarak sonradan Galile ismini alan kıt'a Lübnan eteklerine kadar işgal olundu ve orada Lübnanlıları itaatte tutmak için kaleye muhafızlar ikame edildi. Mağlûp ve esir olan prensler Mısıra gönderildi ve yerlerine artık Mısır namına memleketi idare için yeni prensler tayin edildi. Bu havalinin her şehri prenslerini ve Merino denilen Mitani reislerini Thotmeşe teslim ederek itaatlerini arzetti-

[1] Hist. ancienne. 194.

ler. Büyük miktarda altın ve gümüş eşya, her nevi emval ve servet Mısıra naklolundu. Thotmeş Karnak'ta Amon mabedinde büyük zafer şenlikleri yapmak üzere Tep'e avdet etti.

Bundan sonra şimalî Suriyenin zaptı lâzımdı. 2,3,4 üncü seferlerin kitabeleri kırılmıştır. Fakat 5 inci sefer olarak Thotmeş Zahı kıt'asına yani Finike sahillerine çıkar ve Asi nehrile Trablus arasındaki Tünep Prensi üzerine yürür. Mısır

Kıral mağlupları kurban ediyor

askeri bu defa denizden sevkolunmuş gibi görünüyor. Bu sefer de iki Finike gemisi zaptolundu ve Arvat adası işgal edildi. Oradan asker o vakit Zahı bahçeleri denilen bugünkü Asi nehrinin teşkil ettiği cennete benzer vadiye çıktı. Vakayiname orada meyvaların ve şarabın zeytin bağlarının vesair mahsullerin bolluğundan bahseder. Bu sahilin işgali askerin nakli ve beslenmesi için bir üssülbahri vücude getirmeğe müsait olmuştur

Altıncı seferinde ise müttefiklerin karargâhı olan Rezenular memleketindeki Kadeş kalesi zaptolundu. Şehir tahrip ve yağma edildi.

Prenslerin oğul ve kardeşlerinden 36 tanesi rehine olarak ve Mısır terbiyesi verilmek üzere Mısıra getirildi. Bu prenslerden birinin vefatı halinde bunlardan biri yerine tayin olunuyordu.

Sekizinci seferinde Katna kalesi zaptolunarak süratle Naharinanın büyük kavsine yani Fıratın bir daire yaptığı noktaya yürüyerek Fıratı geçti ve Kargamışı zaptederek orada babasının diktiği abide yanında kendisi de bir zafer abidesi diktirdi. [1] Sonra daha şimale teveccüh ederek mağlûp ve perişan firar etmekte olan Mitanileri takibe koyuldu. Bundan sonra cenuba teveccüh ederek Nej şehrinde Mısırın hududunu göstermek üzere bir hudut taşı diktirdi. Bu şehrin şimdiki Kefernaya olması ihtimal dahilindedir. Böylece 3 üncü Thotmeş kendisine bir hudut hendeği olacak Fırat kıyılarına hâkim olmuş ve siyasî maksadına erişmiş idi. Sonraları Napatada diktirdiği bir taşta (Stele) bu harbin Mitan ordularını mahvetmek gayesile yapıldığını zikir ve tafsil etmektedir.

İşte o vakit ilk defa olarak Asyanın büyük kıralları tarafından Thotmeşe hediyeler gönderildi ki, Mısırlılar buna vergi nazarile bakmaktadırlar [2]. Bunlardan Asur kıralı vazolarla lâcivert taşı, Hatay (Eti) kıralı gümüş yüzüklerle kıymetli taşlar ve nadir keresteler ve Babile tâbi olan Sincarlılar da Babil lâcivert taşı göndermişlerdir. Böylece Mısırın müstakbel rakipleri olan Eti ve Asurlularla arsıulusal münasebet teessüs etmeğe başlamıştır.

Maahaza Mitanlar rahat durmuyorlardı. Kadeşden Kargamışa kadar olan sahayı kaybetmekle beraber, bu yerleri tekrar ele geçirmek ve eski nüfuz ve satvetlerini istirdat etmek fikrinden fariğ olmıyorlardı. Bundan dolayı Thotmeşın son sekiz senelik devri saltanatında yer yer ihtilâller vukua getirmişlerdir.

Thotmeşin 34 üncü saltanat yılında Suriye ile Kananelinin rabıtasını kesmek üzere Lübnan cenubunda bir ihtilâl oldu. Thotmeş elden çıkan Galile kalesini zapt ile irtibatı temin ve asileri tedip etti. Finike sahilindeki mevkiini de

[1] Hist. ancienne P. 497.
[2] Hist. ancienne S. 498.

tahkim etti. Orada Girit ve Biblos gemilerinden mürekkep bir donanma tahşit etti. O sırada ilk defa olarak Kıbrıs zannedilen Alasiden bakır, kalay, lacivert taşı ve biraz da fil dişinden ibaret bir hediye geldi.

Nihayet saltanatının 42 inci senesinde on yedinci defa olarak şimalî Suriyeye bir sefer daha yapmağa mecbur oldu. Finikeliler isyan etmiş Tunep, Kadeş ihtilâlci Mitanların eline geçmiş idi. Thotmeş bu sefer de bütün Finike asilerini ezdi. Finikenin en şimalinde olan Irkâta limanını tahrip etti, Tunepi aldı, Kadeşi muhasara ve hücum ile zaptetti. Bütün ihtilâl unsurlarını ortadan kaldırdı. Artık bundan sonra Mısır ordularını rahatsız edecek bir hal kalmadı.

Bu son vak'aları Amonemhep isminde kıralın ordusunda hizmet etmiş olan bir zabitin kendi tercümei hali ikmal etmektedir [1]. Vekayinamede Halep ve Kargamıştan bahsolunmadığı halde bu zabit Halep ve Kargamış şehirleri üzerine yapılan harekâttan ve Kadeşin zaptı için iki muhasaradan bahseder. Kıralın avlarında hazır bulunduğunu ve Thotmeşin 120 fil avladığını ve sürünün en büyük fili tarafından hücuma uğrıyarak kendisi hemen süratle yetişip filin hortumunu kesmemiş olsa kıralın ölüm tehlikesine maruz kalacağını ve kıraldan gördüğü lûtfü ve iltifatları zikir ve tafsil eder.

On sekiz sene devam eden bu seferlerle artık Tep kırallarının siyaseti zafer bulmuş ve Mısırın hariçten yeni bir tecavüze maruz olmak tehlikesi bertaraf edilmiş idi. Tehlikenin membaını teşkil eden Asya ahalisi mağlûp edilmiş, ezilmiş istilâ koridoru Mısırın işgali altına alınarak bir taraftan bu ahali üzerine murakabe tesis edilmiş ve diğer taraftan haricin tecavüzüne karşı sevkülceyş yolları kâmilen tutulmuş idi. Mağlûp milletlerin Beyleri ve Beyzadeleri esir edilerek Mısıra getirilmiş ve o zengin diyarlardan harp ganimeti olarak elde edilen esirlerle altın ve gümüş ve sair kıymetli emval Tep pazarlarına yığılmış idi. Ve kitabelerin dediği gibi Mısırlılarca malûm olan bütün milletler Mısır Firavunlarile dostluk münasebetini tesis etmek şerefini kazanmak için senevî hediyeler takdiminde biribirile müsabaka ediyor ve Firavunlar da bunu bir itaat vergisi telâkki eyliyorlardı. Hakikaten Hiksos-

[1] Hist de la Nation Egyptienne C. 2 S. 299

ların Mısırdan ihracını müteakıp bir asırdan az ziyade bir müddet içinde bu mertebe kudret ve haşmete yükselen Mısır Firavunlarının ve ahalisinin kalpleri gurur ve mahabetle dolmaması kabil mi idi? Tep'de muzaffer Firavunların zaferlerini tebcil için neler yapılıyordu. Ululları, Prensleri tarafından temsil edilen bu mağlûp milletlerin kıymetli vazolar, altından mamul eşyalar, kıymetli mücevherler taşıyarak yaptıkları geçitresimlerinin; Kananilerin, Naharinaların Haruların Thotmeşlere ve Amenofislere vergi getirmeleri merasiminin temaşası Mısırlılar için ne büyük bir şan ve şeref teşkil ediyordu? üçüncü Thotmeş tarafından Karnakta diktirilen zafer abidesinde yazılı neşide bütün bu şeylerden dolayı duyulan gururu Ahlâfa anlatmaktadır. Orada İlâh Amon

Dördüncü Thotmes harp arabasında Asyalıları eziyor

üçüncü Thotmeşe der ki "İrademle arzı bütün uzunluğu ve bütün genişliğile sana verdim. Naharinanın büyük kavsinin ırmağını kuvvet ve kudretinle geçtin; muzafferiyetinin bütün arzı ihata etmesini ve milletlerin gelip vergilerinin yükü altında senin haşmetin önünde eğilmesini emrettim...„

Üçüncü Thotmeş zaferlerinden on iki sene daha istifade ederek rahatça yaşadı ve onunla büyük fütuhat devresi kapandı. Halefleri ikinci Amenofis ve dördüncü Tohtmeş bazı mahallî isyanları bastırdı. Fırat hududunu tahkim etti. Suriyeyi ziyaretleri harbetmekten ziyade sulh ve sükûn tesis

etmek içindi. Meselâ İkinci Amenofis 1449 da Oront (Asi) nehrini geçer Kadeşe doğru yürür. Mitani süvarilerinin Naharina çölüne doğru kaçtıkları görülür. Ahalı büyük sevinçle kendisini karşılar. Mitan asılzadelerinden 550 kişiyi yakalar. Amada ve Elafantin kitabelerinde Kıral Tehsi memleketinin büyüklerinden yedi kişiyi babası İlâh Amona nasıl kurban ettiğini hikâye etmektedir. Bunlardan altısı Tep duvarlarına asılmış ve biri Napataya kadar götürülerek Yukarı Nilin diğer Tep şehrinde ayni suretle kurban edilmiştir [1].

Dördüncü Thotmeşin bir harp hikâyesi yoktur. Bu zat harpten ziyade diplomasi yolile Mısır İmparatorluğunu tahkime çalışmıştır.

Üçüncü Amenofis ve Tellelamarna levhaları — Üüçüncü Amenofis siyasî basiret ve ince diplomasi itibarile asrın en yüksek adamlarından biridir. Bunun zamanında Mısır sarayı kıblei âlem olmuştu. Bu devirde Mısırın Asya İmparatorluğu teşkilâtına ve firavunlarla muhtelif Asya hükümdarları arasındaki münasebete dair kıymeti ölçülmez bir malûmat membaına müsadif olmaktayız.

Bu; meşhur Tellelamerna levhalarıdır. Bu levhaların Tellalamerna mevkiinde bulunuşu şu suretle olmuştu: 4 üncü Amonofis bir itizale saparak Amonranın yerine Aton ilâhını ikame etmiş ve bunun için şimdiki Tellelamarna mevkiinde Thut Atun namile yeni bir şehir bina ederek sarayını oraya nakleylemiş idi. Yirmi sene kadar Mısır İmparatorluğunun payitahtı kalan bu şehir Totankamon zamanında terkedilerek yine Tep şehrine avdet edilmiş olduğundan Tellelamernadaki saraylar ve bütün mebani tahrip edilmiş ve bu saraydaki evrak hazinesi olduğu gibi bu harabeler altında kalmıştı. Ancak 1888 de tesadüfî olarak keşfedilen bu hazinede mevcut tuğla levhaları ki, o zamanın diplomatik muhaberatını ihtiva etmektedir - Tellelamarna levhaları diye anılmaktadır. Bunlar 1200 kadar levhadan ibarettir ki, tuğlalar üzerine çivi hattile ve Akat lisanile yazılmış bulunmaktadır. Görülüyor ki, o zamanlarda diplomasi lisanı Akat lisanı idi ve firavunlar dahi saraylarında bu lisanı vesair Yakın Asya lisanlarını bilen kâtipler kullanıyorlardı.

Tuğla levhalar 3 üncü Amonofis (1370-1405) devrinde ve 4 üncü Amonofis'in ilk devrei saltanatında (1352 - 1370) fira

---

[1] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible] 102

vunlarla bir taraftan Mitani Kıralları, Eti Kıralları, Asur, Babil, Kıbrıs, Kilikya Kıralları arasında ve diğer taraftan Suriye prenslerile Kananî prensler ve buraları idare için firavunlar tarafından murahhas edilen valilerle Mısır idarei kıraliyesi makamatı arasında cereyan etmiş olan muhabe-

Üçüncü Amenemhet

rattan ibarettir. Bir zamandanberi Boğazköy hazinei evrakında zuhûr eden levhalardaki malûmat ile bu Tellelamarna mektupları kontrol edilmektedir.

Bu mektupların muhtevasına göre dördüncüThotmeş devrinde Mitan'larla Mısır'lılar arasında kan rabıtasile bağlı bir ittifak yapılmış ve siyasal ve ticarî bir mukavele aktolunmuştur.

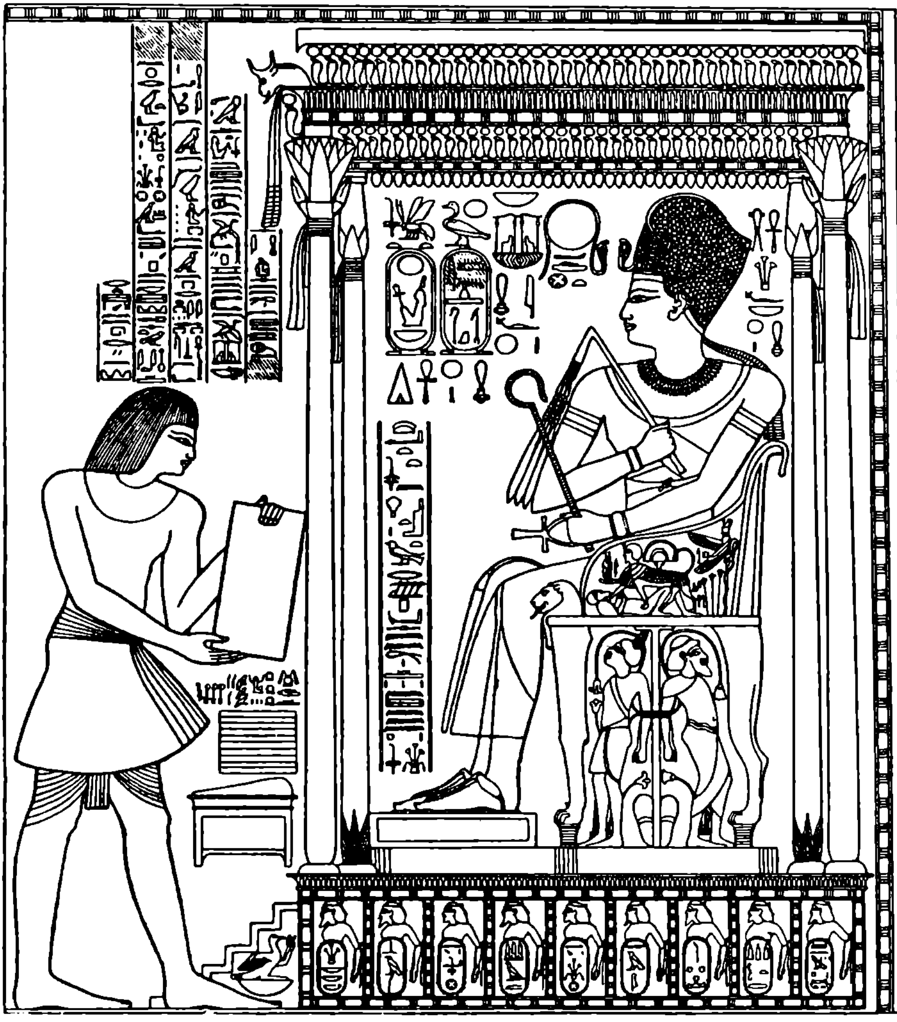
Filhakika Hiksos'ların ricatinden sonra Mısırlılar Suriye'ye hulûl ve nüfuz etmeğe başladıklarından itibaren kar-

çalarında doğrudan doğruya veya dolayısile Mitan'ları bulmuşlardı. Meğido'da üçüncü Tohtamışı durduran onlar olduğu gibi Naharina üzerinde büyük bir sebat ve inat ile mukavemet eden yine onlar olmuşlardı. Arasıra Suriye ve Kenan'da zuhûr eden mahallî veya umumî isyan ve ihtilâl hareketlerinde daima Mitanların parmağı görünüyordu. Binaenaleyh Mısırlılar Asyadaki malikânelerinin sükûn ve bekasını temin etmek için ya Mitan'ları tamamen ve bir daha kımıldamıyacak tarzda mağlûp edip ezmek veyahut bunları Mısırın âmaline hizmete ikna etmek lâzımgelirdi.

Mitanlılarla bir itilâf Mısır için Suriye'de sulhun bir teminatı idi. Diğer taraftan yeni tehlikeler belirmeğe başlamıştı. Etiler birkaç asırlık husuf devresinden sonra tekrar harekete gelmeğe başlamışlar ve Anadoluda kuvvetlerini hissettirmeğe başlamışlardı. Daha Dördüncü Thotmeş devrinde Eti Kıralı Kilikya üzerinde nüfuzunu gösteriyordu fakat Mısırın en şevketli zamanına müsadif olan bu devirde Etiler Mısırlılarla karşılaşmak istemediler. Mitan Kırallığı ortadan kalkınca Erge Mısırlıların Anadolulularla müsademeye başlaması zarurî olacaktı ve Mısır için bir asırdanberi uğraşılıp elde edilen menfaati muhafaza ve müdafaa etmek için Etilerle kanlı harplere girişmek lâzım gelecekti Mitan Kırallığının muhafazası bu müsademeye mani olacak ve adeta Mısır malikânelerinin istilâsına bir siper teşkil edecekti. Mitanlara gelince bunlar daha ziyade tehlikeye maruz idiler, garpte Etiler kuvvet ve satvetlerini artırmışlar ve Mısır harplerile zâfa uğrıyan Mitanları tehdide başlamışlardı. Mitanın şarkında ise Asır Kırallığı kuvvetini arttırmağa uğraşıyordu. Bunların Mitaniye tecavüz ihtimaline karşı Mısırlıların Fırat sahilinde bulunuşu ve ihtiyaç görüldüğü vakit Mitaniye yardım edebilecek vaziyette bulunuşu Mitanların da işine geliyordu. Böylece iki rakip devlet arasında müşterek ve mütekabil menfaat üzerine bir anlaşma mümkün olacaktı.

Bu anlaşma dördüncü Thotmeş devrinde vaki oldu. Mitan Kırallarından Tüsrat'ta dördüncü Amonofis'e yazdığı bir mektupta der ki " üçüncü Amonofis'in babası (yani 4 üncü Thotmeş) benim büyük babam Artatama'ya bir mektup gönderdi ve evlenmek üzere kızını istedi ve bunun için beş altı defa hususî murahhaslar gönderdi. Lâkin büyük babam vermedi. Yedinci defa olarak dördüncü Thotmeş bir murahhas

daha gönderdi. O vakit büyük babam zorla razı oldu verdi„. [1] Bu Kadının Mısır Kıralıçası unvanile bir statüsü vardır. Ve Motamoya ismile " Büyük haremi Humayun „ unvanını taşır. İlâhî hukuka istinat eden firavunlar saltanatının an'anelerine göre Motamoya 4 üncü Thotmeşın tabiî şekli altında ilâh Amon-Ra tarafından ziyaret olunmuş ve ondan

Üçüncü Amonofis ecnebi eyaletlerin verdiği vergilerin listesini alıyor

gebe kalarak 3 üncü Amonofis'i doğurmuştur. Üüçüncü Amonofis Suriye'nin cenneti andıran bahçelerinden ve ha-

[1] Hist · ancienne P. 503.

vasından zevk almak için çok kere Suriye'yi ziyaret etmiş ve böylece sulh ve sükûn iki hükûmet arasında daha iyi münasebetler tesisine yardım etmiştir.

Diğer taraftan hısımlık ve kan rabıtası da yenileştirilmiştir. 3 üncü Amonofis Suriye'ye yaptığı seyahatlerde Suriye prenslerinden Yuca (Yüce - bu prensin karısının ismi de Yucadır) adında birinin Tij (tiy) namındaki kızile izdivaç etmiş idi. Bu kadın da "Büyük Haremi Humayun„ unvanını alarak Amonofis üzerinde yüksek nüfuz ihraz etmiş olmakla beraber Amonofis bir de Mitan prensesi ile evlenmek istemişti. Mitan Kıralı Tüşrat'ta dördüncü Amonofis'e yazar ki "Baban Nimmurya (3 üncü Amonofis) benim babam Şuttarna'ya bir adam gönderdi ve babamın kızını yani hemşiremi istedi. Üç dört defa murahhas gönderdi babam vermedi. Beşinci ve altıncı defa olarak yine murahhas gönderdi. Babam zorla razı oldu verdi.) Bu izdivacın hatırasını muhafaza için Amonofis'in hakkettirdiği bir iskarabede hükûmetinin 10 uncu senesinde Kıralıça Tiy sağ olmakla beraber Naharina kıralının Kilukhepa denilen ve asıl ismi Saturna olan kızının 317 maiyet kadınile beraber Mısıra geldiğini hikâye eder.

Kıralıça Nefertiti

Üçüncü Amonofis saltanatının sonlarında yani hükûmetinin 33 üncü senesinde Tuşratta'ya mahrem bir elçi göndererek evlenmek üzere kızı Tadokhepa'yı istei Acaba Kilukhepa ölmüş mü idi? Buna malûm değildir. Müzakerat uzun

Çünkü evlenme husussundaki müzakerenin uzaması bir nevi merasimdir. Nihayet Tuşratta kızını vermeğe razı olur. Ve büyük hediyelerle birlikte Tadukhepa'yı Mısır'a gönderir. [1] Fakat kız Mısır'a vâsıl olduğu vakit kıralı o derece hasta bulur ki, iyileşmesi için bir mucizeye ihtiyaç vardır.

Pederine mektup yazarak bu mucizeyi beklediği Ninova İştar'ının bir statüsünü göndermesini rica eder. Statü otuz altıncı senede Mısır'a vâsıl olursa da Amonofis'in ölümü gecikmez (1370). Nihayet Tadukhepa dördüncü Amonofisle evlenir ki, Elamarna'da gayet güzel bir büstü bulunan Nefertiti namındaki Kıraliçanın bu olduğu tahmin edilmektedir [2].

Ayni suretle üçüncü Amonofis Kıbrıs kıralile ve bilhassa Babil kıralı Kadaşman ile de evlenme müzakeresine girer. Bunun için Kadaşman ile ikinci Burnaburiyaş'la çok şayanı dikkat mektuplar teati olunur. Amonofis evlenmek üzere bir Babil prensesi ister. Kadaşman kız kardeşinin Mısır sarayında ve Firavunun haremleri içinde olduğu halde hayat ve mematından malûmat alamaz iken daha bir Babil Prensesi istemekteki garabetten bahs ile reddeder. Diğer bir zamanda Kadaşman dahi bir Mısır Prensesi ister. Firavun Mısır Prenseslerinin harice verilmesi şimdiye kadar mutat olmadığı cevabile reddeder. Kadaşman buna karşı "Siz kıral değil misiniz? Verirseniz kim size mümanaat edecektir." Diye şikâyet eder. "Kardeşlik ve iyi dostluk araştırmıyormusunuz ve bu maksatla evlenmek istemiyor musunuz? İşte ben de bu maksatla bir evlenme teklif ettim. Niçin kardeşim bana bir kadın göndermedi. Ben de senin gibi mi yapayım? Hayır! Kızlarım burada. Sana karşı onları tutmıyacağım" diyor.

Fakat bütün bu muhaberatın altında pek çok altın talebi vardır. Bütün bu sitemler Firavun hazinesinden fazla altın koparmak kastini takip etmektedir. O sırada Mısır Sarayına her taraftan altın akıyordu. Ve yakın Şark kıralları külçe halinde Mısır'dan aldıkları altınları san'atte kullanıyorlar ve san'at eserleri halinde yine Mısır'a ve sair yerlere sevkediyorlardı.

---

[1] Hist. ancienne S. 504.

[2] Mitanların Türklerden bir şube ve etilerle alâkalı olduğunu gösteren bir halde, üçüncü Amenofise tezviç edilen Mitan prenseslerinin Kuluk hepa ve Taduk hepa gibi unvanlar taşımış olmalarıdır. Kuluk Uygurcada büyük manasına olduğundan *Kuluk hepa* unvanı da büyük ebe, büyük ana demektir. Taduk ise tüzük lâfzının bir tahrifidir ki, Uygurcada asil, necip manasıdır. *Taduk hepa*, asil ana, noble ana demektir.

Bu muhaberattan Mısır'lıların Babil Kıralile de ittifak etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Babil Kıralı Burnaburyaş tarafından bir kervan tertip edilmiş ve bununla Firavuna hediyeler gönderilmişti. Kervan Akkâ civarında eşkıya taarruzuna uğrıyarak yağma ve adamları katlolunmuştu. Bundan şikâyet eden Burnaburiyaş "Kanan senin memleketindir ve kıralları senin adamlarındır. Malları iade ettir ve adamlarımı öldürenleri öldür. Kanın intikamını al. Eğer öldürmezsen bundan sonra da benim adamlarımı ve senin murahhaslarını öldürmeğe başlıyacaklar ve aramızda muhaberat ve münakalat kesilecektir. Tebaan da itaatten çıkacaklardır.„ diye yazmıştır. Diğer mektupta ittifak akteden Kıralların biribirine yardım etmeleri lâzım olduğuna işaret eden Burnaburiyaş "Babam Korigalsu (1376 - 1390) zamanında Kananiler Firavuna karşı seninle hududu geçmek ve müttefikan yürümek isteriz diye yazdıkları halde babam onlara bu tasavvurdan vazgeçmelerini eğer kardeşim Mısır Kıralı aleyhine yürüyecek olursanız ben gitmiyeceğim gibi bilâkis sizi mahva yürürüm. Zira o benim müttefikimdir.„ Diye cevap verdi... "Asuriler benim tebaam olduğu halde nasıl size müracaat ediyorlar. Eğer beni severseniz sizinle onların işi olmamalıdır. Eli boş çeviriniz„ diye yazıyordu [1].

Hakikaten o sırada Asuriler Babile karşı müstakil olmakla beraber Babil bu istiklâli tanımıyordu. Tuşrat'tadan evvel de azçok Mitanların vasalı idiler. Amonofis ne Mitanların ne Babilin tavassutu olmaksızın Asur Kıralı Asur - Billi'nin adamlarını müstakil bir hükümdar murahhası gibi doğrudan doğruya kabul etti. Asur kıralı mektubunda babası ile mütekabil münasebetlerinden bahsetmekte ve Mitani'lerden daha az kendisine altın gönderildiğinden şikâyet eylemektedir.

Bunun gibi Arzava ve Kıbrıs kırallarile de muhabereler vaki olmuştur. Kilikya'daki Arzava Kıralı Labbayaş Amonofis'in haremine kız gönderir ve hediyeler bekler. Mektupları bazan Mitan lisanile yazılmıştır. Cevap istenildiğine göre Mısır sarayında bu lisanı bilenler ve yazanlar var idi.

Kıbrıs Kıralının mektupları daha şayanı dikkattir. Bir gemi meselesinden bahseden kıral İskenderun körfezinde Hatay (Eti) kıralları'nın çevirdiği intrikalara vâkıf olduğunu söyliyerek dördüncü Amonofis'e Hatay kırallarile ittifak etmemesini tavsiye etmektedir [2].

[1] Hist. de la Nation Egyptienne, c. 2 s. 312

[2] Hist. ancienne 500

Bütün bu mektuplardan Mısırın o sıralarda büyük bir diplomasi merkezi olduğunu ve arsıulusal münasebetlerin orada bağlanıp çözüldüğünü istidlâl etmemek mümkün değildir.

Mısır egemenliğinin teşkilâtı — Kananda ve Sıriyede Mısır egemenliğinin teşkilâtı hemen bütün Türk istilâsında vaki olan teşkilâtın ayni idi. Yerli prenslerin otoritesi üzerine Firavunun otoritesini ilâve etmek ! İstilâ olunan kıt'alar eski isimlerile yadediliyordu. Kanan, Zahi, Haru, Rezeno, Naharina isimleri eskisi gibi muhafaza edilmiş ve idarî teşkilâta esas tutulmuş idi. Mısır'ın Asya memleketlerinin hududu İskenderun körfezinden başlıyarak Haleple Kargamış'ı Mitanlara bırakmak üzere çekilen bir hattı mefruzun Fırat kavsine kadar uzanmasile bitiyordu. Hakikatte Kanan ve Suriye Mısır gibi Firavunun mülkü addediliyordu. Magido zaferinden sonra üçüncü Thotmeş Galilenin Zahinin Rezeno'nun kadastrosunu yaptırmış hububat, şarap, zeytinyağı vesaire gibi bütün mahsulâtın senevî defterleri tutulmağa başlanmıştı.

Fakat filen her memleket kendi reislerinin veya prenslerinin elinde bırakılmış idi. Firavun Asya malikânesinin idaresini bunlara tevdi etmiş idi.

Mısır'ın oradaki idaresi iki vasıta ile kuvvetleniyordu. Kaleler veya sevkülceyş noktaları Firavun askerinin işgali altında idi. Sahilde Arvad, Simira, Biyblos; dahilde Tünep Katna, Suriyede üç Amon şehri, Lübnan cenubunda Erden geçidi üzerinde Beisan. Galilede Magido, Jerüzalem (Kudüs) Gazze, İskalon bu cümledendi. Mısır idaresinin merkezi Simira'da bulunuyordu [1]. Diğeri de ahalinin her sene verdiği vergi ve yüklendiği angariye idi. Mısırlı ve yerli idarenin başlıca meşgalesi senevî vergiyi toplamak idi. Bu vergileri mahsulât üzerinden aynen almak ve Mısır'a isal etmekti. Orada kıralın ve mabetlerin hazineleri en şaşaalı masrafları yapmak için bu memleketlerin vergilerinin gelişini bekliyorlardı. Bundan başka bu memleketler kendi mahallî masraflarını da kendileri yaparlardı. Valilerin, zabitlerin, Mısır askerinin Firavunun postacılarının ve müfettişlerinin masraflarını ödemek mecburiyetinde oldukları gibi günün birinde Firavun Suriyeyi ziyaret ettiği takdirde hangi beldede tenezzülen ikamet ederse sarayın masrafı dahi bunlara ait idi.

[1] Histoire de le nation Egyptienne. c. 2 s. 315

Vergilerin yüksek idaresi ve murakabesi büyük direktör denilen bir memura ait idi. Bunlara verilen bazı unvanlar İran Satraplarının taşıdığı unvanlara benzerler. "Kıralın ağzı, Horun gözleri, Şimal Kıralının kulakları„ vesaire. Bu memuriyetlerde Firavunların Mitanlardan ve Kananlardan da adam kullandığı vardır.

Söylediğimiz yerli idare yerli prenslerin eline bırakılmış idi. Mısırlılar bu prenslere falan memleketin büyüğü "Our=Iri„ diyorlardı. Halbuki Babil, Mitan, Asur ve Eti kırallarına Sar diyorlardı. Bu yerli prensler Mısır Kıralının adamı addolunuyordu. Mahallî idareler kıt'a üzerine değil şehir üzerine kurulmuş olduğu için sahaları çok mahdut, adetleri pek çok idi. Mısırlılar kuvvetli bir idare kurmak istememişler bunları parçalamışlardı. Bazan bu şehirler yerlilerden ileri gelenlerin idaresi altına tevdi olunuyordu. Meselâ Tünep bir cümhuriyet halinde teşkil edilmiş idi. Yalnız Suriye'de Amuru'lar hakikî bir muhtariyet halinde idiler. Sahaları Simira'dan Şama kadar uzanıyordu [1]. Bunların bu yarım istiklâlleri ikinci Ramses devrine kadar devam etmiştir.

Bu yerli prenslerin Firavuna karşı hitapları çok şayanı dikkattir.

"Efendim, Allahım, Güneşim kırala derim ki, ben falan şehrin Hazanosu, senin kulun, ayağının türabı, bastığın toprak, sandalyenin döşemesi... vesaire„ gibi en zelil tabirler istimal edilmektedir.

Bütün bunlara rağmen Mısır idaresi şayanı takdir bir civanmertlikle hareket etmiş ve yerli ahaliyi mesut ve müreffeh kılacak bir idare şekli tesis eylemiş bulunuyordu [2].

Bu çevik ve uyanık usullerle Mısır İmparatorluğu arsıulusal bir siyaset tatbik ediyor ve üçüncü Amonofis'in sayesinde şark medeniyeti biribirine temas ve tedahül eyliyordu. Kırallar ve Kıral aileleri ya şahsan veya elçileri vasıtasile biribirlerile tanışıyorlar ve izdivaç yolu ile kan karabeti vücuda getirerek ittifaklar yapıyorlar, Mısır'ın büyük memurları ecnebi memleketlerin payitahtlarına ve saraylarına gidip geliyorlar, fikirler ve nazarlar teati ediyorlardı. Ticarî ve iktisadî menfaatler milletleri biribirine bağlıyordu. Babil, Ninova, Kargamış, Kinosos arasında büyük bir cereyanı siyasî Delta'

[1] Hist. de la Nation - Egyptienne c. 2 s. 310
[2] Hist. ancienne 311

ya doğru akıyor ve milletler ilk defa olarak umumî sulh ve sükûnun zevk ve lezzetini tadıyordu.

İhunaton — sükûn ve huzuru seven ve akilâne idaresile ilk defa olarak Ön Asya'da umumî sulhu tesis eden, diplomasi yolile Mısır'ı merkezi âlem haline koyan üçüncü Amonofis saltanatının 36 ıncı yılında öldü. Yerine henüz on iki yaşlarında bulunan oğlu dördüncü Amonofis unvanile tahta geçti. Anası Suriye'li Kıralıça Tiy dört beş sene kadar buna vasilik etti. Babası için gönderilen Mitan Prensesi güzel Tadukhepa ile de evlendirildi.

Dördüncü Amonofis ve karısı

Bu adam tarihin en şayanı dikkat çehrelerinden biridir. Zayıfça, şişkin karınlı, hunsa çehreli bir genç idi [1]. Kendisini ihata edenler anası Kıralıça Tiy ile zevcesi Nefertiti unvanını alan Tadukhepa ve sütanasının zevcesi olup kâhinler sınıından olan ve "Kudsî baba" unvanını haiz bulunan Ay ve nihayet Karnak mabedinin ikinci peygamberi ve Cenubî Heliyopolisde (Hermontis) Ra mabedinin baş rahibi olan kıralın amcası İnen (İnan) idi. [2] Bakılsa bu zaif tabiatli ve zayıf yaradılışlı gencin büyük işleri başaracak bir erkek azim ve iradesine malik olacağı asla düşünülmezdi. Halbuki bu çocuk cihan tarihinde nadir vukubulmuş olan büyük inkilâplardan birini yapmağa teşebbüs etmiş ve süreksiz olsa dahi azminde muvaffak olmuştur.

[1] Le nile 370
[2] Hist ancien: 524

Bu kadın çehreli genç; yaşı ile mütenasip olmıyan sabit ve sarsılmaz bir fikir ile Mısır'da Tep ilâhı Amon - Ranın yerine Aton ilâhını ikame etmek ve Amon-Ra teslisi mukabilinde ilâhî birlik temeli üzerine umumî bir din kurmak istemiştir.

Şüphesiz bu fikir birdenbire kendisinde doğmuş değildir. Atun ilâhı esasen Mısır'da maruf bir ilâh idi ve şimalî Heliyopoliste Aton en eski ilâhlardan biri idi. Babası Amonofis Suriye seyahatlerinde orada da Aton ilâhının yüksek bir mevki tuttuğunu görmüştü. Lübnanda ve bilhassa Biblosta Adon namile taabbüt edilen ilâhın da bu Atun ilâhı olduğunu anlamıştı. Filistinde Adon: Adonay namile ilâhlara taabbüt olunduğunun farkına varmıştı. Diplomasi yolile Mısırın umumî hakimiyetini tesis etmek istiyen bu adam her tarafta tanılan ve mazharı hürmet olan Atonu umumî bir ilâh olarak kabul etmek ve böylece dinî vahdetle de muhtelif akvamı Mısır merkezine rapteylemek tasavvurunda bulunmuş olacaktı. Fakat üçüncü Amonofis buna teşebbüs etmeğe vakit bulamamıştı.

Bu gencin dimağında bu fikrin yerleşmesi ve genişlemesi şüphesiz Rahip Ay ile amcası Heliyepolis baş rahibi ve Karnak ikinci Peygamberi İnan'ın tesiri altında vaki olmuştur.

İnkılâbın sebepleri — Bu dinî inkılâbın sebepleri oldukça karışıktır. Fakat başlıcası kıraliyet için bir tehdit teşkil edecek mertebeye varan ruhbanın doyma bilmez hırs ve tamahı ile onların nasyonalist politikasına karşı fütuhatın kıraliyeti mecbur kıldığı emperyalizm arasında çekinilmesi mümkün olmayan ihtilâflar görünüyor.

Kıralıça Hatşepsutun saltanatındanberi Amon mabedinin birinci peygamberi Allahın bütün peygamberleri sınıfına ve Yukarı ve Aşağı Mısırın mabetlerinin bütün peygamberlerine kumanda etmekte olduğu görülüyor. Diğer taraftan yalnız Amon mabedinin mallarını ve hazinelerini değil Mısır'ın bütün mabetlerinin mallarını ve hazinelerini o idare eder. Tep'te bu büyük peygamberin karısı "Amonun büyük Kuması„ namile anılır. Ve hemen de kıralıça ile şan ve şerefte rakip vaziyette bulunur ve dinî merasimden ibaret olan ilâhî izdivaç temsilinde kıralıçanın yerine kaim olur.

Mabedin kutsî yerine duhulde de Firavunun yerine birinci peygamber girerdi.

Kırallık için bu derece tehlikeli müsaadekârlık yetişmiyormuş gibi Peygamber Hapusnep kıralıça Hatşepsuttan İmparatorluğun vezaretile Tep şehrinin valiliğini de kopardı. Vakıâ bunun halefleri olan kırallar bu müsaadekârlığın aksine hareket ettiler. Ezcümle dördüncü Thotmeş kıraliyeti Harmakis Sfenksine medyun olduğunu ilân etti ki, Tep ruhbanına karşı Heliyopolis ruhbanını karşı koymak istemşti [1]. Daha onun zamanında Aton'un yani güneşin kursu pek çok gözde olduğu hissediliyordu. üçüncü Amonofiste de bu meyelân olduğunu gördük. Dördüncü Thotmeş ve üçüncü Amonofis Amon Pegpamberlerini vezarete getirmeksizin muhafaza ettiler. Demek ki, kırallar idarei mülkiye üzerinde ruhbanın tasallûtundan kurtulmak istiyorlardı. Maahaza üçüncü Amonofis Peygamber Fetahmes'i vezarete getirmeğe mecbur oldu. Böylece ilâhî hukuka müstenit olan kırallık kudreti yavaş yavaş birinci Peygamber eline geçiyordu. Bu ahval şüphesiz gerek Ay ve gerek İnan tarafından ve belki de bizzat anası tarafından genç kırala ihsas ediliyor ve ruhban aleyhinde dimağı doldurularak Amon rahiplerinin tesirinden Mısırı kurtarmak için çareler düşünülüyordu.

Dördüncü Amonofis vesayetten kurtulup ta ilk hükümranlık işlerine başlar başlamaz; Karnak'ta Amon rahipleri tarafından taç giyecek yerde Hermontis rahipleri tarafından taç giydi. Saltanatının beşinci senesinde veya altıncı senesi iptidasında Set merasimini yaptı ve bu münasebetle genç kıral Harahti unvanını aldı ki, bu unvan güneşteki harareti ifade ediyordu. Bundan sonra Karnakt'a merkezinde bir dikili taş (obelisque) olmak üzere Harahti - Aton için büyük bir mabet yapılmasını emretti ve Atonda mevcut (*Şu*) isimile *Harahti*nin peygamberi unvanını aldı, *Şu* güneşteki sıcaklığı ve aydınlığı ifade ediyordu ki [2] türkçe *ısıg : ışığ* kelimesidir. Bununla Teb'in Amon ilâhı yerine Raharmahisi, (şu) yani ruh ve cismi canlandıran sıcaklık ve ışıklık namı altında ikame eyledi.

Buna karşı Amon rahiplerinin ne vaziyet aldıkları belli değilse de şüphesiz bütün kuvvetlerile muhalefet ve muhasamaya başladılar. Vezir Ramesin mezarında bulunan bir kitabeye

[1] Hist. de la Nation Egyptienne. c. 2 s. 427
[2] Hist. ancienne 524.

nazaran kıralın "pederim Ra'nın hayatı hakkı için rahiplerin sözleri dördüncü senede işittiğimden daha küstahanedir. O kadar küstahanedir ki, babam ve büyük babam bunları asla işitmemişlerdir" dediği yazılıdır [1].

Kıral bu işe başlar başlamaz veziri Ramesi "şimal ve cenup peygamberlerinin direktörü" nasbetti. Böylece bütün Mısırda ruhban sınıfını idarei mülkiye çerçevesi ve vezir ile kıralın otoritesi altına aldı. Amonun büyük peygamberliği makamı kaldırıldı. Çünkü saltanatın altıncı senesinde Mısırda Amonun ne mabedi ne ruhbanı kalmış idi. Amon mabudile münasebetin kesilmesi Amonofis'in saltanatının beşinci ile altıncı senesi arasındadır. Çünkü beşinci senesinde yazılı bir papirusda hâlâ Amen Hetep unvanını taşımakta olduğu görülüyor. Halbuki altıncı senesinde İhutaton şehrinin tesisini emreder ve kendisi de İhunaton unvanını alır. Bütün kıral ailesi bu misali takip eder.

Kıralıça Mutemuya

Zevcesi Nefertiti, Neferaton unvanını alır; kızlarına Beket Aton, Meri Aton isimleri verilir. Müstakbel damadı Totankamon; Totankaton namını alır. Böylece tebeddülât bütün saray halkına teşmil olunur ve bundan sonra İhun Aton'un saltanatı başlar. Bu işleri yaptığı sırada henüz on sekiz yaşlarında bir delikanlı olan bu çocuğun bukadar muazzam bir işe cesaret ve kuvvetle başlamış olması hakikaten insanı hayrete düşürür.

Bu yeni ilâha yeni bir payitaht lâzım idi. Eski payitaht tehlikeli olmaktan halî kalamazdı. Kıral Tep ile Memfis arasında eski Heliyopolis civarında genişçe bir mevki intihap etti ki, bugün o mevki Telelamarna namile yadolunmaktadır. Oraya İhut Aton ismi verildi.

Temel taşının cephesine şualarını bir kol gibi kıralın ve kıralıçanın ve iki kızının çehresine uzatan Atonun kursu

[1] Hist. de la Nation Egyptienne. c. 2 s. 4[illegible]

hakkedildi. Bundan böyle müteaddit kollu güneş kursu resmî abideler üzerinde tersim edilmiş sahnelere hâkim olduğu görülür.

Kıralın yeni saltanat merkezi tabiî eski payitahtlar gibi sülâlenin taabbüt ettiği ilâhın mabedini, kıral sarayını, maiyet köşklerini, kıraliyetin san'atkârlarının iş evlerini (atelye) ve bütün sanayi erbabının ikametgâhlarını ve saray hizmetinde bulunan oldukça kalabalık ahali mahallelerini ihtiva ediyordu. Diğer taraftan kıralın ve Manabların son ikametgâhları olmak üzere Arabistan dağları cihetindeki çölde derhal yeraltı binaları kazıldı ve dirilerin şehrini geniş bir ölüler şehri (mezarlık) katmerleştirdi. Bugün Hacıkandil denilen köy civarındaki bu mezarlıktır ki, tezyinatındaki garip stil neticesi olarak nazarı dikkati celbetmiş idi. Ancak tesadüfî olarak kıral hazinei evrakı keşfolununcıya kadar şehrin ihtiva ettiği kıymet ve menfaatten kimse şüpheye bile düşmemişti.

Petri; Amonofis'in sarayını meydana çıkardı ki, resimlerle müzeyyen duvarları ve döşemeleri Kahire müzesinde hayretle temaşa edilmektedir. 1912 denberi yapılan hafriyat ve temizleme işleri şehrin üç büyük cadde üzerine kurulmuş mahallelerini meydana çıkardı orada gayet iyi mahfuz kalmış olan evler Mısır'ın o zamanki zengin sınıfının zarafet ve konforları hakkında yüksek bir fikir vermektedir. Bunlar arasında en mühim buluş heykeltraşların ve ressamların bilhassa heykeltraş Thotmeşın iş evidir. Orada Nefertitinin meşhur büstünden başka kıralın, kıralıçanın, kıral kızlarının küçük statüleri ve bunlarla beraber mühim gözdelerinin çehreleri üzerine alçıdan alınmış mulajlar bulunmuştur. Bunlara İhun Atonun mezarının ziynetlerile Kudsî Baba Ayın, vezir Ramesin ve muhtelif büyük memurların mezarlarındaki tezyinatı da ilâve etmelidir. Aton mabedinin kıral saraylarının ve zevk köşklerinin tafsilâtlı plânları ve sarayın kaldığı yirmi senelik müddet içinde İhutatondaki muhteşem hayat tabloları orada görülür.

Bu sarayın ziynet ve haşmetini bilhassa Tutankamon'un ve kıralıça Tiy'in mezarında bulunan muhteşem mobilyalar daha iyi göstermektedir. Mimarî ziynete gelince bu bapta bir fikir edinmek için sarayın kabul salonundaki zemin döşemesinin muhteşem tezyinatını görmek kifayet eder. Burada Aton kâinatın biricik halikı, yer de, suda, havada, semada yaşıyan

mahlûkatın otların, hayvanların, insanların, ilâhların yaratıcısı sıfatile tavsif edilmiştir [1].

Bu neşide nekadar güzel olursa olsun fikir yeni değildi Bundan evvel de böyle güzel ve Allahın birliğini andırır şiirler vardı. Ve bundan sonra da bu nevi şiirler irat edilmiştir. Mısır dininin sabit bir vasfı açık bir Allah çokluğu içinde zahirî bir vahdet göstermektedir. Mısırın her ilâhının abitleri nazarında yegâne halik olmak kudreti vardır. Diğer ilâhlar da ayni kudreti haizdir. Binaenaleyh neşide de vahdeti ulûhiyeti gösteren tabirler Ihunatonun bir mucit olduğunu ispata kifayet etmez, bahusus ki o yalnız Amonu tahrip etmiş ve diğer ilâhlara ilişmemiştir.

Dördüncü Amenofis (hunatun)

İhunaton eski dinî fikirleri inkişaf ettirmiş, fakat bu fikirleri izhar ederken yüksek bir şiir, ifade de bir kuvvet ve peygamberlik vecdi göstermiştir. Bu ilhamın membaı şairin tabiat ve insanlar hakkında geniş bir idraki, tabiî ve manevî bir hakikat ülküsüdür. O, Atondan aslâ bir ilâhiyatçı gibi bahsetmez; tabiatin güzelliği ve hâlikın eyiliği önünde derin heyecanlar ve aşklar duyan bir peygamber vaziyetindedir. O; güneşten akıp gelen ve bütün hayatın menbaı olan nûra ve hararete tapınır. Güneşin her tarafa müsavi surette neşrettiği nûr ve hararetle işaret olunan adâlet ülkesine ve bütün yalanları ve hataları gideren bu nurun izhar ettiği hakikat ülkesine merbuttur ve onları telkin eder.

"Sen ufukta letafetle yükselirsin ey hayatın mebdei olan Aton! Yer yüzünü güzellikle doldurursun! Işıkların yerleri ve yarattığın her şeyi kaplar, ve her şey senin aşkının bağlarile bağlanır. Işıkların her yeri besler; her göz kendi n.

[1] Le Nile 378.

tünde seni görür; ey arzın üstündeki günün Atonu!„ Görünürki onun nazarında Atun kâinatı yaratan, doğuran bir şevk ve hararet ilahıdır. "Ey sen ki tek ilâhsın ve hiç bir benzerin yoktur. Sen arzı kalbinin istediği gibi yarattın„ der.

Gerçekten o kendisini Atonun peygamberi addediyordu. Sarayda herkesin dilinde "Atundan başka Allah yoktur. Ve İhunaton onun peygamberidir„ sözü dolaşıyordu. [1] «Ey Aton, sen benim kalbimdesin. Seni benben başka anlıyan kimse yoktur! Ey insanları yaşatan sen! onları, kendi varlığından yarattığın oğlun ben anınçün Atun için yükselt» diye münacatta bulunuyordu. Diğer taraftan imparatorluğun bütün tebaasını cezp için geniş bir mezhep teklif etmekteki siyasî maksadı buna ilâve edilmelidir.

İşte bu suretle Aton Mısır'ın, Nubi'nin, Suriyenin Mezopotamyanın yegâne ilâhı oldu. Fakat Mısır İmparatorluğunu kuvvetlendirmeğe yarayacak yerde bu hareket Mısır İmparatorluğunun zayi olmasını ve 18 inci sülâlenin inkıraz bulmasını tacil etti.

Hasta mizaçlı, anormal yaradılışlı bu adamda kuvvetli bir müfekkire, her şeyi dikkatle takip edecek bir zekâ aranamazdı. Ahalinin ve ikiye ayrılmış bir cemiyetin memnuniyetsizliği her şeye atalet getirmiş ve Suriyede en esaslı menfaatlerin ihmali idareyi zâfa uğratmış idi.

Tep'te Aton doktrini büyük bir muhalefete uğradığı şüphesizdi. Payitahtın tebeddülünden İhunatonun halefinin 4 üncü saltanat senesine kadar devam eden on beş sene zarfında Tep büyük sıkıntılar geçirdi. Amon rahiplerini ortadan kaldırmak için Amona ilânı harbedilmişti. Statüleri kırılmış büyük, küçük abideler üzerinde yazılı Amon ismi çekiçlerle bozulmuş idi. Amona nezir hizmetleri kaldırılmış ve bu suretle Amon için yaşamak ve mevcut olmak vasıtaları bertaraf olmuş idi.

"Mısırı ziyaret etmiyenler kıralın Amona karşı olan kininin genişliği hakkında bir hüküm veremezler. Napatadan Akdenize kadar olan sahada büyük küçük yüz bin abide üzerinde hakkedilmiş olan Amon isminden ancak belki de yüz tanesi itizalin çekicinden kurtulabilmiştir.„ [2] Amonofis ve

---

[1] Hist. ancienne S. 531

[2] Hist. de la Nation Egyptienne. S. 443

Thotmeş tarafından yapılan muhteşem mabetler kısı yıkıldı, yaralandı; Amonun rahipleri koğuldu, nefyedildi.

Amona ait olan servet zaptolunmuş ise de Aton mabe tahsis edilmeyip hazineye alındı. Kıral kendisi bizzat "Ato Birinci Peygamberi„ unvanını almış olmakla beraber Ato emvalini rahipler idaresine bırakmadı. Bunları vezarete tederek devlet bütçesinden tahsisat verdi.

Şüphesiz bu şiddetler halkın vicdanında ve Mısırın sadî vaziyeti üzerinde derin şurişler tevlit etmiştir. Ku adalet ve ilâhî güzellik idealine taabbüt fikri yalnız sar dar çerçevesinde cereyan ediyordu.

Karnak'ta bulunan İhun Atonun başı

Tutankamonun altın maskesi

Amon'a karşı olan husumetinden başka bir şey düşü ven İhunaton cemiyetin nizamı hazırını ıslah edemek tahribe kalkışmasile cemiyet dahilinde ahlâkî ve maddî ranlar doğmasına sebep olmuş ve imparatorluğun tehli koymuş idi.

Bu tehlike kendisinin vefatından sonra çok gecikmemiş ve periler şehrini andıran İhutatonun şaşaalı mebanisinden zamanımıza ufak bazı san'at eserlerinden başka bir şey kalmamıştır.

Hasta mizaçlı ve sarsılmaz sebatlı bu adam peygamberliğini yaptığı Aton'in dünya hâkimiyetini temin uğrunda o kadar derin buhranlar uyandırmıştı ki bu buhranlar arasında Mısırın Asya malikânelerinin birer birer elden çıktığını ve ecdadının kanlı muharebelerle asırlar zarfında elde ettiği Fevaidin uçup gitmekte olduğunu görmek bile istememiştir. Halbuki tam o sırada Eti kıralları Mısırın müttefiki olan Mitan kırallarının taç ve tahtını devirmekte ve Suriye Filistin üzerine akıp gitmekte idiler.

Nihayet otuz yaşlarına doğru çehresinde zuhûr eden ve mütemadiyen çehresini oyup duran bir yara neticesinde ve saltanatının on sekizinci senesinde vefat etmiştir.

Tutankamon — İhunaton vefat ettiği vakit yalnız altı tane kız evlât bırakmıştı. Bunların ikisi evli idi. Büyük kızı Simenhkara namında bir zat ile evlenmişti. Daha küçüğü Tutankamon'un zevcesi idi. Binaenaleyh İhun Aton'un yerine büyük damadı Simenhkara geçmiş ve iki sene kadar saltanat sürmüştür. Bunun vefatı üzerine Tutankamon tahta geçmiştir.

Tutankamon zannolunduğuna göre Amonofis İhun Aton un yiğeni idi [1]. Daha çocuk denilecek kadar bir genç iken İhun Aton bunu kızlarından birile evlendirmişti. Tahta çıktığı zaman on beş yaşlarında gayet yakışıklı ve güzel bir genç idi. Saltanatının hemen bidayetinde bu delikanlı Firavun, Amon mezhebine geri döndü. Aton'un payitahtını terkederek Tep'e avdet etti. Bunun sebebi ne idi? Haricî bir cebir altında mı yoksa şahsî düşüncesile mi böyle hareket etti malûm değildir. Ancak kayın babasının feci surette ölümü ve onu takip eden Simenhkara'nın iki sene saltanat sürmeden genç yaşta birdenbire ölmesi bu çocuğun dimağı üzerinde korkunç bir tesir yapmış olduğunu zannetmeğe mahal vardır. Batıl fikirlerin hâkim olduğu zamanlarda bu hâdisatı

[1] Hist. de. Nation. Egiyptienne. c. 2 sf 430

Amon ilâhının hışım ve gazabına hamlederek bu feci akibetlerden kendini korumak için Amon ile uyuşmak ve ondan afiv ve merhamet dilemek istemiş olması çok muhtemeldir.

Amon, Tutankamonu omzundan okşıyor

Hakikaten Tutankamon kayın babasının sağlığında Tutankaton unvanını taşırken şimdi o ismi Tutankamon'a tahvil etmiş ve kıralıça bile babası zamanında taşıdığı Ankazaton ismini Ankazamon'a çevirmiştir.

Saltanatın 4 üncü senesinde Totankam on bir ferman neşrile Amon'u mabedine iade etmiş ve Amon mezhebinin eskisi gibi mer'iyetini emreylemiştir. Amon'un yeniden gayet müzeyyen statüsünü yaptırmış; onlar için yeni mabetler inşa etmiş ve hergün için takdimeler, nezirler tahsis eylemiş, hazinelerini altınlar, gümüşler, elektronlar vesaire ile doldurmuştur.

Karnakta elde edilip bugün Louvre Müzesinde bulunan muhteşem bir statü Amon'un zaferini göstermektedir. İlâh gayet vakur bir tarzda oturarak kucağına sığınan Tutankamon'un küçük bir statüsünü omuzlarından tutmaktadır. Fakat bu küçük statünün başı kırılmış ve Tutankamon'un ismi kazılarak yerine Hormehep ismi yazılmıştır. Böylece Hurmehep statüyü bile gasbetmiştir.

Mahaza Amon rahiplerine eski imtiyazları tamamen iade edilmemiş ve onlar nezaret altında bulundurulmuştur. Şimal ve cenup mabetlerinin idaresi ancak on dokuzuncu sülâle devrinde ikinci Ramses tarafından onlara tevdi edilmiştir. Ve 21 inci sülâleye kadar bunlar vezir sıfatile devletin idarei mülkiyesine müdahale etmeğe imkân bulamamışlar ve böylece Aton islâhatı hiç olmazsa iki yüz senelik uzun bir müddet için Ruhbanın devlet üzerine vaziyet edebilmelerini tehir etmek iyiliğini hasıl etmiştir.

Tep'in yeniden saltanat merkezi olması İhut Aton'un inhidamı demek idi. Mabetlerile, merkatlerile, saraylarile ve devlet idarelerile işhaneleri ve hususî evlerile bu periler şehri terk ve tahrip edildi. Ve Elamarna hazinei evrakı da bu harabeler yığını altında kaldı. Kıral ve ailei kıralî için İhut Aton civarında yapılan muhteşem mezarlar dahi artık kullanılmadı. Bundan sonra Tep'te Kırallar Vadisi denilen mahaldedir ki, devrin muhteşem mezarları bulunacaktır.

Totankamon küçük sandal üstünde (Macelle)

Tutankamon Aton mezhebinden itizal etmekle beraber Tep'te tahribata meydan vermedi. Onu da muhafaza etti ve hattâ Karnak'ta evvelce yapılmış olan mabedi tevsi ve tamir etti. Fakat buna mukabil Amon'un eski muhteşem bayramlarını iade, mabetlerini tezyin ve bilhassa Luksor'daki henüz hitam bulmamış olan süserisini ikmal eyledi ki, onların duvarları üzerinde kendisinin ince profili henüz görünmektedir [1].

Totankamon'un ölümü ve mezarı — Amon ilâhi ile barışmaya çalışması Tutankamon'u mukadder olan akibetinden kurtaramamıştır. Yirmi yaşlarında henüz taze civanlık çağlarında iken hayatı dünyaya doymadan gözünü yummuştur. M. E. 1346. Ölümünün sebebi malûm değildir.

Acaba Aton taraftarlarının bir suikastine mi uğramıştır ; yoksa bir hastalık neticesi mi ölmüştür bilinmiyor. Kayın babasınınki gibi mezarı da gayritabiîdir. Kendisi için resmen hazırlanmış olan mezar da değildir. Mezarı o kadar mahirane gizlenmiştir ki, ancak 1922 nihayetlerinde Huvard Karter

[1] Hist. de la Nation Egyptienne. c. 2 s. 448

ve Lord Karnarvon tarafından bulunmuştur. Mütecavizlerin ve hırsızların gözünden sureti mahsusada saklanmıştır. Bu sayede o zamanki Tep şehrinde hükümran olan Firavunların mobilyesi elde edilmiştir. Mezarda bulunan eşyanın çoğunda Tutankaton damgası vardır. Demek ki bu eşya henüz kıral olmadan evvel dahi kullandığı eşyadır. Koltuklar, çekmeceler, kutular, vazolar, silâhlar, asalar, ziynetler, elbiseler, taçlar, mücevherler, bastonlar hattâ arabalar, genç kıralın Aton Pa yıtahtındaki sarayında kullandığı ve o sarayın tezyinatı olan eşyadan ibaret bulunduğu şüphesiz görülmektedir. Asyanın ve Nubi'nin altınları ve kıymetli taşları Mısır'ın hayrete değer sanayiini zenginletmekte olduğu zamanki saray lüksü böylece tam olarak meydana çıkmıştır. Dinî merasime müteallik eşya ise daha ziyade zengin ve san'atkâranedir. Ve her şey seyredenleri hayrete düşürecek bir güzelliktedir.

"Külçe altından yapılmış ve mumyanın şeklini almak için bu parlak ve sert madenin bir keten ipliği gibi yumşak ve bükülmüş olduğu lâhdi görmiyen kimse Mısır'ın dinî san'atindeki şaşaalı hâkimiyeti anlayamaz„ [1].

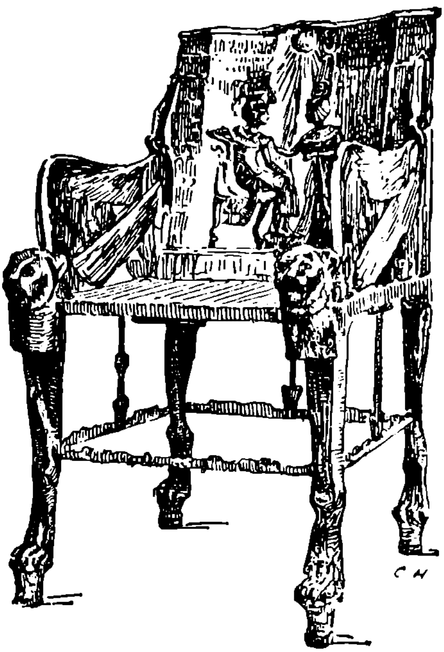
Mısır tahtına kıral aranıyor — Tutankamon bir varis bırakmamış idi. Tacın hakikî varisi ise zaten Kıralıça idi. Binaenaleyh Kıraliçanın kalbini kim kazanabilirse Mısır tacı onun olacaktı. Fakat Kıralıça anlaşılan Mısır'da kendisine ve Mısır tacına lâyık kimseyi göremiyordu. Ve ihtimal ki, kendi ailesini büyük bir hanedana kan karabetile bağlıyarak Mısır tahtını tahkim etmek istiyordu. İhtimal ki, on sekizinci sülâleye mensup hükümdarların böyle genç yaşlarında birer birer sönüp gitmeleri kendi hanedanına uzak yakın karebeti olan bir genç ile evlenmesinden kendisini kaçınmaya sevkediyordu. Her nedense kıraliça kendisine hariçten bir koca Mısır tahtına bir kıral aradı ve Eti Kıralı Subbiluliyuma'ya müracaat ederek oğullarından birini kendisine zevç intihabile Mısıra göndermesini rica etti [2].

Kıralıçanın bunda ince bir diplomasile hareket ettiğinde şüphe yoktur. Mısır'ın haricinde kendisine bir koca aramak mecburiyetinde kalacağı kabul edilse bile zaten ana cihetinden Mitan Kıralı ailesine mensup olan Kıralıça o sırada Mı

[1] Hist. de la Nation Egiyptienne, c. 2 s. 449

[2] Hist. de la Nation Egyptienne c. 2 s. 129

tan kıralı ve kendisinin amcası olan Mitavaza'ya müracaat ederek Mitan Prenslerinden birini istemesi daha muvafık olurdu. Fakat o zamanki siyasî vaziyet buna asla müsait değildi.

Tutan Kamonun murassa altın sandalyası

Subbiluliyuma — Sebebi malûm olmıyan dahilî bir zâf neticesinde ve belki de yukarda gördüğümüz veçhile Hiksosların Mezapotamyaya akınları yüzünden Etilerin yalnız Anadolu'ya çekilerek Mezopotamya'da faaliyette bulunmaktan sarfınazar etmeye mecbur kalmaları 15 ve 16 ıncı asırlarda Hiksosları takiben o sahaya gelen Mitan'ların Mezopotamya'da büyük bir kıraliyet tesis etmelerine saik olmuştur. On beşinci asrın nihayetlerine doğru Etiler, (Hatay'lar), tekrar kuvvet kazanmaya başladılar. Ve hakimiyetlerini Karadeniz'den İskenderun körfezine kadar tevsi ettiler. Kızını Üçüncü Amonofis'e zevce olmak üzere göndermiş olan Mitan Kıralı tuşratta yazdığı mektupta bizzat kendi babası Şutarna'nın Etiler tarafından yardım ve müzaheret gören bir gasıp tarafından öldürüldüğünü ve kendisi Hanedanının kudretini istirdat ederek Etilerle harbe mecbur kaldığını yazıyordu (1390). Mitan'i ile Mısır'ın ittifakı tuşratta'yı Mitan kırallığı tahtında tahkim etmiş ise de bu pek muvakkat birşey olmuştur. Çünkü karşılarında o asrın, siyaset itibarile en kuvvetli şahsiyeti olan Subbiluliyuma gibi mahir ve kudretli bir kıral var idi. Boğaz köy arşivlerinde Etilerin Naharina, Nohos, Kargamış, Sincar prenslerile aktettikleri muahedeler bulunduğu gibi Elamarna mektupları da Tunep, Katna, Kadeş şehirlerinin ve Amurular memleketinin veyahut Mısır'ın Suriye vilâyetlerinin zaman zaman Subbiluliyuma'nın memurları veya askerleri tarafından çiğnenildiğini göstermektedir.

O sırada Amuru Prensi (Hazanu) [1] Aziru Mısır'la metbuiyet münasebetini idame etmekle beraber Hatay'larla bir muahede akteder ve ona vergi verir. Ve Mısır aleyhine Gaşgaş'larla Şutu'ları [2] ve Suriye'ye yeni gelmiş oldukları zannedilen Habiru'ları istihdam eder. Arvadlarla Sidonları ve Tyrleri kendi tarafına kazanarak Mısır'a sadık kalmış olan Bıblos kıralını ihata ve Dımışkı, Kadeşi, Katna'yı işgal eder. Dördüncü Amonofisyani İhunaton sonradan ufak bir ordu gönderirse de hiçbir netice hâsıl etmez.

Bu suretle Mitani Kıralllığile Mısırın ittisalı ve rabıtası Suriye cihetinden kesilir ve Hataylar tarafından ihata edilmiş bir hale gelir. Subbiluliyuma bir taraftan Mısır'la hediyeler taati etmekle beraber Mitani hakkındaki emellerini geri bırakmaz. 1355 te Duşratta'yı vahim surette mağlûp eder, şehri yağma ve tahrip eyler. Artık Mitan Kırallığı tamamen münkarız bir hale gelir. Mitan tacını Duşratta'nın oğlu Mittavazaya tefviz ve kızile tezvic ederse de, bu kıral artık tamamile Hatayların tabiî ve vassalı hükmünde kalır. Hududu Fırattan tahdit edilir; Suriye ve Kenan Hataylarla müttefikleri olan Amuruların elinde kalır. Simira, Biblos, Sidon, Amur Prensi Aziron'undur. 1350 tarihinde Mısır'ın bütün Filistin ve Suriye malikânesi Eti'lerindir.

Mısır o kadar mefluç bir haldedir ki, Etilerin bu istilasına karşı hiçbir kımıldanma alâmeti göstermemiştir. Tutankamon bir dikili taşta "Mısır hududunu muhafaza için bazı adamlar gönderilse bile bundan devamlı hiçbir netice çıkmıyacaktır.„ Yolunda vaziyeti ve Mısır'ın düştüğü aczin derecesini göstermiştir.

İşte tam bu sıralardadır ki, Tutankamon vefat eder ve Subbiluliyuma Asi nehri, üzerindeki bir hareketi askeriyesi esnasında Tutankamondan dul kalan kıralıçadan yukarda zikrettiğimiz mektubu alır. Mektupta "Kocası Firavun İhururyanın vefatından ve taca varis olacak bir oğul bırakmadığın

---

[1] Mısırlılar Amuru prensleri için Hazanu unvanını kullanıyorlardı ki şüphesiz bu prenslerin taşıdığı unvan idi. Bu lâfız türkçe kazan kazağan lâfzıdır ki muzaffer demektir ve birçok Türk prenslerinin de unvanı olmuştur.

[2] Bu, Şutlar, Tevratta Set ve araplarda Şit namile zikredilen kavimdir ki Türklerin Sit kabilesidir. Sitler şimdi Hive Türkmenleri arasında bulunmaktadır. Tevrat muharrirleri bu kavmi o kadar eski görmüştür ki doğrudan doğruya Ademin evlâdı addederler. [illegible] bunlar tarafından [illegible]

dan ve kendisinin birçok evlâdı olduğu cihetle kendisine koca ve Mısır'a kıral olacak oğullarından birini gönderebileceğinden„ bahsediyordu. Subbiluliyuma icap edenlerle müşaverede bulunur ve teklifin hakikatini anlamak üzere Mısır'a adamlar gönderir. Bunu müteakıp kıraliça tarafından Hanı namında bir elçi gelir ve teklifi tecdit ve Subbiluliyuma'yı ikna eder. [1] Subbiluliyuma oğullarından birini Mısır'a gönderir ise de bu çocuğun akıbeti ne olduğu tarihen malûm değildir. Bu maceranın neticesi hakkında henüz bir izah elde edilememiştir.

Görülüyor ki, Mısır'da Tutankamonun vefatile vaziyet bütün bütün karışmıştır. Tahtın varisi olan Kıralıça ihtimal ki büyük ve tehlikeli rekabetler veya sıhhî ve hayatî mülâhazalarla Mısır prenslerinden birile ve sülâle erkek cihetinden münkati ise güvenebilecek bir general ile evlenmek istememiş, Eti kıralının oğullarından birini koca olmak için Mısır tahtına davet etmiştir. Bu suretle sülâlesinin sarsılmış ve devrilmekte bulunmuş olan tahtını yeniden tahkim etmek istiyordu.

Ay—Fakat bu muhaberelerin işitilmesi Mısır milliyetçileri nezdinde iyi bir tesir yapmamış, kim bilir nasıl bir ihtilâl ile kıralıça bertaraf edilerek Mısır tahtına Ay namında bir adam oturmuştur. Zannolunduğuna göre bu adam Ihunaton'un sütanasının kocası ve müşaviri hassı olan ihtiyar papazcık Ay idi. Eğer hakikaten Mısır tahtına bu ihtiyar Papaz geçmiş ise yirmi beş senedir Kıral hanedanının ve kıral sarayının hertürlü mahrem işlerine aşına olan bu papazın Kıralıça tarafından Subbiluliyumaya yazılan mektuba ve sonradan Hanunun elçi olarak Subbiluliyuma nezdine gönderildiğine de vakıf idi. Mısır tahtına Mısır'ın rakibi olan bir devlet kıralının oğlunun davet olunmasının Mısırda hâsıl ettiği heyecan ve teessürden istifade eden Papaz Kıralıçayı kim bilir ne suretle bertaraf ederek Mısır tahtını işgal etmiş olduğu anlaşılır. Subbiluliyumanın tereddütle zaman kaybederek oğlunu göndermekte gecikmesi kıralıçanın felâketini mucip olmuş ve bu çocuk Mısır'a muvasalat ettiği zaman şüphesiz kıralıça çoktan tahtını kaybeylemiş olduğundan Mısır'lılar da Eti Prensini yok eylemişlerdir.

Mısır'ın on sekizinci sülâlesini teşkil eden şanlı hanedan bu suretle münkariz oldu.

[1] Hist de la nation Egyptienne. C. 2 S. 324

II

ON DOKUZUNCU SÜLÂLE

Ay'ın saltanatı uzun sürmemiş olacaktır ve vücudü de yalnız mezarından ve Aton mabedinden çıkan bazı taş parçalarındaki armasından malûm olmuştur. İhutaton şehrinde vaktile kendisine bir mezar hazırlanmış idi. Fakat Tep'e avdetten ve bilhassa Firavunlar tahtına oturduktan sonra Kırallar Vadisinde kendisine pek güzel bir metfen hazırlatmıştır. Fakat bu mezar boştur. Mumyasından eser yoktur. Amon rahiplerinin Aton abitleri aleyhine zulüm devri başladıktan sonra bu adam mezarından tart mı edilmiştir? Yoksa Tutankamon gibi bu husumet ve zulümden korkan ve mezarında papazların ve Amon taraftarlarının tecavüzüne uğramaktan çekinen Ay dahi bu resmî mezarı yaptırmakla beraber henüz gizli kalmış bir mezara mı defnedilmiştir? Burası henüz belli değildir.

Horemehep — 4 üncü Amonofis yani İhun Aton'un saltanatının sonlarında sarayda Horemehep isminde bir şahıs belirmeğe başlamıştı. Eski bir aileye mensup olan bu adam Kanan'da Habirular ve cenupta Nubiler aleyhine yapılan bazı askerî sevkıyatı başarmış ve askerlerinin başında vergi yüklü esirlerle avdetinde Amonofis tarafından bahadırlığının nişanesi olmak üzere kendisine altın küpe verilmiş idi. Bu adamda bir reis ve âmir haslatı görünüyordu.

Tutankamon ve Ay zamanlarında bu adam ordu kumandanı ve birinci müşavir sıfatile sarayda başlıca rol yapıyordu. Ve bu sıfatla cenupta Etilerin hazırlamış olduğu darbeyi savuşturmuş idi.

Bu adam ruhban güruhile birleşti, Amon rahiplerinin muzaheretini temin etti. Bir taraftan askerî kuvvete diğer taraftan Papaz kuvvetine dayanan bu adam Ay'ın vefatında kolaycacık Mısır tahtını gasbetti. Bu gasbı meşru bir şekle koymak için Amon Mabedinin büyük rahibelerinden olup kıral hanedanına mensup olması muhtemel bulunan Mutnezmet isminde yaşlıca bu prensesle evlendi idi.

Horemehep; İhunaton ve halefleri devrinde yapılmış olan şeyleri ortadan tamamile kaldırdı. Ve hattâ bunların isimleri bile tarihten silindi. İkinci Ramses devrinde tertip edilmiş olan kırallar listesinde bunların ismi bile görünmez. Hattâ dördüncü Amonofisten Ay'a kadar geçmiş olan zaman Horemehepin saltanatına ilâve olunarak böylece bu adama elli dokuz senelik bir devrei saltanat isnat edilir. Halbuki, hakikî müddeti saltanatı otuz seneyi geçmemiş olsa gerektir.

O vakit Amon rahiplerinin tam arzuları yerine geldi. Her türlü zulüm ve tahrip tedbirleri alındı. Karnakta Atonun şerefine inşa edilmiş olan şeyler tamamile yıkıldı. İhun Aton aleyhine olan kin ve gazap onun hatırasına karşı da izhar edildi. "Makhur, İhunaton„ [1] diye tesmiye olunuyordu.

Tutankamon aleyhinde dahi ayni derecede kin ve düşmanlık gösteriliyordu. Tutankamonun Amon ilâhı ile barışmak yolundaki bütün gayretleri ve onun merhametine dehaletleri asla tesir etmemişti. Genç kıralın statüsü, kabartmalar, Luksordaki büyük sütunlar gibi abideler üzerinde mevcut isimleri hakkedilmiş onun yerine Horemhebin ismi yazılmıştı. Hattâ Amon ilâhının iadesine müteallik olan fermana bile Horemehep imzası konuldu. Böylece ölüler bile papazların kök salmış kininden kurtulamadı. Ve Horemehep Tutankamonun yalnız tahtını değil, bütün eserlerini ve abidelerini de birlikte gasbetti.

Maahaza Horemhep ehliyetli bir hükümdar olduğunu ispat etmiştir. Mısır dahilinde dinî ve siyasî harbin açtığı yaraları ondurmak için birtakım ciddî tedbirler almış, askerin ahali üzerindeki taaddiyatını kaldırmış, mahkemelerde başlıyan suiistimali şiddetle cezalandırılmış ve orduyu tensik ederek muntazam hale koymuş ve devlet idaresinde uyanıklığı ve dikkati arttırmak için şimal ve cenup vezirleri namile iki vezaret ihdas etmiştir. Yazık ki bu teşkilât ve ıslahata dair Horemehebin kitabelerinde beyan ettiği kanunlar henüz ele geçirilmemiştir.

Ramses I — Ramsesle başlıyan on dokuzuncu sülâlenin nasıl ve ne vesile ile Mısır tahtını elde ettiği belli değildir. M. E. 1309 tarihlerine doğrudur ki, bu sülâlenin müessisi olan Ramses tarih sahnesine girer. Eski kıral hanedanlarına men-

[1] Kheru = Kırık = Makhur.

sup bir adam mı idi? yoksa Horemehep gibi saltanatı gasbeden bir kumandan mı idi? En çok ihtimal bu ikincisindedir. Horemehebin ölümünü müteakıp sahipsiz kalan Mısır tahtını askerî kuvvete dayanarak elde etmiştir.

Firavunlar tacını giydiği zaman kendisi zaten ihtiyarlamış bir adamdı. Bundan dolayı saltanatı iki seneden ziyade sürmemiştir. Fakat daha sağlığında oğlu Seti'yi on ikinci hanedanın yaptığı gibi hükûmete teşrik etmişti. Bu suretle kendisinin vefatından sonra saltanat davasının önü alınmış ve saltanat tahtında oturan bir kıral bulundurulmuştur.

Bu kısa müddet zarfında Karnak sütunlu büyük salonu denmekle meşhur muazzam eserin temellerini atmıştır ki, [1] ancak yüz senede ikmal edilebilen bu hayret verici eserin inşa ve ikmaline oğlu, torunu, ve küçük torunu devam etmişlerdir.

Birinci Seti — Birinci Seti on sene kadar yaşadı. (M. E. 1298-1308) ve saltanatının başlangıcındanberi 3 üncü Thotmeşin an'anesini ele alarak on sekizinci hanedanın Suriye üzerindeki politikasına yeniden devam etti. Seferleri kabartma halinde Karnak direkli salonunun şarkı şimali duvarları üzerine tersim edilmiştir. Taş üzerine kazılan bu sıra levhaların birincisi Setinin bu askerî seferde takip ettiği yolu göstermektedir. Harp arabasında ayakta durduğu halde ordusuna rehberlik ettiği görülen Seti saltanatının ilk senesinde Peluz'dan Gazze'ye kadar olan mesafeyi çölden kateder. Ve bu yolda sıralanan kaleleri birer birer zapteder ve Kanan eline vâsıl olarak *Pa Kananı* ve Galilede *Yenoam*'i hücumla alır. Şasular firar eder ve bunları Lübnana kadar takip eyler. Haru ve Rezenu'daki bu zaferinden sonra Mısıra döner ve Şasu esirlerini Amon'a kurban etmek üzere Tep'e gelir [2].

Saltanatının 2, 3 üncü senelerinde Birinci Seti Libidedir. Tehenuların ulularını kılıçtan geçirir. Avdette Amon ilâhının önüne getirdiği esirler arasında Rezenular ve Libyalılar vardır.

Son kabartma Suriyeyi tasvir eder. Birinci Seti Kadeş'i muhasara eder. Amuru'ların memleketinde aralarında ilk defa olarak Etiler dahi bulunan binlerce Asyalıya karşı bir harp verir. Kıral bir buğa gibi saldırır. Asyalıları öldürür. Etileri devirir, Yalavdan bir dil gibi onları yakıp mahvet

---

[1] Hist. ancienne 544

[2] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible]

mek üzere aralarına girer. Getirdiği esirler arasında yine Rezenular ve Libiler görünmektedir. Bu kadarı Birinci Seti için mağlûp ettiği milletlerin listesini gurur ile mabet duvarlarına hakkettirmeğe kâfidir.

Gorna mabedinde Hati, Naharina, Alasiya memleketleri, Simira, Akkâ gibi sahil şehirleri ve Kanan illeri harcgûzar memleketler olarak zikredilmiştir. Kitabeye göre Mısır tekrar Napatadan Naharinaya kadar uzamaktadır. Suriye ve kananda yapılan son kazılar ve Boğazköy arşivleri Karnak kitabelerinin muhteviyatını teyit ve bazı mertebe tahdit etmiştir.

1923 te Fişer; Beisande Erden geçidinde Meğit - Şam yolunu muhafaza eden bir Mısır kalesi bulmuştur. Orada birkaç dikili taş (Stele) elde etmiştir ki, ikisinde Seti, Filistin ve Lübnanın fethinden bahsetmektedir. Çok bozuk olan bunlardan birisinde Asyalı düşmanlar arasında Rezenu'ların ve Aparyu'ların (Abarlar; Habiro - Hebro) ve Turşa (Türk) lerin bulunduğu zikredilmektedir.[1]Bu kabartma henüz tamamile deşifre edilmemiş olup üzerinde çalışılmaktadır. Fakat bu kadarından da Mısır'lılar aleyhine Eti'ler tarafından büyük ve geniş bir ittifak vücude getirildiği anlaşılmaktadır. Bu ittifakta Suriye ve Kanan'ın eski ahalisinden başka sahneye Aparlar ve Türkler gibi yeni unsurlar da karışmakta ve ilerde Deniz Halkı ismini alacak olan diğer birçok kavimler Mısır'ı istilâya hazırlanmakta olduğu görülür.

Daha iyi muhafaza edilmiş olan ikinci dikilitaş Seti'nin birinci seferini tenvir etmektedir.

"Kıral,Amon'un seçme ordusunu Hama (Filistinde)şehri üzerine Franın[2]seçme ordusunu Beysan şehri üzerine ve Sutehun'un seçme ordusunu Yenoam şehri üzerine sevketmiş idi;„ Başlıca muharebe Lübnan'ın cenubunda orman eteğinde Yenoam şehri üzerinde vaki olmuştur. Muharebe bir günde neticelenmiş, Asiler münhezim olmuştur. Görünüyor ki, Seti'nin plânı üç noktada kat'î bir darbe vurmaktı. Asi nehri vadisile gelecek yardımı men için şimalde Yenoam ve Asilerin karargâhı olan merkezde Hamat ve Maverai Erdenle Asilerin irtibatını kesmek için cenupta Erden geçiti üzerinde

[1] Mısır kitabelerinde ilk defa görülen bu abarlar ve Turşa denilen Türkler Hiksosların veya Mitanların akınları sırasındamı Filistine kadar geldiler? Yoksa Etilerin ileri sürdüğü bir kolmı idi ?...

[2] Fra, Ranın başka bir şeklidir ki Ra demektir hattâ bu lâfız Ranın aslı olan Ura en yakındır.

Beisana birer darbe indirmekti. Gayet süratle vurulan bu darbeler kat'î muvaffakiyetle neticelenmiştir.

Havran'da bulunan bir dikilitaş Seti ordusunun Şam havalisine kadar ilerlediğini ispat etmektedir. 1921 de Pejard, Kadeş'te Seti'nin Amon'a, Baalsutehu'ya ve Kadeş ilâhesine takdime eylediği bir abide bulmuştur ki, bunda Amon Kırala "zafer harbini„ uzatmakta olduğu görülür. Demek ki, Seti Kadeş'e kadar ilerlemiş ve orayı işgal etmiştir. Fakat az sonra Kadeş yine Etilerin eline geçmiştir. Zira burası M. E. 1294 e doğru yine iki imparatorluk arasında cidal sahneisidir. Mısırlılar nihayet Berut'le Biblos arasındaki Likös çayına kadar Amuruların sahil memleketlerini muhafaza etmişlerdir.

RamesesII— Birinci Seti uzun bir ömür sürmedi. Mısır tacını oğlu ve halefi İkinci Ramses'e bırakarak öldü. Lejandlarda İkinci Sezistros namını alan Ramzes daha pederinin sağlığında saltanata iştirak etmiş ve ordu kumandanlığı yapmakta bulunmuş idi. Genç, kuvvetli ve büyük emeller güden bir adamdı. Altmış yedi senelik müddeti saltanatında Mısır'a gerek askerî zaferleri ve gerek diplomasî muvaffakiyetlerile bir mevkii mümtaz kazandırmıştır M. E. 1298-1232.

2 inci Ramses

İkinci sene nihayetlerinde Asvanda bir kaya üzerine yazılan bir kitabede Şimal ecnebilerini ezdiğini, Tehenuları devirdiğini ve Asya şehirlerini yıktığını söylemektedir. Elde edilmiş olan tarihsiz bir dikilitaş üzerinde Kıralın garba yani Libi üzerine bir sefer yaptığı zikredilmekte ve orada Düşman şardanlardan ve deniz ortası harp gemilerinden„ bahsedilmektedir. Bu şardanlar Kanan sahillerine gelmiş ve bazı kısmı daha evvel Firavunlar tarafından aylıklı asker olarak kullanılmış Asyaî kabîlelerden idi [1]. Diğer birtakım kabîleler

[1] Şimdiki Sardonya adası bunların işgal ettiği mahaldir. Bu kabile Türkistandaki Sortlardır

de denizde karada talih peşinde koşuyorlar; Gerek Libya gerek Deltanın garbine istilâ kuvvetleri çıkarıyorlardı.

İkinci Ramses devrinde bazı metinler "Kıral tarafından mağlûp edilen deniz şardanlarından„ bahsetmektedir. Kıral sonra bunlardan muavin bir kuvvet teşkil etmiş ve bu kuvvet Kadeş muharebesinde Etiler aleyhine harp eylemiştir.

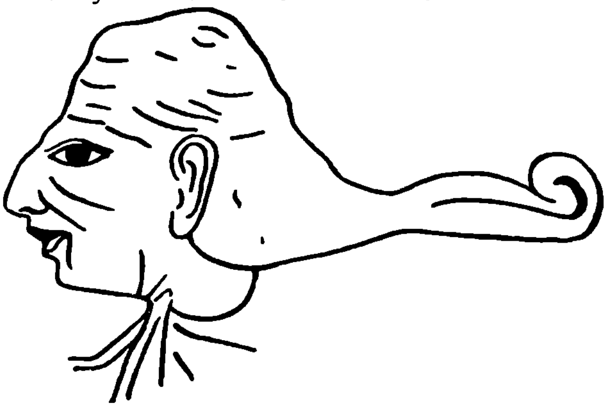
O sırada Asyada yeni hareketler, yeni akınlar başlamış idi. Etilerin daha birinci Seti aleyhine yaptıkları ittifaklarda bu akınların izlerine rasgelinir. İkinci Ramses Hiksoslar istilâsı gibi bir felâketin vukubulması ihtimalini gözönüne almıştı. Kıral Eti'lerle Mısır arasındaki rekabetten başka bir şeyden endişe ediyordu. Hakikati halde bir asırdanberi Asya içerilerinden Anadolu'ya ve Şarkî Akdeniz sahillerine türlü kavimlerin büyük bir muhacereti başlamış idi. Bunlar bazan ağır ağır hulûl ederek bazan ansızın istilâlar ve fetihler yaparak Ege adaları sakinlerinin, Girit, Kıbrıs sakinlerinin yerlerini ellerinden alarak bunları cenuba doğru veya Anadolu sahillerine, Kızılırmak, Fırat vadisine doğru sürüyorlardı. Eski şark medeniyetinin şimal hududunu müdafaa eden istihkâm yıkılmış veya sarsılmıştı. Ahayların istilâsı Girit Egemenliği yerine Miken Egemenliğini ikame etmiş ve deniz halkının korsanlığını bastıracak kuvvetli bir Deniz hakimiyeti kalmamış idi. Diğer taraftan küçük Asyanın bahrî ve berrî kabîleleri Firikler, Misler, Lidler, Karlar, Likler Çanakkalenin diğer sahillerinden gelen yeni ahalinin tazyikı altında sarsılıyor, denizden ve karadan Kilikya sahillerine, Ege adalarına Finike ve Kanan sahillerine hücum ediliyordu. Daha 3 ve 4 üncü Amonofis devrindeki Elâmarna mektupları Danavların Çağlasosların Simrada, Şardanların Biblosda, Liklerin Suriye yollarında mevcudiyetine işaret etmektedir. İşte bunlardır ki, Mısırlılar "şimal veya şimal adaları ahalisi„ demişlerdir.

Bunlar eski medeniyet memleketlerine nüfuz eden bütün barbar ve muharip akvam gibi kollarını en çok ücret verenlere kiralıyorlardı. Bunları bazan Firavunun, bazan Azirunun, bazan da Subbiluliyumanın hizmetinde görürüz.

Bunlardan bir kısmı 1300 tarihine doğru Kilikyayı işgal ederek Suriye ve Mısırın kapılarını Eti İmparatorluğuna kapamıştı. Bu selin ilk hücumuna Mürşil ve Muatallo gibi Subbiluliyumanın halefleri maruz oldular. Lâkin Subbiluliyumanın oğulları tecrübeli diplomat idiler. Bunları dağıtmanın müşkü-

lâtını görünce bu adamları mukavelelerle ya aylıklı asker, veya müttefik olarak kendilerine bağladılar. Boğazköy arşivlerinde birtakım muahedeler bulunmuştur ki, Eti'lerin düşmanlarına karşı tecavüzî bir ittifak vukuunu göstermektedir. O zaman Suriye ve Kanan için mücadele etmekte olan Muvatallo'nın esaslı düşmanı Mısırdan başkası değildi. Bahusus bolluğu, bereketi ve masalları andıran servetile Mısırdan başka hangi memleket bu muhacir akvam için daha cazip olabilirdi? İşin idaresi ve fütuhatın faydaları kendi ellerinde kalmak ümidile Suriye ve Filistini almak ve Mısırı fetih ve istilâ eylemek hususunda bu akvamı istihdam etmek Eti Kıralı Muvatallo'nın güttüğü büyük emellerden biri idi. Bu emel ayni zamanda siyasî vaziyetin zarurî bir neticesi idi.

Demek ki, Muvatallo ile Ramses arasında vukubulacak büyük bir muharebe Anadolunun ve Mısırın talihini tayin edecekti. Bu iki imparatorluk Suriye üzerinde bir anlaşma yaparak diri ve yıpranmamış kuvvetlerini bu yeni zuhûr eden istilâ tehlikesine ve Naharinanın şarkından esip gelmekte olan fırtınaya karşı, koyacaklarına, biribirile çarpışarak kuvvetlerini zâfa uğratmışlar ve nihayet müstevli kavimlerin mühlik darbelerine maruz kalmışlardır.

Eti kıralı

Ramses bu vaziyetin ehemmiyetini çok iyi idrak ediyordu. Ve bundan dolayı bu muharebedeki hazırlığa çok ehemmiyet vermişti. (M.E. 1294, saltanatının 5 inci senesi). Bu hazırlıklar Pantavur şiiri denilen şiirlerde tasvir edilmiştir. Bilâkis Eti'lerin muvaffakıyetsizliğine mebni olmalıdır ki Boğazköy arşivleri gayet müphem surette bu muharebeden bahsederler.

Kıralın Kadeş zaferini hikâye eden Pantavur şiirleri Eti müttefikasına dahil olan akvamı şöyle tadat eder: "Hatılar,

Naharinalar, Arazular, Pidasalar, Dardanlar, Masalar, Karkişlar, Karkemişler, Kudiler, Kadeşler, Ugarlar, Muşhanlar„ bundan başka Kaşhaslar (Gazgalar) Likler, Aravannalar, Arzavalar, Kızvadnalar, Nugeşlerin memleketleri ile Halep zikredilmektedir. [1]

[1] Bu isimlerden; Naharina Asi nehri ile Fırat arasındaki kıt'adır. Maksat bu kıt'a ahalisidir.

Arasu, Aras kabîlesidir ki bu kabîlenin bir şubesi Kafkas eteklerinde oturarak Aras nehrine isimlerini vermişlerdir. Bunların bir şubesinin Adana cihetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Arsuz kasabası bunların tesis ettikleri bir şehir olacaktır.

Pidasalar; Bataş kabilesidir ki bunların bir şubesi Kadeş muharebesi zamanında Çanakkale civarında Pidasus kasabasını tesis etmiş bulunuyorlardı.

Dardanlar; Çanakkale Boğazına Dardanel diye kendi isimlerini veren bir kabîledir ki bu muharebe zamanında ve daha sonra Trova muharebeleri esnasında Çanakkale boğazında Dardan ismile tesis ettikleri şehirde idiler.

Masalar; Çanakkale arkasında Bandırmadan Bergamaya kadar uzanan sahayı işgal etmiş olan Mes kavmidir ki o kıt'aya bunlara izafeten Mesi deniliyordu.

Karkişler; Hiç şüphesiz Kırgızlardır ki Tevratta da Kargaz namile isimleri geçmektedir. Fakat o sırada Anadoluda hangi sahayı işgal etmiş oldukları anlaşılamıyor.

Kargemişler; Fıratın sağ sahilinde vaktile çok müstahkem ve büyük bir medeniyet merkezi olan meşhur Kargamış şehrinin ahalisidir. Burası Etilerin büyük merkezlerinden biri idi.

Kudiler, Kut kabîlesidirki bunların bir şubesi Suriyede Kudi şehrini tesis etmiş oldukları gibi Anadoluda Gediz (Kadi) kasabası bunların eseridir.

Kadeşler; tarihin büyük kavimlerinden biridir. Şimdiki Hama civarındaki göl kenarında müstahkem Kadeş kalesi bunların eseridir. Cenubî Filistinde bir Kadeş kasabası daha var idiki bu kabîlenin oraya kadar uzanan bir kolu tarafından tesis olunmuştur.

Irakta Saad İbni Vakkasın İran ordularını mağlûp ettiği meşhur Kadesye muharebesi de Kadeşlerin bir şubesinin oralarda bulunduğunu göstermektedir. Hazer denizinin garp sahilinde İranın Erdebil eyaletinde de bir Kadeş memleketi vardır. Daha garibi İspanyanın garbindeki meşhur Kadiks limanı da bu Kadeşlerin tesis ettiği bir şehirdir. Kadiks Kadiş ayni lâfızdır.

Ugar; Ugarların Uygurlar olması ihtimali çok galiptir. Ancak Kadeş muharebesi sıralarında Anadoluda hangi sahada bulunduklarına dair şimdilik bir malûmat yoktur.

Muşhanlar, maruf Muşğ kabîlesidir ki şimdiki Muş kasabası, Yozgat dahilinde Muşağlı kalesi bunların eseridir.

Kâşhaller, maruf Kaşga kabîlesidir ki Hiksoslar sırasında bunlardan bahsedilmiştir.

"Hiçbir memleket kalmamıştır ki, başlıklarile (prenslerile) beraber adamlarını göndermemiş olsun. Herkes kendi harp arabasını getiriyordu. Bunlar dağları, vadileri dolduruyordu. Makhur Hatylar memlekette ne altın, ne gümüş bırakmıyarak toplamışlar; Kendilerile beraber harbe sürüklemek için bunlara vermişlerdi.„ der.

II. inci Ramses

Etilerin bu muharebede istimal ettiği askerin büyük kısmı piyade idi. Etiler her biri üç kişi tarafından idare olunan üç bin beş yüz harp arabası getirmişlerdi. Bütün kuvvetlerinin otuz bin raddesinde olduğu tahmin edilmektedir [1].

Ramses ordusu M.E.17 nisan 1294 tarihinde Zalodan hareket eder. Bir ay içinde çabuk bir yürüyüş

Likler şimdiki İzmirin cenubunda Kar'ların işgal ettiği sahadan daha aşağıdaki dağlık arazi şeridinde ve Bodrum kalesi sahasında oturmuş olan tarihin maruf bir kavmidir.

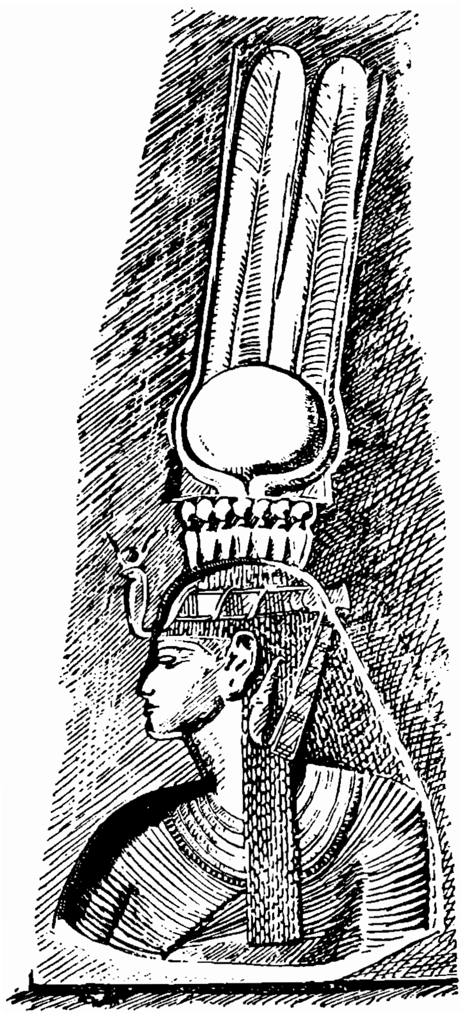
Aravannalar şüphesiz Kafkas eteklerindeki Erivan = Aravan şehrini tesis eden kavimdir.

Nugeşler, bunların Nogaylar olduğunu tereddütsüz kabule mahal vardır. Ancak Kadeş muharebesi sıralarında hangi sahada bulundukları malûm değildir. Daha sonraları Nogaylarla karabeti olan Komuhların Urfadan Erzincan sahasına kadar tarihte Kummagen namile maruf bir devlet vücude getirdikleri malûmdur. Şımdiki Kemah kasabası da bunlar tarafından tesis edilmiştir. Bütün bu kabîleler ve memleketlerden anlaşılır ki Etiler Çanakkaleden Şarkî Anadoluya kadar uzanan sahadaki akvamı Kadeş muharebesine sevketmişlerdir. Bu hal Etilerin bu muharebeye verdikleri büyük ehemmiyeti göstermektedir

Bu memleketlerden bir kısmı doğrudan doğruya Eti Kırallarının vasali bir kısmı müttefiki idi. Meselâ Halep Kıralı "Hattı Büyük Kıralı, Güneş, Mutallo ile„ bir ittifak muahedesile bağlı idi. Bu muahededen Eti Kırallarının da güneş unvanını taşımakta oldukları anlaşılmaktadır

[1] Hist de la Nation Egyptienne [illegible] 111

le Amurular memleketinin sahiline ya Likus, veya Eleutros vadisine gelir. Orada Asi nehri vadisine ve Kadeş cenubundaki yüksek araziye çıkar. (15 mayıs). Evvelâ bu nehrin sağ sahilini takip eder. Yol ile gidilerek Şaptona geçidi denilen ve Kadeş'in on kilometre cenubuna düşen geçitten geçilir. Bu geçit gayet zor ve sarp olup harp arabaları için çok tedbir ve ihtiyata ihtiyaç gösterdiğinden burada hareket biraz taahhüre uğrar.

Ramseslerin bir kıralıçası

Kadeş müttefiklerin elinde idi. Asi nehrinin sol sahilindeki bir kaya üzerine kurulmuş ve bir küçük çayla Asi nehrinin bir kolu tarafından çevrilmiş olan bu kale, önündeki vadiye hâkim idi.

İhtiyat ve basiret bu vadide ağır ağır ilerlemeği icap ettiriyordu. Muvatallo tarafından düşman ordusunun ahvalini anlamak için gönderilen iki Şasu; Şaptona geçidinde yakalanmıştı.

Bunlar Mısır zabitlerine Firavun ordusu biraz ilerler ilerlemez kendi kabîlelerinin Eti'leri terketmeğe hazır olduğunu söylediler. "Makhur Eti'ler ise Tunebin şimalinde Halep memleketinde ordu kurmuşlardır. Ve Firavunun korkusundan cenuba ilerliyemiyorlar." Dediler. Bu casuslar doğru söylemiyordu. Etiler bütün kuvvetleri ve harp arabalarile Kadeş'in arkasında harbe hazır bir halde idiler. Ramses bundan haber alamadı ve Kadeş'in şimali şarkisindeki ovaya indi. Casusların sözüne inandığı için kıral yalnız muhafız kıtaatı olan

Şardanlarla Amon ordusunu beraber alarak ovaya inmiş idi. Eti'leri daha yüz kilometre ileride zannediyordu.

16 mayısta Ramses çadırında istirahat ettiği sırada Kadeş tarafına gönderilen bir istikşaf bölüğü Eti pişdarlarından iki kişiyi yakalayarak kıralın huzuruna getirirler. Kıral bunları isticvap edipte Eti'lerin büyük kuvvetinin

Luksorda İkinci Ramses'in büyük kulesi (pylone) ve dikili taşı

Kadeş arkasında harbe hazır vaziyette olduğunu anlayınca hayrete düşer ve derhal bir harp meclisi toplar, kıralın veziri de yolda bulunan Mısır ordusunun çabucak kırala yetişmesi için bir süvari uçurur.

Vaziyete vâkıf olan Muvatallo müttefikleri ordusunu Asi nehrinin sağ sahilinde toplayarak onu bu hücuma hazırlıyordu

Mısırın bir fırkasının yürüyüş perişanlığı ile ve Şapton'danberi yorulmuş bir halde ormandan çıkmakta olduğunu görünce münasip vaktin geldiğine hükmetti. Muvatallo askerini Kadeş'in ceubundan ırmağı geçirdi. Ve yürüyüş halinde bulunan ve bir hücuma intizar etmiyen Mısır askeri üzerine saldırdı. Mısır piyadesi ve harp arabaları bu sademeye dayanamıyarak geri çekildiler ve kıralın karargâhının şimaline doğru dağılmağa başladılar. Ra, fırkası dört grup halinde yürüyen 2500 harp arabası tarafından yakalanmış olduğu için hiçbir mukavemet gösteremedi. Etiler hiçbir şeyden haberi olmaksızın yürüyen bu orduyu ikiye böldüler.

Mısır ordusunun bozuk ve kaçaklarile Eti arabaları biribirine karışık olarak Ramsesin karargâhına girerler ve kıralın muhafız askerlerile çatışırlar. Hangi mucize ile Mısır ordusu Eti kılıçlarile doğranmaktan veya esir olmaktan kurtulmuştur?

Görülüyor ki, hâdise Üçüncü Mehmedin Eğri kalesi önündeki zeferine benzemektedir. Eti ordusu bu galebe üzerine artık Mısır askerinin bir harakette bulunabileceğini unutmuş; evvelâ kıralın karargâhını yağmaya koyularak Mısır ordusunun kendisini toplamasına vakit bırakmıştır. Tam bu sırada Mısır ordusunun büyük kısmı da sahnei harbe yetişmiştir. Vezir, Ra fırkasının uğradığı hazimete meydan vermemek için Ptah ordusunu daha orman içinde saffı harp nizamına koyarak "Efendiniz Firavun tehlikededir ileri!„ diye orduyu harp sahasına sevketmiştir. Bunun arkasından da Amuruların genç askerleri yetişmiştir.

Yağmaya dalan ve hertürlü inzibatı kaybeden Eti ordusu bu umulmadık hücum üzerine dağılmağa mecbur olmuş ve büyük zafer acı bir mağlûbiyetle hitam bulmuştur.

Eti kıralı ikinci defa olarak bir hücum daha tertip eder. Pantavura göre bu hücumda Arvadlar, Mesalar, İllionalar, Likler, Dardanlar, Kargamışlar, Karkişalar Herehlerin Prenslerile Eti kıralının kardaşleri var idi. Ve bin kadar harp arabası orduya refakat ediyordu [1].

---

[1] Bu isimler arasında yukarda izah edilen kavimlere ilâve olarak üç isme daha tesadüf etmekteyiz Bunlardan birisi: Arvadlardır ki bunlar o zamanlarda ŞamTrablusu sevahilini işğal eden ve merkezleri Trablusun karşısındaki Arvad adası olan kavimdir. Sonralari Finikelilerden bir şube addedilmiştir.

Diğeri İlliuna'dır ki Trovanın diğer ismi olan İlliyuna şehridir. Demek Trovalılarda kadeş muharebesine iştirak etmişlerdir.

Ramses orduyu toplamış yeniden nizama koymuş idi. "Asker! cesaret, cesaret!" diye bağırıyordu. Çarpiş na o kadar çetin olmuştu ki kendisinin harp arabasını idare eden Metan kırala kurtulmayı tavsiye ediyordu. Lâkin haşmetmaap ileri atılır ve Etilere altı defa hücüm eder. "Onların takibinde Baal'e benzedim, durmadan onları öldürüyordum. Benim askerlerim ve arabacılarım gördüler ki kudret ve kuvvetçe Montuya müsavi idim ve babam Amon benimle beraber idi. O vakit onlar benimle beraber geldiler ve gördüler ki, içlerine girdiğim kavimler Hatıların en yiğit muharipleri ve kıralın kardeşleri ve çocuklarile beraber kanlar içinde boğulmuş yatıyorlardı.."

Harbin sonunda Firavun Eti ordusunun bakıyyesini Asi nehri üzerine atmak için son bir hücum daha yapar. Eti piyadeleri ve harp arabaları nehre dökülürler. Birçok reisler ve prensler nehirde boğulur. Kadeş muhafızları karşıda bunları sudan kurtarmağa çalışırlar. Halep Prensinin yuttuğu suyu boşaltmak için ayaklarından asıldığı görülür. Eti kıralı ise mağlûbiyetten yeis ve ıstırap içinde Firavunun şecaat ve hamasetine hayran görünür.

Pantavur şiirlerinin Kadeş zaferini tantanalı tasvirlerine rağmen vak'a bu derece kat'î bir zaferle nihayet bulmamış olduğu görünüyor. Bu şiirlere göre Ramses ertesi gün mağlûpların takiplerine başlamış ise de o sırada Eti kıralından bir mektup gelerek sulh istenilmiştir. Firavun bunun üzerine derhal muhasamayı keserek sulh müzakeresine başlamış ve sulhu aktederek Mısır'a dönmüştür.

Şüphesiz hakikat bütün bütün başkadır. Kadeş Mısır ordusu tarafından zaptedilmemiş olduğuna göre son derece yıpranmış olan tarafeyn kat'î müsademeden çekinmişler veyahut Mısır ordusu ufak bir zafer kazanmışsa bile bu zafer neticei kat'iyye verecek bir zafer olmamıştır. Binaenaleyh askerî seferin doğrudan doğruya hedefi elde edilmemiştir.

Maahaza Boğazköy kitabeleri bu harpten bahsetmemelerine nazaran her iki taraf hissolunacak bir fayda elde edememişler ve kuvvetlerini beyhude yere sarfetmişler görünür.

Üçüncüsü Hereh'lerdir bunların Gırek olduğu şüphe götürmez. Bunun aslı olan karak Mısır şivesinde kherekh şeklini almıştır. Gıreklerin kadeş muharebesine iştiraklerinin ehemmiyeti şuradadır ki M. E. on üçüncü asırda bunların henüz Yunanistana geçmemiş ve Anadolu [illegible] lusında bulunmuş olduklarının anlaşılmasıdır. Fakat işgal ettikleri hala malûm değildir.

Kadeş harbinin vukubulduğu M.E.1294 senesinden 1278 senesine kadar gerek Mısır ve gerek Etıler tarafından bir nevi mütareke ve sükûn devam etti. İki devlet arasındaki rekabet baki olmakla beraber hiçbir taraftan açık bir muhasama yapılmadı. Etiler yalnız Kananda, Galilede ve Amuru'da bazı ihtilâl ve isyanları teşvik ve tahrik ile iktifa ettiler. Hattâ bir aralık iş o kadar çetinleşti ki, Ramses M. E.1290 da Suriye üzerine yeniden sefar açmağa mecbur oldu. Luksor ve Karnak kabartmaları Eskalon, Motira, Saturna, Akr (Akkâ) Aşera kalelerine yapılan hücumları tasvir eder. Bu hareketin en şimal noktası Amuruların memleketinde ve Tunep civarında bulunan Dapor kalesidir. [1]

İkinci Ramses'in karısı (Nefertasi)

Eti tarafında ise haricî vaziyet daha vahimdi. Muvatallo'nun vefatından sonra kardeşi üçüncü Hatusil Fırat üzerinde büyümekte ve bir tehdit vaziyeti almakta bulunan büyük bir devlet karşısında ciddî endişeler duymaya başlamıştır. Asur kıralları Babilin vassallığından kurtulmuş

[1] Hist. ancıenne 552.

olmamakla beraber M. E. 14 üncü asırda Mitani Kırallığının inkırazından büyük faydalar temin ederek Hanigalbat memleketini yani Habur nehrile Fırat arasındaki kıt'ayı istilâ ve sahai hükûmetini mühim derecede garbe doğru tevsi eylemişti.

Üçüncü Hatusil'in tahta çıkmasile beraber Asur kıralı birinci Salamansar(M.E. 1280-1260)fütuhatını şimalen Diyarıbakıra ve garben Kargamışa kadar genişletti. Tehlike çok büyümekte idi.

Asurlara karşı Etilerin tabiî müttefikı Babilliler olmak lâzım gelirdi. Boğazköy hükûmeti beyhude yere Babil kıralı Kadeşman - Enlili Asurlar aleyhine harbe teşvik edip durdu[1]. Kadeşman hareket edecek vaziyette değildi ve edemedi.Nihayet Mısırlılarla Eti'ler çoktan yapmaları lâzım gelen siyasî bir hareketi bu defa yaptılar. Aralarında bir ittifak muahedesi aktettiler.

Bu siyasî hareket 3 üncü Hatusilin azim ve teşebbüsile vukua gelmiş ve böylece dünyanın en eski bir ittifak muahedesi yapılmıştır. Bu vesikadan ayrı ayrı iki lisan üzerine yazılmış iki nüsha vardır. Biri Mısır Hiyeroglifile yazılmış nüsha ki. Karnak ve Ramessumin duvarlarına hakkedilmiştir. Diğeri çivi hattile ve Akat lisanile yazılmıştır ki, bundan Boğazköy arşivlerinde iki nüsha bulunmuştur. Hakikatte bu iki lisandaki karşılıklı her iki ibare biribirinin ayni olmaktan ziyade müşabihidir. Karnaktaki metin Hatusil'in bir gümüş tepsi üzerine hakkettirerek ikinci Ramses'e gönderdiği metinin aynidir. Ve bu metin duvarlara hakkedilmiştir . Burada Hatusil söze başlar ve muahedenin maddelerini tertip eder. İkinci Ramses burada yalnız alâkalı bir taraf gibi görünür. Muahedenin kabulü ilâhların tasvibile ve Tep duvarlarına hakkedilmiş olmasile tezahür eder.

Karşılık olarak İkinci Ramses de çivi hattile Akat lisanile kâtiplerine bu metnin benzerini yazdırır. İşte Boğazköy arşivlerinde bulunan kitabeler Mısır kıralının gönderdiği bu kitabelerdir. Burada söz alan Ramses'tir. Ve Hatusil dinleyici sıfatını alır. Muvatallonun şahsına ait bazı tafsilâtın kaldırılması gibi ufak bir tadilât bertaraf edilirse maddeler hemen aynidir. Bu metin de gümüş bir levha üzerine hakkedilerek ve Firavunun mühürile mühürlenerek Hatusil'e gönderilmiştir. Teşüp ilâhının tasvibinden sonra bu metin tuğla levhalar üzerine hakkedilmiş ve Boğazköy arşivine

---

[1] Hist. de la Nation Egyptienne c. 2 s. 141

konmuştur. Bu levhalar Boğazköy'de Vinkler tarafından bulundu. Ve Gardiner ile Langdon tarafından iki metnin mukayeseli surette bir basımı yapıldı.

"Haşmetli kıral Ramses Meriyamon'un saltanatının 21 nci sesinin Pert mevsiminin birinci ayının 21 inci günü.. O gün haşmetli kıral Per Ramses te bulunuyordu. Oraya Hatı kıralının büyük elçileri geldiler. Hatı büyük kıralı Hatusilin Ramses'ten sulh talebine dair olan gümüş tepsiyi Firavuna getirdiler. Hatusil'in Firavuna göndermiş olduğu gümüş tepsiyi elçiler Tartaşup ve Ramsesi ellerile Firavuna verdiler.

Subbiluliyuma'nın torunu ve Murşil'in oğlu Hatı büyük kıralı Hatusilin; Menpehtira'nın [1] torunu, Menmra'nın [2] oğlu Mısır'ın büyük hükümdarı Usermara Setepenra [3] için gümüş tepsi üzerine yaptırdığı muahede iyi bir sulh ve kardeşlik muahesidir ki, aramızda sulh ve kardeşliği ebedî surette tesis edecektir. Geçmiş zamanlarda ezeldenberi Mısır'ın büyük hükümdarı ve Hatı'ın büyük kıralı vaziyeti itibarile ilâhlar bunlar arasında bir harp vukuunu istemedi. Fakat Hatı büyük kıralı kardeşim Muvatallo zamanında bu kıral Mısır'ın büyük hükümdarı Ramses'le harp etti. Bir muahede sayesinde bu harbe nihayet verildi. Bundan böyle bugünden itibaren işte Hatusil, Fıravun, Sutehon'un Mısır ve Hatı memleketleri için aralarında muhasamata müsait olmıyacak surette yarattığı vaziyeti bir muahede ile daimî ve ebedî kılmaktadır.

İmdi Hatusil bugünden itibaren aramızda daimî olarak iyi bir sulh ve iyi bir kardeşlik ihdas etmek için bizzat kendisi Usermara'ya ahitte bulunmuştur. Binaenaleyh o, kardeşlikte ve benimle barıştadır; Ben de daimî olarak onunla kardeşlikte, barıştayım.

Hatı büyük kıralının oğulları ve torunları Ramses'in oğulları ve torunlarile kardeşlik ve barışta bulunacaklar ve Mısır memleketi Hatı memleketi ile bizim gibi ebedî olarak barış ve kardeşlikte bulunacaklardır. Ve onlar arasında asla düşmanlık mevcut olmıyacaktır..

Hatı büyük kıralı akın ve talan için asla Mısır memleketine girmiyecek ve Usermara dahi bu fikir ile asla Hatı mem-

[1] Birinci Ramses'in ufak ismi
[2] Birinci Seti'nin ufak ismi
[3] İkinci Ramses'in ufak ismi

leketine girmiyecektir. Subbiluliyuma devrinde mevcut olan muntazam muahdeye Mutallo zamanında mevcut muntazam muahedeye gelince onları da muhafaza ediyorum. İşte o gündenberi aramızda vukua gelen sulhu Ramses Maryamon muhafaza etmektedir. Ve bu vaziyeti muntazamaya tevfikan hareket edeceğiz.

Eğer herhangi bir düşman Mısırın büyük hükümdarı Usermara'nın memleketine gelirse ve Mısır Kıralı Hatı büyük kıralına haber gönderip ona karşı bana yardıma gel der ise Hatı büyük kıralı onunla beraber gelecek ve düşmanı öldürecektir. Şayet Hatı kıralı bizzat gelmez ise asker ve harp arabaları gönderecek ve düşmanı öldürecektir.

Bundan sonra karşılıklı yardım maddeleri gelir. 1 -: Boğazköy metninde mevcut olmıyan fakat Mısır metninde gayet bozuk ve silik olan bir madde tarafeynden birinin vefatı ve tahta veraset meselesinde müşkilât zuhûru halini nazara almış ise de hükmü anlaşılamamaktadır. 2-: İsyan etmiş olan tebaaya karşı, hükmü mutazammındır ki büyüklerden veya avam halktan herhangi biri veya bir şehir veya bir kıt'a ahalisi Mısırdan kaçıp Eti sarayına iltica ederse Eti kıralı bunları kabul etmiyecektir. 3 -: Bu gibi firarilerin iadesine dairdir. 4 -: nihayet Mısır ve Eti sarayına iltica etmiş olanlar hakkında umumî af ilân edilmektedir. Bundan sonra teminat gelir: "Hatı büyük kıralı ile Ramses tarafından gümüş tepsi üzerine yazılmış olan muahedenin bütün ahkâmına erkek, kadın Hatı memleketinin bin ilâhı ve erkek, kadın Mısır ülkesinin bin ilâhı bizimle beraber şahit olacaklardır. Bunlar arasında gökün hükümdarı olan güneş, Arinna şehrinin güneşi, gök hükümdarı Sutehu, Hatı Sutehosu, Hatı memleketinin Astartesi (daha on ilâh ismi sayıldıktan sonra) Sema kıraliçası, yeminlerin hâkimi olan ilâh, Hatı memleketinde yerin, dağların, ırmakların hâkimesi olan ilâheler, Amon, Fera, Sutehu ve Mısır memleketinin dağlarının ırmaklarının erkek, dişi ilâhları, gök, yer, büyük deniz, rüzgârlar, bulutlar şahit olacaklardır.

Muahedenin ahkâmına kim riayet etmez ise Hatı ve Mısır'ın bin ilâhı onların evini memleketini ve hademesini yıksın. Bilâkis ona riayet eden Hatı'lı veya Mısırlı olsun Hatı ve Mısır'ın bin ilâhı onun evini, memleketini ve hademesini sıhhat ve selâmette yaşatsın...

Son madde hakkedildikten sonra tepsiyi tevsik için kıralın mührü de vazedilmiştir. Tepsinin arkasında Sutehu ilâhı Hatı kıralını kucaklamış bir halde bu ilâhın mührü, diğer tarafında da Hatı kıralıçasını kucaklamış bir halde Arinna güneşinin mührü vardır.

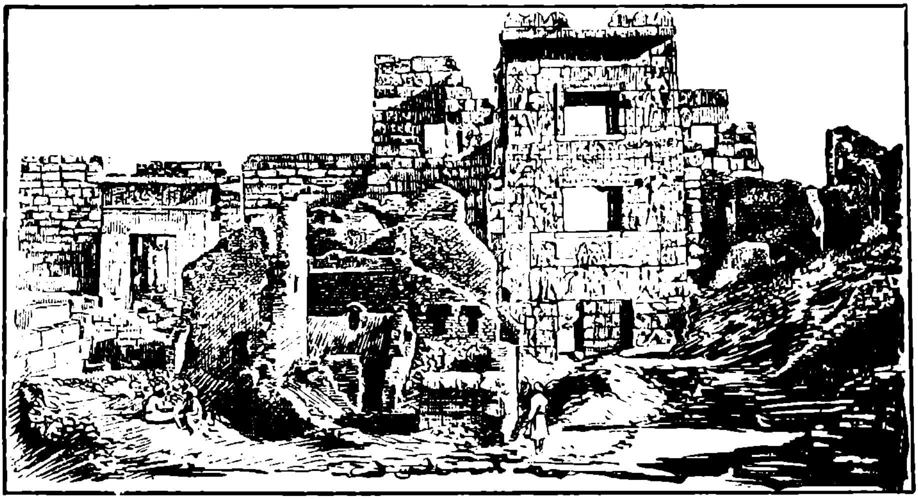
Bu muahede ile Mısır ve Eti devletleri arasında asırlardanberi devam eden mücadeleye nihayet verilmiş ve gerçekten her iki taraf bunun kıymeti takdir olunamıyacak faydalarını görmüşlerdir. Yalnız çok şayanı dikkattir ki, bu muahede de hudut meselesine asla temas edilmemiştir. Acaba iki tarafın Suriyedeki hududunu tayin eden hususî bir mukavelede bu muahede ile beraber yapılmış mı idi? Yoksa hudut meselesini o kadar müstacel ve ehemmiyetli görmemişler mi idi? Buna pek te ihtimal verilemez. Ancak muahede de Mutallo ile yapılmış olan bir muahededen ve ona da riayet edileceğinden bahsedilmesine nazaran Kadeş muharebesini müteakip yapılan sulh muahedesinde hudutlar tayin edilmiş ve bu hudutlara riayet edileceği son muahede ile tasdik edilmiş görünüyor. Her halde Kadeş harbinin Mısırlılara hiçbir fayda temin etmiyen bir harp olduğu bununla da anlaşılmaktadır. Çünkü hudut yine eskisi gibi Berut'un şimalindeki Nehrülkelp üzerinde karar kılmakta idi. Ve ikinci Ramses oraya bir hudut taşı diktirmişti.

Tarafeyn muahedeye sadakatle riayet etmişler ve temin ettiği faydaları anlamışlardır. Hatusil Babil kıralı Kadeşman Enlile muahedeyi tebliğ etmiş ve bu tebliğde "Mısır Kıralı ve ben bir ittifak muahedesi yaptık ve kardeş olduk. Bilinmelidir ki, biz kardeşiz ve müşterek düşmanlarımızın düşmanı ve müşterek dostlarımızın dostuyuz„ demiştir. Hatusil bununla muahedenin göze aldığı hedeflerden Asur sarayını haberdar etmek istediği bellidir.

Diğer taraftan Ramses dahi Hatayların komşusu olan Myra memleketi kıralına "bilinmelidir ki, kardeşim Hatı Büyük Kıralı için yaptığım yemin ilâh Teşup'un ayağı altına konmuştur. Nasıl ki, Hatı Büyük Kıralının benim için yaptığı yemin Ra'nın ayağı altına konmuştur ve Mısırın bütün büyük ilâhları şahittir. Bu yemine sadıkım ve asla inhiraf etmiyeceğim. Bu nokta hakkında yalan sözlere inanmayın; bugün Hatı Büyük Kıralı ile bulunduğum kerdeşlik ve barış şeraiti içinde ebediyen kalacağım„ diye yazmıştır.

Böylece yarım asır Ön Asyada sulh ve sükûn teessüs etmiştir.

Bu barışın ve ittifakın faydaları iki taraf sarayında o kadar takdir edilmiştir ki, siyasî iyi münasebetler ve hatır okşayışlar yalnız kırallar arasında kalmamış, iki taraf kıralıçaları arasında da ayni münasebet teessüs etmiştir. Bsğaz-

III. üncü Ramses'in Sarayı

köy arşizlerinde elde edilen mektuplara nazaran Mısır Kıralıçası Eti Büyük Kıralıçasının hatırını ve sıhhatini soruyor ve ona hediyeler gönderiyordu. Eti Büyük kıralıçası da aynile mukabele ediyor ve tarafeyn büyük muhalasatla biribirine dostluk eseri gösteriyordu.

Diğer bir mektupta Mısır Kıralıçası Nefertari Eti Kıralıçası Padok Hepaye: kız kardeşini (yani Padok Hepayı) [1] ve Kıral Hatusili ziyaret için Eti memleketine gelmek arzusunu gösteriyor ve "Kocam Ramsesle beraber sizin ve mem-

[1] Padok Hepa, Bödük Ebe = büyük ebe, demek olacaktır ki büyük ana büyük nene manasınadır. Hükümdarlar nasıl ata, aba sıfatlarını almışlar ise kıralıçalar ve hattâ ilâhlar da ana, nene gibi hürmet telkin eden unvanlar almışlardır. Görünüyor ki Padok Hepa büyük nene kıralıçanın asıl ismi değil kıralıçalık unvanıdır

leketinizin sulh ve sükûn içindeki hayırlı vaziyetinizi görmek üzere size gelmeğe pek müştakım„ diyordu. Bunların Eti memleketini ziyaret edip etmedikleri meçhul kalmaktadır.

Nihayet bu ittifakın bir kan karabetile de teyidi muvafık görüldü. Muahededen on üç sene sonra Eti Kıralının büyük kızı Mısır Kıralıçası olmak üzere Ramsesle evlendirildi.

O zamanın elde edilen vesikaları bu izdivaca fevkalâde büyük bir ehemmiyet verildiğini gostermektedir. Buna dair Ebu Simbel mabedinde bır dikili taş ve bu mabedin mahallinin dış avlusunda daha tafsilâtlı diğer bir dikili taş bulunduğu gibi başka nüshaları da Karnakta ve Elefantin'de bulunmuştur. Eti Büyük Kıralının bir kızının Mısır Firavunile evlenmesi ve bu suretle Mısıra gelmesi Mısır tarihinde asla

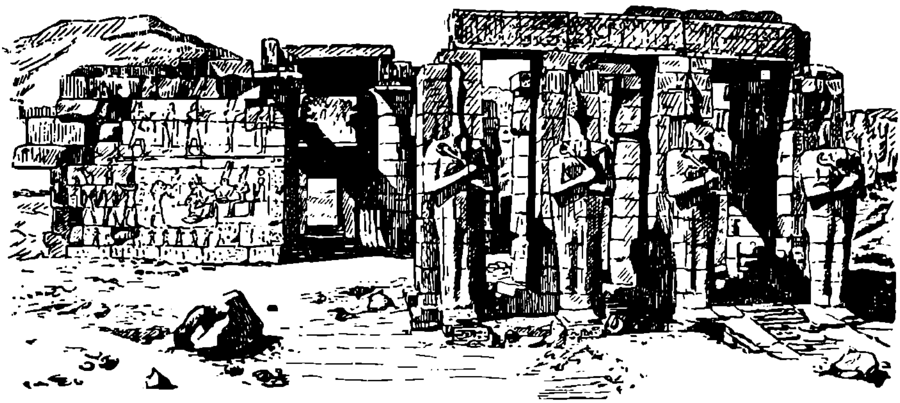

Tep Prenseslerinin tovaletleri

vukubulmamış ve bulması ihtimali asla hatıra gelmemiş bir vak'a olmak üzere kaydedilerek bütün Mısır'da düğün bayram yapılmıştır. Ve bunun hatırası o kadar derin olmuştur ki, sonraları Avam hayalâtı kıralıça ile birlikte Eti Kıralının kendisi de bizzat Mısıra gelerek Firavunu ziyaret ettiği

şeklinde hikâyeler uydurmuş ve bazı müverrihler de bu hikâyeleri sahih gibi zannetmişlerdir. Bu zannın sebebi dikili taşta Ramses; Amon ve Pltah ilâhları arasında oturmuş olduğu halde Eti Kralının kızı Matneferura'yı ve uzun bir Eti Bürkü taşıyan Eti Büyük Kralı Hatusili kabul eder vaziyette tersim edilmiş olmasıdır. Fakat son zamanlarda M. Kuentsin metinleri tamam ve daha doğru olarak tercümesi neticesinde Eti Kıralının Mısıra gelişi hikâyesinin hayal olduğu anlaşılmıştır. [1]

Hatusil büyük kızını, kıymetli ve büyük hediyelerle teçhiz ederek birçok Eti prenslerinin refakatinde muhteşem bir alay ile yola çıkarır. Ramses Kıralıçanın yola çıktı-

Ramesseumde bir sütunlu Avlu

ğını haber alır almaz, Mısır prenslerinden bir çoğu dahil olduğu halde Kıralıçayı hudut üzerinde istikbal için büyük ve muhteşem bir alay gönderir. Bunlar Mısır hududunda birleşirler. Bu prensler, kumandanlar, askerler biribirine karışarak kardeşçesine yerler içerler ve yol alırlar. Nihayet Ramses'in kendisine payitaht edindiği Per Ramses şehrine vâsıl olurlar. Ramses kıralıçayı görür ve bir ilâhe kadar güzel bulur. "Böyle birşey asla bilinmiyordu. Böyle birşey ağızdan ağıza gelme olsun asla işitilmiş değildi. Ecdadın yazılı hatıratında böyle birşey asla yazılmış değildi„. Kıral buna Mısır kıralıçası olarak resmen Matneferura unvanını verdi.

[1] Histore de la Nation Egyptienne [illegible]

Böylece aile karabetile de ittifak o derece kuvvetlendirildi ki, artık Mısırla Eti saltanat hanedanları bir hanedan haline geldi ve aralarında en ufak bir ihtilâf bile zuhûr etmedi.

Bogazköy arşivlerinin verdiği malûmata göre bu izdivaçtan bir kız çocuğu doğmuş ve Eti kıralı bir gün bu çocuğun Eti memleketine gönderilmesi ümidini izhar ile şayet buraya gelirse kendisine bir kıraliyet vereceği yolunda Ramses'e bir mektup yazmıştır. Diğer taraftan Petri tarafından Koptos'da bulunan bir dikilitaşta ikinci defa olarak bir Eti prensesinin daha zevce olarak ayni ihtişam ve merasim tahtında Ramsese gönderilmiş olduğu zikredilmektedir. Münasebet okadar samimî bir hale gelmiştir ki, hastalanmış olan bir Eti prensesini tedavi için Mısırdan sihirbazlar (o zamanın hekimleri) gönderiliyor ve hattâ Tep ilâhlarından Honsu bile büyük alaylarla Eti memleketine gönderiliyordu.

Per Ramses — Avaris'in 70 kilometre şarkında hemen de tam Asya hududunda Ramses kendisine bir şehir yaptırmıştı. Buna, Per Ramses (Ramses'in evi) diyorlardı.

Zamanın kâtipleri bu şehrin güzelliğini ve metanetini methetmekle bitiremezler. Bundan anlaşılıyorki şehir her türlü refah vasıtalarına malikti; ve halkın refahı bediî duygularını arttırıyordu. Bu kâtiplerin yazdıklarına göre gençler her gün bayram elbisesi gibi yeni libaslar giymek ve itriyat sürünmek suretile temizlik ve zarafette biribirinden geri kalmıyorlardı. Fravunun şehre girdiği gün elleri büketlerle, yeşil dallarla çiçekten taçlarla yüklü olarak kapılarının önünde dururlar Firavunun geçişini beklerler idi. O vakit ardı kesilmez bir şevk ve sürur hâkim olurdu.„

Deltanın ve Suriye ayaletinin idaresine mahsus olan daireler burada idi. Amon'raye Pitalhe ve Sutehuye büyük mabetler inşa edilmişti. Bu şehir hasseten bir zevk şehri idi. Hattâ denilebilir ki Ramses'in yazlık sarayı yazlık ikametgâhı idi. İkinci Ramses ve sonra üçüncü Ramses divanını orada kurarlardı.

İkinci Ramses Hatusilin kızını orada kabul etmiş ve Etilerle orada kardeşlik muahedesi yapmış idi. Harem dairesi orada büyük bir mevki tutuyordu. İptida kız kardeşleri Nefertarı ve İsitneferden ve sonra Eti kıralının kızı Neferuradan başka bir çok cariyeler haremi dolduruyorlardı ki uzun hayatı müddetince bunlardan 111 oğlan ve 59 kızı olmuştur.

Ramsesin ölümü — Ramses uzun bir ömürden sonra saltanatının 66 ıncı senesinde 95 yaşında ölmüştür (M. E. 1232) Ve bu uzun saltanatın hemen altmış senesini sulh ve sükûn içinde geçirmiştir. Yerine oğlu Merneptah oturmuştur. Heredot'un bunu Sizostris ismile büyük fatih şeklinde göstermesi diğer Firavunların seferi askerîleri bunun tarafından vaki olduğu zannına müstenittir. Onun saltanatının parlaklığı Etilerle yaptığı muahede neticesinde Mısıra sükûn ve huzur temin etmesi ve bu sayede memleket dahilinde şehirler, saraylar, mabetler gibi büyük asarı medeniye vücude getirmesidir.

Saltanatın sonlarına doğru kıymetli müttefikı Eti İmparatorluğunun çabuk surette inkıraz bulmakta olduğuna şahit olmuş ve felâketin Mısır için de yaklaşmakta olduğunu hissederek ölmüştür. Yerine geçen oğlu Merneptah daha tahta çıkarken ihtiyar bir adamdı.

O sıralarda Asyada yeni bir hareket, bir akın başlamış olacak ki, daha önlerde bulunan kavimlerden bir kısmı bu hareketin tazyikı altında daha ilerlere atılmak mecburiyetinde kalmışlar ve İllirya üzerinden Balkanlara ve Yunanistana doğru yürüyerek Akdeniz sahillerine gelmişlerdir.

Bu yeni gelen kavmin tazyikile o sahillerin eski ahalisi kendilerine yeni yurtlar aramak lüzumunu hissetmişler ve Akdenizin diğer muhtelif sahillerine atılmağa başlamışlardır. Bir taraftan Doriler Ahaileri Yunan sahillerinden attığı gibi diğer taraftan Trakya akvamı Çanakkale boğazından Anadoluya geçerek Mesaları, Turşaları, Dardanları yerlerinden oynatmışlardır. Ahailerden bir kısım daha evvelce Pamfhilya sevahilinde bir hükûmet tesis etmişlerdi ki, Bogazköy kitabeleri bundan bahsetmektedir. Ve birinci defa olarak Mernaptah zamanında Mısır sahillerinde bunlara müsadif olmaktayız.

Eti imparatorluğunun inkırazında bu akvam akınının amil olduğu şüphe götürmez. Ayni akvamın Mısıra da saldırdıklarını görmekteyiz.

Bunlar meyanında Libi'ler ilk defa olarak tarih sahnesine çıkmaktadır. Libi'lerin yerleşmesinden sonra Libi namını alan Bingazi ve Trabulusun eski ahalisi ötedenberi Mısır kitabelerinde Temhu, bazen Tehenu adile anılırdı; ve şüphesiz bunlar Libilerden başka bir kavim idi. Kıral Mernaptah devrinde ilk defa olarak Libilerden bahsolunmaktadır. Libi kıt'a

sını pek yeni olarak istilâ etmiş olan bu kavim Ahailerle ittifak ederek Mısırı da istilâya kalkışmışlardır.

Bu halkın Suriye ve Mısır üzerine tecavüzleri belirmeğe başladığı vakit Mısır kıralı müttefikı Etilerin yardımını istedi. Fakat Etiler artık Mısıra yardım edecek vaziyette değildiler. İttifaka riayetin faydalarını takdir ediyorlar ve bu ittifakı daima sağlam tutmağa çalışıyorlardı. Hatta Mısır kıralı bir kıtlık münasebetile Anadoluya gemilerle zahire göndermek suretile müttefikını koruyordu. Fakat Etiler nüfuz ve kudret itibarile düşmüşler ve filen yardım edecek vaziyetten çıkmışlardı.

Mısıra tecavüz bu defa garpten vaki olmuştur. Liblerle Ahailer Mısırı istilâ için ittifak etmişler ve Şardanlarla Şakaların Turşaların Liklerin bir kısmını da ittifaklarına almışlardı. Hücum noktası Deltanın garbinde Memfisin Perirt denilen tepeleri idi. Harp Mernepetahın beşinci saltanat senesinin 10 uncu ayında idi.

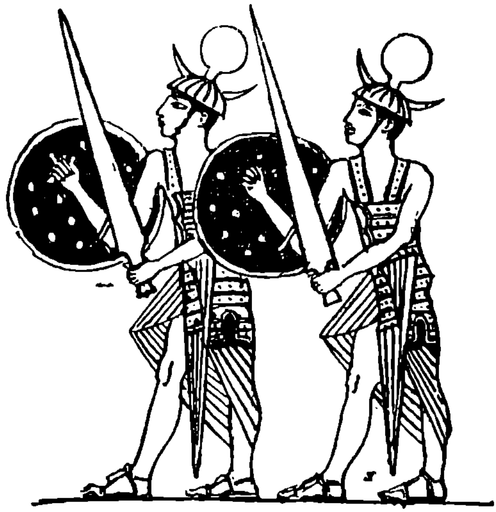
Merneptah Libi kıralı Merjejin (Didin oğlu) Ahailerle birleşerek Libi kıt'asını işgal etmiş ve Mısırı da işgal ve istilâ etmek üzere Perirt tepelerine kadar ilerlemiş olduğunu işidince "karınlarını doyurmaktan başka bir maksatları„ olmayan ve "Prenslerinin çehresi köpek çehresine benziyen„ bu adamlara karşı ilâh Pitaha müracaat eder. İlâh rüyasında ona görünür. Ve "al şu silâhı hiçbir şeyden korkma„ diyerek bir kılıç uzatır. Perirt ovasında gayet çetin ve sert bir harp oldu. Mısırlılar kat'î bir galebe ihraz ettiler. Libler 6000 ve Ahailer 2000 telefat verdiler. Kadın erkek 9000 esir bıraktılar, Ve artık Mısırlılar pek te haklı olarak bu zaferi tebcil ediyorlar ve buna ait şiirleri âbideler üzerine hakkederek hâtırasını ebedileştirmeğe çalışıyarlardı. Mısır bu deniz halkının hücumlarından şimdilik kurtulmuş idi.

İnkıraz — Hakikatte bu zafer Mısıra pahalı oturmuş idi. Bu harbi kazanmak için yapılan büyük gayret ve mesai on dokuzuncu sülâleyi gerek adam ve gerek menabi ve vesait itibarile çok düşürmüştü. Merneptah saltanatının 10 uncu senesinde vefat etti (M. E. 1222). Onu takip eden yirmi sene zarfında dört Firavun tahta geçti ise de kırallar vadisindeki mezarlarından başka pek az abidelerine tesadüf olunur Bunlardan:

Birincisi — Amenmeses isminde bir asidir ki, saltanatı gasbettiği gibi Mernepetah'ın bıraktığı abideleri de kendi namına çevirmek suretile metrukâtını bile gasbetmiştir.

İkincisi Mernefetah — Siftah adındadır ki, bu ondokuzuncu sülâleye mensup görünür. Bunun zamanında göze çarpan şahsiyet kıralıça Tavsert'dir ki kıralıçalar vadisinde güzel bir mezarı vardır.

Üçüncüsü — II. inci Seti namındadır ki, bu da meşru bir kıral olmak üzere tahmin ediliyor.

Sardanlar

Dördüncüsü — Setneht isminde bir kıraldır ki, Kıralıça Tavsertin mezarını gasbetmiştir. Bu adam üçüncü Ramses'in babasıdır ve 20 inci sülâlenin müessisi sayılır.

Yirminci Hanedana mensup olan üçüncü Ramses, Harris Papirüsünde M. E. on üçüncü asrın sonundaki Mısır'ın halini son derece acı bir surette tasvir eder:

"Mısır memleketi metruk bir halde idi. Herkes orada hakkından mahrum idi ve birçok seneler bir reis yoktu. Mısır o vakitler büyüklerin ve şehir valilerinin elinde idi. Büyük küçük herkes biribirini öldürüyordu. Sonra bir zaman geldi ki, fitret devri (kıralsız) oldu. O vakit Harulu (Suriyeli) Yarsu namında biri adeta kırallık vazifesini görüyordu. Bütün memleketi kendi emri altında tutuyor ve taraftarlarile birleşerek diğerlerin emvalini yağma ediyordu. İlâhların vaziyeti de insanların vaziyetinde idi. Mabutlara artık nezirler takdim edilmiyordu„.

"O vakit İlâhlar memleketi yatıştırmağa ve meşru bir intizama koymağa karar verdiler. Ve bütün memleket için reis olarak kendi cisimlerinden çıkan bir evlâdı kıral Setneht'i intihap ettiler. Hiddetlendiği vakit, İlâh Hahı ve Sete

benziyen bu kıral bütün memlekette nizamı iade etti. Mısırdaki asileri vurdu. Mısır'ın büyük tahtını ariğladi ve iki arzın Efendisi ve sahibi olarak Aton'un tahtına oturdu. Mabetlerin emvalini teyit ve kaide veçhile dokuz ilâhın hizmetine tahsis eyledi„. [1]

Üçüncü Ramses'in bu ifadatını ne teyit ne de tekzip eden hiçbir vesika mevcut olmamakla beraber Mernefetah'dan sonra gelen hükümdarlardan hiçbir abide kalmamış olma Mısır'ın o zaman hakikaten bir şuriş içinde bulunduğu anlatmaktadır. Firavunların bu hanedan devrinde aylıklı ker kullanmağa başlamış olmaları ve Suriye tebaaların da memur vesaire istihdam etmeleri bu kargaşalık aras Yarsu isminde bir Suriyelinin de sivrilerek Mısır'da hü darlık rolünü yapmış olduğunu ihsas etmektedir.

Beni İsrailin de bu kargaşılıklar arasında Mısır'ı miş olduğu zannedilmektedir.

[1] Hist. de la Nation Egyptienne. C. 2 S.

III

YİRMİNCİ SÜLÂLE

Ramses III — 1200 tarihlerine doğru Setneht adını taşıyan bir adam kâhinlerle birleşerek onların yardımile Suriyeli Yarsu'yu bertaraf etmiş ve kıraliyeti ele alarak 20 inci Hanedanı tesis eylemiştir. Kısa bir müddet hükûmet etmiş ve ehemmiyetlice bir eser bırakmamıştır. Mezarı bile kendisinin değil, yukarda söylendiği veçhile Kıralıça Tavsert'in dir. Bunun hakkında ne biliniyorsa 3 üncü Ramses'in yukarda zikredilen kitabesindedir. Buna mukabil daha babasının hayatında kırallığa iştirak etmiş olan 3 üncü Ramses 32 sene saltanat sürmüş ve mühim abideler bırakmıştır (M. E. 1200-1168). Tep'in garp sahilinde Medinet Habu nam mevkide yaptırdığı kendi cenaze mabedi en iyi muhafaza edilmiş ve san'atli kabartmalar ve tarihî metinlerle müzeyyen bir mabettir. Onun zamanından en uzun bir papirüs kalmıştır ki, 45 metre uzunluğunda ve 117 satırdan ibarettir. Oğlu 4 üncü Ramses tarafından babasının 32 sene zarfında mabetlere yaptığı hediyelerin bir defteridir ki, onun faziletini izhar için bu defteri yaparak mezarına koymuştur. Bu papirüs saltanatının tarihî bir hülâsasını yaparak o zamandaki anarşinin kısa bir levhasını göstermekte ve üçüncü Ramses'in yaptığı ıslahatı hikâye etmektedir. [1]

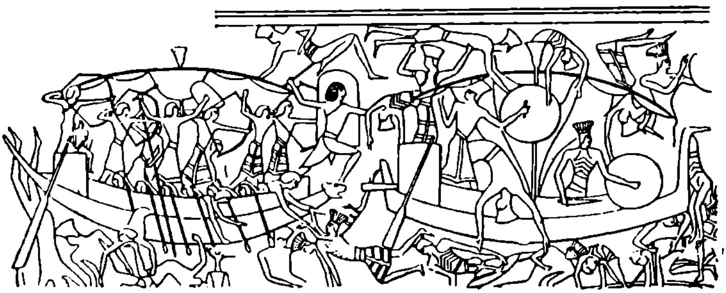
Ramses bu papirüste kendi eserini kendi hikâye eder gibi görünmektedir. "Mısır'da saray memurları dahil olduğu halde büyüklerden, reislerden birtakım sınıflar ihdas ve yüz binlerce piyade, harp arabası ve sayılmıyacak kadar Şardanlardan Herehlerden (Gırek) aylıklı asker ve köylülerden on binlerce yardımcı asker tertip ettim„ görünüyor ki, müşkilât bu aylıklı asker ile yerli asker arasındaki rekabetten veya askerin intizamına dikkat edilmemesinden neşet etmiştir. Halbuki Mısır kendini müdafaa için muntazam bir asker kuvvetine

[1] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible]

muhtaç idi. Ve Ramses her şeyden evvel bunu yapmış ve hayırlı neticesini de elde etmiştir.

Üçüncü Ramses saltanatının 5 inci yılında Mısırlıların Temhu dedikleri Libi kıt'ası Mernefetah ile evvelce harp eden Merjej, Dit vesair üç reisin idaresi altındaki Maşavşa kabileleri tarafından zaptedilmiş ve bu kabileler Mısır üzerine yürüyerek Deltanın garp kısmını Memfise kadar işgal eylemişlerdir. Tam bu sırada Palestiyu denilen deniz halkı dahi Kanan ilini tazyıka başlamış ve şimdiki Filistin kıt'asını işgal ederek isimlerini o kıt'aya vermişlerdir. Bunlar Zakallar ile müttefik bulunuyorlardı.

Maşavşa'ların Garbî Deltayı işgalleri sırasında bu Filistin ve Zakallar da harp gemileri ve asker göndermek suretile Maşavşaya yardım ediyorlardı. Üçüncü Ramses ıslah

Mısırlılarla Filistin arasında deniz muharebesi

ve tensik etmiş olduğu askerini toplayarak Maşavsalar üzerine yürümüş ve aralarında en çetin muharebelerden biri vukubulmuştur. Mısırlılar bu harpte yine kat'î zafer kazanmışlardır. Bu muharebede Ramsesin beyanına nazaran Maşavşalar 12535 telefat ve pek çok miktarda esir vermişlerdir. [1].

Üçüncü Ramses bütün gayretlerine ve zaferlerine rağmen Mısırın şark ve garbinde bu müstevli akvamın yerleşmelerine mâni olamamıştır Kananilinde Filistinler ve Finike sahilinde Dor limanında Zakallar ve Kananın iç plâtosunda ve Galilede Leviel, Jozefel, Yakıubel gibi Beni-İsrail kabileleri yerleşmişler ve bunları oralardan söküp atmak kabil olamamıştır.

[1] Hist. ancienne 584.

Nihayet Libi cihetinden tekrar gelen Maşavşalarla yeni bir harp yapmağa mecbur olan Ramses bunlara pek kanlı telefat verdirerek mağlûp ettiğini kitabelerinde iddia etmesine rağmen Memfisten Karabanaya kadar olan sahayı Mısırın hükümdarlığı altında bunlara terketmeğe ve bunların Mısırda yerleşmelerine göz yummağa mecbur olmuştur. Binaenaleyh bu muhacereti akvamın sademesinden Etiler kurtulamadığı gibi Mısırlılar dahi kurtulamamışlar ve dört asırdanberi devam eden uzun ve kanlı muharebelerle elde ettikleri Suriye, Filistin malikânelerini ebediyen kaybettikleri gibi asıl Mısırı dahi Deltanın garbinde mühim bir kısım araziyi Maşavşalara ve Şardanlara terketmek suretile ancak kurtarabilmişlerdir.

Bundan sonra artık nisbî bir huzur ve sükûn başlamıştır.

İnkıraz — Yirminci hanedan uzun müddet devam edememiştir. Bir asır zarfında sür'atle gelip geçen on kadar kıraldan sonra saltanatları sönüp gitmiştir.

Daha Üçüncü Ramsesin hayatında Ramsesin kadınlarından birinin Pantaur ismindeki kendi oğlunu tahta geçirmek gayretile bir suikast tertibine kalkıştığı ve saray erkânından mabeyinci ve Saray kumandanı ve Kıral Sakisi (Şerbetçi başı) gibi büyük memurlardan ve sarayın nüfuzlu kadınlarından bir kısmının bu suikasta iştirak etmiş olduğu görülmüştür. [1]. Vakıâ bu suikast keşfolunarak şebekenin içinde bulunanlar şiddetle cezalandırılmışlar ise de bu hal sarayın ve saray kadınlarının intrika ve ihtiraslarının nerelere kadar varmış olduğunu göstermek itibarile ehemmiyetli olduğu gibi hakikî bir ilâh nazarile bakılmakta olan Firavunlara karşı artık eski itikatların tamamile sarsılmış ve eski hürmet ve ubudiyetten eser kalmamış olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Mısırın dahilî idaresi noktasından bu suikast davasında teşkil edilen mahkeme heyetinin tarzı tertibi çok dikkate şayan görülmek lâzım gelir. Çünkü bu mahkeme kırallığın büyük memurlarile yedi sakiden (şerbetçi) terkip olunmuştur ki, bunlar meyanında bir Libyalı, bir Likyalı, bir Suriyeli ve bir de diğer Asyalı bulunmaktadır. Bu hal Firavunların kendi yerli tebaasına artık itimatları kalmadığını

[1] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible]

ve tıpkı osmanlı padişahları gibi ecnebi anasıra istinat etmek, onların sadakatine ümit bağlamak vaziyetinde kaldıklarını göstermektedir.

Daha garibi şudur ki işte müttehim olan saray kadınlarından bazıları hâkimlerden, bazısını dairelerine kabul etmek yolunu bularak mahkûmiyetten kurtulabilmişler ise de bu da gizli kalmamış ve hâkimlerin burunları ve kulakları kesilerek sürgün cezasına uğramalarına sebep olmuştur.

Ahlâkın bu acı şekli alması ve ihtirasın babaya suikast derecesine varması yirminci hanedanı tamamen zayıf bir hale getirmiştir.

Üçüncü Ramses'ten on birinci Ramses'in saltanatının sonuna kadar geçen seksen üç senelik (M. E. 1168-1085) müddet zarfında kısa fasılalarla sekiz hükümdar biribirini takip etmiş ve hiçbirisi dikkate şayan bir eser bırakmamıştır.

Ahlâkın sukutu ve hükûmetin gevşekliği o dereceye varmış idi ki, Tep civarında Kıral Vadisi denilen ve Firavunların mezarlarını muhtevi olan mahalde kıral mezarlarını soymak için hırsız kumpanyaları teşekkül ediyor ve kıraliyet zabıtası bu mezarları muhafaza etmekten âciz kalıyordu. Halbuki Firavun mezarlarına böyle bir tecavüz yapılamamak için bu mezarlar gayet yalçın bir kayalık içinde oyulmuş ve en ufak bir ihtimam oraya yanaşılmasını imkânsız kılacak bir şekilde yapılmış idi. Şu hale nazaran Kırallık Zabıtası bu hırsız kumpanyalarile birleşmiş bulunuyor lardı.

Avam halk dört yüz senedenberi devam eden harplerle yorulmuş, bıkmış, savaş arzularını tamamen kaybetmiş idi. Yüksek sınıf ise elde ettikleri servet ve sâman içinde vakitlerini hoş geçirmek istiyor ve askerî harekâtın güçlüklerinden kaçınıyordu. Hal o dereceye gelmiş idi ki, askerlikle açıktan açığa alay ediliyordu. Mısırın muhafazası Nubiden, Libiden, Şardanlardan ve saireden aylıkla tutulmuş yabancı askerler elinde kalmış idi. Bunlar da nerede menfaat görürler ise oraya temayül ederlerdi.

Saltanatın bu gevşekliğine ve zâfına mukabil ruhbanın nüfuzu gittikçe artıyor ve mevkileri son derece yükseliyordu.

ON SEKİZİNCİ SÜLÂLE KIRALLARI

(1580 - 1320)

Ahmès I	1580-1558	Aménophis II Thoutmès IV	1450-1405
Aménophis I Thoutmès I	1557-1508	Aménophis III	1405-1370
Thoutmès II Thoutmès III	1508-1483	Aménophis IV	1370-1352
Thoutmès III	1483-1450	Smenkhkarâ Toutânkhamon Ay Horemheb	1352-1320

ON DOKUZUNCU SÜLÂLE KIRALLARI
(1320 - 1200)

Ramsès I	(1320-1318)	Mernephtah I	1232-1222
Sethi I	(1318-1298)	Amenmeses Mernephtah II Siphtah Sethi Ramsès Siphtah Suriyeli Iarsou	(1232-1200) Hükûmet müddetleri kısa ve müphem
Ramsès II	(1298 1232)		

YİRMİNCİ SÜLÂLE KIRALLARI
(1200 - 1085)

Setnekht	1200	Takriben
Ramsès III	(1200-1168)	
4 ncü Ramsèsle	(1168-1085)	Takribi

IV

TEP (THEBE) MEDENİYETİ

18, 19 ve 20 inci hanedanların payitahtı cenubî Mısırdaki Tep şehri idi. Burası daha ilk saltanat devirlerinden beri Nil vadisinde işgal ettiği arazinin vüs'ati ve toprağının bereketi noktai nazarından mühim bir saha olduğu gibi, din noktai nazarından da bir içtima merkezi idi. Şimalî Mısırdaki Heliopolis şehri nasıl İonu namile yadolunuyorsa buraya da İyonu şema (cenup İonusu) deniyordu. Demek ki burası iptidaen İyolar tarafından tesis edilmiş bir şehirdi. Buraya (uaste = üst) dahi deniliyordu ki yükseklik manasına olan bu kelime şehrin Libi dağlarının bir eteğinde yüksekçe bir mevki üzerine bina edilmiş olmasından neş'et etse gerektir. Sonraları Mısırca Tapit [1] ve Yunanca Tep (Thebe) ismini alan bu şehrin yine yüsek bir mevki (Tepe) fikrini ifade etmesi de belki bundandır.

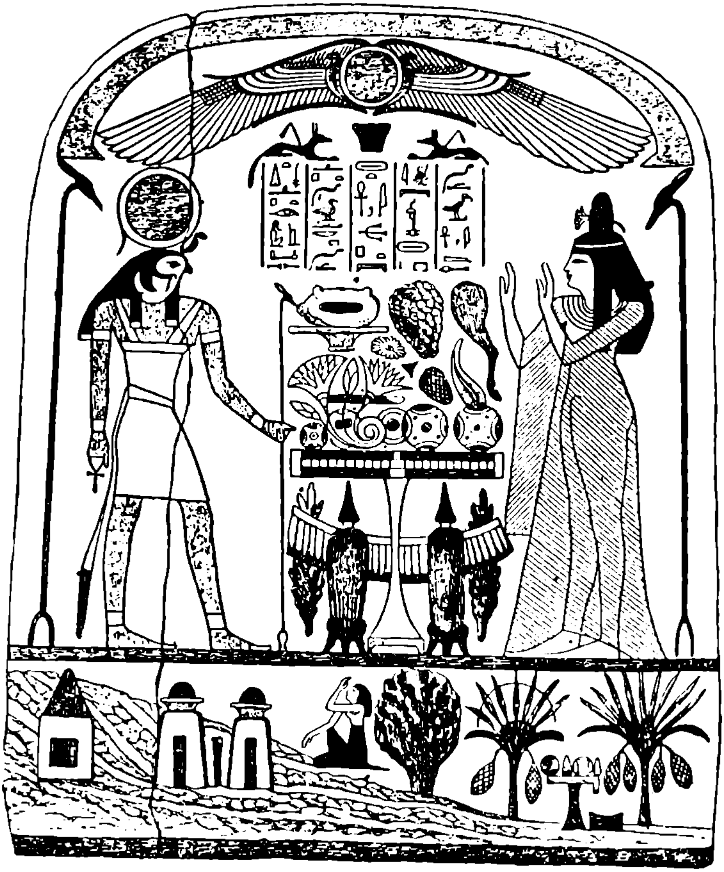
Tutankamon

Burada güneş kültü (Mentu) namındaki bir ilâhın kültü ile karışıktı; bu ilâh Koptus'taki (Min) ilâhının yani İthiphallique ilâhın aynı idi ve bundan Hermonthis namı son zamana kadar devam etmiştir [2]. Hermonthis lâfzı da ilâhın ithiphallique sıfatını izhar eden bir vasıftır ki Yunanîlerin Hermisini yadettirir (bunun manası için "Yunandan evvelki Türk medeniyeti„ ne bakınız).

[1] Maspero Hist. Ancienne de l'Orient. 26

[2] Hist. dela Nation Egyptienne. C. 2 S. 209

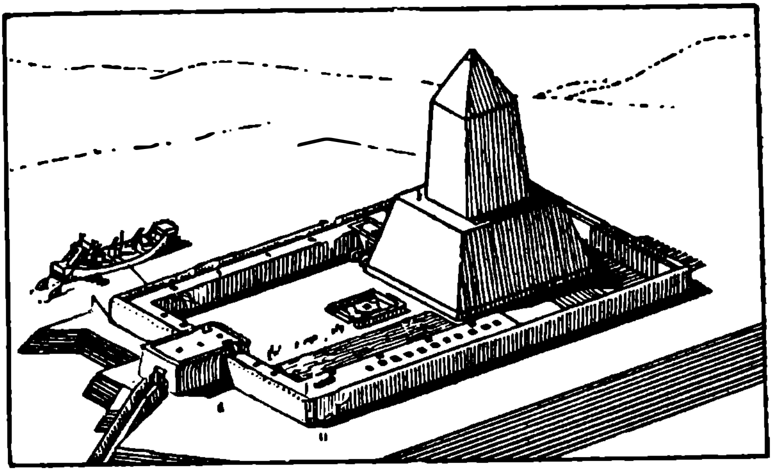
Mentu lâfzı sonraları mahallî şivelerden birinin tefevvuku neticesi olmalıdır ki (Amon) şekline tahavvül etmiş, fakat ilâhın ithiphallique vasfı baki kalmıştır. Şu halde Min, Mentu, Amon aynı kelimenin muhtelif tarzıdır ki Türkçe mebde' ve menşe' manasına olan (Mun) kelimesinden başka bir şey

Theb mezarlığının görünüşü (cenaze dikili taşı)

değildir. Daha sonra güneşle yani (Râ) ilâhile ihtilât eden ve (Amon - Râ) ismini alan bu ilâhın Nilin sağ sahilinde iki mihrabı vardı ki, birisi bugün Karnak ve diğeri Luksor denilen yerlerde idi. Burayı ziyaret için umumî rağbetin çoğalması Üst veya Tepenin gittikçe ehemmiyetini arttırmış ve nüfusunu çoğaltmıştı

Şu kadar ki Tep XVII inci sülâle zamanına kadar hiçbir siyasî ehemmiyet almamıştır. Hiksosların istilâsı üzerine şimalî Mısır doğrudan doğruya Hiksosların elinde kaldığından, bunların nüfuzundan kurtulmak isteyenler cenubî Mısıra çekilmişler ve Tep nomarklarının etrafına toplanmışlardır. Bir müddet Hiksoslarla hoş geçinmek mecburiyetini duyan bu prensler yukarıda da söylendiği gibi Hiksoslar aleyhine kıyam ederek bunları Mısır'dan tarda uğraşmışlar ve nihayet mu-

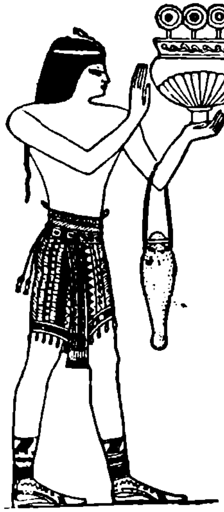
Güneş mabedi

vaffak olmuşlardır. İşte Tep şehri bu suretle Mısır'ın siyasî merkezi olmuş ve müteakip saltanat hanedanları devrinde yalnız Mısır'ın değil, bütün dünyanın payıtahtlığı mevkiini almıştır. Bu hanedanlar zamanında şehir o kadar büyümüş ve genişlemiştir ki Libye dağları eteğinden Arabistan dağları eteğine kadar Nilin iki sahilini de işgal etmiş ve o zaman için dünyanın en büyük ve en şöhretli bir şehri olmuştur. O zaman mutlak şehir denildiği vakit yalnız Tep şehri anlaşılırdı. Homère bile neşidelerinde yüz kapılı şehir diye bundan bahsetmektedir.

Tep imparatorları tarafından Suriye ve Kanan'ın istilâsı buraların bütün servet membalarını Mısır'a akıtmış olduğu gibi Nubinin istilâsi de Nubi altın madenlerinin işletilmesini ve binaenaleyh Mısır'ın bir altın hazinesi halini almasını mu-

cip olmuş ve bütün bu ganimetler ve servetler Tep şehrinin haşmet ve azametini tesiste kullanmış idi.

Bugün bu muazzam şehir yığın yığın enkaz halindedir. İptida Asurlar sora da Ptolémée tarafından kısmen tahrip [1]

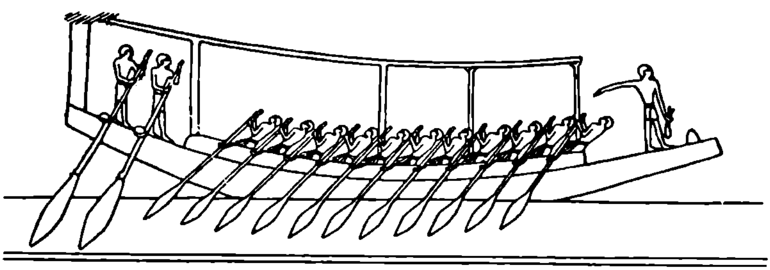

Giridin vergisi

Kanaan vergisi

edilen ve bir zelzele ile tamamen harap olan bu şehrin üzerinde bugün Medinet - Habou, Karnak, Lüksor köyleri

Irmak gemisi

vardır. Fakat bu harabeler her sene binlerle ziyaretçiyi kendisine çekmekte ve muhteşem bir medeniyetin bekayasını seyredenleri hayran bırakmaktadır.

[1] Ptoléme latir kardeşile vaki olan nizaında Teb şehri kardeşi tarafını iltizam ettiğinden dolayı şehri üç sene muhasara etmiş ve nihayet mühim bir kısmını tahrip eylemiş idi

Yıkık mabetlerinin duvarları ve sütunları üzerindeki yazılar Tep İmparatorlarının şanlı tarihini bize nakletmekte olduğu gibi bu duvarlarda ve sütunlardaki kabartma resimler o asırlardaki Tep hayatının bütün safhalarını bize göstermektedir. Bu resimlerden ve tasvirlerden anlaşıldığına göre Tep şehri ilâhların mabetleri, şatoları, Firavunların sarayları, vezirlerin konakları, devlet işlerini görmeğe mahsus daireler, binlerce kâtipleri işgal eden evrak hazineleri ve kayıt büroları, saray erkânının ve rahiplerin konakları evleri ve daimî askerlerin kışlaları ve devlet endüstrisini teşkil eden

Birinci Seti ay ilâhesini takdim ediyor.

atelyeler, malzeme depoları, aynen verilen vergileri hıfz için mağazalar ve anbarlar velhasıl bin türlü işlere mahsus binalar vesaire ile dopdolu idi. Şehrin etrafı zenginlerin süslü bahçeleri ile müzeyyen yazlık köşkler ile çevrilmiş bulunuyordu.

Şehir fevkalâde kalabalık bir manzara arzederdi. Aynı kalabalık Nil üzerinde de vardı. Sandallar, kayıklar yelkenler

ırmağın rıhtımlarını istilâ ediyordu. Bunlardan kimi eşya getirir, kimi hububat ve hayvanat boşaltır; Büyük nakliye gemileri inşa edilmekte olan binalara ve mabetlere mahsus büyük yekpare taşları, obeliskleri ve hazırlanmış sütunları getirirlerdi. Böylece binlerce kayık Nil üzerinde aşağı yukarı seyrüsefer ederlerdi. Velhasıl şehir tarif ve tasvir olunmaz bir hayat ve hareketin merkezi idi.

Suriye vergisi

MABETLER

Tep İmparatorlarının büyük eserleri mabetlerle mezarlardır. Hakikatte Tep şehri hemen de üç kısımdan terekküp ediyordu: İlâhlar şehri, sağlar şehri, ölüler şehri. İlâhlar şehri olan Karnak ve Lüksorda ucubucağı bulunmaz bir mabetler silsilesi vücuda getirilmiştir. Bu mabetlerin azamet ve haşmeti önünde insana durgunluk gelmemek kabil değildir. Eski Mısırlılar hakikaten beşer kudretinin üstüne çıkacak işler yapmağa azmetmiş görünürler. Nasıl Memfis sülâlelerinin hükümran olduğu devirlerde Firavunlara ebedî bir hayat temin etmek için uğraşarak bu ebedî hayatın ebedî sarayları demek olan heybetli ehramlar vücude getirmişler ise Tep sülâleleri devrinde de ilâhları ve mabutları için o nisbette büyük ve heybetli mabetler inşa etmişlerdir. Mısırın servet ve kudret membaları,

istilâ edilen ölkelerden getirilen ganimetler ve alınan senelik vergiler, işletilmekte olan altın vesair kıymetli madenler, o devirde beşer zekâsının ihata edebildiği bütün san'atler, ilimler bu mabetlerin inşa ve tezyininde istimal edilmiştir. Mabetler muazzam sütunlu salonlarla, 40 metre yüksekliğinde, ehramı andıran pilonlarla, İstanbulda Sultanahmet meydanında eşini gördüğümüz dikili taşlarla (obelisque) insanı hayrete düşürecek bir azamette idi.

Karnak'ı ilk defa gören Şampolyon bu harabelerdeki mebaninin azamet ve ulviyeti önünde mebhut kalarak yazdığı bir mektupta der ki "ne şimdiki ne eski milletlerden

Karnakde Amon mabedi

hiçbirisi mimarlık sanatini eski Mısırlılar derecesinde bu kadar ulvî, bu kadar geniş ve bu kadar muazzam bir mikyasta kavrayamamışlardır. Zannolunur ki bu adamlar kendilerini yüz kadem boyunda insanlar addediyorlardı. Avrupada bizim galerilerimiz hududundan daha çok yükseklere tırmanan muhayyele bu hipostil salonunun (revaklar salonu diye biliriz.) 140 sütunu önünde durur ve düşer.„

Bütün Tep sülâleleri devrinde Fıravunların kudreti ve Mısırın serveti bu şehrin imar ve tezyinine sarfolunmuş idi.

İhunaton'un Amon mezhebinden itizalini takip eden müddet zarfında Karnak ve Lüksor mabetlerinin tevsi ve

tezyininde bir tevakkuf arız olmuş ise de Horemheb'in Firavunluk tahtını işgal etmesile Karnak ve Lüksor inşaatı tekrar başlamış ve bu defa daha büyük mikyasta ve daha haşmetli bir inşaat devresi açılmıştır.

İhunaton devrinde Tepte tevakkuf eden mabet inşaatı Aton'un payıtahtı olan İhutaton'e intikal etmişti. Burada yapılan muazzam mabet Karnak ve Lüksor mabetlerinden hiç te geri kalmamıştı. Amon mezhebine ricati ve Horemhebin cülûsunu müteakıp İhutatonundaki Aton mabedi ve saraylar tahrip olunarak bütün kıymetli enkazı Tebe nakledilmiş ve Karnak Lüksor mabetlerinin tevsiinde kullanılmıştır. Horemhep itizal dev-

Luksorda Amon mabedi

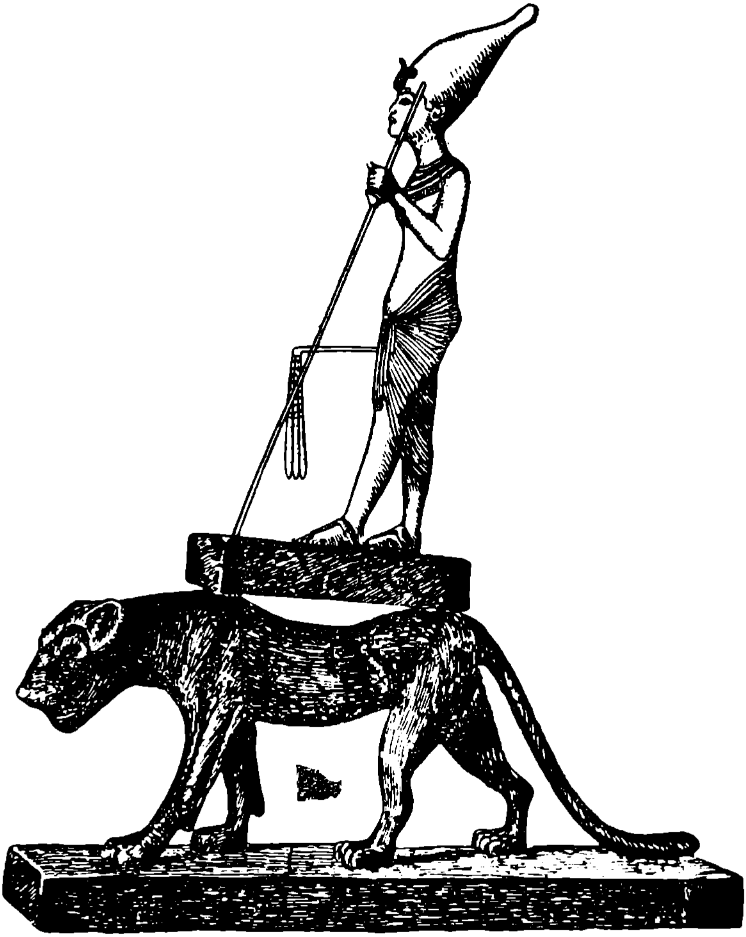
rinde bu mabetlerde yapılan tahribatı tamir ettiği gibi her nerede İhunaton veya Tutankamon ismi mevcut ise onu bozdurarak yerine kendi ismini hâkkettirmiştir.

Bu mabetlerdeki inşaat arasında en muhteşemi Karnaktaki Hipostil yani sütunlu revaklar salonudur. Burası birinci Ramses tarafından başlanmış ve ikmal için yüz seneden ziyade zaman sarfedilmiştir. 5356 metre murabbaı sahayı kaplayan ve mabedin şimal cephesini teşkil eden bu revaklar salonu 134 sütun üzerine yapılmıştır. Bu sütunların on iki tanesi ki revakların bel kemiğini teşkil etmektedirler. Bunlar 21 metre yüksekliktedir

Deir-el-Bahride kıraliça Hatşepsu'dun mabedi

Bunlardan her biri 500 ton ağırlığındadır. Sütun başlığı 54 ton ve başlık üzerine konmuş tavan mermer blokları 65 şer ton ağırlığında idiler. Cenahlardaki 122 sütundan her biri ise 13 metre yüksekliğinde ve 175 ton ağırlığında idiler [1].

Tutankamon (Fıravunun barbarlara tahakkümünün remzi)

İnsan buraya girdiği vakit kendisini muazzam sütunlar ormanında bulunduğu hayaline düşer. Bu kadar ağır ve büyük sütunlar nasıl kesilmiş, nasıl yontulmuş, işlenmiş, cilâlanmış ve nasıl nakledilerek yerine konabilmiştir. Her

[1] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible]

biri elli dört ton ağırlığında olan bu başlıklar nasıl sütunlar üzerine yerleştirilmiş ve 65 şer tonluk mermer lâvhalar nasıl bu başlıklar üzerine konabilmiştir?!

Bu salonun duvarlarının dahilî ve haricî cephesi üzerine 75 metre uzunluğunda ve en ince bir üslûp ile işlenmiş kabartmalar Asya ve Libya seferlerini hikâye ettiği gibi diğer bütün tezyinat ve işlemeler Mısırın bütün dinî ve içtimaî hayatını tasvir etmektedirler.

Hemen her Firavunun bu derecede muazzam değilse bile buna yakın eserleri vardır, bazıları da seleflerinin binalarına kendi ismini hâkkettirmişlerdir. Hele Kıralıça Hatşepsut'un yaptırdığı birçok muazzam binaların üzerine zaman zaman babası 1 inci Thotmeş ve sonra kocası üçüncü Thotmeş kendi isimlerini hâkkettirmişlerdir.

Nubi vergisi

Mabetlerin dahilî taksimatı mabetlerin azameti nisbetinde değişikliğe uğramakla beraber esas olarak üç kısmı ihtiva ediyordu. Evvelâ büyük bir avluya girilirdi ki bugün bizim camilerimizin avlusunu andırabilir. Burası herkes için açıktı ve halk bu avlunun duvarlarındaki kabartmaları ve resimleri ve dinî tasvirleri istediği gibi seyreder ve ibadetini yapardı. Bundan sonra sütunlu salona yani revaklar altına girilirdi, burası umuma açık değildi. Daha müstesna zevata ve din adamlarına mahsustu, ondan sonra asıl mabede girilirdi. Burada penceresiz iki oda vardı ki ilâhın hususî dairesi tabiri aherle harem dairesi idi. Çünkü oğlu olan Firavun ve karısı olan Kıralıça ile ilâh muayyen zamanlarda

geceyi burada geçirirdi. Bunun arkasında kavis gibi dönen bir yol ufak ibadet mahallerine ve mukaddes ibadethanelere götürür idi. Meselâ: Esrarlı Mukaddes Mahal veya Gizli Meydan bu kabilden idi.

Yanyana iki mukaddes mahal daha vardı ki birinde ilâhın bineceği kayık bulunur. diğerinde ilâhın en mukaddes simasını gösteren küçük bir heykeli muhafaza edilirdi. Buraya mukaddesler mukaddesi denilirdi. [1].

En çok şaşılacak nokta bu kadar büyük inşaatın Mısır ve Nubenin her tarafında adeta seri halinde yapılmış olmasıdır. Her yerde Asya esirleri ailelerile iş kamplarında toplanarak kimi tuğla yapmak, kimi ocaklardan taş kesmek ve çıkarmakla uğraştırılıyordu.

Abidos, Hereklepolis, Memfis, Heliyopolis şehirleri Tep kıralları tarafından inşa edilen muazzam mebani ile dopdolu idi. Bunlardan bugün eser kalmamış ise de Tanis de (Per Ramses) Amon, Sutehu, Anat (Kananilerin ilâhesidir ki Ramses de kendisini onun oğlu addediyordu) namına yapılmış olan mabetlerin muazzam ankazı yığın yığın durmaktadır.

Diğer taraftan birinci çağlayana (şelâle) doğru çıkıldıkça Elefantinden vadii Halfaya kadar Nil sahili Tep kıralları tarafından Amona ve mahallî ilâh olan Dodon namına o kadar mabetler yapılmıştır ki aşağı Nubi adeta ilâhlar vadisine benzer Bugün bile üçüncü Thotmes'in, birinci Setinin, ikinci Ramses'in seferleri beytülvâlâ, Kuban, Sebuva, Amada, kasabalarında ve bilhassa Ebussemiyenin şayanı hayret büyük mabet ve merkatlerinden okunur.

İkinci çaglayandan üçüncüye kadar sahada şehirler biribirinden uzak ise de orada da ezcümle Semne, Kümeh, Sülep, Tombüs, Napatada üçüncü Thotmes'in, üçüncü Amenofis'in ikinci Ramses'in hem ilâhlar hem de kendi şan ve şerefleri namına yapılmış muhteşem abideleri mahfuzdur. Mısırda, Nubide bu kadar geniş ve bu kadar muhteşem mabetlerin bolluğuna bakılınca bir milletin kuvvet ve imkânları buna yetişmez gibi görünür. Böyle bir şeye muvaffak olmak için bunun milletin işitilmemiş bir refaha görülmemiş bir azme altın, gümüş ve mücevherlerle dolu hazinelere sahip olması lâzımdır Hattâ - buda kâfi değildir: Tükenmez taş ocakları, hesapsız

[1] Hist. de la Nation Egyptienne [illegible]

el emekleri ve her yere yetişebilecek kadar çok heykeltraşlar, ressamlar, mimarlar tezyinatçılar ve nihayet bunları intizam altında tutacak ve hiç bir şeye sekte vermiyerek işletecek uyanık bir nezaret bir idare sistemi icap eder.

Ölüler şehri - Kırallar vadisi: Tepin garbinde üç dört kilometrelik münbit arazi geçildikten sonra 400 metre kadar yükseklikte sivri tepeli Libya kayalıklarına varılır. Bu kayalıklarda merdiven şeklinde dizilmiş kat kat teraslar vardır. Bu teraslar birer "necropole„ merkezidirler. Eskiden dağlardan inen kumlu sel yataklarından buralara girilir. Bu teraslar ölüler şehrini teşkil ederler. Burası Deir - el - Bahari dir. Kırallar vadisine gelince burası Deir - el - Bahari'ye hâkim olan sivri tepelerin arkasında gizlenmiş bir mahaldir. Bu yer yaylanın tabiî bir basıntısı olup Nil deresile ilişiği olmıyan bu vadi kırmızı bir kaya kenarile çevlilmiştir.

İşte burada 18, 19 ve 20 inci Tep hanedanları kendi mumyalarının merkatlerini (Hypogee) kazdırmışlardır. Burası gayet sarp olup ölülerin ağır tabutlarile onların kırılabilecek nazik eşyasını taşımak için araba çıkmasına müsait olmadığından kayaları kırmak suretile bir araba yolu açtırıldı. İşte buraya da Kırallar Vadisi denir.

18, 19 ve 20 inci hanedan kıralları ve bunların karıları; oğulları ve kızlarından bir çoğu burada gömüldüler. Yeni saraylarında emin bir hayat geçirmek için hazırlanan bu mezarlarda Tep Firavunları rahat uyuyamazlardı, mezarlığın amelesi, muhafız ve rahiplerin iştirakile her Firavunla beraber gömülen servetleri yağma ederlerdi. Onuncu asrın ortalarında büyük Amon rahipleri mezarlardan Firavunların mumyalarını çıkarttırdılar. Bunları Libya kayasının eteğinde Deir - el - Bahari'nin gayet yakininde hazırladıkları bir kuyuya gömdüler. Bu kuyu okadar gizli tutulduki 1881 e kadar burası kimse tarafından bilinmiyordu.

Böylece boş kalan kıral mezarları harabeye yüztutmuş, birçoklarının medhalleri kayaların yıkılması ile kapanmıştı. Fakat bir kısmı da içine girilebilir bir halde bulunuyor ve meraklılar tarafından gezilebiliyordı.

Milâttan evvel 60 senesinde burayı ziyaret eden Diodor, Ptolémée Lagid zamanında rahiplerin orada 47 hypogé olduğunu söylediklerini ve kendisi bunlardan yalnız 17 tanesini gördüğünü ve birçokları harap olduğunu hikâye eder. Mi-

lâttan 25 sene evvel Tebi ziyaret eden Strabon "inşaat noktasından birer hârika olarak görülmeğe değer 40 mezar vardır„ der. Fransızların Mısır seferi sırasında Fransız alimleri tarafından Tep ziyaret olunduğu vakit yalnız (11) mezar gezilebiliyordu.

Bonapartın bu seferi sırasında Jomard tarafından başlanan Kırallar Vadisinin ilmî tetkikatına bilâhare 1817 de birinci Séti'nin mezarını bulan Belzoni tarafından ve bilhassa dördüncü Ramsés'in mezarında metinleri kopya etmek ve manalarını, muammalarını anlamak için birkaç ay orada kalan Champollion tarafından devam olundu.

Bu mesele birçok zamanlar sonra Naville ve Lafébure tarafından 1886 da "Tebdeki Kıral Mezarları„ nam eser ile yeniden canlandırıldı. Mezarların mumya ve mobilya gibi muhteviyatına gelince, bunlardan bir kısmı 1881 de Maspero Mısır Asarı Atika İdaresinde bulunurken meydana çıkarılmışlardı. Gizli arayıcılar aleyhine yapılan bir tahkikat Deir - el - Bahari kayasının eteğinde bir kuyunun keşfini mucip oldu. Burada ise yirmi birinci hanedan Firavunları kendi seleflerinin mumyalarını hırsızlardan korumak için karma karışık yığmışlar idi. Burada Maspero maruf Firavunların cesetlerini buldu. Ezcümle Ahmes I, Amenophis I, ilk üç Thotmes'ler, Ramses I, Séti I, Ramses II ve Ramses III ün cesetleri bulundu. Mühim bir ölü mobilyası ve 4000 tane muhtelif eşya karmakarışık olarak tabutlar arasında idi.

On sene sonra kırallar mumyalarının gizli muhbiri Âsarı Atika Müdüriyetinde Maspero'ya halef olan Grébaut'ya yeni bir gizli yer ihbar eder. 4 şubat 1891 de Daressy 153 tabut elde eder (bunların 101 i çift)bunlar arasında 77 Oziris heykeli ve birtakım Papirusler bulur.... Bunlar Nil vadisi kenarında Assassif ile Deir - el - Bahari arasında bir galeride biribiri üzerine yığılmış olarak bulunuyorlardı. Buna Deir - el - Bahari'nin ikinci keşfi denilmektedir [1].

Bu tabutlar 22 inci ve ondan sonraki hanedan zamanındaki Amon rahipleri ile ailelerinin tabutlarıdır. Bu tarihten itibaren kırallar vadisi doğrudan doğruya asarı atika idaresi tarafından taharri edildi. 1898 de Loret orada ikinci Amenofisin mezarını buldu. Bu ilk olarak tabutunda bulunan bir

[1] Hist. de la Nation. Egyptienne s 425

Firavunun mumyası idi. Yanında Thotmes III, Amenophis III, Mernephtah, Siphtah, Setnekht, Ramses IV ve V in cesetleri görülüyordu. Burada kıralların serisi mükemmel ve tamamdı. 1900 dan sonra Davis kendi hesabına yeni taharriyata girişti. Kin ve intikama maruz bulunan kırallar devirlerine ait mezarları açtı. Ezcümle boş olan kıralıça Hatshepsut'un, kıralıça Tiy'in akrabalarının mezarlarını ve nihayet Tiy'in kendi mezarını açtı. Burada zengin mobilya bulundu ise de Kıralıçanın mumyası bulunamayıp onun yerine başka mumya çıktı. Uzun tetkiklerden sonra bu mumyanın İkhu-

Beni Hasan yer altı mezarının medhali

naton'un mumyası olduğu teşhis olundu. Nihayet Horemhep ve Siphtah'ın mezarları (hvpogée) açıldı. Davis nekropolun boşalmış olduğunu zannediyordu. Maahaza Lord Carnarvon taharriyatına yeniden başladı. 1922 de Howard Carter tecavüz olunmamış bir gizli mahal açmağa muvaffak oldu. Buraya kıral Ay, Toutankhamonun fevkalâde güzel mobilyası ile genç kıralın tamamen altından yapılmış bir tabut içindeki mumyasını koymuş, saklamış idi.

Birkaç Firavunun mumyaları daha kalmıştır. Kırallar vadisinin, çok geçmeden sakladığı başka sırları da ifşa edeceği umulmaktadır.

Mastabalarda olduğu gibi, bu mezarlarda (hypogée) üç kısmı ihtiva ederler.

1 — Çok kere hypogénin haricinde bulunan bir mâbet vardır. Burası ailenin ve halkın girebileceği bir mahaldir. Bundan maksat, kurbanlar için bir depo ve yaşıyanlarla ölen arasında ruhanî bir rabıtanın tesisidir.

2 — Sütunlu salonlara götüren derin yeraltı yolları ve nihayetinde heykelin bulunduğu nihaî mâbet salonu. Burada ölünün çok kerre karısının ve çocuklarının statü leri ile çevrilmiş heykeli durur. Mezarın bu kısmı daha hususî bir tabakaya aittir ve heykele ibadet için tahsis olunmuştur.

3 — Ölüler mahzenine inen kuyu. Bu mahzen heykel salonunun birkaç metro altındadır. Burada mumya bulunur ve cenaze merasiminden sonra buraya kimse giremez. Esasen bu merasimden sonra burası duvarla örtülür ve kuyu da toprak ile doldurulur.

Tep'te mâbetler, saraylar ve sair muazzam binalar yapmak için ne büyük gayret ve himmetler sarfolunuyorsa; bu ölüler şehrinde dahi aynı gayretler, aynı hareketler ve faaliyetler sarfolunuyordu. Libya çölünün sert kayaları bir bal peteği gibi yer yer oyuluyor ve her delik bir mezarın kapısı oluyordu.

Vadideki ibadetgâhlarla kayalar içinde oyulmuş bu mezarlar arasında birçok amele kampları ve işçi atelyeleri kurulmuş idi. Kimi kayaları delmekte, kimi delinmiş kayalar içinde koridorlarda ilerlemekte, kimi dahilî ibadetgâh salonları yapmakta, kimi duvarları dinî ve ruhanî kabartmalarla süslemekte olan yüz binlerce amele, sanatkâr, rahip burada çalışmakta idi. Hariçte ise yine binlerce ustalar, rahipler cesetleri mumyalamak, sargılamak, tabutu muskalar ve mukaddes eşya ile süslemekle meşgul idiler. Atelyelerin bir çoğu müşteriye göre cenaze mobilyası hazırlamakla uğraşırlardı.

Kırallarla büyük adamlar cenaze eşyalarını evvelden hazırlatırlardı. Bunlar hususî işçiler veya kıral artistleri tara

fından tasavvur olunmıyacak bir ihtişamla hazırlanırdı. Kıymetli ağaçlar, altun ve mücevher kakmalı tahtlar, külçe altundan yapılmış eşya bu kabilden idi. Hakikatte Mısır tarihinde bir ehemmiyet almamış olan genç Kıral Tutankhamonun mezarında bulunmuş olan eşya, büyük Firavunların mezarında bulunması lâzım gelen servet ve haşmet hakkında bize bir fikir verebilir. Fakat bu hazineler sonraları muhafızların ve rühbanın cürüm ortaklığı ile hırsız çeteleri tarafından soyulmuşlar ve ancak en gizli kalabilen mezarlar hazinelerini zamanımıza kadar muhafaza edebilmişlerdir.

İşte bu suretle Teb şehrinin yanı başında Libya kayaları içinde, ölülerin Teb şehri bulunuyordu ki, ehemmiyet ve ihtişamda sağların şehrinden geri kalmıyordu.

Bir kıral mezarını izah etmek, buraya sarfedilen emeklerin büyüklüğünü göstermek itibarile çok ehemmiyetlidir. Mezarın methalindeki mescitten başka kırallar için ayrıca bir cenaze mabedi inşa olunurdu ki bunun mezar ile alâkası yoktu. Bu mabet kırallar vadisinden müstakil olarak başlı başına bir mabet idi. Meselâ Kıralıça Hatşepsutun cenaze mabedi bu vadinin arkasındaki Der-el-Bahari de idi. üçüncü Ramsesin cenaze mabedi medinetül Habu de idi.

Bir kıralın mezarı şöyle yapılırdı: Sert kayaların içinde oyulan dar fakat yüzden ikiyüz elli metroya kadar uzanan ve tatlı bir meyil ile daima aşağıya doğru inen tonel gibi bir koridor. Bu koridor üç noktada birer kapı ile ayrılmıştır. Birinci kapıdan girilince koridor genişler; Ve bir saha açılır. Âdeta bir mescit şekline girer. Orada Amon Ranin, Ozirisin ve adalet ilâhesi olan Maatın, Hathorun ve sairenin istatüleri bulunur ki kıral cenazesini hüsnü kabul için hazırlanmışlardır. Duvarlarında bu ilâhlara hitabı münasip olan dualar kazılmıştır. Bundan sonra birkaç basamaklı merdiven ile ikinci koridora inilir, bu da aynı meyil ile aşağıya doğru devam eder. İkinci kapıya gelinir, orada da mevki yine genişler. Burada kıralın silâhları bastonları tahtı tacı şarap ve yağ vazoları elbiseleri mücevherleri süsleri kutuları bulunur. Duvarlarında (zulmet içinde olanların kitabı) hâkkedilmiştir ki bu kitabeler gecenin 12 saatinde Ra ilâhının yer altı âlemini kayıkla nasıl seyahat ettiği hakkında kırala malûmat verirler. Güneşin bu gece seyahati gerek bu kitabeler ve gerek lâvhalarla tasvir edilmiştir. Ondan sonra koridor yine

devam eder. Ve nihayet üçüncü kuyuya gelinir ki burası kıralın zîhayat timsali olan statüsünün salonudur. Ve yokarıda söylendiği gibi, cenaze kuyusu bu salonun altındadır.

Bütün bu sert kayalar arasında oyulan şu muhteşem mezarlar, Firavunlara ölümden sonra da hayat temin etmek için cismin bozulmadan ve taarruz olunmadan muhafazası kasdını takip ediyor ve bunun için yüz binlerce kişinin mesaîsi ve milyonlara varan hazineler sarf olunuyordu.

ZAFER AYINI

Resimler ve kabartmalar, kıralların zafer alaylarını ve zaferi takiben babaları Amon Ra'ya resmî ziyaretlerini de tasvir ederler. Nübi'de ve Suriye'de bir istilâ hareketi yapmış olan her kıral böyle bir zafer alayı tertibile, haşmet ve kudretini göstermek ve bu zaferi kendisine temin eden Amon Ra'ya şükranlarını ve kurbanlarını takdim eylemek âdettir. Alayın şöyle başladığı anlaşılmaktadır.

Kıral atlar ile çekilen bir harp arabasında cenk elbisesile ayakta durmakta olduğu halde araba büyük bir kalabalık arasından yürür. Halk kıralı alkışlar; arkasında şeffaf elbiselerile süslenmiş, gerdanlıklar ve bilezinklerle bezenmiş; başı kıymetli tüylerle mücehhez kıralıça gelmektedir. Yanlarda ise askerî elbiseler giyinmiş olan kıralın oğulları ve sarayın bütün gençleri bulunmaktadır. Bunları müteakip borular, trampetlerle fülütlerin gürültülü sesleri arasında okçular, mızraklılar ve bütün ordu geçer. Bundan sonra kıraliyete hizmet etmiş olan zırhlı ve migferli yabancılar alayı takip etmektedir. Bunlar kemali dikkatle muazzam abideleri, dikili taşları ve pilonları mütehayyirane seyredip yürürler. Daha sonra harp esirleri kafilesinin geçişi başlar. Uzun saçlı, mukavves burunlu Semitler, ağır renkli yün elbiselere bürünmüş Yahudiler, ince hatlı Mitanlar, Etiler; kıvırcık saçlı Zenciler biribirini takip eder. Firavun onları şimdi topuzile Amon heykeli önünde zaferinin kurbanı yapacaktır.

Bundan sonra diğer bir esirler kafilesi gelir ki bunlar mağlûp memleketlerden elde edilen ganimetleri taşımağa tahsis edilmişlerdir. Bunlar zengin eşyaları ve zengin kumaşları, fevkalâde güzel vazoları taşıyıp götürmektedirler

Giritli gençlerin Kinosus ibriklerini, Kamarasın boyalı vazolarını; saplı su güğümlerini, taşıyarak ilerlemekte oldukları görülür.

Bu kafilenin haricinde muzıkaçılar, şarkıcılar, oyuncular yolda hem muzikalarını çalar, hem de türlü oyunlar yaparak ilerleler. Nihayet Firavun mabedin kapısına gelince şarkıcılar ve muzikaçıların ilâhileriyle karşılanır.

Amon bu kadar büyük merasimle kendisine zaferin şükranesini getiren oğlunun gösterdiği hörmetten şüphesiz memnun olur. Halk ilk avlulara dalarlar. Ve orada duvarlardaki kabartmaları ve resimleri seyrederler. Daha ileriye gitmezler. Mabedin dahiline yalnız ilâh ile temasta bulunan büyük şahsiyetler girebilir. Bu halk dışarıda kalır ve Firavunun bunlara bol bol tevzi ettirdiği birayı içerek ve ekmeği yeyerek mabedden çıkışını beklerler [1].

DEVLET İDARESİ

Şeyh Abdülgurna mevkiinde kazılmış olan vezirler mezaristanında üçüncü Tohtmeş ve ikinci Amonofis zamanında yaşamış olan Rehmera namında bir vezirin mezarı bulunmuştur ki buradaki kabartmalar vezirin meşguliyeti ve Firavundan aldığı talimat hakkında bize malûmat vermektedir.

On sekizinci sülâledenberi Mısırın genişlemesi neticesi olarak biri yukarı Mısır için Tebde diğeri aşağı Mısır için Memfisde olmak üzere iki vezir bulunuyordu. Nübi kıt'ası için de "Kuş Şehzadesi„ namile bir yüksek vali ve Suriye eyaletleri için "şimal memmleketleri direktörü„ namile kezalik yüksek bir nezaret var idi.

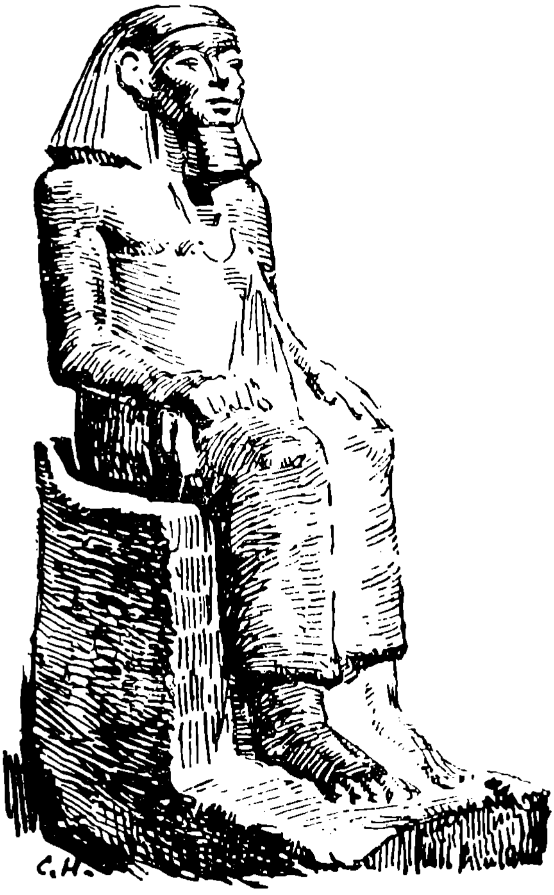
Vezirin salâhiyeti gayet geniş idi. Bütün sunufu ahaliye, araziye, sanayie, idare memurlarına ait işlerle beraber mabetleri ve orduya ait işleri de idare ediyordu.

Bütün eyalet valilerinin raporları vezire gelirdi. Bu valilerin yanı başında eski Sarulardan mürekkep bir eyalet meclisi var idi ki Kenbet deniliyordu. Vezir eyaletleri gezen ve kendisine tahrirî malûmat veren hususî müfettişler vasıtasile bu meclislere talimat verir idi. Bu meclislerin verdikleri kararlar, vezirlerin riyaseti altındaki bir mecliste istinaf

[1] Hist d. n. Egyptienne. C. 2 S. 327

olunabilir ve bu takdirde meclis azasından bir kısmı o büyük meclise murahhas olarak gönderilirdi.

Vezirden sonra en büyük memur mühürdar idi ki maliye işlerile meşgul olur ve devletin varidat ve masarifini idare ederdi. Sikkenin henüz mevcut olmadığı ve her türlü verginin aynen alındığı bir devirde maliye işlerinin ne kadar güç olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Her yerde ambarlar, ahırlar, eşya depoları, binlerce memurlar, muhafızlar ve saire var idi ki hepsi bu makama merbut idi ve buray girip çıkan bütün şeylerin defterleri bu mühürdarın mühürü altında bulunurdu.

Tebli bir vezir

Rehmeranın kabartma metinleri her gün sarayda cereyan eden şeyleri hikâye etmektedir. Şafakla beraber vezir "kıralın sıhhatinden malûmat almak ve iki arz hakkında kırala malûmat vermek üzere„ saraya gider. Saraydan çıkışında sarayın şimal sütunları altında kendisine doğru gelmekte olan mühürdar ile karşılaşır. Mühürdar buna hazineye müteallik iyi kötü şeylerden malûmat verir; Vezir de Firavunun nezdinde olup biten şeylerden ve aldığı emirlerden mühürdarı haberdar eder. Bundan sonra vezir kıral ambarlarının ve hazinelerinin kapıları açılmasını ve alınıp verilmesini emreder ve memurlar bundan sonra gelen vergileri alır ve verilmesi lâzımgelen şeyleri verirler.

Vezirin meşguliyetine gelince, kabul salonunda vezir bir koltuk üzerine oturur; önünde bir halı, ayağının altında bir post vardır. Önünde 40 tomar parşömen vardır ki kanunlar ve emirler mecmuasıdır. Böylece idare reislerinin çalışmalarını tanzim ve sağda solda sıralanmış olan on büyük müdürün raporlarını alır. Bunlardan her biri, sıra ile biribiri arkasından ilerlerler ve vezire söyliyecekleri şeyleri anlatırlar ve emrini alırlar. Çavuşlar salonun inzıbatını temin ederler. Burada vezirin vazifeleri uzun uzadıya izah edilmiş ise de en mühim netice olarak (bütün kıral iradelerini mühürliyen ve mer'iyete koyan vezirdir) denilmiştir. Bu nokta zamanımız meşrutî ve cümhurî idarelerinin tatbik ettiği bir usüle benzer ki bütün reisi devlet iradelerinin bir nazır tarafından da imza edilmesidir.

Kıral veziri nasbettiği vakit Kenbet denilen istinaf meclisi salonunda vezire şu hitapda bulunduğu birçok vezirlerin mezarındaki kabartmalardan anlaşılmaktadır:

"Vezirlik kabul salonuna (bizim divan dediğimiz salondur) dikkat et. Orada yapılan şeylere iyi bak. Memleket teşkilâtının dayandığı yer orasıdır.„

"Dikkat et! Vezir olmak, halim olmak demek değildir. Kelimenin manası gibi metin ve erkek olmak demektir [1]. O, kıral sarayı için; altın etrafındaki bronz duvardır. Bak ne sarulların tarafını tutmak, ne kimseyi köle haline koymak gerekmez. Yukarı veya aşağı Mısırdan bir şikâyetçi geldiği vakit her şeyin kanuna göre yapılmasına ve herkesin hakkını elde etmesine nezaret etmek sana aittir.„

"Bak, dikkat et ! Bir Sar açık yüzle yaşayabilmelidir. Yapılan şeyleri sular, rüzgârlar haber verir. Yapılan şeyler meçhul kalmaz. Şikâyetçiye cevap verirken kanun ve kaideye göre hareket bir Sar için emniyettir. Hükmedilen adam (benim hakkım verilmemiştir) dememeli.„

"Allahı seven adaleti yerine getirendir. Allahın nefret ettiği şey bir tarafı iltizam etmektir; İşte doktrin budur. Buna göre hareket et, seni bilene bilmeyene aynı gözle bak. Böyle hareket eden bir Sar uzun müddet makamında itibar görür.

[1] Veziri ifade eden Tati kelimesinin Yakutça ve normal türkçede Kahraman Bahadır manasına olan Titi, Titim kelimesi olduğunu söylemiştik. Kıralın bu nutukta tatiye verdiği Manada fikrimizi teyit etmektedir.

Sözünü dinlemeden, hiçbir şikâyetçiyi baştan savma. Kusurlu bir adam hakkında gazaba gelme. Gazap ancak zarurî olduğu vakit yapılır.

"Senden korkulmasını istersen korkuyu önünde bulundur. Kendisinden korkulan adam Sardır. Bir Sarın şeref ve haysiyeti adalet yaparken korkuyu gönlünde bulundurmaktadır. Lâkin bir sar çok korkunç olursa insanların zihninde ona zulüm damgası vurulur. Ona : bir adamdır denilmez.

"Görüyor musun adalet vezir olmanın tarzından beklenir. Görüyor musun bu tarz, Ra ilâhındanberi en doğru kanundur. Bak ; Vezirin kâtibine ne denir ? Maat kâtibi yani adalet kâtibi denir; onun ismi budur. Senin divan kurduğun salon iki adaletin salonudur ki orada sağlara ve ölülere hükmolunur ve insanlar arasında adaleti tevzi ile mükellef olan Vezirdir [1] ,,.

Adalet hakkında bundan daha ulvî ne söylenebilir. Mısırın dinî telâkkisinde adalet fikri o kadar büyük bir mevki almıştır ki kıralın mabette ilâhe takdim ettiği en yüksek takdime hakikat ve adalet ilâhesi olan Maatın yani Ayın statüsü idi. Ve mezarlara göçmüş insanların öteki hayata nail olabilmeleri için Maatın şehadeti lâzımdı. Kıralın vezire karşı olan bütün bu nutku yer yüzündeki siyasî ve içtimaî hayatın temeli adalet ve hakkaniyete riayet olduğunun telkini demektir.

[1] Le nil 323 ve [illegible]

V

YİRMİBİRİNCİ SÜLÂLE

Yirminci sülâle devrinde hükûmetin gevşekliği ve aczi nisbetinde Ruhbanın nüfuzu artmış ve yükselmiş idi. Bu sülâlenin son hükûmdarı olan onbirinci Ramsesin vefatını müteakıp kırallık kudretini Amon mabedinin Büyük Peygamberi Herihor isminde bir adam gasbetti. Zannolunduğuna göre onbirinci Ramses bir varis bırakmaksızın vefat etmiş idi [1]. Esasen onbirinci Ramses bir Firavunluk gölgesi yaşıyordu. Bütün harekât ve muamelâtı Tep'de Herihorin ve şimalde Tanis şehrinde büyük bir nüfuz ve kudret ihraz etmiş olan Smendes isminde bir adamın mürakabesi altında idi.

Smendesin menşei tamamen malûm değildir.Ancak 3üncü Ramsesin sayısız haremlerinin birinden doğmuş bir prens neslinden olduğu ve Taniste temekkün ettiği zannedilmektedir. Bu Prens orada büyük bir nüfuz ve kudret kazanmış ve on birinci Ramses üzerinde mütehakkimane bir rol yapmakta bulunmuş idi. Bunun vefatı üzerine Tep'den itibaren cenubî Mısırı Rahip Horihor gasbettiği gibi şimalî Mısırı da Smendes ele geçirmiştir.

Fakat Herihor Smendesin nüfuz ve kudretine bir mertebe boyun eğmiş ve Firavunluk unvanını Smendes'e bırakarak kendisini onun vassalı gibi addetmiş, Smendes'de filen cenubî Mısıra hâkim olan ve elinden alınması mümkün olmayan Herihora resmen unvan tevcih etmek suretile hükûmetini tastik etmiştir. Bu uyuşma neticesi olarak Mısırın şimali Smendes'in ve cenubu Herihor'un hâkimiyeti altında kalmış ve binlerle sene devam eden Mısırın birliği bozul muştur. Maneton Smendes'in saltanatını meşru bir saltanat addettiğinden dolayı olmalıdır ki, bunu yirmi birinci Hanedanın müessisi addeder, Ve Herihor'in saltanatından bahsetmez.

---

[1] Hist. Ancienne 591

Bundan sonraki saltanat aileleri zamanında Tep şehri artık Mısırın merkezi siyasisi olmaktan çıkmış ise de merkezi dinîsi olmakta devam etmiş ve müteakıp sülâleler devrinde Amon mabedinin Büyük Peygamberi hakikî bir kıral gibi manevî ve ruhanî hâkimiyet yapmıştır. Hattâ bunun zevcesi artık Kıralıçanın yokluğuna binaen Amon ilâhının nezdinde Kıralıçanın haiz olduğu en mahrem rolü yapmak imtiyazını ihraz eylemiştir.

Tanista Sphenx

Daha garibi o sırada ilâhın karısı unvanile büyük bir otorite meydana gelmesidir. Kırallar uzakta Tanisde oturdukları için mabedde onun yerine kaim olan büyük rahip kıralın hukukundan olan en mukaddes şeyleri ifa ettiği gibi bu rahibin karısı ve kızı'da eskiden büyük haremi hümayün denilebilen büyük kıralıçaya ait "ilâhın karısı„ ve "ilâhın tapıcısı„ rolünde kıralıçanın yerini tutuyor ve böylece Amon nezdinde kıralıçanın haiz olduğu en mahrem imtiyazları gasbediyordu

Bu kadınların ihraz ettikleri büyük nüfuz ve tefevvuku gören Tanis kıralları ve sonra da Bubasti kıralları bu vazifeye kendi karılarını veya saltanat ailesinden bir prensesi tayin ettiler. Penezem, birinci Şeşunığ, birinci Tekelot zamanlarında kıralıçalar Tanis veya Bobastiyi terkederek Tebde otururlarler idi. Orada kırallar bunlar için büyük malikâneler, hazine ve bir idare esis etmişlerdi. Yavaş yavaş "ilâhın karısı" birinci peygamberin nüfuz ve kudretine iştirak etmiş ve 25, 26 ıncı sülâleler devrinde kendilerine has bir malikâne haline gelen yukarı Mısırın hükümdar naibi sıfatile bu peygamberlerin yerine kaim olmuşlardır. Bunlardan sonra siyasî faaliyet Deltada toplanmış ve bu hâdiseler sahnesinden uzakta bulunan Tep yalnız din merkezi olarak kalmıştır.

XXI inci SÜLÂLE (1090-950)

Thèbe âbideleri	Tanis âbideleri	Manéthon
Herihor, (v. 1085)	Nesoubanebzed	Smendès kıralı
Piânkhi, birinci peygamber	Pasebkhennout I	Psousenuès I
Panezem, birinci peygamber sonra kıral	Panezem	Neferkhérès
	Amenemopet	Amenôphthis
	Siamon	Osokhor
(Fin v. 950)	Pasebkhennout II	Psousennès II

VI

XXII nci SÜLÂLE

İkinci Ramses Asya muharebeleri sırasında imtiyazlı bir askeri sınıf vücude getirmişti. Bunlar yalnız askerlikle uğraşacaklardı. Bunun mukabilinde firavun kendilerine arazi veriyor ve bu arazi askerlik müddetince babadan oğula kalıyordu. Bu imtiyaz Merneptah ve üçüncü Ramses taraflarından istiyerek veya istemiyerek Libilere, Maşavşalara, Şardanlara, denizden gelip Mısırda kalan sair ecnebi halka teşmil edilmişti.

Sergüzeştlere ve istiklâle düşkün olan bu askerler ihtirascılara ve karışıklık çıkarmak istiyenlere kollarını ve silâhlarını iare ediyorlardı. Herihorda kısmen bu askeri kuvvete istinaden Tep hükûmetini gasbedebilmişti.

Bu askeri kuvvetin mühim kısmı Maşavşalardan mürekkep olduğu için bu kelime kısaltılarak bunlara sadece (Ma) diyorlar ve kumandanlarına, büyüklerine “Maların büyük reisi„ tabirini kullanıyorlardı.

Artık Mısır'da askerî kuvvete dayanarak Firavunluk tahtını ele geçirmek yolu açılmış idi. Bu askerî kuvvet hakikatte asıl Mısıra yabancı idi. Günün birinde bunların reisleri, kendi kuvvetlerini şunun bunun menfaatine terketmekten ise bizzat kendileri istifade etmeği düşündüler. Askerî kumandanlardan Libyali Şeşung namında birisi Herakleopolis'de milis kvvvetinin reisi ve oranın ilâhı olan herşefin mukaddes babası unvanlarile büyük bir nüfuz ve kudret kazanmış idi. Bu adam orada istiklâlini ilânetti ve 22 inci sülâleyi teşkil eyledi [1]. Böylece Mısır üçe bölünmüş idi. Delta'da Tanis Kıralı yani Smendes sülâlesi, Orta Mısır'da Libyalı Şeşong Yukarı yani cenubî Mısır'da ise Siyot'a kadar Amon rahipleri hükmediyorlardı. Fakat Şeşung Mısırın vahdetini çabuk tesis etti. Libyalı kıralın nüfuzuna ancak manevî kudreti ve maddî servetile Tep rahipleri karşı koyabilirlerdi. Bundan dolayı Şe-

[1] Hist de la nation Égyptienne c 2 s 517

şung Tep rahibine karşı büyük ihtiyat ve basiretle hareket etti. Memfiste ve Herakleopolis'te Pıtah ve Herşef mabetlerinin büyük rahipliğine kendi ailesi efradından birini nesbettiği gibi saltanatının 5 inci senesinde kendi oğlu Yupudu Tep mabedinin büyük rahipliğine getirmek yolunu buldu. Fakat Tep idarî hududunu ve manevî nüfuzun muhafaza etti.

Smendes sülâlesinin Tanisdeki hâkimiyetine Libyalı Kral çabuk nihayet vermiş bulunuyor.

Libyalı Firavun Mısır'da Libi aristokrasisi vücude getirdi. Ve Mısır arazisini askerî sınıfa taksim ederek orta kurunlarda Avrupada gördüğümüz feodalite sistemini tesis etti. Ayni zamanda Osmanlı İmparatorluğunun ilk devrindeki sipahî teşkilâtına benzer bir teşkilât vücude getirerek ve onları araziye raptederek Mısırın Libyalılardan mürekkep ordusunu gayet kuvvetli bir dereceye yükseltti. Diyodür'ün pek mübalağa ile anlattığına göre 600.000 piyade 24.000 süvari ve 27.000 harp arabasından mürekkep bir ordu teşkil etmişti. Heredot bunu dört yüz bine takrip eder. Her ikisinde de askerin mikdarı çok ziyade mubalâgalandırılmış olmakla beraber kuvvetli bir teşkilâtı askeriye vücude getirildiği muhakkaktır.

Üçüncü Ramsesin ölümündenberi Mısırlılar artık Filis tini düşünmüyorlardı. Onbirinci asırda Yahudiler oraya yerleşerek bir kıraliyet tesis etmişlerdi. Ancak Kananilerin hatırasında Mısır çok korkunç bir kırallık olarak kalmıştı. Libyalı Krallar Suriye politikasına tekrar dönmek ister gibi göründülerse de Mısırın dahilî vaziyeti buna aslâ müsait değildi. Her Derebeyi bir Kral olmak sevdasında idi. Şukadar ki Suriyede bazı ufak tefek işler yaptılar. Tev-Tevrata göre Davudun mülkünü elinden aldığı Edom prenslerinden Hadad isminde birisi Mısıra iltica etmiş ve Firavun kendisine zevcesi olan Kıralıça Tahpenesin kız kardeşini tezviç etmişti.

Hadad'ın ondan bir oğlu doğdu ve Mısır sarayında büyüdü. Davut ölünce Hadat Edoma geldi ve yine Edom kıralı oldu. Süleymanla barış yaptı. Firavun da Kanan kıtasına girmiş ve Gezer şehrini zaptetmişti. Sonra bu şehri Süleyman'la evlendirdiği kızına cihaz olarak verdi. Bu Firavunun kim olduğu ne Tevrattan ne abidattan belli değilse de Süleymanın politikasına muarız olan Şeşungdan evvelki bir kıral

[1] Hist. d. n. Egyptienne.

olması lâzım geldiğine göre 21 inci sülâlenin son hükümdar olan Pespsennes olması farzedilmektedir.

Şukadar ki Libyalı kırallar Süleymanın oğullarının ve İsra ile Yuda kabilelerinin arasını açan itizalden istifade ederel Filistine ayak atmak istediler. Süleymanın hasmı Yerobaan Şuşunga iltica etmişti. Süleymanın vefatında mülteci İsra kıralı ilân edildi. Yuda kabilesi ise Süleymanın oğlu Ro boama sadık kalmıştı. Bunun kırallığının 5 inci senesind Tevrata göre Mısır Kıralı Şeşung Jerozalemi (Kudüs) işga etti mabedin ve kıralın hazinelerini ve her şeyi ve Sü leymanın yaptırdığı bütün altın kalkanları aldı„. Mısırda bun dair bir esere tesadüf olunmamış ise de Karnakta bir lâhi parçasında “ Rezenu memlekeitne seferinde kıral Şuşungu yoldaşı„ diye bir zabit ismi zikredilmektedir. Diğer tarafta Karnağın büyük sutunlu salonunun cenup duvarındaki bi kabartmada Şeşung Kanan esirlerini saçlarından kavramış topuzunu onların başı üzerine kaldırmış olduğu ve Amon ilâhı ona zafer kılıcını uzatmakta bulunduğu halde tasvi edilmektedir. Esirler arasında Yuda memleketinin esirleri bu lunmakta ise de orada Naharinadan Karkamışdan Kadeşden asla bahis yoktur. Maahaza Birinci Şuşung o vakit artık eser bile kalmamış olan Mitannileri mağlûp ettiğinden ve 2 inc Osorkon Rezenulara galebe çaldığından bahisle boş tefehur larda bulunmaktan kendilerini alamamışlardır. Kenanile üzerine yapılan sefer ise Finikede bilhassa Biblos şehrind bazı tesir yapmış ve akından alınan mühim ganimetle mabetlerde yapılan büyük inşaatın idamesine yaramıştır.

İki yüz yirmi sene kadar devam eden bu sülâleden Osorkon ve Takelot gibi dokuz hükûmdar gelmiş ve Feo dalite sistemile Mısır parçalanmıştır.

VII

XXII, XXIII, XXIV İNCİ SÜLÂLELER

Yirmi ikinci sülâlenin altıncı hükümdarı olan İkinci Takelottan sonra birçok "Ma reisleri" Hermopolis'de, Herakleolopolis'de Tenteremo'da kıraliyet armasını kullanırlar. Maneton Tanis'de "4 kıraldan" ibaret bir aileyi meşrû hanedan olarak tanır ki bunlar 23 üncü sülâleyi teşkil ederler.

Bu sülâleyi tesis eden Petobasti; Tep üzerine hâkim olmak için Bubasti sülâlesinin son hükümdarlarile muhaseme eder. Bu sülâle ikinci Takelot ve onu takip eden kırallarla muvazidir. Şurada burada bulunan dikili taşlar diğer kıralların da mevcudiyetini göstermektedir. Bir Tep rahibinin ayni zamanda hem Taniste üçüncü Osorkone hem de Bubasti de ikinci Takelota tabi olduğu bir statüden anlaşılmaktadır. Mahaza Osorkon kendi kızını Tep te "İlahın karısı" makamına ve oğlu Yeveloti birinci peygamberlik mevkiine getirmiştir.

Ayni zamanda Herakleopolisten ve (Ma büyük reis) lerinden Tafneht Deltada Sayisten Behbeite kadar kendisine bir prenslik ihdas ettiği ve Menfisi, Hermopolisi alarak kendisine bir kırallık tacı hazırlamakta olduğu görülür ki sonraları bunada muvaffak olmuştur.

Yirmi ikinci sülâle Bubasti sülâlesi	**Yirmi üçüncü sülâle Tanit sülâlesi**	**Yirmi dördüncü sülâle Sait sülâlesi**
950 den itibar		
Sheshonq I		
Osorkon I		
Takelot I		
Osorkon II		
Sheshonq II		
Takelot II	Takriben (865-842)	
Sheshonq III	Petoubastis	Takriben
Païmi	Osorkon III	Tafnekht 830-820
Sheshonq IV	Psommous	Bochoris 720-715
(730 a kadar)	Zet	

VIII

MISIR'IN ETYOPİ'LER TARAFINDAN FETHİ NÜBİNİN MISIR İLE MÜNASEBETİ

Mısırın tarihten evvelki devirlerindenberi Memfisten ikinci çağlayana kadar olan yukarı vadi ayni ırktan insanlarla meskûn idi. Lâkin bütün Mısır şimalden ve şarktan gelen ehalinin biribirine girmesi ve karışması neticesi olarak tahavvül etmekde iken Nubi'de mütavattın Mısır ve Libya grupu gittikçe bunlardan uzaklaşmış, ahlâk ve lehçe ve medeniyet itibarile bunlardan ayrılmıştır. Altıncı sülâlenin nihayetine kadar Nubi grupunu vasıflandıran medeniyet kesilmemiş tąştan silâhlar, bakırdan bazı aletler pek kaba mezarlarla çömlekçilikten ibarettir.

Nubi ehalisi bu devirde bir muhaceret dalgasile teceddüt etmektedir. Elyot Smit'e göre yeni gelenler zencilerdir ki eski Mısır - Libi ehalisinden tamamen farklıdırlar. Bilâkis Junker bu devirde yukarı ve aşağı Nubi'de siyahilerin vücudünü tamamen inkâr eder. Vakıâ Mısırın eski impratorluk metinleri Nubi'leri "Nehesyu„ namile yadeder ki bin sene sonra yani milâttan evvel 1600 tarihinden itibaren bu tabir zencilere de şamil olmaktadır. Junker bu Nehesiyo tabirinin etnik bir tabir olmayıp coğrafî bir tabir olduğunu ve alelitlâk Kuş Hamilerini ifade ettiğini ispatta güçlük çekmemiştir. Bunlar Yunanlıların Etyopiyen dedikleri halktır. Bunlar Habeşistan yaylâsından inmiş veya Arabistan çölile gelmiş olup Kızıldenizden vahalara kadar cenubî Libyalılar arasına girmişlerdir. Mısırlılar bunları kabîlelerile gösterirler ki: Kızıldeniz boyunca İyontiyu (Troglılar), Eritre ile Habeşistan arasında Pont adamları ve dört yabancı ahali yahut Şarkın dört kıtası ki bunlar da Yertetler, Mazlar, Imamlar ve Vavat yahut Babat lardır. Bunlar şimalî ve cenubî Nubi'de Nilin iki sahilini işgal ederler. Bunların hepsi Nehesyu'dur. Bunlar orta impratorluğun (2100 tarihleri) abideleri üzerinde tasvir olunmuşlardır. Bu

o sırada bunlarda asla zenci siması yoktur. Bilâkis Mısır ve Libi tiplerinin bütün vasıflarını haizdir ve Mısırlılar cenubî Nubi'yi Temhu namile Libya'lı addederler; eski imparatorluk devrinde Libya'lılar sivri sakalları ve salıntılı bir bağla sıkıştırılmış uzun saçları ve başlarına takılmış deve kuşu tüylerile tanılır ki her ikisi de asyaî Amulara pek benzerler ve onlarla ırkî karabetleri vardır[1]. Üçüncü sülaledenberi Mısırlılar birinci Çağlayana cıvar olan yerlere Nubi'lerin akınlarını durdurmak için, on iki saatlik memleket diye tavsif ettikleri, bir sahayı işgale mecbur oldular ki burası Hiyera Sikâminos'a kadar uzanıyordu. Zesere isnat edilen fakat çok muahhar devirlerde dikilmiş olan "7 sene kıtlık„ namında bir dikili taş üzerinde yazılı masalımsı bir hikâye Mısır iktısadiyatı için bu granit sahasının faidesini izah etmektedir. Bu saha taş ocakları ve kıymetli taş madenleri ve altın, gümüş madenlerini muhtevi idi. Bundan başka piramiteler ve beşinci ailenin diktirdiği sütunlar ve Fıravunların gayet muazzam statüleri için lâzım olan çok muazzam ve yekpare granit taşları Asvan civarından çıkarı lıyordu. Bu hazineyi Nehesyu'ların talanından muhafaza etmek lâzım geliyordu. Binaenaleyh bu yazıda "Nübi ile Elefantin arasında bir duvar vardır ki gece gündüz oraya nezaret eder„ denilmektedir. Bugün bile gerçekten Asvandan çağlayana giden yol boyunca on iki metre kalınlığında ve tuğladan yapılma kuvvetli bir duvarın eseri görülmektedir ki İstrabon tarafından tavsif edilmiştir[2].

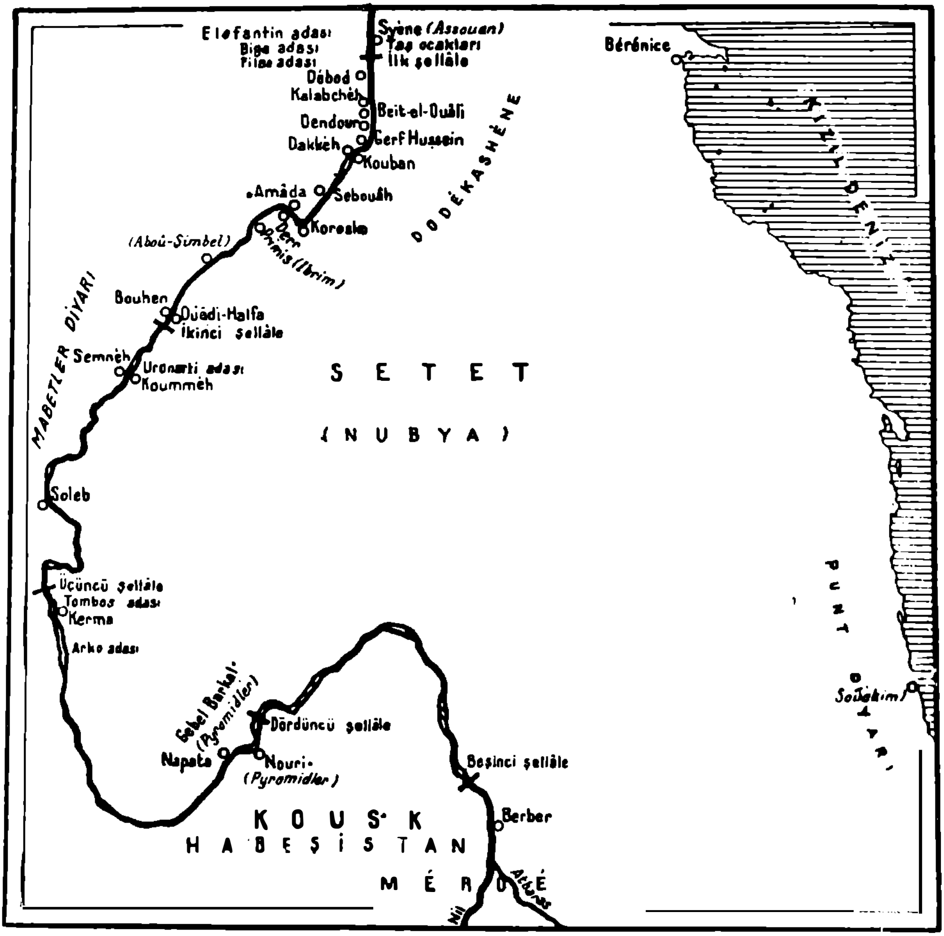
Birkaç sene sonra Sinefru, Nehesyu'ların memleketini yağma etmek için bu noktadan hareket ederek Palermo taşına göre 7 bin esir ile iki yüz bin ehlî hayvan getirdi ve bu duvarı daha ziyade tahkim etti ki Sinefru mebanisi diye tavsif olundu. Halefleri de bu cenubî bulvarı muhafaza ettiler. Heops'in, Sahuranın isimleri Sehel adasına hâk edildi. Sahura, Zetkara, Nubi mahkûkâtında zikredilmektedir. Mahaza Maneton'a göre aslen Elefanitli olan beşinci aile çağlayanların sükûn ve asayişinde alâkasızlık gösteremezlerdi. Ozerkâf, Nefrirkara, Onas Elfantindeki adanın granit blokları üzerine "Yabancı memleketlerin sinyoru„ unvanile isimlerini hâk ettirmişlerdir.

Altıncı aile zamanında Nubi'ye ve çağlayan sahasına müteallik metinler çoğalmaktadır. Nubiler yağma ve talan için

---

[1] Histoire de la nation Egyhteenne
[2] » » » C. 2 S. 159-190

veya hiç olmazsa iş bulmak için şüphesiz Mısıra girmek yolunu arıyorlardı. Zira bu günkü gibi ziraat amelesi ve el işi hizmetleri ve polis ve aylıklı asker gibi işlere pek ehildiler. Birinci Pepi'denberi Mısır fıravunları kıral arazisinde çiftçilik etmek ve orduda askerlik yapmak için, yetiştirilmiş, itaat altına alınmış Nehesyu'ları Mısıra kabul etmeğe başladılar.

NUBYA HARİTASI

gerçekden cenup arazisi direktörü Uni Nehesyu memleketinde «Yertet'lerden, Mazlardan, İmam'lardan, Vavat'lardan, Kavlardan ve Temhu memleketinden kıral için kuvvetli bir ordu vücude getirdiğini» beyan ile iftihar etmektedir. Bu

aylıklı asker Mısır generalinin başkumandanlığı altında Nehesyu bahadirlerinin idaresinde idiler.

Birinci Pepi'denberi cenubun birinci Nomu' Elefantin limanı veya cenup limanı ismini alıyordu. Burası müdafaa için kuvvetli bir mevki olduktan başka bilhassa askerî ve ticarî sevkiyat için bir üssülhareke idi. Raysnerin son hafriyatı Nil vadisinin üçüncü Çağlayana yani Kermaya kadar kolonize edildiğini ispat etmektedir. Oradan cenuba ve her tarafa sevkiyat yapılıyordu.

Bu Yukarı Mısırın başında Fıravunun ajanıarı, Edfo ve Elefantin nomarkları idi ki bunların da Fıravunun torunları olması muhtemeldir. Birinci nomun ve limanın idaresi bunlara tevdi edilmişti. Bunların geniş mezarları Asvanın karşısında Nile hâkim olan Libi kayalıkları içinde hipoje halinde kazılmıştır ki orada bunların Nehesyu memleketine yaptıkları akınların uzun hikâyeleri okunur. Bu hikâyelere göre cevelan sahası pek geniştir. Bir taraftan yukarı Nilin çevirdiği bu günkü Nubi çölile Sudanı diğer taraftan Berenis ve Suvakim limanlarile Kızıldenize kadar uzanan şimdiki Habeşistan yaylasını kuşatıyordu [1].

Böylece Birinci Pepi'nin yukarı Nili işgalden maksadı ırmak altını, kaya altını, nadir taşlar, sert ahşaplar, hayvan derileri, el işleri ve merkezî Afrikanın Nil vasıtasile Mısıra çıkarabileceği şeylerle alâkalı idi. Diğer taraftan Nil ile Kızıldeniz arasında aradığı şey ise ıtrıyat ve kıymetli taşlar memleketine yol bulmaktı. Mısırlılar buralara Pont namı veriyorlardı. Bu isim ticarî münasebet ve müşabih mahsulâttan dolayı yalnız Kızıldenizin Afrika sahillerine değil ayni zamanda Arabistan sahillerine de teşmil ediliyordu. Pontun Mısırlılara vereceği şey yalnız Arabistan antrepolarına girmek değil oradan Basra körfezi vasıtasile Asyanın uzak şarkile ve onun masalları andıran mahsulât ve servetile doğrudan temasa gelmekti. Görünüyorki Hindistanın sonradan Avrupa hırs ve tamahına açtığı arzuyu bunlar da duyuyordu.

Diğer taraftan buraların ahalisi de Mısırlıları derin surette alâkadar ediyordu.

Onların zehabınca Negada'lılar kısmen Pont yolile Arabistandan gelmişlerdi. Pek eski bir an'ane Hor ile Hathorun aslen Pontlu olduğunu söylüyor ve oraya Ta-neter yani Allah

[1] Histoire dela nation Egyptienne C. 2 S. 151

memleketi «Allah toprağı» deniliyordı. Bundan dolayı Mısırlılar onlardan hürmetle bahsediyorlardı.

Pont'ların etnik tipi Arap simasını andırıyordu. Burunlarının ucu bükümlü, çehrelerinde ufak bir sakal vardı ki Mısır ilâhlarına da böyle bir vazı veriliyordu ve Mısırlılara benziyen kırmızımsı bir tenleri vardı. Mısırlıların Pont'larla münasebetlerinde uzak ecdada karşı gösterilen şefkatli bir terehhüm eseri vardı [1].

Beşinci sülâleden itibaren Mısır ümerasının taşıdığı en şerefli unvanlardan birisi «Tercüman» namile ecnebi memleketlere gönderilen kârvanların reisi olmaktı. Bu unvan Asvan'ın ilk prensi tarafından da taşınmıştır ki bu adam kıymetli kitabeler bırakmıştır.

Kıralın yegâne dostu, prens ve kıral mühürdarı unvanlarını taşıyan Herküf cenup başının civar olduğu ecnebi memleketlerin direktörü sıfatile bu memleketlerde ne varsa hepsini kırala getirdiğini beyan eder. Ecnebi memleketlere kıralın dehşetini salan kendisidir. Herküf sekiz ayda üç defa yukarı Nili ziyaret eder ve rahat durmayan kabileleri tedip eyleyerek üçyüz eşek yükü ıtıriyat, abanoz, nadir tohumlar, kaplan derisi, fil dişi vesaire getirir.

İkinci Pepi'nin İkinci senesinde Herküf dördüncü defa olarak bu vazifeyi yapar ve kıral son derece memnun olarak bir namei hümayun ile kendisine teşekkür eder ki Herküf bundan son derece iftihar duyduğundan bu nameyi mezarının haricî cephesine hâkkettirmiştir. Kıralın memnuniyeti bilhassa Herküf'ün getirdiği bir cüceden dolayıdır. Dinga denilen bu cücenin yolda bir kazaya uğratılmaması için kıral bu mektubunda bir çok tedbirler tavsiye etmektedir. Dinga denilen bu cüceler zamanımızda Stanley tarafından Merkezî Afrikanın çok uzaklarında Tanganika gölü civarında ayni isimle yani Dinka namile bulunmuş olan kabîledir. Görünüyor ki bu kabîle halkı milâttan üç bin sene evvel Kızıl denizle Sudan arasında dolaşıyorlardı. Ve medenî akvam için o kadar merak uyandırıyorlardı ki ikinci Pepi her şeyden ziyade bu kabîleden bir adam yakalanmış olmasından dolayı sevincini gösteriyordu.

İkinci Pepi zamanında Elfantin'nin diğer bir prensi ve kervan başı olan Pepineht ile Sudan seferlerinin çehresi

[1] Ayni eser s 162

değişir. Belki de Merkezî Afrika'nın zencileri tarafından yapılan bir tazyık neticesi olarak Nubi'lerin muhacereti başlar. Harp İmam'lar arasında karışıklık uyandırır. İkinci Pepi için müdahale etmek lâzım gelir. Hulûlü muslihane harp seferine tahavvül eder.

Pepineht hükümdar tarafından Vavat ve Yertet, memleketlerine girmek için, bir çok seçme muhariplerle Sudana gönderilir. Bu da çok miktarda şeyhlerin oğullarını ve Nubi ümerasının en bahadırlarını öldürmek ve harp meydanında yakalanan bir çok esirleri saraya getirmek yüzünden medh ve sitayişe lâyık olur.

Herakleopolis hanedanı devrinde yukarı Mısıra Nubiler nüfuz etmeğe başlamışlardı. Bunlara karşı hareket etmek ve Mısır arazisini yalnız müdafaa değil ayni zamanda genişletmek bu hanedanın başlıca bir meşgalesi oldu.

Eski imparatorluğun nihayetinde husule gelen kargaşalığın verdiği siyasî ve idarî zaaf üzerine Nubiler yukarı Mısıra tecavüze başlamışlardı. Yukarı Nilden gelerek Fara, Kubanıye üzerine uzanmışlar ve sonra Asvana el atarak Tep sahasına kadar girmişlerdi, hattâ bunlar yukarı Mısırın Herakleopolis hanedanı boyunduruğundan bir mertebe halâs ve istiklâline de yardım etmişlerdir. On birinci sülâleden Mentuhet Sep bunları ezmiş ve itaate getirmiş ise de cenup limanını kuvvetlendirmek için Nubi'nin fethi lâzımdı.

Birinci Amenemhet ve birinci Senusret kendilerine gemiler ihzar eden Oriks nomarkı sayesinde ikinci Çağlayana kadar vardılar. Korosko'da bir kaya üzerinde birinci Amenemhet, Vavat memleketinin galibi sıfatile armasını hakettirmiştir[1]. "Oğlu birinci Senusrt'e talimat„ ında Nubi'de aslanlardan ve timsahlardan başka Mazoi'leri de, Vavat'ları da yakalamış olduğunu hatırlatır. Birinci Senusret zamanında Beni Hasan prensi Ameni maiyyetine dört yüz bahadır alarak kayıklarla cenuba iner bir çok altın getirerek tebrike lâyık görülür. İlk defa birinci Senusret yeni teşkil edilmiş olan maiyyet ordusile bizzat Nubi'ye hareket etmiştir. Vadii Halfa karşısında Bohen mabedinde dikili bir taşta Tep'in harp ilâhi Mento bir ipin ucunda göğüslerinde kabîleleri yazılı on tane Nubi reisini harp esiri olarak getirmekte olduğu görülür.

[1] Ayni eser s 238

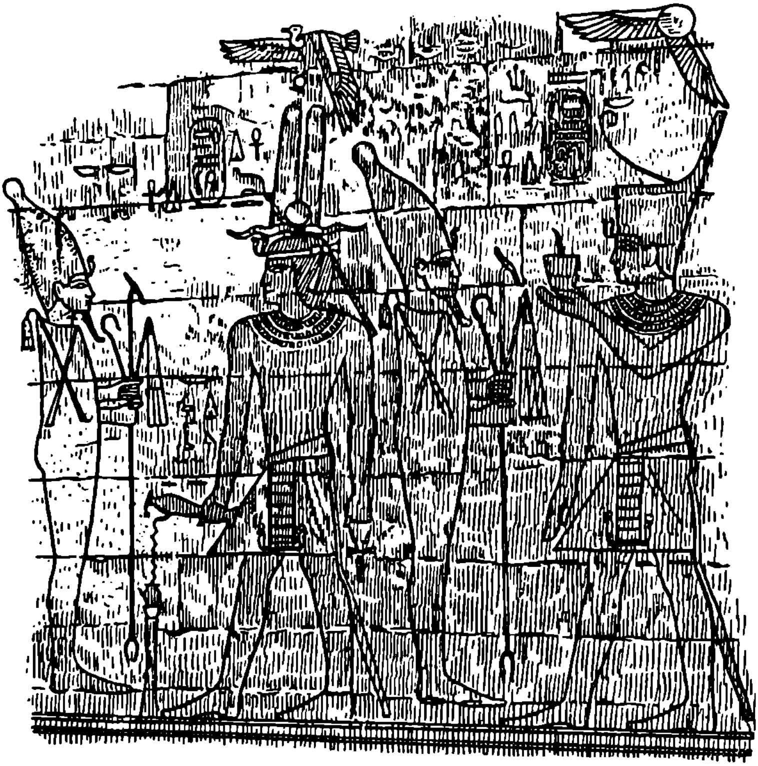
Mısırlılar metinlerin bildirdiğinden ziyade Nubi içerilerine dalmış oldukları anlaşılmaktadır. 1912 de Rayisner üçüncü Çağlayanın yukarısında Argo adası civarında şimdiki Kerma mevkiinde birinci Senusret tarafından gönderilmiş bir valinin inşa ettirdiği kale ve mescidin duvarlarını bulmuştur. Bu adamın Siyot nomarkı Hapızefan olduğu anlaşılmıştır. Rayisnere göre Kerma kalesi Sudan yolunu tutmak, yukarı Nilin ticaretini ele almak için Asvandan üçüncü Çağlayana kadar şurada burada kondurulan müstahkem mevkiler silsilesinin en ilerlemiş olanıdır. İkinci Amenemhet ve üçüncü Senusret tarafından bırakılan zengin kitabeler yukarı Nubi'yi askerlikçe organize etmek için ciddî gayretler sarfolunduğunu göstermektedir. Kıral birinci Çağlayan kanalını istimale salih bir hale getirmiş ve Elefantin kalesini tamir ettirmiştir. Buradan hareket eden bir kıt'a Vadii Halfayı geçmiş ve daha altmış kilometre cenupta Semne ile Komeh kayalıklarının hâkim olduğu bir boğaza kadar varmıştır. Senusret burada çiğ tuğladan iki kuvvetli kale yaptırmıştır.

Gardiner tarafından orta imparatorluğa ait olarak bulunan bir Papirus Nubi kalelerinin ismini göstermektedir. Burada tahkim edilmiş on dört kale ismi vardır. Şu halde hudut tayin edilmiş ve Semne'de bulunan iki dikili taşa göre Heh denilen mevkiden itibaren herhangi bir Nubiyalının karadan, ırmaktan aşağıya inmesi menedilmiştir. Şu kadar ki Yeken mevkiinde ticaret etmek için gelen veya mektup getiren Nubiler bundan istisna edilmiştir.

Bundan sonra Nubi kıt'ası Mısır hazinesini beslemeğe başladı. Ehlî hayvanlar, keresteler, madenler ve bilhassa Kuban madenlerinin altınları gerek nehirde yıkanmış ve gerek kaya üzerinde bulunmuş olduğu halde Mısır hazinesine akmağa başladı. Üçüncü Senusret saltanatının 19 uncu senesinde hazinedarı İgernefr'e yazdığı bir mektupta Abidosdaki Oziris statüsüne altın, gümüş, lâcivert taşı ve malahit taşı gibi kıymetli madenlerin hiç bir suretle esirgenmiyerek ibzal edilmesini bildiriyordu; demek ki Nubi'den ve Nubi madenlerinden pek çok miktarda altın geliyordu.

Hiksoslar istilâsında Nubide Neheziyo'lar Mısır boyunduruğundan bir derece kurtulmuşlar ve istiklâle malik olmuş

lardı. Junker, Kubaniyede istiklâle malik olan yerli prenslerin isimlerini bulmuştur. On sekizinci hanedan kıralları Tep'in cenubunda otoritelerini tesis etmezden evvel Suriyede kat'î bir harekette bulunamazlardı. Bunun için ikinci Thotmes faaliyetini Nubi'ye ve yukarı Nile sarfetti.

Tanutamon'un Amon'a ibadeti

Birinci Ahmes ve birinci Amenofis ırmağı ikinci Çağlayana kadar tekrar istilâ ettiler. Lâkin kırallık nüfuzu ancak birinci Thotmes tarafından tesis edildi. Kumandanlarından Ahmesin idaresinde donanma Tangore yani Semnenin yukarısına kadar çıktı ve saltanatının ikinci senesinde Tombos adasına yani üçüncü Çağlayana kadar vardı ki orada şimdi Dongola denilen gayet münbit saha başlar. Tombos tahkim edildikten sonra kıral ağır ağır ırmaktan iner ve esir ettiği Nubi reislerinin kesilmiş başlarını gemisinin provasına astırır[1].

[1] Histoire ancienne 3485.

İkinci Thotmes kısa hükûmeti zarfında Nubi prenslerinin oğullarını rehine olarak Tep'e getirmek suretile vaziyeti daha ziyade tahkim etmiştir. İkinci Amenofis, 4 uncü Thotmes, 3 üncü Amenofis zamanlarında yukarı Nil dördüncü Çağlayana kadar istilâ ve işgal olunur. Cebelibarkal eteğinde Amon için yapılan bir mabet etrafında Tep'in benzeri olmak üzere bir şehir tesis olunur, ona Karnak mabedinin vasfı olan "iki arzın tahtı„ namı verilir.

Bundan sonra Sudanın kolonize edilmesi süratle vaki olur. Yatıştırılmış ve huzur ve sükûne ermiş olan memleket hayvan beslemenin genişlemesi, maden ve ormanların işletilmesi ve denize doğru ticarete yol açılması sayesinde kesbi refah eder.

Diğer taraftan Afrikanın içlerinden zenciler Nubiye ve hattâ Mısıra kadar nüfuz etmeğe başlar ve o zamana kadar saf bir ırk olan Nubiler'le kan karışıklığı yaparak tedricen ırkın safvetini bozar.

Birinci Amenofisten itibaren yukarı Vadi yani Nehenden Napata'ya kadar olan Nubi sahası "Kuş şehzadesi„ unvanı fahirile bir "cenup memleketleri valisi„ ne tevdi olunmuş idi. Bu unvan kıral ile hakikî bir karabeti ifade etmiyor, ancak sarayda kendisine bir hürmet ve imtiyaz mevkii bahş eyleyordu [1]. Çok gariptir ki bu tesis ve Nubi valilerinin bu unvanı sonuna kadar hiç değişmemiş sabit kalmıştır.

[1] Histore ancienne S. 484

FETİH NASIL OLDU?

XXV inci SÜLÂLE

Ramses'ler devrinde Tep'in baş kâhini tarafından ifa edilen Kuş Şehzadeliği ve cenup memleketinin müdürlüğü vazifesi 21 inci hanedan devrinde ilâhın karısının eline geçmiş idi. Bundan Nubi'nin Amon'a ait bir memleket telâkki edildiği anlaşılmaktadır. Rayisner'in hafriyatına kadar Etyopi kırallarının Herihor tarafından Nübi'de kendi ailesinden Amon birinci peygamberi sıfatile Napata'ya yerleştird ği bir zatın ahfadından türemiş zannolunuyordu. Fakat 1915 te Rayisner tarafından Napata'da yapılan hafriyat neticesinde Etyopi kıralları namile anılan bu ailenin de Libi ırkına mensup olduğu anlaşılmıştır. Bu kıralların yaptırdığı piramit şeklindeki Elkürüv ve Nuri mezarlarında kıralların mumyaları bulunmamış ise de heykel, silâh, mücevherat gibi muhteşem cenaze eşyası bulunmuştur. Bunlar şimdi Boston müzesindedir. Mezarların tertibi Mısır mezarlarının tertibindedir. Bu kıralların büyük avcı büyük sporcu ve at meraklısı oldukları mezarlarındaki at kurbanlarından anlaşılmaktadır. Bu kırallardan Piyanki'nin mezarında 4, Şabaka'nın mezarında 8 ve Şabataka'nın mezarında kezalik8 koşu atı kurban edilmiş olduğu görülmektedir. Bundan anlaşılıyor ki M. E. 900 tarihlerinde Cenup Libi'leri Mısırın Kuş eyaletini istilâ etmişler ve Napata'da bir hükûmet kurmuşlardır[1].

Bu kırallar Cebelibarkal'daki mabette hakikî bir rahip kıral gibi hareket ediyorlar ve kendilerine Amo'nun birinci peygamberi unvanını veriyorlardı.

Bu kıralların nasıl harekete geçtikleri malûm değilse de 750 tarihlerinde Kaşta namındaki kıralın Tep'i fethettiği görülür. Bunun halefi olan Piyanaki ise Delta'ya kadar

[1] Rayisner'in kazılarında elde edilen eserler Boston müzesine getirilmiş ve bu eserler hakkında tarihî malûmat müzenin belleteninin bir çok nüshalarında neşredilmiştir.

inerek Şimalî Mısırı istilâ eder. Bu istilânın tafsilâtı Napata'da bulunmuş ve bugün Kahire müzesine getirilmiş olan bir dikili taş üzerinde 169 satırla hikâye edilmiştir.

Bu kitabeden anlaşıldığına göre Şimalî Mısırın küçük kıralları Nubi kıralile bazan dostluk ve belki de tabiiyet münasebetine girişmiş olmalıdırlar ki Piyanaki saltanatının 21 inci senesinde, Sayısta türeyen Tafneht namında bir Libi reisinin bu kıralcıkların istiklâlini tehdit ettiği ve hattâ Orta Mısır'da Hermopolis'te Nemrut namında birinin istiklâl daiyesine düştüğü; Delta da Tentemo şehrinde Yopet namında bir diğerinin de Şimalî Mısır'da Bubasti'de hükümran olan Uçüncü Osorkon'e rekabete kalkıştığı bildirilerek kendisinden istimdat edilir. Delta'nın garbinde türeyen bu prens; Sayis'i kendisine merkez yapmış ve Memfis ile Helyopolis gibi büyük şehirleri istilâ ederek bütün garbî Deltayı hükmü altına almış idi. Delta'nın Şarkında icrayı hükûmet eden Üçüncü osorkon'un arazisine ilişmiyordu. Cenuba doğru Feyyum'a kadar hüküm sürüyordu.

Piyanhi, Tafneht üzerine Tepten asker esvketti ve sonra yeni bir ordunun başında olarak kendisi de Nil vasıtasile Napata'dan Tep'e indi. Oradan da Hermopolis sırtlarına vâsıl olunca gemiden çıkarak arabasına bindi ve Nemrudu kalesinde muhasara etti. nemrut kaleden çıkarak itaatını arza mecbur oldu.

Bu muvaffakıyetten sonra Herakleopolis şehri de ayni vecihle itaate icbar edildi. Nihayet Memfis muhasara edildi. Tafneht orada mükemmel müdafaa tertibatı almış ve kendisi diğer bir yardımcı ordu daha tedarik etmek üzere şehri kumandanlarından birine bırakarak daha şimale gitmiş idi. Piyanahı vakit bırakmadı. Şehrin etrafını dolaştı. Kara cihetinden muhasara ile şehrin zaptı güç ve uzun olacağını görerek ırmak tarafından gemiler ve kayıklarla asker çıkardı ve şehri zaptetti. Bunun üzerine Memfis civarında bulunan bütün kıralcıklar itaatlerini arza geldiler. Sonra Helyopolise gitti. Atun'a kurban kesti, orada Bubastı kıralı Osorkon Piyanahni'yi ziyarete geldi ve Delta'nın bütün derebeyleri hazinelerini ve atlarını taktim etmek suretile itaatlarini arzettiler. Kıral Osorkon ile Yupet ve on üç Ma ululari Piyanhiye sadakat yemini yaptılar. Tafneht denize yakın bir bataklığa saklanmış idi; oradan kıralın affını ve merhametini diledi

ve sadakatten ayrılmıyacağına yemin etmek suretile kıralın affına mazhar oldu[1].

Böylece Napata kıralları Mısırın tamamına hâkim olmuşlardı. Mısırın birliği şöyle böyle tekrar vücede gelmiş idi. Ancak Napata kıralları, ne mahallî kıralcıkları ne de feodal Beyleri kaldrmamış idi. Tanıs kıral sülâlesi şimalî Mısır için meşru kıral olarak devam ediyordu. Üçüncü Osorkonun vefatı üzerine oğlu Pisamos tahta geçti. Maneton bunu meşru kıral olarak kabul etmektedir.

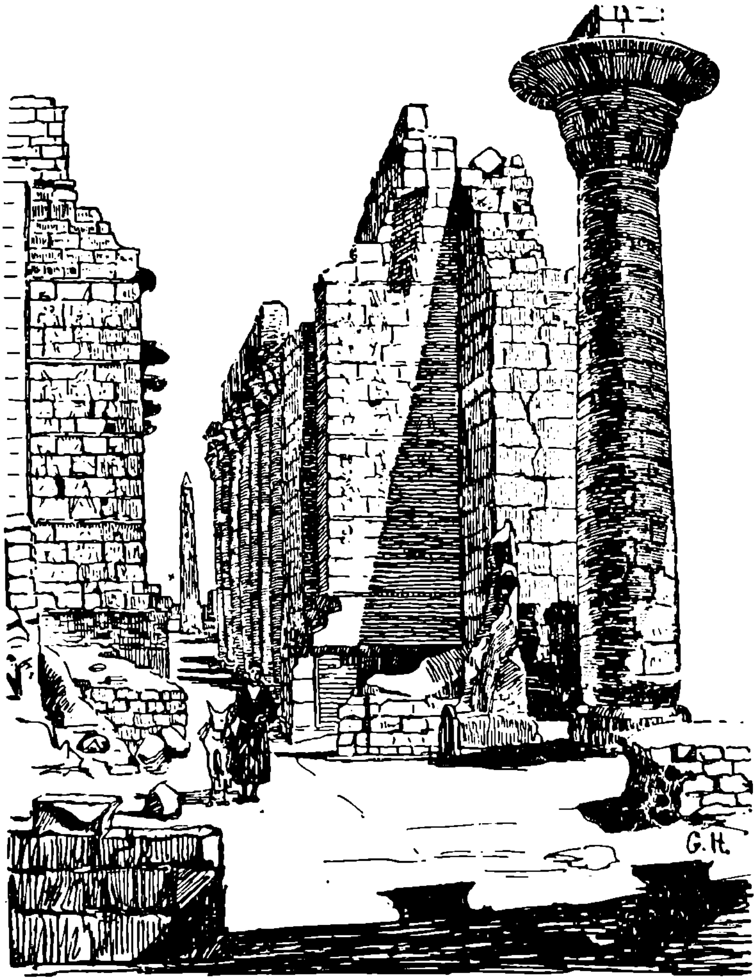
Tafneht garbî Deltada hâkim kalmıştı. Kıraliyet armasını gasbetmekte gecikmedi. Merkezi Hükûmeti Sayis idi. Memfis ve Helyopolise hâkim idi. 722 tarihine doğru oğlu Bohori yerine kıral olur. Bu hâdise Pisamusu'n vefatına müsadif olmalıdır ki şimali Mısır bunu hakikî kıral olarak tanımış Ve Manaton da bunu yalnız başına 24 üncü saltanat sülâlesi olarak kabul etmiştir. Hakikaten Bohori ahali tarafından sevilen bir kıral olmuş ve Asuri'lere karşı Delta'yı muvaffakıyetsiz dahi olsa müdafaaya çalışmıştır. Napata kırallarına karşı ise babasının siyasetini takip etmiş ve kendi nefsinde millî mukavemeti temsil eylemiştir. Bundan dolayı Piyanhninin kardeşi ve halefi olan Şabaka tekrar Deltaya inmeğe mecbur olmuş; Bohori mağlûp ve esir olarak Manaton'un rivayetine göre Şabaka tarafından yakılmış ve bir rivayete göre diri diri derisi soyularak öldürülmüştür.

Nubi kıralları Napatayı terketmemişlerdi; ancak Piyanahi'nin vefatından sonra yerine geçen kardeşi Şabaka Tep'e gelmiş ve orayı payıtaht yapmıştır. Manaton bundan sonra Etyopilerin meşru kırallıklarını kabul eder. Bunlar ikinci Ramses devrinde olduğu gibi Mısırın birliğini tamamen tesis etler ve Akdenizden Meroe'ye kadar imtidat eyliyen Mısırın hâkimi olmuşlardı. Yarım asır kadar devam eden bu siyasî birlik merkeziyyeti hazırlıyor; (26 ıncı sülâle buna muvaffak olmuştur) ve Nil basıgını uzun zamandanberi unutulan bir refah ve huzura kavuşturuyordu.

Şabaka Mısırı akılâne idare etmiş ve dahilî muharebelerin açtığı yaraları ondurmağa çalışmıştır. Yollar tekrar yapılmış kanallar temizlenmiş, şehirler tamir edilmiştir. Maneton'a göre Şabaka'ya oğlu Şabataka (Sebikos) halef olmuştur. Fakat şurada burada elde edilen armasından başka hükûmetini izah ede-

[1] Histoire ancienne S 672.

cek hiçbir metin yoktur. Hükûmetinin sonunda Piyahni'nin oğlu Taharka lehine vukubulan bir ihtilâl neticesinde öldürülmüştür. Maneton'a istinaden Ozeb'in teminine göre rahip-

Bubastı kırallarının mabet avlusunda Tarkan'ın sütunu

lerin işareti üzerine Taharka Şabataka'yı hâl' ve katletmiş ve gaspettiği saltanatı takviye için Şabakadan dul kalan kadınla izdivaç ve bunun oğlu Tanutamon'u hükûmete teşrik eylemiştir[1].

[1] **Histoire** de la nation Egyptienne c. [illegible]

Taharkanın anası Akaloka isminde zenci bir kadındı. kendisi de kuvvetli azimkâr ve büyük Firavunlar gibi büyük inşaatçı bir hükûmdar olmuştur.

Tanis'teki bir dikili taş bunun taç giyme merasimini tasvir etmektedir. Anası Akaloka oğlunu ilâha takdim etmekte ve dört cihete ok atar görünmektedir. Kendisi de imparatorluğun dört köşesindeki düşmanları def için dört semte taş gülleleri atmakta olduğu görülür. Karnak'ta Bubastilerin havlusuna merkezî sütunlar silsilesi yaptırmıştır. İki hat üzerine yapılan on sütundan bugün yalnız bir danesi 21 metre irtifaile başını semaya doğru dikmiş bir halde durur. Napata'da Ramses'leri takliden yaptırılan kabartmalar hâlâ mevcut olduğu gibi Cebeli Barkalda kendisine mezar olmak için bir yeraltı sarayı yaptırmıştır. (Hipoge)

Yazık ki hükûmetinin sonlarında Asur'lular Memfis ve Tepi istilâ ve tahrip etmişlerdir.

Nubi'den gelen Kıral Piyanhi Mısırlılar nazarında meşru kıral sayılmıyordu; Sayis'te hükûmet eden Buhori'ye 24 üncü hanedanın müessisi nazarile bakılıyordu.

Piyanhi öldükten sonra kardeşi Şabaka Napata'da ve Tepte taç giydi; Delta bunu tanımaktan imtina etti. Mukavemetin başı Buhori idi. Fakat Şabaka bunu mağlûp ve esir ederek yukarda söylendiği üzre idam etmiştir.

Bununla resmî sülâlei saltanat hitam bulmaktadır. Maneton bundan sonra Etiyopi sülâlesini 25 inci sülâle olarak kabul eder.

Bunun üzerine Şabaka Napata'yı bırakarak selefleri gibi Tep'te ve Memfis'te yerleşir. Ve hakikaten eski firavunlar gibi Tep'te Memfis'te Bubasti'de Sayis'te büyük inşaata başlar ve ehliyet ve dirayetile şöhret kazanır [1].

Asurlu'larla ihtilâf — Eti'lerin Mısırlı'larla ittifakı, ne Asur'luların Mezapotamya'da ilerlemesine, ne de şarktan ve garpten yürüyüp gelen yeni akınlar önünde Eti imparatorluğunun inkırazına mâni olabilmişti. Anadolunun bu karışıklığı ve inhilâli sırasında meydanı tamamen boş bulan Asur kıralları Mezapotamya'yı baştan başa istilâ etmişler ve Suriye hudutlarını aşmağa başlamışlardı. Nihayet Beni İsrail kırallarını yani Filistin kıt'asını tehdide başladılar.

---

[1] Histoire ancienne S 688.

Asur'ların Kananı işgal etmeleri tehlikesi Mısırlıları endişeye düşürüyordu. Çünkü bu suretle Mısırın istilâsı tehlikesi baş gösteriyordu. Salamansar'ın Suriye'ye hücumu sırasında ikinci Takalo, İsrail Kıralı Aşab'a bin kişilik bir yardımcı kuvvet göndermişti. Bunlar Asi nehri üzerinde Karkar mevkiinde mağlûp oldular. Şu kadarki Asur'lular ilerlemediler. Çünkü Asur İmparatorluğunun bazı taraflarında ihtilâllar zuhur etmişti.

Mısıra doğru ilerleme hareketi üçüncü Tiglat Falasar zamanında (734 - 732) yani Piyanahni'nin Mısır saltanatı iptidalarında başlar. Asur'lular Mısır hududuna kadar Filistini yağma ve tahrip ederler, fakat Mısır'a hücum etmezler. Bunu müteakıp Şam 732 de ve Samari 722 de Asur Kıralı İkinci Sargon tarafından zaptolunur.

Delta'da Şabe namında bır prens, Beni İsrail'in Asur'lulara karşı isyanına müzaharet etmişti. Sargon Rafya'da (720) ihtilâlcileri tenkil eder ki bunların arasında Şabe'nin kumanda ettiği Mısırlılar da vardır. Bu kumandan ancak Sayis'te icrayı hükûmet eden Firavun Bohori tarafından gönderilmiş olabilirdi. Bu mağlûbiyet, Buhori'nin Etyopi Kıralı Şabaka tarafından da mağlûbiyetini ve idamını mucip olmuştur.

Şabakan'ın bütün dikkati Asur Kıralı Sargon'un hareketine matuftu. Asur Kıralı Kanan ve Fılistinde istilâsını tevsi ediyor, Mısır'ı müdafaa için kullanılabilecek anasırı ortadan kaldırıyor; Fırtına Mısır kapılarına yaklaşıyordu. Bununla beraber Şabaka Asur; kıralile husumete başlamak istemiyordu. Ona mektuplar, hediyeler göndererek; dostluk çehresi göstermek, fırtınayı mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak istiyordu.

Şu kadar ki Asur kıralları buna aldanmıyorlar; ayni nezaketi göstermekle beraber Filistin ve Kananda kendi siyasetlerine devam ediyorlar ve Mısır taraftarlarını ve müttefiklerini birer birer eziyorlardı. Şabaka bunlara yardım etmekten âcizdi. Doğrusu Mısırda birlik yoktu. Herkes Firavunluk tacını kapmak niyetile hareket ediyor; Mahallî prensler dahilî ihtiraslarile uğraşıyorlardı. Mısırda kardeş kardeşle, şehir şehirle, kırallık kırallıkla vuruşuyordu. Çünkü Yahva onların üzerine sersemlik ruhunu saçmıştır. (Tevratın kırallar faslı 19 - 30) Mısır'ın bu dahilî vaziyeti Asur kırallarının emellerine müsait idi.

690 tarihlerinde Asur Kıralı Senahrip Mısır'ı istilâ mak sadile Filistine tekrar girmiş ve Kudüs'ü (Jeruzalem) muha

sara ederek Peloz'e kadar ilerlemişti. Orduda başlayan veba hastalığı ve zuhur eden bir kum fırtunası büyük zayiata sebep olduğundan Senahrip geri dönmüş ve Kudüsle beraber Mısır da kurtulmuş idi.

689 da tahta geçen Asur Kıralı Asaraddon Mısır fethinden başka bir şey düşünmiyordu. Bilhassa firavunların Kanan ve Filistin'deki intirikalarına nihayet vermek niyetinde idi. O sırada Mısırda Taharaka (Asur kitabelerinde Tarku) Şabataka'yı öldürmüş, yerine Firavunluk tacını geymiş idi. Tarku Sayis'te oturuyor, ve Asaraddon'un meneviyatının önüne geçmek için Filistin işlerini takip ediyordu.

Asaraddon bir müddet Babil'de zuhur eden ihtilâli bastırmakla meşgul olduktan sonra 677 de Filistine döner; Sidon'ı zaptettikten sonra Mısır'a teveccüh ederse de tam Tih çölünün hududuna geldiği sırada Med ve İskit ve Kimmerler'in şarktan yürümekte olduğunu haber alarak geri döner. Mısır bu defa da istilâdan kurtulur.

Asaraddon Mısır'ı istilâ için Sina çölünü katetmeyi tehlikeli görüyordu. Finike donanması vasıtasile askeri Mısır'a ihraç etmek niyetinde idi. Bunun için Finike'nin en kuvvetli donanmasına malik olan Tir şehrile ittifak yaptı. Fakat Tir'liler Mısır'ın tesiri altında bu ittifaktan vazgeçtiler. Pek âlâ anlamışlardı ki Asur Kıralları Mısır'ı istilâ ettikten sonra kendileri için de hakkı hayat yoktur. Bunun üzerine Asaraddon çöl Araplarını itaat altına aldı ve kendisine Arap Kıralı unvanını verdi. Çünkü çölü geçmek için onbinlerce deveye ihtiyaç vardı. Araplar bu develeri kendisine tedarik ettiler. Tarku deltanın şark hududunda İshopri'de bulunuyordu. Asaraddon'un kitabelerine nazaran "Oradan payıtahta yani Menfise kadar on beş günlük mesafede her gün birçok muharipleri öldürüyordum. Bizzat Tarkuyu de okla topuzla beş defa vurdum, onulmaz surette yaraladım. Sonra payıtahtını yarım gün içinde lâğamla, mancınıkla muhasara ettim, zabtettim ve ateşle tahrip ettim. Haremini saray kadınlarını bizzat oğlu Vaşenhor'u diğer oğullarını ve kızlarını emval ve servetini hazinelerini atlarını öküzlerini sayılmaz ehlî hayvanlarını Asur memleketine getirdim. Mısır memleketinden Etiyopi'lerin kökünü kazıdım.„ denilmektedir. Babil kroniki kısaca olarak der ki Memfis biri 3, diğeri 16 ve öbürü 18 temmuzda olmak üzere üç defa katliâma uğradı ve 22 tem-

muzda zaptolundu (671). gerçekten Tarko evlatlarını hazinelerini almaya vakit bulmadan Tep'e kaçmak suretile kurtulmuş idi.

Aşağı Mısır Asur vilâyetlerinden biri olmuş idi. Asur kıralı orada feodaliteyi ipka ve hattâ ihdas etmekte fayda buldu. "Her tarafta kırallar, valiler ihdas„ ederek bunları vergiye raptetti. Bunlar Piyanki zamanındanberi Delta'yı ve orta Mısırı taksim eden küçük kıralcıklar veya prensler idiler. Bunlar arasında Sayis ve Memfis Kıralı Buhori'nin oğlu Nehao da vardı. Tep prenslerinden birisi de görünüyordu ki Metoemhet olması melhuzdur.

Asaraddon büyük bir ganimetle Finike sahilini takip ederek geri döndü ve Beyrut civarında Nehrülkelp üzerindeki kayaya 2 inci Ramsesin isteli yanına kendi namına bir sahne hakkettirdi; Ve Ninov'aya döndü.

Çok geçmeden Mısirda isyan zuhur etti. Asaraddon bir daha Mısırı fethetmek üzere gelirken yolda vefat etti.

Tarku Memfisi zaptetmişti 669. Delta'da Asur kıralının vasalları ikiye bölünmüştü. Arabistan nomunun merkezi olan Persepedek kıralı Pakruru tarafından idare olunan şark kısmı, Sayis kıralı Nehao (Asurc'a Nikü) tarafından idare olunan garp kısmı Asur'a sadık kaldılar. bunlar Tarkonun hasmı ve Asaraddon tarafından hüsnü muameleye mazhar olduklarından Asur'un sadıkları idiler. Asur kralı ordusunu tahrik etti, yolda Filistin ve Akdenizin 22 kıralı tarafından yardım görerek yürüyordu. Tartan[1] şarkî Delta'da Karbanit'e geldi. Orada Asurlulara sadık olan kırallar, Mısır ve Kuş kıralları, valileri ve jeneralleri toplandılar. Tarku tekrar bir gemiye binerek Tep'e kaçtı. Tartan bunu takip ederek kırk günde Tep'e vâsıl oldu. O sırada Asur Banipal da Mısıra geldi. Mısırda tekrar teşkilât yaptı. Nehao'yu yine Sayis ve Memfis kıralı yaptı. Şeşonk'i, Bosir'i ve bir Asur'lu olan Şaruludari'yi Tanis kıralı yaptı ve gene büyük ganimetlerle Ninova'ye döndü. Tarku bundan istifade ederek Tep'teki askerin hattı ricatini kesti ve sekiz yüz kilometre mesafeyi katederek Deltaya kadar geldi. Nehao, Pak-

[1] Tartan asurlılarda ordu kumandanına verilen unvandır ki Türkçe «tart»mak cezrindendir. Tartmak vezn etmek muvazene halinde bulundurmak, düzgün ve muntazam hale koymak demek olup, Tartan askerî kuvveti mevzun ve muntazam halde tutan muamele, kumandan unvanı olmuştur.

ruru hattâ Asurlu Şaruludaru Asur ordularının vaziyetinden endişeye düştüklerinden Mısır aralarında taksim olunmak ve hiç bir kral diğerine hâkim olmamak şartile Tarku'ya ittifak teklif ettiler. Lâkin Asur jeneralleri bundan haberdar olarak Sayis'i, Mendes'i ve Tanis'i yağma ettiler ve Nehao ile Şaruludaru'yi yakalıyarak kelepçelerle Ninova'ya gönderdiler. Pakruru kurtulmuştu. Tarku'ya gelince Tep'te İlâhın karısının kocası Mentoemhet Asur'lularla birleşmiş ve Asur kralını Tep kralı diye ilân etmiş olduğundan artık Mısırdan ümidi keserek Nubi'ye Napata'ya çekildi, bir daha oradan Mısıra dönmedi.

Tarkunun Nubı'ye çekilmesinden sonra artık Mısırda isyan hareketini vücude getirecek kuvvet kalmamış ve sükûn avdet etmişti. Asurbanipal' Nehao'ya Sayis kırallığını iade etmiş ve oğlunu da Etribi kıralı yapmıştı. Bunun diğer oğlu Pasmatik 26 ncı sülâleyi tesis etmiştir.

Bir Maşauşa kıralı

Fakat Mısır'da hissiyatı milliye tamamile sönmemişti. Tep'te bile Asurbanipal'in tarafdarlığı yapıldığı ve ona vergi verilmekte olduğu halde Mentoemhet, Tarku'nun kabartma halindeki resmini muhafaza ediyor ve Memfisin rahipleri 664 e kadar Tarku namına tarih kullanıyorlardı. İlâhın karısı olan Emetardis Tarku'nun hemşiresini kendisine vâris tanımak suretile azîm servetini ve ruhanî şerefini ona bırakıyordu.

673 tarihinde Tarku vefat etmişti. Yeğeni ve Şabaka'nın oğlu Tanotamon onun yerine geçti. Napata'dan Orta Mısır'a kadar geldi. Her tarafta bir halâskâr gibi karşılandı. Memfis cıvarında Asur'lularla ona sadık kalanların kuvvetini mağlûp etti. Sayis ve Memfis kıralı olan Nehao'yu idam eyledi. Bunun oğlu Pisamatik Asur'a iltica etti.

Bundan sonra Tanotamon daha şimale, Delta'ya yürüdü. Kaleleri fethedemedi, Memfise döndü, müsavi şeraitle sulh müzakeresine girişildi. Bunu haber alan Asurbanipal Mısır'a yeni kuvvetler sevkettiğinden Tanotamon tekrar Tep'e

kaçtı ve Asur kuvvetlerinin Tep'i mahasara etmesini müteakip oradanda Nubi'ye kaçtı. Bundan sonra Napata kırallarının artık Mısır ile alâkası tamamen kesilmiş ve Napata medeniyeti Afrikaî bir şekil almıştır.

Asur askeri Tepi zaptetti ve baştan aşağı tahrip eyledi. Asur Tartanı yani kumandanı «Gümüş, altın, mücevherat, saray eşyası, zengin kumaşlar, kıymetli ketenler, büyük cüsseli atlar, sarayda müstahdem erkekler ve kadınlar; 250 talan ağırlığında parlak elektrondan mamul dikili taş (Obelisk) hasılı ne kadar kıymetli şey bulunmuş ise onları alarak hatta mabet kapılarının kanadlarınıyerlerinden sökerek Ninova'ya gönderdi. Binlerce senelik cihan payitahti olan Tep bu vurgundan bir daha başını kaldıramadı (661).

YİRMİ BEŞİNCİ SÜLÂLE

ETHİOPİ KIRALLARI

(CENUP LİBİLERİ)

Takriben

Kashta (750-746)
Piankhi (746-716)
Shabaka (716-703)
Shabataka (703-689)
Taharqu (689-663)
Tanontamon (663)

XI

XXVI ıncı SÜLÂLE

Tep'in tahribinin ferdasında yani 660 tarihlerinde Mısır'ın talii değişti. Tanotamon'un Napata'ya kaçışından sonra Mısırda Sayis kıralı Psamatik mevki almağa başladı. O vakit Tep şehri İlâhın karısile Mentoemhet elinde, orta ve aşağı Mısır ise, Ma reislerinin ve kralcıkların arasında münkasemdi. Bunların en mühimi Memfis, Sayis kralı Nehaonun oğlu Psamatik idi.

Asur'lulara sadakatinden dolayı Tanotamon tarafından idam edilen Nehao'nun oğlu Psamatik Ninovaya ilticasına mükâfaten Asur kıralı tarafından babasının yerine ikame edilmiş ve Mısır kıralcıkları arasında en ehemmiyetli bir kıral olmuş idi.

O sırada Lidya tahtında bir tebeddül vaki olmuş ve Mermenad hanedanı Lidya tahtını işgal etmişti. Lidya kıralı Gök (Yunanca Gyges) Asur'lulara karşı Mısır'ı takviye etmek ve Mısır ile bir ittifak vücude getirerek Asur kırallarının Suriye üzerindeki nüfuz ve kudretini kırmak suretile Anadoluyu korumak niyetinde idi. Bundan dolayı Psamatik'e Kar'lardan ve İyon'larden mürekkep bir kuvvet gönderdi ki bu kuvvet Mısır'ın aylıklı askerini teşkil etti. Psamatik bu kuvvetle bütün hasımlarını ve muarızlarını ezmeğe ve bertaraf etmeğe muvaffak oldu ve böylece 26 ncı sülâleyi tesis etti.

Asurbanbipal Psamatik'in isyanını işidince bu darbenin Lidya kıralı Göğden geldiğini anlamış ve Gögün naşının düşman ayağı altında kalmasını İlâhtan niyaza başlamıştır.

Gerçekten Psamatik Mısır'da kuvvetlendikten sonra nazarını Filistin'e çevirmiş Asdud'u muhasara etmiştir. Ancak o sırada Kimmer'lerin Anadoluyu istilâya başlaması Gök tarafından Suriye'deki Mısır ordusuna yardıma mâni olmuş, şehir ancak uzun muhasaradan sonra zaptedilebilmiştir.

Kimmer'lerle olan muharebede Gök maktul düşmüş ve oğlu Ardis bu defa Kimmer'lere karşı Asurlarla ittifak etmeğe mecbur olmuştur.

Asurlu'lar Kilikya'yı Kimmer'lere karşı muvaffakiyetle müdafaa ettilerse de bunca yıldanberi fütuhattan füfuhata koşan Asur'luların kuvveti tükendiği görünüyordu. Bir memleketi fethetmek kâfi gelmiyor fethin ferdasında zuhur eden ihtilâl ve isyanları bastırmak için dünyanın dört tarafına koşmak lâzım geliyordu. Asur ordularının bu ihtilâlleri bastırmak gayretile sarfettikleri emekler ordunun ve milletin hayat usaresini sömürmüş, kurutmuş idi. Cihana haşyet ve dehşet salan Asur kırallığının son günleri yaklaşmış bulunuyordu.

Mısır'ın Psamatik'le istiklâlini elde etmesine karşı Asur kıralları hiç bir harekette bulunamadılar ve bir daha Mısır'ı istirdat edebilmeği hatır ve hayallerinden geçirmediler.

Bu suretle Says kıralları Asur boyunduruğunu üzerlerinden silkebilmişlerdi. Ninovanın bütün dikkat ve gayretini daha mühim tehlikeler işgal ediyordu. Kimmerleri müteakıp İskitler Anadoluya akın etmişler ve Medlerle Asurları çiğniyerek Suriye ve Filistin üzerine sarkmışlardı. Babîlliler ve Medler ise Asura karşı kıyam etmişlerdi.

İskitlerin Mısıra hücum ihtimaline karşı Pisametik Pelozda tahkimat yaptırdı ve bununla da iktifa etmiyerek ileri bir müdafa hattı elde etmek için Filistinde beş şehri yani İskamon, Gazze, Aşud, Ekron kalelerini işgal etti. "Ok ve kargı ile müsellâh, zalim ve merhametsiz ve kökremiş deniz gibi haykırıcı „ [1] bu İskitler Asur imparatorluğunu boğarak Filistine kadar yürüdükten sonra Mısır hududunda durdular. Pisametik bunları büyük hediyelerle iknaa muvaffak olduğundan Mısır tahkimat hattını yıkmaksızın çekildiler. Mısır ikinci bir Hiksos istilâsından kurtuldu. Bu akınların neticesi Asur imparatorluğunun temelinden sarsılması oldu.

Taliin cilvesine bakınız ki yeni zuhur eden bir tehlikenin önüne geçmek için Mısır kıralı Psamatik bu defa da Asur'lulara yardım etmeğe ve Asur kırallığını müdafaa eylemeğe mecbur oldu.

Asurbanipal'in Babil'e hidiv olarak tayin ettiği Kandalo'nun oğlu Nabu Polasar fırsattan istifade ederek Babil'de kırallığını ilân ve Babil'in istiklâlini elde etmiş idi. Bu suretle sonraları tarihte bu nam ile şöhret alan Kalde kıral

[1] Tevrat. Yeremya [illegible] 17

lığını kurmuş idi. Yavaş yavaş 614 tarihlerine doğru Asur'lular bütün Sumer-Akad kıt'asından el çekmişlerdi.

616 dan 609 a kadar Kalde kıralı Nabu Polasar Met'lerin de yardımile Asur'luları Kaplini'ye yani Subaru hududuna kadar sürdü. O sırada Harran'a kadar ilerilemiş olan Mısır ordusu Asur kıralının imdadına koştu. Vakaa bu ordu Asuru mukkadder olan akıbetinden kurtaramamış ise de Psamatik'in tekrar Suriye ve Filistin politikasını ele aldığını göstermektedir. Çünkü Harran'da mağlûp olan Mısır ordusu İkinci Nehao'nun kumandası altında Filistinde tutunmaya çalışmış ve hattâ 605 te Kargamış'ta Nabu Polasar'a beyhude bir hücum daha yapmıştır.

Psamatik Lidya kıralı Gök vasıtasile tedarike başladığı Karlı, İyonlu ve Likli askerlerin müzaheretile dahilde vahdeti tesis etmiş olduğundan daima bu askerlerin açığını yine bu Akdeniz kavimlerinden tedarik ediyor ve bu suretle Akdeniz halkile Mısır arasında geniş bir münasebet ve temas hâsıl oluyordu. Gitgide Mısır'ın Delta'da bulunan şehirlerile Yunan'lılar arasında ticarî münasebetler genişlemiş ve bu şehirlerde bir çok Yunan'lı ve Akdeniz halkından mürekkep koloniler hâsıl olmuştur. Psamatik bu kolonilere kendi âdetleri ve usulleri veçhile kendilerini idare etmek salâhiyetini vermiştir. Sonraları zamanımıza kadar tarihte gördüğümüz kapitülâsyonlar usulü ta o vakitten başlamıştır.

Nehao 609 da tahta çıktığı vakit Asurların yıkılması artık önü alınamıyacak bir hale gelmişti.

Nehao, babasının hazırladığı kuvvetli orduya kudretli bir donanma ilâve etmek suretile Mısırın harp vasıtalarını yükseltti. Siyaseti Suriye ve Filistinle kalmıyor Akdeniz ve Adalardenizini de takip ediyordu. Herodot der ki "birtakımı şimal denizinde (Akdeniz) ve birtakımı Kızıldenizde Arabistan körfezinde (Süveyş) donanmalar yaptırdı. İnşaat havuzlarının eseri henüz görünür„ [1]. Bu asrın küçük cenaze statülerinde «gemi kaptanı», "Kıral donanmasının müdürü„ gibi unvanlar ve gemi şeklinde altından yapılmış tezyinat o zamanın bahrî siyasetinin eserlerini göstermektedir. [2]

Nil ile Süveyş arasındaki kanalın ıslahı da bu siyasî maksadın bir mahsulüdür. Herodot Nil ile Süveyş arasın-

[1] Herodot 2 159
[2] Hist. Egpelenne s. 67

daki kanalın açılması şerefini Nehaoya atfeder ve İran Şahı Dara tarafından da bunun yeniden ikmal ve ıslah edildiğini söyler [1].

Kanalın uzunluğunun gemi ile dört günlük mesafe olduğunu ve karşı karşıya iki geminin geçebileceği genişlikte bulunduğunu anlatır. Hakikatte kanal belki birinci Senusret zamanındanberi mevcuttu ve Nehao bunu ıslah ve tamir etmişti. Çünkü kanalın ticaret hususunda olduğu kadar Mısırın donanma vasıtasile müdafaasında da büyük hizmeti olacaktı.

Herodot'a göre Nehao"dikkatini harp seferine atfetti. Kara yolile Suriyeye vardı Mageddod'a galebe çaldı muharebeden sonra Kadityis namındaki büyük şehri zaptetti„ bu hususta Tevrat malûmatımızı ikmal etmektedir:

Yuda Kıralı Jüsyas Mısırlıları durdurmağa kalkışır Nehao kendisine hakaretle karışık şu haberi gönderir: Yuda kıralı! Kendine taallûk eden işlerle uğraş. Bugün senden bir şey istemiyorum benim maksadım Fırattır ve Allahım bu hususta harekâtımı tacil etmemi istiyor. Benimle beraber olan Allahın önünden çekil ve seni mahvetmesinden kork.„ Jüsyas gerek Asur hükûmetine sadık kalmakta ve gerek Asur mirasının taksiminde Mısırın ihtırasına karşı durmakta makul bir siyaset görüyordu. Mısırlılar ile harbe girişdi ve Meydanı harpte bir ok darbesile öldü cenazesi Jeruzaleme nakledildi.

Nehao Asî neh'ri vadisile Fırata kadar ilerledi. Ve Kadeş önünden geçerek kaleyi selâmladı. Bu sefer askerî bir gezintiden ibaret kaldı. Dönüşte Nahao Filistin işlerini tanzim etti. Asi ırmağı üzerinde Riblada Yuda kırallığı tahtına Jüsyas'ın diğer oğlu Yuvakimi getirdi ve ona senevî yüz talan gümüş ve bir talan altın vergi tarhederek Mısıra geldi.

606 da Medlerin ve Babililerin müşterek gayretile Ninova sukut etmiş idi. Teb'in mahv ve harap edilmesinden mütevellit Mısırlıların intikamı alınmıştı. Lâkin bu hal Suriye vaziyetini ıslah etmedi. Şimdi Nahao'nun galiplerle işi vardı.

Hakikatı halde ortada büyük bir mes'ele var idi. Asur'lular'ın tesis ettiği büyük imparatorluğun mirası mes'elesi idi ki Babil ve Mısır arasında rekabete yol açmış idi. Med kıralı Asuryayı ve Anadolunun mühim bir kısmını; Kızılırmağa kadar Şarkî Anadoluyu işgal etmişti. Nabuhdonosor Mezopotamyayı ve Suriye Filistin arazisini almıştı. Mısır on sekizinci

[1] Herodot 2 158

ve On dokuzuncu Sülâleler devrindeki Şaşasını istirdat etmek istiyor, Suriye ve Filisti'ne kendi malikânesi nazarile ba'kıyordu. Babil ise Mısırı Asur imparatorluğunun bir parçası ve kendisini Asur'un halefi sayarak Mısır'ın da Babil'e ilhakı lâzımgeleceği fikir ve nazarını takip ediyordu. Bu rekabette Asur'un Asya malikâneleri Babil elinde toplanmış ve Mısır da kendi istiklâlini muhafaza etmiştir. Gerçi Nahao hukukunu müdafaa için ordusile Asi vadisine geldi. Ordular, Fırat geçidinde Karkamışta müsademe ettiler. Nabuhdonosor Mısır ordusunu ezdi ve Suriye Filistini zaptetti. Mısıra hücum etmemesinin sebebi babası Nabupalasarın vefatı haberinin gelmesi idi. Babile döndü Mısır bundan sonra Filistin ve Suriye politikasını terk etmeğe mecbur oldu ve Babil Kralları da Mısırı itaat altına almak sevdasından sarfınazar ettiler bu suretle Mısır bir müddet huzur ve sükün içinde yaşadı.

Afrikanın dolaşılması— Nehao Mısırın istikbali için büyük projelerden sarfınazar etmedi, donanmasını çoğaltmağa çalışdı ve Finike gemicileri tarafından kumanda edilenbir takım gemileri Afrikayı dolaşmağa memur etti. Herodot bu meseleyi şöyle anlatır :

" Finikeliler Kızıldenizden hareket ettiler ve cenuba doğru ilerlediler. Aradan iki sene geçti. Üçüncü sene Herkül kolonunu (Cebelüttarık boğazı) döndüler ve Mısıra vâsıl oldular. Öyle bir hal anlattılar ki ben inanmıyor isem de belki başkaları inanırlar Libi'nin (Afrikanın) etrafını dolaşırken güneşi sağ tarafta gördüler.„ Şarkî Afrikadan hareketle Ümit burnunu dolaştıktan sonra Garbî Afrikada güneşin sağda doğması tabiî olduğuna göre bu müşahede Mısırlıların bu deniz seyahatinin doğruluğunu ispat etmektedir.

Filistin cihetinde Nehao yeni Babil Kralının ihtirasının önüne geçmek için kendisine müzahir olmak üzere Yuda Kıralı'nı Kalde'den ayırmaktan başka birşey düşünmiyordu. Lâkin Nabuhodonosor Nahao'nun nasbettiği Yuda Kıralı Yuakimi tahtından indirdi. Ve yerine Zedekiyası Yuda tahtına getirmek suretile Nahao'nun projesini altüst etti.

Nubiye sefer — Herodota göre İkinci Pisametik Yunanlı askerle Nubi üzerine bir sefer açtı. Fakat Fileden ileriye pek geçemedikleri anlaşılıyor. Şu kadar ki Ebu Simbel mabedinin methalini muhafaza eden İkinci Ramsesin büyük sutoninin bacaklarında Yunanlılar, Rodoslular, Karlılar, Fini-

keliler herkes kendi lisanında bazı şeyler hâketmişlerdir ki Mısır askerinin ne garip bir halita olduğunu göstermektedir.

Apries— 588 tarihinde bunun yerine geçen Apries şedit ve cidalci bir adamdı. Yuda Kıralı Zedekiyas; Tirliler, Sidonlular ve çöldeki Amonitlerle birleşerek Babil boyunduruğunu silkmeğe kalkışmıştı. Finikelilere ve Jeruzaleme Nabohodonasor'un süratle müdahalesi ittifakı kırdı. Mısır Kıralı Apries Filistine bir ordu Kıbrıs ile Finikeye de bir donanma gönderdi. [1] Sidon'u hücum ile zaptetti. Finike ve Kıbrıs donanmasını dağıttı ve ganimetlerle Mısıra döndü. Jeruzalemde ise ordusu hiçbir şey yapamadı; görünmesile geri dönmesi bir oldu. Birkaç ay sonra Babillilerin eline düşen Jeruzalem tamamen yıkıldı ve Zedekyas'ın oğulları gözü önünde üldürüldükten sonra kendisinin de gözleri çıkarıldı. Birçok Yahudiler Mısıra hicret ettiler ve onüç sene harpten sonra Tir şehri de Babililer eline düştü. Bundan sonra Deltayı istilâ için deniz ve karayolları tamamen açılmış idi. Mısır yeniden büyük tehlike karşısında bulunuyordu.

Lâkin İran tarafından Babil'in tehdide maruz kalması Nabohodonosor ordularının ilerlemesine mâni oldu.

Bu sırada Apryes de nazarını Libi cihetine çevirdi. Bingazi (Cyrene) cihetlerine Yunan kolonileri gelip yerleşmeğe başlamışlar ve bundan tevahhuş eden ahali Fıravunun yardımını istemişlerdi. Apriyes bunlara karşı Yunanlı askerleri gönderemezdi. Yerli milislerden bir ordu gönderdi. Lâkin Mısır ordusu mahvedildi. Bundan dolayı ahali ihtilâl çıkardı ve Mısır askeri isyan etti. Öyle zannediyorlardı ki kalan ahali üzerinde daha emin ve rahat hükmetmek için kıral kasten bunları gönderdi ve mahvettirdi[1]. Apriyes isyan çıkaran askere karşı saray müşürlüğü payesini haiz büyük bir memur gönderdi. Amasis namını taşıyan bu memur askerlerle birleşti kendisini kıral ilân ettirdi. Apriyes 30,000 kişiden ibaret olan Yunanlı askerle bunlar üzerine yürüdü. Fakat mağlûp oldu ve ahali tarafından parçalandı.

Amasıs—Yeni kıral şayanı dikkat bir adamdır. Âkil ve realist bir politika sahibi idi. Uzun müddet saltanat etti (525-568) ve Mısıra refah ve saadet temin eyledi. Yunanlı askerlerle uzlaştı ve Bingazi cihetlerinde de aktettiği bir muahede ile

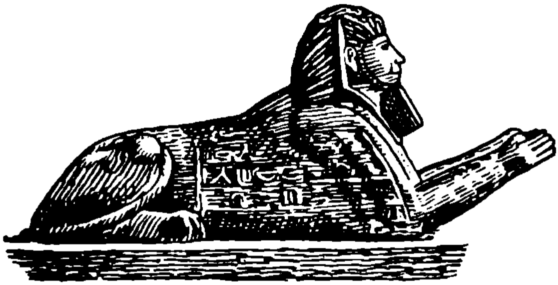
[1] Diyodor 10 68.
Hrodot 17 159

orada bir nevi yüksek hakimiyet elde etti. Lâkin bütün dikkati Asya cihetine matuf idi. Büyük ve kaçınılmaz bir tehlike orada idi.

Apries ile Amasis arasındaki cidalden istifade etmek istiyen Nabohodonosor Mısır hududuna tecavüz etmek istemiş ise de muvaffak olmamış idi. Bilâkis Amasis Nabohodonosor'un 562 de vefatından sonra Babil'in sukut etmekte olduğuna dikkat ediyor ve Keyhüsrevin (Kurus) Asya fütuhatı politikasından endişeye düşüyordu. Mısır donanması Anadolu ve Adalar denizile rabıtayı temin etmekte idi. Binaenaleyh Amasis deniz hakimiyetini şimdiden temin için Kıbrısı zaptetti. 547 tarihlerinde Lidya Kıralı Kresüsle bir ittifak yaptı. Hattâ Babilin son hükümdarı olan Nabonid ile de bir ittifak tesis etti. Lâkin ittifaklar bunları yapanlardan hiç birini faydalandırmadı. Hiç birisi diğerinin yardımına koşmağa vakit bulmaksızın Kuros Asya müttefiklerini birer birer ezdi. Kresüs mağlûp ve esir edildi (545). Babil hücum ile zaptolundu (539).

Birinci Psematik

Apriyes'in Sfenksi

Mısırın İran tarafından zaptı— Kurusun oğlu Kambiz tahta çıktığı gündenberi Asurun zapt ve feth edilmemiş son ma likânesi olan Mısırı istila için harp tedarikile meşgul oluyordu.

Asaraddon zamanında olduğu gibi Arap'lar çölde erzak ve su taşımak için lâzım olan develeri tedarik ettiler. Suriyede toplanan İran ordusu böylece Mısır üzerine yürüdü. Amasis ye'sinden vefat etmiş ve Mısırın müdafaasını oğlu üçüncü Psametik'e bırakmıştı. Herodot ve Diyodor'un rivayetine göre firavun Amasis'in jenerallerinden Halikar-

naslı Fanes; hazırlanmış olan müdafaa plânını Kambiz'e vermek suretile efendisine ihanet etti. Delta Karlı ve İyonlu askerler tarafından müdafaa edilerek pek kanlı bir muharebe verildi ise de Kambis galip oldu Memfis'e iltica eden Mısır kıralını uzun bir muhasaradan sonra esir etti. (525)

Kızına vaki olan sui muameleye ve oğullarının gözü önünde öldürülmelerine karşı büyük bir sükûn ve tahammül gösteren Psamatik bu tavrına mükâfaten galibin hüsnü muamelesine mazhar olmuş ise de sonradan Kambis aleyhine bir ihtilâl tertip etmekle itham edildiğinden gûya buğa kanı içmek suretile intihar etmiştir.

X

XXVII — XXXI SÜLALE

Yirmi altıncı sülâleden sonra Maneton beş saltanat hanedanı daha gösterir. Bunun birisi yani 27 nci saltanat hanedanı Kambiz'den İkinci Dara'ya kadar olan Pers hanedanıdır. (525-404). Bu meyanda Mısırda bazı mahallî ihtilâller neticesi olarak teessüs eden saltanatlar vardır. Meselâ Sayis'de isyan ve icrayi hükûmet eden Amirte kendi başına yirmi sekizinci sülâleyi teşkil eder (464-398). Sonra Mendes'te icrayi saltanat eden üç kıral 29 uncu sülâleyi teşkil eder 379-398. Daha sonra İkinci Artakserks devrinde Mısır hakikî bir istiklâle mazhar olur. Sebennitüs'de teessüs eden yerli bir hanedan 30 uncu sülâle olarak gösterilir (378-341).

Üçüncü Artakserks devrinde Pers kırallığı tekrar taarruzu ele alır ve son millî saltanat sülâlelerine hateme verir. Bunu takip eden üç Pers kıralı otuz birinci hanedanı teşkil eder (332-341). Ve Büyük İskenderin Mısırı fethetmesile bu da ortadan kaybolur.

***

İkinci Artakserks'in altmış iki sene devam eden uzun ve zaif idaresi zamanında Mısırda istiklâl ümitleri uyanmağa başladı ve tekrar yerli firavunlar türedi. Millî Kıyam bunun zamanında başlamıştır. Genç Keyhusrev'in sonunda muvaffakiyetsizlikle nihayet bulmuş olmakla beraber Anadoludan nezdine topladığı Yunanlılarla İran saltanatını gasp için kıyam ve hareketi yani tarihte "On binler Seferi„ namını taşıyan hâdise İran Şehinşahının liyakatsizliğini ve zaifliğini meydana çıkarmış idi. Bu hâdise Mısıra cüret veriyor ve bir milliyet hareketi başlıyordu. Amirte namında bir zat Delta bataklığı arasında Sayis'ta ilânı istiklâl etti.

Amirteye nasıl ve ne gibi hâdiseler neticesi olduğu bilinmiyen Mendesli dört kıral sülâlesi halef oldu ki bunların ilk ikisi şayanı dikkattir. Eferites ve Ahori. Bunların abideleri Delta'dan Birinci Çağlayana kadar bulunmaktadır.

O sırada İranlılarla Yunanlılar arasında Medya muharebeleri cereyan ediyordu.

Bunlar Yunanlılarla birleşerek İran aleyhinde bazı işler yapmışlardır. Bir İsparta elçisi Neferites'ten ittifak istedi Mısır bunlara ancak beş yüz bin ölçek buğday ve yüz gemi için teçhizat verdi. Ahuri mevkii iktidarı ele aldığı vakit Satrap Farnabaz'ın kumandasında yürüyen İran ordusuna müdafaada bulunmak mecburiyetinde kaldı.

Yunanlıların Med Muharebeleri sırasında Yunanistanda birçok sergerdeler zuhur etmiş ve bu sergerdeler İran idaresinde bulunan Anadoluya bir çok muvaffakıyetli akınlar yapmağa alışmışlardı. Bu muharebe nihayet bulduğu vakit Mısır Yunanlılarla resmen ittifak etti. Birçok Yunan Başbuğları Mısır hizmetine girdiler. Ahuri Atinalı Habriyas'ı Mısır ordusu baş kumandanlığına getirdi. 386 den 380 tarihine kadar bu kumandan Mısır ordusunu tekrar tanzim etti ve Delta'yı tahkim eyledi.

Ahurinin vefatından sonra Habriyas Mısır'da türeyen ve çabucak sönen iki kıralcığın rekabeti arasında kaldı ve nihayet Yunan aylıklı askerleri Mısır tahtını Sebenniyotlu bir prense verdiler.

Nektanebes — Bu sülâleden üç kıral Mısırın son yerli sülâlesini teşkil eder. Bunlar otuzuncu sülâledir. Bu kırallardan birincisi olan Nektanebes(379-361)Atinalı Başbuğ Habriyas'ın kıymetli muzaheretinden mahrum kaldı. Çünkü Artıkserkis Atina'da tesir yaparak bu başbuğun geri çağırılmasına muvaffak oldu. Fakat vaziyeti askeriye kuvvetli idi. Farnabaz Akkâ'da iki yüzbin asker toplamış idi. Bundan başka kıymetli bir kumandan olan Atinalı İfikrates kumandasında da yirmi bin yunanlı var idi. Üç yüz gemi de deniz hâkimiyetini İran'a temin ediyordu. Farnabaz çölden Mayıs nihayetlerinde Pelüz'e kadar geldi. Mısırlılar tahkimatı ikmale vakit bulmuşlardı Farnabazla İfikrat cepheden hücuma kalkışamadılar. Nilin Mendes kanalı ağzını dolaşmağa ve Memfise yol açmağa muvaffak oldular. Fakat Mısırlılar Memfise kâfi derecede muavin kuvvet gönderebildiler ve harbi bir müddet uzattılar. Tam o sırada Nilin tuğyanı başladı ve Delta kâmilen su altında kaldı. İran ordusu ric'ate mecbur oldu. Farnabaz Akkâya döndü onu müteakip Anadolu satrablarının da isyanları zuhur etti; İrana Mısırı unutturdu. Onüç sene Mısır için

bir huzur ve sükûn devresi açtı ve iktisadî bir refah hasıl etti. Bundan istifade eden kıral muhteşem inşaata başladı Edfo'da, Elmufariga'da Karnak'da, Abidos'da, Menfis'de yaptırdığı mescitler, tesisat ve dikili taşlar (obélisque) statüler teknikteki tekâmülü göstermektedir. Mabetlere bir çok vakıflar ve ezcümle Sayes'de Neyt ilâhesine büyük tahsisat yaptı.

Tahus — Yunanîlerin Tahus namile andıkları oğlu Zeher yerine kaim oldu. İki sene kadar devam eden kısa saltanatı kuvvetli teşebbüsler ve cüretlerle doludur. Bunun zamanında Mısır ilk defa harp teşebbüsünü alır. Tahus Atina'ya bir sefir göndererek General Habriyas'ın ve aylıklı askerlerinin Mısıra gelmesine Atina'nın muvafakatini istihsal eder. Isparta ile açıktan bir ittifak talep eder. Kıral Agasilas bizzat bin hoplitle Mısıra gelir ki bu on bin Yunanlı asker için bir esas teşkil eder. Millî seferberlik Tahus'a seksen bin kişilik bir kuvvet hazırlar. Denize iki yüz harp gemisi çıkarır elli tane uzun harp gemisini isyan eden Satraplara muavenet için gönderir. Bu kuvvet Ramseslerdenberi Mısırın çıkarabildiği en büyük kuvvet idi.

Donanmanın başına geçirilen Habriyas bunların teçhizatına ve mürettebatın talim ve terbiyesine ihtimam eder. Fakat Habriyas'ın en büyük rolü bu bahrî ve berrî teçhizat ve seferberlik için malî membalar bulmakta idi. Habriyas mabetlerin emvalini harp için kullanmağa kıralı ikna etti; bazı mabetlerin kapanması, ruhbanın azaltılması ve harp devam ettiği müddetçe mabetlerin iratlarının onda dokuzunun devlet namına alınması ve her nevi emlâk mahsulât ve mamulât üzerine vergiler konulması suretile işler temin edildi, Nihayet aylıklı askerlerin maaşlarının madeni olarak tesviye edilebilmesi için bu vergiler artığından tedricen ödenmek vadile altın ve gümüş kimde ne var ise hazineye getirmeğe mecbur tutuldu. Hulâsa mabetlerin emlâki, hususî sermayeler, sanayi, arazi, ticaret iratları, hemen de Mısır servetinin başlıca membaları ordu ve donanmanın idamesi için bol bol tahsis edildi [1].

359 senesinin ilkbaharın a fırsat başgösterdi Tahus isyan etmiş olan Ermeni prensi Uruntes, ve Kapadokyalı Danames'le ittifak etmiş idi. Danames'in ordusu âsi nehri

[1] Cloche s 103

vadisinde toplanmış Mısırlıları bekliyordu; elli gemi ile beşyüz talan altın müttefiklerin Reumitesi ismindeki bir adamına teslim olunmuş idi. Habriyas donanmanın kumandasını deruhte etti, Agasilas aylıklı askerin kumandasını aldı; Tahusun yeğeni olan Nektanebos Mısır milis askerinin kumandanlığına getirildi. Başkumandanlığı genç kıral bizzat deruhte etmek istedi. Bu hal Isparta kıralını gücendirdi Bu ihtiyar general sevkalceyşte meşhur bir kumandandı. Bu yüzden Agasilas harbe iştirak etmemeğe Mısırda kalmağa karar verdi. Harp bu nifak ve ihtilâf içinde başladı; Tahus kardeşini naibi hükûmet bırakarak sefere çıktı.

Mısır ordusu karadan ve denizden hareketle Finikeyi süratle istilâ etti [1], sonra Nektanebos Âsi vadisini işgale başladı tam bu sırada Mısırdan ihtilâl haberi geldi Mabetler emval ve emlâkine hükûmetin müdahalesini çekemeyen papaslar kıralın seferde bulunuşundan istifade ederek ihtilâl bayrağını açmışlardı. Mısırda kıral naibi olarak bırakılan kıralın kardeşide isyanın başına geçmişti. Âsi vadisini işgal etmekte olan oğlu Nektanebosa orduyu kıral aleyhine isyan ettirerek kıraliyeti elde etmek hususundaki emeline yardım etmek için ordu ile beraber Mısıra dönmesini telkin ediyordu. Nektanebos utanmadan ve vicdanında bir hacalet duymadan hem amıcası olan kırala hem de millî davaya ihanet ederek orduyu alıp Mısıra döndü ve Mısırlılar tarafından kırallık tahtına oturtuldu. Bu ihanetin intikamını almak için kıral Tahus Habriyas'ın ve Agasilas'ın askerlerine güveniyordu. Habriyas sadık kaldı fakat kırala gücenmiş olan Agasilas kendisi Isparta tarafından Mısıra hizmet için gönderildiğini bahane ederek Nektanebos tarafına geçti. Tahus nihayet İran şehinşahına dehalete mecbur oldu. İran şahı buna bir ordu vererek Mısırın İran namına fethini arzu ediyordu. Fakat genç Kral Habriyas olmadıkça birşey yapamazdı Habriyas ise Atina tarafından geri çağrılmış idi. Tahus hareket edemedi; İranda kaldı ve nam ve nişanı kayboldu.

Nektanebos — Amcasına ve millî davaya ihanetle Krallık tacını elde eden Nektanebos'un saltanatı başlangıçta büyük güçlüklere uğramış; sonunda da tam bir inhizamla neticelenmiştir. Mendeste bir adam türeyerek isyan bayrağını açmış ve buna karşı Nektanebos bir kaleye kapanmaya mec

[1] Diyodor 7 ...

bur olmuştur. Fakat Ağasilas Mendesli orduvu bozarak kıralı kurtarmıştır. Buna mükâfat olarak büyük ihsanlar ve hediyeler alan Agasilas iki yüz otuz talan gömüşle Iaspartaya avdet için hareket etmiş ise de yolda hastalanarak Bingazi sahillerinde vefat eylemiştir.

Bundan sonra askerî harekâttan kaçınan Nektanebos epice bir müddet huzur ve sükûn içinde yaşamış ve mühim inşaat vücude getirmiştir. İran Şahı Artakserks Ohoz Mısırdaki bu hareketlere göz yummayor, Mısırın tekrar İran'e ilhakını düşünüyordu. Büyük bir ordu ile çölü geçti Peloza vasıl oldu. Ve orada Mısır ordusuna galebe etdi Nektanebos Delta bataklıklarında müdafaa edecek yerde mamfise çekilir kapanır şiddetli bir mukavemetten sonra şehir teslim olur. Ve Mısırın diğer şehirleri birer birer kapularını açarlar. Bu vakayii tasvir eden Diyodor neticeyi şu suretle anlatmaktadır.

"Kral Nektanebos Mamfiste tutunuyordu. hiçbir suretle mukavemete cesaret edemediği düşmanın ilerlediğini görerek tacı terketti; hazinenin büyük kısmını alarak Etyopi'ye (Nubi'ye) kaçtı. Artakseraks Ohus böylece Mısırı ele geçirdi mühim kaleleri yıktı mabetleri tahkir etti ve birçok altınla gümüş topladı. Mukaddes evrak hazinelerini dahi zaptetti ki sonra Mısır rahipleri Satrap Bağoasdan pek çok baha ile geri alabildiler ve Ferandaşı Mısır Satraplığına tayin ederek büyük servet ve talanlarla Babil'e döndü ve bu muzafferiyetle büyük şan kazandı [1]. Bu suretle yine İran Şahları Mısırda Otuz birinci sülâleyi teşkil ederler.

Yunanlılar Mısırın vaziyetini pek iyi biliyorlardı Büyük İskender İsus muharebesini müteakip İran ordusunun takibini bir tarafa bırakarak kolaylıkla elde edilmesi şüphesiz olan Mısır üzerine yörüdü; Sidon İskender tarafını iltizam ettiği için Finike sahilini takip ederek Mısıra vâsıl oldu. Satrap Mazakes ona mukavemete bile kalkışmadı. İskender kan dökmeksizin Nil vadisini işgal etti.

Artık bundan sonra Mısırın millî mevcudiyeti kalmamıştır. Bundan sonraki tarihi İskender tarihine ve İskenderin generallerinden biri olan Ptolome lağıtler tarihine Roma ve Bizans nihayet Arap ve Türk tarihine karışır.

---

[1] Diodor XVI 51

NETİCE

Mısırın ilk medeniyeti tamamen asyai bir medeniyet idi. Bu medeniyeti Nil deresine getirip inkişaf ettiren ahali dahi tamamen Asyadan Mısıra geçmiş; ahalidir. Bunlar neolitik devirlerde Hindistan kapılarından Akdenize kadar uzanan ve sonra da bütün akdeniz havzasını dolduran bir ırka mensuptu. Bu ırkın adamları ana yurdlarında vücude getirdikleri aynı medeniyeti cihanın dört köşesine yaymışlar ve sonra da muhitin iklimin, hayat şartlarının ve kudret ve servet derecelerinin icaplarına uyarak muhtelif şekilde tekâmül ve inkişaf ettirmişlerdir.

Dil delillerini şöylece bir tarafa bıraksak bile cilâlı taş âletlerinin ayni şekli göstermesi, çanak çömleklerinin ayni fikir mahsulü olması, bu çanak çömleklerde istilize olarak tersim edilen hayvanların ayni telekkiden doğmuş bulunması bunların ayni medeniyete mensup bir kavim olduklarını bize göstermeğe kâfidir.

Fakat bilhassa kıral mezarlarının şekil ve muhtevası bu ahalinin ayni âdetleri güden ve ayni itikatları taşıyan bir halk olduğunu reddi mümkün olmıyacak surette bize ihsas etmektedir. Urallardan orta asyaya doğru uzanan Kurganlar ve Akdenizden Türkistana ve Hindistana kadar yayılan tepeler Mısırdaki büyük ehramların birer naziri olmaktan başka birşey değildir. Anadolu hüyüklerinde medfun kıral mezarlarında elde edilen eserler hemen de aynile Mezapotamyada, İranda, Hindistanda, Türkistanda elde edilmekte olduğu gibi Mısırın eski kıral mezarlarında da elde edilmiştir. Yalnız bu mezarlar hayat şartlarına ve onu yapan milletlerin vasıta ve kudretlerine göre şekli ve tarzı değişmiş bulunmaktadır. Birçok yerlerde bu mezarlar büyük küçük tepeler halinde yapılmış iken Mısır Firavunlarının kullanmağa muvaffak oldukları büyük kudretler ve büyük vasıtalar bunları cihan durdukça payıdar olacak gibi görünen heybetli ve azametli ehramlar şekline koymuştur. Fakat tepelerde ayni

ehramı şekli taşımaktadır. Yalnız bir tarafta bu ehramlar topraktan Mısırda ise taştan yapılmıştır.

Mısır ehramlarının azamet ve haşmeti yanında diğerlerinin daha mütevazı bir şekil alması gayet tabiî görünmek lâzımgelir. Zira Nil deresi asya akınlarından oldukça uzun müddet mahfuz kalmış ve Mısırda yerleşen halk sükûn ve huzur içinde refaha ve saadete erişmiş olduğu gibi bunlar harici darbelere de uğramaksızın birleşerek toplaşarak kaynaşarak bü yük bir millet ve hükûmet teşkil etmiş olduklarından Mısırın birliğini tesis eden Firavunlar kendilerine ikinci hayatın müebbet seraylarını bu kadar haşmet ve azametle yaptırmağa müsait vasıta ve kudreti ihraz edebilmişlerdi.

Halbuki daima asya akınlarına maruz olan Anadolu Mezapotamya ve İranda teessüs eden ahali bu akınlara karşı yerleştikleri yurdları muhafazaya uğraşmak yüzünden Mısırın eriştiği refah ve kudrete varamamış oldukları gibi iptidaî zamanlarda her şehir ve bunu tesis eden her kabile istiklâl daiyesini taşımak ve ardı arası kesilmiyen yeni akınlarla bu istiklâl fikri beslenilmek yüzünden bir merkeze merbut büyük bir devlet ve millet kuramamışlar ve Mısır Firavunlarının kullandıkları vasıtalara ve kudretlare malik olamamışlardır. Bundan dolayı ayni şekli gösteren bu mezarlar buralarda daha mütevazı bir halde yapılmıştır.

Bu mezarlar içinde bulunan kıymetli ve değerli eşya ölünün dünya hayatında sevdiği ve kullandığı eşyanın öteki hayatta da kendisine lâzım olacağına ve bu ikinci hayatta sevdiği bu eşyadan mahrum kalması kendisine eza vereceğine itikadın mahsulüdür ki Mısırdan Orta asyaya ve Akdeniz havzasının nihayetinden Hindistana kadar yayılmış umumî bir itikadı göstermektedir. Türkistan kurganlarında, İran tepelerinde Sint vadisinde, Mezapotamya ve Anadolu hüyüklerinde görülen bu itîkattır ki Mısır mezarlarında ve bilhassa Firavunların ehramlarında ve Hipoje denilen yeraltı saraylarında da aynile görülür.

Binaenaleyh ayni san'at ayni medeniyet ve ayni itikadı taşıyan ve cihanın dört tarafına neolitik medeniyeti götüren bu halk Orta asyanın Brakısefal ahalisi idi. Çünki cihanın her tarafında elde edilen eserler bu medeniyetin aslî menşeini orta asya olmak üzere işaret etmektedir. Bu halk cümudiye-

lerin erimesini müteakip asırlarca müddet dalga dalga cihanın her tarafına yayılmış ve ayni san'at ve medeniyeti birlikte götürmüşlerdir.

Orta asya ise Türk ırkının ezelî yurdudur ve bu medeniyeti cihana yayan da Türk ırkıdır. Mısır ahalisi bu ırkın bir şubesi bir dalı olmaktan başka birşey değildir. Bu sebepledir ki Asyanın ve Akdeniz havzasının her tarafında elde edilen neolitik medeniyet ve sanaatı ve ona merbut olan âdat ve itikadı orada da bulmaktayız.

***

Dil meselesine gelince Mısır dilinin bize gösterdiği anasır uralo Altayik muhtelif kabile lehçelerinin taşıdığı anasırdır. Bu dilde normal Türkçenin birçok unsurları mevcut olduktan başka Asyanın Aksayı şarkında yaşayan Yakutların ve Aksayı garbinde bulunan Çavuşların ve bugün Orta asyanın bir kısmını işgal eden Mogol ve Mançu lehçelerinin unsurları görünmektedir.

Dil meselesine tekrar avdet etmiş olmamak için kısaca söyleyelim ki Mısırda bir cins balığın ismi olan *nar* ile Yakutça bir cins balığın ismi *niyagar olması*, Mısırca *Ka*'nın hakimiyet fikrini ifade etmesile Yakutça kiyanın hakimiyet manasında bulunması ve sair bu nevi kelimeler Mısıra kadar gelmiş yerleşmiş olan kabileler arasında Yakutların vücudünü gösterdiği gibi Mısırda *ah* lâfzının ruh manasında olmasile çuvaşça aynen *ah* lâfzının ruhu ifade etmesi bu kabileler arasında çuvaşların da vücudünü ispat etmektedir. Ruhun diğer bir tarzı telâkkisi olan *Ba* lâfzının Mançu lisanındaki *Fa* lâfzıyle mutabakatı Mançuların bu kabileler arasında mevki aldığını bildirmektedir. Eski Mısır dilini bizim için anlaşmaz bir hale koyan keyfiyet oralu altayik bütün lehçelerin biribirine karışması, biribirine girmesi ve bunların hey'eti umumiyesinin bir halita teşkil ederek yavaş yavaş bu halitenin Nil vadisine mahsus umumî bir lisan haline gelmesi hadisesinden ibarettir. Mısırın dil hazinesini teşkil eden unsurlar birer birer tetkik edilerek asılları oralı - Altay lehçelerinde arandığı takdirde bütün kelimelerin bu lehçelerden birinde behemehal bulunacağına şüphe etmemelidir. Binaen aleyh dil meselesi dahi eski Mısırlıların Orta Asyaya mensup ahali olduklarını en bariz tarzda ispat ve teyit edecek

delilleri taşımaktadır. Bu ahalinin Nil deresinde yerleştikleri arazi parçaları ki sonraları hasep (yunanî şekli nom) ismile Mısırın vilâyet idareleri teşkilâtının esası olmuştur; bunların taşıdıkları isimler dahi türk ve Oralu Altayık kabilelerin isimlerini göstermektedir. Bu kabilelerin tesis ettiği Avar, Kuban, Sav (yunanî şekli sayis = savis) Tan (yunan şekli Tanisi) Tep gibi bütün şehir isimleri bu şehirleri kuran kabilelerin Orta Asyadan gelme kabileler olduğunu şayanı hayret bir tarzda meydana koymaktadır. Coğrafî isimlerin tarihten evelki devirlere taalluk eden hadisat ve vakıatı ispat hususundaki ehemmiyeti hiçbir suretle inkâr edilemiyeceğine nazaran bu şehir isimlerinin, arazı parçaları isimlerinin ihsas edebileceği en sahih ve kat'î fikirler bu isimlerin o kıtada oturan o şehri kuran ve oralarda yaşayan halkın isimlerinden ibaret olacağına kimse şüphe etmez. İmdi toponimi dahi Mısır halkının Orta Asya insan hazinesinden cihanın dört köşesine yayılmış ahalinin bir kolu olduğunu kabul etmeğe bizi mecbur kılar.

Mısırlıların ön asya ile ve bunların heyeti umumiyesinin Orta Asya ve Sibirya ile alâkasını gösteren mühim bir kelime vardır ki yukarda 42 nci sahifadaki notta zikredilen bu kelimeyi burada tekrar etmekten sarfınazar edemiyeceğiz. Bu kelime *Saru* lâfzıdır:

Saru Mısırlılar indinde prens manasınadır. Eski kabile başlıkları yani prensleri bu unvanı taşıyordu. Sonradan vezirlerde saru addolunuyordu. Bu kelime Sumercede Akadcada hatta Gotilerde *Şaru* şeklinde hükümdar yani prens manasına kullanılıyor. Demek ki Sumerlerle büyük bir münasebet vardı.

Halbuki bu kelime yakut türkçesinden alınmış bir lâfızdı. Yakutçade *Saru* normal türkçenin *Yaru*=*Yarug* lâfzıdır ki yakutlarda mutat olduğu üzere normal türkçenin y harfi s harfine değişmiştir. Yakutçade *Saru* nur demektir. Hükümdarlar her yerde ve her zamanda kendilerini nura ve güneşe nisbet ederler. İşte bu sebeple Mezopotamyada *Şaru* ve Mısırde *Saru* prenslerin unvanı olmuştur. Garip tir ki Mısırda *Saru*'nun nur manası da bilinmiyor değildi güneş mabetlerine, Mısırlılarda het - saru deniliyordu ki nurevi nur şatosu manasına idi. Vakıa bu tabir prens şatosu diye tercüme edilmekte ise de bu tercüme Saronun prenslere ünvan olmasından neş'et eden

bir tercümedir hakikatte nur şatosu demektir. Bu hal gösterir ki arapçada olduğu gibi Mısır dili üzerinde de yakutçanın mühim tesirleri olmuştur. Kezalik bu hal eti hükümdarlarının taşıdıkları güneş unvanı Mısır fravunlarını taklit mahiyetinde olduğuna dair A. Morenin fikir ve nazarının asla doğru olmadığını gösterir. En kadim zamanlardanberi Mezopotamyada bu tabir kullanıldığı gibi Asurluların daha Mısırla hiç alâka ve münasebetleri mevcut olmadığı ilk devirlerde bile Asur kralları İşaku unvanını taşıyorlardı. Bu da Türkçe ışık yani nur kelimesidir ki, hükümdarların kendilerini nura nisbet ettiklerini gösterir. Hattâ bizzat Asur kelimesi bile beyaz nur manasınadır ki Asurların ambilemi olan kanatlı güneşi ifade eder [1] ve Asur kralları fravunlar gibi kendilerini yer yüzünde Asurun yani nur beyzanın timsali ve mevludi olan ışık ve nur addettiklerini göstermektedir. Eski türk hükümdarları da Mısırın belki ismini bile işitmemiş oldukları bir sahada Orta Asyada kendilerini kaan unvanile yad ediyorlardı ki bu da güneş demekti. Çünkü kaanmak yanmak tutuşmak alev saçmak manasına olup kaan yalav ve nur demektir ve güneşin bir ifadesidir. Bu hal bütün bu akvamın tek bir menbadan Asya içerlerinden akıp gelerek intişar ettiğini göstermez mi? Daha ileri giderek diyebiliriz ki bugün Avrupa hükümdarlarına unvan olarak hitap edilen *sir* tabiri dahi acaba bu *saru* lâfzının kısaltılmış bir şekli olmaktan başka bir şey midir.

Şu halde arkeoloji entropoloji lenguistik toponimi gibi en mühim ilim unsurları yekdiğerine muvazi olarak ve birbirini kuvvetle teyit ederek Mısır halkının menşeini orta Asyaya götürmekte müttefikdirler; ve buna başka bir sureti hal bulmak imkânını bırakmamaktadır.

*
* *

Bu Asyalı ahalinin hangi yol ile Nil deresine kadar irişmiş oldukları bahsi cidden mühimdir. Arabistanın şark sahilini takip ederek Babülmendeb boğazınadan Somali ve Habeşistan sahillerine geçerek Nil deresine inmiş olduklarını mu hakkak telakki eden âlimler vardır. Diğer taraftan bu ahali

[1] Türkçe *Ak* lâfzı bazı kabile şivesinde ve hele yakutlarda *As* ta läffuz olunur. *Ur* gök ve nur demek olduğundan *Asur* beyaz nur demek olur.

nin Arabistanın garp sahilinden Kuseyre çıktıkları fikrini serd edenler de nadir değildir ve nihayet Sina çölü yolile Deltaya kadar gelerek oradan Nil basiğini işğal eyledikleri kanaati de mevcutdur. Bu fikir ve nazarların hepsi de doğrudur. Şu kayıt ile ki Mısır ahalisi toptan ve bir zamanda Nil deresine gelmiş ahali değildir. Bunlar zaman zaman, dalga dalga ve birbirini muhtelif devirlerde takip ederek muhtelif yollardan gelen ve Nil boyunu işğal eden muhtelif kabilelerdir. Ve bütün bu yolların hepsini de takip etmişlerdir.

Şukadar ki ilk ahali dalgasının Somali ve Habeşistan yolile gelerek cenubî Mısırda yerleşmiş olduklarına muhakkak nazarile bakılabilir. Zira Mısırın ilk ve en kadim neolitik medeniyeti cenubî Mısırda Negada sahasınde vücut bulmuştur. Negada medeniyeti ise bazılarının pek yanlış olarak zannettikleri veçhile Afrikaî bir medeniyet değil Asyaî bir medeniyettir. Negada medeniyetinin Asyaî bir medeniyet olduğunun delillerini evvelâ yine mezarlarının şeklinde bulmaktayız. Bu mezarlar fakir ve iptidaî olmakla beraber yine ehramî bir şekil arzetmektedir. Diğer taraftan Habeşistanın her tarafında ve bilhassa Margarit gölünün şark ve garbında sayısız dolmenler ve itifallik büyük taşlar bulunmuştur ki bu dolmenler neolitik devirlerin mahsuli olarak Avrupayı kaplayan dolmenlerin ayni olduğu gibi dikil taşlarda Mısırda fallusu gösteren Munu ma'budinin aynıdır. Bu dolmenler ve dikil taşlar Mısırın neöltik devrindeki eserlerden daha kıdeme doğru gitmekte olmasına ve Mısırlılar en şevketli devrelerinde bile Habeşistanın bu sahasına yanaşmamış bulunmalarına nazaran bunların Mısırdan oralara intişar etmiş olduğunu kabule imkân yoktur. Bu eserler Habeşistan ve Somalide gayet kadim bir güneş kültünün vücudünü itiraz götürmez bir bedahatle isbat etmektedir. Habeş ırkının neöltik devirlerde ön Asyayı dolduran ahalinin bütün ırkî evsafını haiz olmasına nazaran bu ahalinin Arabistan şark sahillerini takiben Babülmendebeden Somali ve Habeş cihetine geçmiş olduklarına şüphe edilemez.

Kaldı ki bu ahalinin Basra körfezi tarikile Arabistanın şark sahilini takip ederek Babülmepten Afrikaya geçmiş olduklarının izlerini de coğrafi sahada takip etmek mümkündür. Negada ismini Asyanın bu sahasında iki yerde bulmaktayız. Biri Elam kıtasının cenubunda ve şimdiki Şattülarap

sahillerinde Elamların bir beldesi olarak Nagito kasabasına tesadüf etmekteyiz. Diğeri de daha cenupta ve Basra körfefezinin Arabistan sahillerindeki Necit = Negit kıt'asıdır. Lisaniyat itibarile negada, nagito, neğit ayni kelimeden ayni isimden ibaret olduğuna göre bu coğrafî isimler buralarda yerleşen ahalinin ayni ahali olduğunu gösterir. Şu halde Negada medeniyetinin ahalisi Mezaputanıyadan hareket ederek ve şubelerini Furat ve Basra körfezi sahillerinde bırakarak aşağıya doğru inmişler ve nihayet Afrikaya geçmişlerdir. Bunlar Nigit kabilesidir ki buralarda kendi isimlerini ve takip ettikleri yolun izlerini bırakmışlardır.

Diğer taraftan Negada mezarlarında ölmüş kıralların yanında bulunmak üzere kurban edilen kadın erkek insanlar ve sevdiği hayvanlar Ur kırallarının mezarlarında keşfedilen bu nevi insan ve hayvan kurbanlarının aynıdır. Bu hal Negada halkının aynı Asıyı istoktan ve aynı adat ve itikadatı taşıyan akvamdan olduğunu göstermez mi?

Daha insanileşmiş bir devirde Napata kırallarının mezarlarında kurban edilen atlar Türk büyüklerinin son asırlara kadar mezarlarının başında at kurban etmeleri âdetinin aynı değil midir? Bunlar aynimenşei ve aynı itiyadı gösteren şeyler değil midir?

Ebû Simbel medeniyeti denilen eneolitik medeniyeti Mısıra getiren ahali dalgası ikinci bir akın teşkil etmektedir ki bunlar Kuseyrden vadi hamamat tarikile oraya gelip yerleşmiş olduklarına çok ihtimal verilebilir. Çünkü negada medeniyeti henüz Cilâlî taş medeniyeti halinde olup orada madenden eser bulunmadığı gibi Deltada eneolitik medeniyetin kandırıcı eserleri henüz elde edilememiştir. Şu halde bu medeniyeti getiren ahali Şimalî Arabistanı katederek Teyma vadisi yolile Kızıl deniz kenarlarına kadar geldikleri ve oradan Kuseyra geçmiş oldukları zannolunabilir. Bu ahalinin antropolojik evsafı tamamen Orta Asyanın bırakisefal ahalisinin antropolojik evsafıdır ve başka türlü olmasına da imkân yoktur.

Bunların Arabistan yolile Mısıra geçmiş oldukları ihtimalini kuvvetlendirecek Mısır ananelerinde ne şayanı dikkat deliller vardır. Onlar Arabistan sahilleri ahalisini kendilerinin uzak ecdadının akrabaları olduklarını biliyorlar ve Hor gibi Ra gibi ilâhlarının oradan geldiğini ve binaenaleyh bu

ilâhları Mısıra getiren yüksek dedelerinin karşı sahilden Mısıra geçtiğini asırların büyük adımları arasında hatırlarından çıkarmamış gibi görünüyorlardı.

Delta kısmı en sonra yavaş yavaş Suriye ve Sina yolunu takip eden Asya ahalisi tarafından isşgal edilmiş olduğunu kabule mahal vardır. Delta hiçbir vakit işgal ve istilâ kuvvetlerinin akınına uğramaktan hali kalmamıştır. Bir taraftan Asyaya, diğer taraftan Libyaya ittisali ve deniz tariki bu sahayı her taraftan gelen ahalinin toplanma merkezi yapmıştır. Hiksoslara kadar büyük istilâ hareketi şeklinde olmamakla beraber Mezapotemya ve Suriye üzerine gelmiş olan mühacir akvam daima buraya hulûl ve nüfuz etmişler ve Deltada yerleşmişlerdir. Bunlar muhtelif zamanlarda ufak parçalar halinde gelmiş oldukları için farık bir medeniyet getirmiş değillerdir. Mnhtelif devir medeniyetlerinin her safhasını burada bulmak kabildir. Ancak Hiksosların Mısıra gelmesile at ırkı Mısırlılarca tanınmış olmasına nazaran gerek neolitik ve gerek eneeolitik medeniyeti ğetiren ahalinin Orta Asyada at ırkı henüz ehlileşmezden evvel ana vatandan ayrılmış oldukları anlaşılır.

***

Memfisi payitaht yapan Hor kralları hükümdarlık kudretinin en yüksek ucuna yükselmiş bulunuyordu. Aşağı ve yukarı Mısır birleşmiş dahilî münazaalar ve muharebeler bertaraf olmuş Deltadan çağlayana kadar kuvvetli bir merkez etrafında toplanan bir millet vücude gelmiş Nilin vergili arazisi açılan kanallarla sulanarak daha ziyade bereketlendirilmiş olduğundan ahali müreffeh ve mesut olmuş; ahalinin refahı nisbetinde hükûmetin kuyvet ve kudreti de artarak cidden büyük ve kudretli bir devlet haline gelmişti. O devirde Asya akınları da velevki muvakkat olsun mümkün mertebe durmuş; arasıra Asya çölünden bazı Amu kabilelerinin Deltaya doğru tecavüzleri pek kolaylıkla defedilmekle beraber bu çöl Mısır işgali altına alınarak o cihetten de Mısırın sükûn ve huzuru temin edilmiş idi. Bu sükûn ve huzur devresindedir ki firavunlar o heybetli ve azametli ehramları yaptırmışlar ve Mısırı her cihetten imar ve tezyin etmeğe koyulmuşlardı. Fakat bu kadar büyük kudrete yükselen ve bu kudret neticesi olarak kendilerini yer yüzünün

allahı farzeden kırallar öteki hayatta da güneşle beraber kâinatın hâkimi ve ilâhı olacakları itikadile kendilerine ebedî uluhiyet sarayları yaptırmak sevdasile Mısırı o kadar yıpratmış, halkı o kadar bizar etmişlerdir ki nihayet bir ihtilâl ile eski imparatorluk müthiş bir surette devrilmiş ve artık Mısır bundan sonra - muvakkat büyük devirler geçirmekle beraber - eski saadet ve haşmetini kaybetmiştir denilebilir Bir kere firavunlar ihtilâl neticesi olarak sukut ettikten ve saltanat hanedanı firavunluk tacını kaybederek yeni sülâleler türedikten sonra artık firavunların uluhiyet ve kudsiyeti fikri tamamen sarsılmış ve resmî protokollarda ayni itikat muhafaza edilmekle beraber halkın samimî telâkkiyatı tamamen değişmişti. Bundan sonra her fırsattan istifade etmek isteyen türediler mevcut hanedanı ıskat ederek yerine kaim olmak fikrini taşımışlar ve hele aylıklı askere kumanda eden zevat; kâhinler ve rahiplerle de uyuştuktan sonra böyle bir fırsatı kolaylıkla elde edebilmişlerdir. Bu yüzden Mısır halkı arasında taraftarlık ve tefrika hisleri uyanmış ve askerî kumandanlarla dinî kâhinlerin fesat ve interikasına geniş bir saha açılarak Mısır halkının his ve emel birliği kırılmış idi. Tam bu sırada hiksosların Mısırı istilâ hareketi baş göstermiştir.

Nil deresinin bereketi, Mısır ahalisinin refah ve saadeti, Fravunların servet ve haşmeti civar kavimlerin daima iştihasını celbediyor ve Mısırı istilâ suretile bu servet ve bereket topraklarına konmak istiyenler pek çok bulunuyor idi. Eski İmparatorluk devrinde bile Libi cihetinden, Sina cihetinden Mısıra doğru yürüyuşler vaki olmuş idi. Fakat bu yürüyüşler Mısırın azamet ve kudretine nisbetle pek küçük mikyasta vuku bulmuş ve yürüyenlerin ya tamamen ezilmesi veya Delta bataklığında yerleştirilerek Fravunların hâkimiyeti altına girmesi suretile neticelenmiş idi. Fakat orta İmparatorluk zamanında Asyada vukubulan büyük hareketler Asya kavimlerinden bir kısmının Mısıra kadar yürümesini ve Mısırı baştan başa istilâ etmelerini mucip olmuştur. Mısırın o sırada bulunduğu dahilî vaziyet tefrika ve nifak, Feodal beyler arasındaki rekabet bu istilâyı kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Sina çölü tarikile vakı olan bu istilâ Tih sahrasının büyük orduların hareketine mânie teşkil edemiyeceğini ve kâfi derecede mücehhez büyük bir kuvvetin deniz

muvazi olarak bu çölü kat ile Deltayı istilâ edebileceğini göstermiştir. Bir asırdan ziyade Mısıra hâkim olan Hiksosler Mısırın dahilî tefrikasını yani Feodal beylikleri muhafaza suretile bu hâkimiyeti idame edebilmişlerdir. Fakat Mısır ilk defa olarak yabancı bir boyunduruk altına girmiş olduğundan millî hisler uyanmağa ve bir merkez etrafında toplanarak boyunduruğu silkip atmağa meyelân hâsıl olmuş ve bundan Teb hanedanı istifade ederek Hiksosleri Mısırdan tard etmeğe muvaffak olmuşlar idi.

Hiksoslerin tardını müteakıp on sekizinci ve on dokuzuncu sülâle hükümdarları Mısırın müdafaasında Suriyenin rolünü pek iyi takdir etmiş ve Fırat geçidile Halep kapısını elde bulundurmak suretile Asyalıların Suriyeye ve binaenaleyh Sina tarikile Deltaya girmelerinin önüne geçmeğe çalışmış ve bir zaman için muvaffak dahi olmuş ise de bu muvaffakıyet Asya akınlarını durduramadığı gibi Mısırın büyük ordularının Suriyeye girebilmesi için Sina çölünde alınmış olan tertibat ve tedarikât Asyadan gelen akınlar için de Mısıra kadar yürümeği kolaylaştırmıştır. On sekizinci on dokuzuncu hanenanın kurduğu bu büyük ve kudretli imparatorluğun hariçten gelen bir kuvvete karşı arada Sina çölü gibi bir mâni olmasına rağmen mukavemet edilemiyerek nihayet Asur İmparatoruna mağlûp olması ve Mısırın baştan başa Asurlılar tarafından fetih ve istîlâ edilmesi iki sebeple izah olunabilir: Biri Mısırda feodalite sisteminin teessüs etmiş olması, diğeri vatan müdafaasının ecnebi askerler eline bırakılmasıdır.

Yirminci hanedana mensup Merneptah devrinde Deltaya hücum ve Mısırı istilâya kalkışan Maşavşalar, Şardanlar ve sair Akdeniz halkı kanlı bir mağlûbiyete uğramakla beraber Deltanın şarkında yerleşmeğe muvaffak olmuşlardı. Mısır Fıravunları bu yiğit ve savaşçı halkı aylıklı asker olarak istihdama başlamış olduklarından bunlar yavaş yavaş Mısırın askeri ve mülki idaresi üzerinde büyük nüfuz kazanmışlar ve Bağdaddaki emirülümeralar gibi bunlar da istedikleri adamı Fıravunluk tahtına getirmek yolunu tutmuşlardır.

Yirmi birinci hanedan devrinde firavunlar zayıf idarelerile bunların nüfuzunun son derece büyümesine meydan vermişler; gerek korkuları ve gerek menfaatleri sevkile bu

ecnebi anasırın Mısırda hâkim bir rol oynamasına sebep olmuşlardır.

İş o dereceye gelmiş idi ki devlet arazisi Libya kolonlarile ve kışlalar Libyalı ve Suriyeli askerlerle dolmuş idi. Sarayda asılları küle olan ecnebi gözdeler rağbette idi. Onlar gayretlerile ve müdehaneleri ile en yüksek mevkileri ve en mahrem itimatları kazanıyorlardı. Üçüncü Ramses'in sarayındaki on bir sakiden beşi Libyalı Kilikyalı, Suriyeli idi. Bunlar intirika ve suikast ocağını teşkil ediyorlardı. O suretle ki firavunun oğlunu bile babası aleyhine suikast yapmağa kadar tahrik edebiliyorlardı.

Böylece Mısır sarayı ve Mısır mülkî ve askerî idaresi ecnebilerin elinde oyuncak olmuş ve hatta Suriyeli Yarsu isminde hüviveti meçhul bir adamın firavunluk tahtını işgal ettiği görülmüş idi.

Mısıra yabancı unsurlar elinde bu kadar zebun düşmüş olan yerli firavunlar saltanatının artık yıkılmakta olduğu belli idi. Her hangi bir serkerdenin hükûmet kudretini gasbederek firavunluk tacını yakalayacağı kimse için gizli bir şey değildi. Nihayet, bu askeri reislerden ve yirmi ikinci haneda nın müessisi olan Şeşung bunu yapmış ve bundan sonra yerli hanedanlar için Mısır tahtına geçmek yolları kapanmıştır.

Bundan sonra Mısır artık hep yabancı hanedanların Libyaların Eytopilerin Asurluların İranlıların idaresi altında kalmıştır. Yirmi ikinci hanedandan itibaren Mısırın muhtelif yerlerinde teessüs eden ve bazen de Mısırın birliğini tesis etmiş olan yedi sekiz saltanat sülâlesi kâmilen Mısıra yabancı halkın tesis ettiği sülâlelerden ibarettir hattâ zamanımıza kadar Mısır artık yerli bir saltanat sülâlesine malik olamamıştır.

Şeşung kendi silâh arkadaşlarını memnun ederek hükûmetini takviye etmek üzere Mısırda yeniden feodalite usulünü ihdas ve bu suretle oldukça mühim bir kudreti askeriye vücude getirmiş ise de bu silâh arkadaşları kıralların her tebeddülünde kendilerine bir menfaat hissesi çıkarmak gayretine düşerek daimî bir nifak ve fesadın kaynağı olmuşlardır.

Mısır ahalisi Mitanlar Etiler gibi şevketli devletlere karşı Suryeyi istilâ ve muhafaza gayretile üç dört asır devam eden harpler yüzünden son derece yıpranmış ve askerlikten bizar olmuş idi. Yirmi birinci sülâlenin aylıklı asker istihda-

mı bu ahali üzerinden askerlik yükünü kaldırarak kendilerine bir huzur devresi açmış ise de Marislerinin tabir ahirle Libyalı kıralların feodal idaresi altında çok geçmeden kendilerini Derebeylerin mahkûmu ve esiri menzilesine indiklerini görmüşlerdir. Uzun müddet devam eden bu esaret hali onlarda erkeklik ve yiğitlik unsurlarını gidermiş, mahkûm ve esir olarak yaşamak itiyadını hâsıl etmiştir. Dördüncü Thotmeş devrinin şanlı ordusundan artık eser kalmamış idi. Onun yerine kaim olan aylıklı asker ordusu vatan müdafaasından ziyade Mısırdan en çok mümkün olan faydaları temine çalışıyordu.

Hele bir kere iş Yunan gönüllülerine intikal edince vaziyet bütün bütün başkalaşmıştır. Libyalı kıralların istihdam ettikleri gönüllü askerler hiç olmazsa bir idare şekli altında feodal bir sistemde Mısırda yerleşmiş olan bir ordu idi. Halbuki Yunanlı askerler vebu askerin başında Mısır hizmetine giren Yunanlı generaller Mısırla hiç de ilgili değillerdi. Bunlar iş bulmak, servet yapmak, sonra da memleketlerine dönerek refahla geçinmek için Mısır ordusuna giriyorlardı. Böyle bir orduya vatan müdafaasını ısmarlamak, ne acı bir şeydi.

Isparta kıralı Agasilasin Firavun Tahus'a karşı hareketi yunanlı generallerden Fanesin Mısır müdafaa plânını İran şahı Kambize satması bu vaziyetin elemli şahitleridir. Bir millet ve memleketin kendi müdafaasını yabancı kuvvetlerden beklemesi kadar acınacak ne hal vardır. Kendi kuvvetine istinat etmiyen bir milleti en kavi ittifaklar bile inkırazdan kurtaramamış olduğunun tarihte ne kadar delilleri vardır ?

Bu vaziyetle Firavunlar saltanatı inkıraza mahkûm olmuş idi ve inkırazdan sonra daara sıra uyanan millî duygular galiplerin amansız darbelerile söndürülmüş ve İskenderin istilâsından sonra bir daha baş kaldırmasına imkân kalmamıştır.

Mahaza Mısırın medeniyetini o kadar gönüllü o kadar göz alıcı ve ruh alıcı bir halde idi ki Mısırda hâkim olmaya başlıyan her yabancı firavun eski firavunların âdat ve an'anatını derhal kendine mal ediyor ve onların muazzam eserler vücude getirmekteki meyillerini devam ettiriyordu. Bazan süratle gelip geçen bu firavunlar en müşkül ve buhranlı zamanlarda bile eski firavunları takliden büyük eserler meydana getirmekten hali kalmamışlar ve böylece Mısırın imar ve tezyinini asla ihmal etmemişlerdir.

MISIR YAZISININ ANAHTARI NASIL BULUNDU

Mısır istiklâlini kaybettikten sonra dili ve yazısı da kaybolmuş idi. Her şey karanlıkta kalmış idi. Bu hal on beş asır devam etti. Kadim Mısırın yeniden doğuşu ancak Fransız âlimi (Champollion) Şampolyon'un himmetile vaki olmuştur. Bu zat tarafından mukaddes yazının anahtarı bulunduktan sonradır ki eski Mısırın azametli çehresi meydana çıktı. Hıristiyanlığın intişarı ve eski Mısır mabetlelerinin kapatılması üzerine, millî kültürün ve mukaddes yazının bekçileri olan rahipler dağılmış olduklarından (hiéroglyphes) hierogliflerin istimali de çabucak unutulmustur. Mısır dili ise evvelâ Yunan ve sonra Arap lisanları tarafından söndürülmüştür.

Kıbtî rahipleri filvaki dinî merasimde eski Mısır lisanının bir lehçesini konuşmağa ve yazmağa devam ettilerse de, eski millî yazıyı bunlar da kaybetmişlerdi; çünkü Bizansın kültürü altına girmiş olan kıbtîler, lisanlarını Yunan hurufile yazıyorlardı, yalnız yunancada bulunmayan yedi harf ilâve etmişlerdi.

Hiéroglifler hakkında eski tarihler nadir ve mühim bazı tarifler bırakmışlardı. İsimleri bile merak uyandırıyordu. Hérodote ve Diodore bunları «Hiérogliphes» (mukaddes harfler) diye tarif eder. Milâdın ilk asrı sonlarında Mısırda yaşamış olan İskenderiyeli (Clément) Kleman ise bunları «Hâk edilmiş mukaddes harfler» diye tarif etmektedir.

Hérodote ile Diodore iki nevi harfin mevcut olduğunu tasrih ederler. Bunlardan mukaddes olanlar, yalnız rahipler tarafından bilinenler olduğunu ve diğerlerinin de herkes tarafından istimal edilebildiğini söylerler. Nil vadisinde mevcut bulunan (insan, hayvan, nebat, eşya) gibi şeylerin resimlerinden ibaret olan yazı işaretlerinin manalarına gelince bu husustaki rivavetler daha karanlık idiler. Milâdın birinci asrında (Chérémon) Şeremon namında bir adam tarafından top

lanmış hieroglif lûgati (Tzetzes) isminde Bizanslı bir rahip tarafından kopya edilmişti. Bunda yalnız işaretlere atfolunan remzi manalar mevzuubahis idi.

Bundan anlaşılıyor ki, sevinç fikri, remzi yazıda, dümbelek çalan bir kadın resmi ile ifade olunurdu. Bir yay ise sür'at ifade ederdi. İhtiyarlık bir ihtiyarın resmi ile ifade olunurdu. Milâdın iki yüz ellinci senesinde (Horus) namında bir Mısırlı tarafından yazılan ve (Philippe) Filip namında bir kimse tarafından Yunancaya tercüme edilen (Horapollon) Horus-Apollon'un (Hiéroglyhphica) isimli diğer bir eserde 499 remzi resmin manaları izah olunmaktadır. Bütün bu şahadetlerden anlaşılıyor ki, remzi yazı, maksadı remizlerle ifade ederdi. İskenderiyeli Kleman meseleyi tavzih etmek istnrken, bilâkis iglak ediyordu.

Bu adam diyordu ki: İki nevi hiéroglif vardır. Biri (cyriologique) Kiriolojik namı altında hurufu hecanın ilk harflerini kullanır. Diğerinin ismi ise remzîdir. Remzî usul birçok nev'e ayrılır. Biri eşyayı müşabehet yolu ile dolambaçlı bir surette tarif eder, diğeri bazı muammalar vasıtasile ifade olunmuş (allégories) leri kullanır.

Demek oluyor ki, Klemana göre hiérogliflerden bazıları mecazi manada ve bazıları da asıl manayı ifade eden birçok işaretler halindedir. Fakat işaretlerin hepsi remiz değillerdir. Bunların arasında alfabe harfler de vardır. Bu şahadetler Mısır yazısının anlaşılmasındaki güçlükleri artırmakta ve bunları halletmek için hiç bir yardımı tazammun etmemekte idi. Bunu okumağa, anlamağa çalışmak istiyenler için bu güçlükler şöylece telhis olunuvordu:

1 — Hiéroglifik, hieratik ve demotik gibi müteaddit şekilleri ile Mısır yazısı, bir midir? Veya karışık mıdır?

2 — Mecazi hieroglif işaretlerinde remizlerin yanında hakikaten ses işareti olan harfler var mıdır? Ve bunları nasıl tefrik etmeli?

3 — İşaretlere bir kere mana verildikten sonra konuşulan lisanların hangi sadaları bunlara tekabül ederler? Kelimeleri nasıl kesmeli, gramatikal şekilleri ve konuşma silsilesini nasıl ayırmalı?

Üçüncü suale ilk cevap (jésuite) papazı (Kircher) Kirher tarafından verilmiştir. Bu adam 1664 tarihinde neşretmiş olduğu «Lingua Aegyptiaca Restituta» nam kitapta yüksek bir ze-

kâ eseri olarak, Kadim Roma ve Yunan devrindeki lisanın kıptî lehçelerde yaşamağa devam etmiş olması fikrini ileri sürdü. Halbuki kıptî lisanının birtakım gramerleri ve arapça-kıptîce bir lûgati, ve Tevrat, İncil tercümeleri gibi dinî bir edebiyatı elde mevcut idi. Kıptî dili sayesinde Kirher'in işaret ettiği şey, yani Mısır lisanı, bulunacaktı, Yazık ki, Kirher kıpti dili vasıtasile hierogliflere varmak için çalışırken ilmî her türlü metodları terketti.

Romaya nakledilmiş olan obeliskler üzerine hâkedilmiş olan birtakım metinleri tefsire girişti. Hiyerogliflerin yalnız muğlak ve mücerret remizlerden ibaret oldukları ve her bir işaretin bir cümleyi ve hiç olmazsa bir fikri ifade ettiği kanaatine dayanarak gülünç bir itimat ve şarlatanca bir suiniyetle tefsire girişti. Remizlerin mânalarını bulmak için ise Kirher kendi uydurma kudretine dayanıyordu. Netice felâketli çıktı ve hakikî âlimlerin daha bir asır yeni teşebbüslere girişme cesaretlerini kırmak suretile çalışmalara engel oldu.

XVIII inci asırda Danimarkalı Zoega gramer sahasına avdet etti. Hiyerogliflerin muamma yazısı olduğu fikrini cerhederek birçok işaretlerin yalnız (phonétique) fonetik kıymeti haiz olduklarını kabul etti. Buna göre Mısır yazısının ancak ismi mukaddes olup, adî ve dinî her türlü şeyleri yazmakta istimal edilebilir.

Zoega hiyerogliflerin okunduğu yani hiyeroglif yazıda istimal edilen işaretlerin kıptice sadası tayin kılındığı takdirde, esas lisanın telâffuzu ve kelimelerin mânası anlaşılabileceği kanaatini takviye etti. Bunlar kusursuz okunmuş iseler, hiyeroglifler arasında kıptice mukabilleri olan aynı kelimelere tesadüf olunacaktı. Bu şekilde mesele yalnız hiyerogliflerin anahtarını bulmaktan ibaret kalıyordu. Fakat bunu halletmeğe uğraşanların bulacakları anahtarlarla alacakları neticelerden istifade edebilmek için kıpti lisanına derin vukuf sahibi olmaları lâzımdı.

XVIII inci asrın sonlarına doğru Fransada şark lisanları üzerine tetkikat icrası için muhit müsait idi. 1771 de Anqu etil du Berron mukaddes İran kitaplarını meydana çıkardı ve pehlevi lisanındaki bir tercümenin yardımı ile Avesta lisanının miftahını buldu. 1802 de Alman Grotefend Yunan tarihcileri sayesinde malûm olan Kıral Darius ve Xerxes isimlerini Persépolisdeki (Cunéiforme) yazılarının içinde teş

his etti. Az sonra Rémusat Çin hiyerogliflerinin muammalarını hallederek resimle ifade olunan yazıda bazı işaretlerin fonetik vazifeleri olduğunu ve ezcümle sada işaretlerinin mâna işaretleri yanında bulunduklarını gösterdi. Bu tecrübelerden sonra Mısır lisanının ve yazısının sırrını bulmak için iki şartın elzem ve kâfi olduğu aşikâr idi.

1 — Oldukça işlenmiş iki dilde yazılı metinler elde etmek ve bunlar sayesinde malûm olmıyan dil yazısının unsurlarını malûm olan lisandaki mukabil unsurlarla karşılaştırarak tahlil etmek. Kıralın ve ilâhların ismi hasları, yazı işaretleri karşılaştırmaları için hareket başlangıcı teşkil edecekler ve malûm olan lisandaki tercümede umumî mânayı temin edecekti.

2 — Hâlâ yaşayan bir ırkın gerek yazılarında gerek konuşmalarında, kaybolmuş kadim bir dilden müştak bir lehçe bulmak. Böylece arıyanların elinde, işaretlerin anahtarları bulunduktan sonra eski lisana kadar çıkarak o lisandaki kelimelerin mânasını ve kelimelerin terkip tarzını anlamağa müsait bir gramer ile bir lûgat elde bulunmuş olacaktır.

İkinci şart Kirher'in kıpti lisanı hakkındaki buluşu ile hâsıl olmuştu. Birincisi de Bonaparte'in Mısır seferi esnasında tahakkuk etti.

Bonaparte 1798 de meşhur Mısır seferi esnasında Firavunlar memleketinin (archéologique)arkeolojik servetlerini zapt ve tesbit etmek ve eski Mısırı diriltmek için beraberinde «ulema heyeti» götürmüştü. Napolyonun bu isteğine âdeta bir cevap imiş gibi 1799 ağustosunda İskenderiye civarında Rosette nam mevkiin 7 KM. şimali şarkisinde, eski bir kalenin temelleri arasında (BOUCHARD) Buşar tarafından Yunanca-Mısırca iki lisan üzerine yazılmış Rosette taşı namile maruf levha topraktan çıkarıldı.

Bu Rosette taşı tam aranılan ve istenilen şekilde idi. İki dil üzerine yazılmış bir metinden ibaretti. Bu taş Milâttan evvel 196 tarihli Ptolémée ve Epiphane zamanından kalma bir Yunan fermanı idi ki, Yunancası aynen hakedilmiş olduğu gibi Mısırcası hem hieroglif harfler hem de demotik harflerle yazılmış idi. Şu halde kelimelerin mânası Yunanca ile tayin edilmiş idi. Mesele Mısır lisanile yazılmış olan ibarede aynı kelimeleri bulmaktan ibaret kalıyordu. Arapça müte-

hassısı Silvestre de Sace ilk olarak 1802 de demotik (dèmotique) kısım ile uğraşmağa başladı.

Arapça ile müşabehetten ari olmayan bu demotik yazının, resimle ifade olunan bir yazıdan ziyade alfabetik bir yazı olduğunu tahmin ediyordu. Bu zat demotik işaretleri 25 tip olarak tasnif etti. Bunlar (Plutarque) Plütark'ın bahsetmiş olduğu Mısır alfabesinin 25 işaretine tekabül etmekte olduğunu zannediyordu.

Bu zat Yunancanın yardımı ile kıral isimlerinin yerlerini tesbit etti, ve filvakı bu sayede hangi demotik işaretlerin Ptolémée, Arsinoé isimlerini ifade ettiklerini buldu. Fakat ne Sace, ne de ondan sonra bu tetkiki tekrar ele alan İsveçli diplomat Akerblad sırf tecrübî olan bu usulden, başka bir netice istihraç edemediler. Diğer kısımlara tatbik olununca iddia olunan alfabe kat'î bir okunuş temin edemedi.

1814 ten itibaren İngiliz doktoru (Thomas Young) hiyeroglif metni tetkike koyuldu. Abbé Barthélemy'nin dirayetli mütaleasından ilham alarak Ptolémée gibi kıral isimlerinin hiyeroglif metinde bir çerçeve içine alınmış olan işaretler olması lâzım geldiğini kabul etti. Zoega'nın fikrini tekrar ele alarak çerçeve içindeki harfleri alfabe harfler olarak tasnife koyuldu. Bu usul ile Young (Ptolémée) yi ifade eden isim çerçevesinin yerini, ve, diğer bir eserde de (Bérénice) in yerini tesbit etmeğe muvaffak oldu, fakat bu zat bilûmum işaretlerin fonetik kıymetlerini tesbite muvaffak olamadı. Bazı işaretlerin neyi ifade ettiği asla tayin olunamıyordu. Young bunları zait addediyordu ki, bu da aczini itiraftan başka bir şey değildi. Young bu kaba taslak alfabeyi başka kelimelere tatbik ederek tamamen yanlış kıraatler elde etti.

Sylvestre de Sacy ve Young Mısır meselesini sırf ilmî bir tahassüs ile karıştırmışlardı ve kadim Mısır hakkında derin bir vukuf ile takviye edilmemişlerdi. Kullandıkları usul ise sırf tecrübeye müstenit idi. Bilâkis Jan Fransuva Şampolyon Kıpti lisanı üzerindeki bilgisine ve tarihi kadimin bize kadar getirmiş olduğu Mısır hakkındaki bütün malûmata dayanarak tahlilî bir tetkik usulü ile hareket etdi; tesadüfî yer tesbit etmek suretile netice istihraç etmek şeklindeki usulleri terkeyledi.

Çocukluğundanberi Şampolyon Mısır tarihine ve kıpti lisanı tetkikatına derin bir temayül gösteriyordu. Bunlar he

nüz halledilmemiş olan Mısır lisanının hazinelerini önceden kendisine temin etti. Bundan sonra hiyerogliflerin halli için uğraşmağa başladı. Heyecanla müteaddit hiyeroglif işaretlerini tetkik eder, bunları ezberden çizmeğe çalışır ve daha o zaman bunları izaha teşebbüs eder ve birçok ihtimalatı gözönüne alırdı. Sacy, Akerblat, ve Young'un calışmaları kendisinde onlara rekabet hissini uyandırdı. Kendisinin de itirafı veçhile bunlar demotik metinlerde Yunan ismihaslarının alfabetik Mısır harfleri ile yazılmış olarak bulunduklarını isbat etmek ile ona ilk esas fikirleri verınişlerdir.

Bu kıymetli malûmat o zamandanberi yapılan bütün yeni keşiflerin esas çekirdeğini teşkil etmiştir.

Metodla hareket ederek Şampolyon evvelâ yazıların tenevvüü meselesini halletmiştir. 1821 de hiyeratik yazılar ve 1822 de de demotik yazılar hakkındaki muhtıraları (Inscriptions) lar akademisinde okunmuşlardır.

Burada hiyeratik yazı, hiyeroglif yazının hakikî bir (Sténographie) si olduğunu ve demotik yazı dahi hiyeratik yazının bir müştakı, daha kısaltılmış bir şekli bulunduğunu izah ederek Mısır yazısının (bir) olduğunu isbat etti. Bu zımnen Sacy tarafından demotik yazıda, ve Young tarafından (Rosette) çerçevelerinde bulunmuş olan fonetik işaretlerin, Firavunlar devrindeki metinlerde de bulunmaları lâzım geldiğini kabul etmek demekti. Bununla beraber 1822 senesi eylül ayı nihayetine kadar Şampolyon bu fonetik işaretlerin, Çinlilerde olduğu gibi yalnız Mısıra yabancı olan ırkların ve fertlerin ismihaslarının yazılmalarına mahsus bulunduğuna kani idi.

"Halbuki firavunların abidelerinde fikir ve millî isimler daima (idéographique) ideografik bir şekilde bulunurlar„ derdi. Burada hatâ ediyordu, fakat hakikatin tezahürü artık pek yakındı.

Bu tezahür iki merhalede meydana geldi:

1816 da (Caillaud) Kayo (Philae) papazları tarafından (Ptolémée Evergete) ile kıraliçe (Cleopâtre) Kleopatra'ya hitaben yazılmış ve bir obelisk'in (dikili taş) temeline hak edilmiş bir arzühalin yunanca metnini bildirdi.

Bu obelisk'in üstünde ise hieroglif işaretlerle iki çerçeveli bir yazı vardı.

Bankes tarafından Londraya getirilen obelisk'in çerçeveli yazıları kopya edilerek 1822 ikinci kânunda (Inscriptions) lar akademisine gönderilmiş ve (Letronne) Lötron tarafından Şampolyon'a verilmişdi. Bu zat çerçevelerin içinde (rosette) taşındaki (Ptolémée) ismine tekabül eden aynı işaretleri okur. Bundan sonra ikinci çerçevedeki harflerinde yunanca metinde gösterilmiş olan Kleopatra ismini ihtiva etmesi lâzım geldiğini istihraç eder. Halbuki her iki ismin içinde beş müşterek harf vardı. (p. t. l. o. e veya a i), Hakikaten bunlar her iki isimde de bulunmaları lâzım gelen yerlerde bulunuyorlardı. Halbuki bu müşterek harflerden başka kıraliçenin isminin ihtiva ettiği (k. a. r.) gibi harfler kıralın isminin çerçevesi içinde bulunmaması icap ediyordu ve bulunmayorlardıda.

Neticede her iki ismin çerçevesinde aynı sadaları ifade eden müşabih işaretlerin tamamen fonetik olduklarına hiç şüphe kalmamıştı. Demek oluyor ki Şampolyon burada Young'un faraziyesinin kat'î ve nihayi bir delilini göstermiş oluyordu.

Bununla malûm olan ve okunmuş bulunan harflerin adedini çoğaltıyor, ve bütün harflerin tam izahını vermiş oluyordu.

Bir kaç ay hararetli bir çalışma ile Şampolyon alfabesini tesadüf edebildiği bütün (Ptolémée) ler ile (César) lara ve bunlara halef olanların isimlerine tatbik etti. (Yunan ve Lâtin levhalarında bulunan) İskenderden (Antonin) e kadar, isimler, lâkaplar, unvanlar, hep hieroglif yazı ile yazılmış olan şekillerinde okundular, ve fonetik alfabeye yeni hrafler temin ettiler. Bütün bu araştırmaları yaparken Şampolyon metodunu tekemmül ettirdi. Bu mesayide Young'ı durdurmuş olan mühim güçlükleri fatanetle halletti.

1 — Yunan yazısındaki konsonlarla vokalların birleşmelerine fonetik Mısır yazısının hiç ehemmiyet vermediğini ve yalnız konson işaretlerini toplamakla iktifa ettiğini müşahede etti. Demek oluyor ki Mısır yazısı eski Finike, İbrani, Syriaque, Samaritaine ve arapların kûfi ve şimdiki yazılarına teşbih olunabilir. Çünkü ilk bakışta göze yalnız kelimelerin skeletini yani konson ve uzun voyelleri gösterir, ve kısa voyellerin noksanlarını ikmal etmeyi okuyanın dirayetine bırakır.

2 — Bazı işaretler şekilce temamen başka olduğu halde aynı sadayı ifade ettiklerini görmüş ve homophone (hem seda) telâkki olunmaları lâzım geldiğini keşfetmiştir.

Abideler üzerinde yunan ve roma imparatorlarının, isim şöhret ve lâkaplarını hâk etmek için Mısırlılar tarafından kullanılan fonetik hieroglif alfabe hakkında M. Dacier'ye yazılan ve 27 eylül 1822 de akademide okunan mektup, muazzam bir mesaiyi telhis etmiş bulunuyordu. Buna (Ptolémée) lerle (César) lara ait 79 ismin kat'î okunuşu ve hieroglif ve demotik yazıların fonetik işaretlerinin ilk tablosu merbut bulunuyordu. Yunan Roma devri demek oluyor ki ne tam remzi ve ne de sırf alfabetik idi. Bu devir aynı zamanda hem remzî kullanır, hem fonetik işaretleri kullanır; hem de bazan Şampolyonun ancak bilâhare öğrenebildiği gibi determinatif denilen bazı ilâve işaretleri istimal ederdi. Bu işaretler diğer işaretlerin sonuna konarak bir kelimenin manasını veyahut işaret müteaddit sadalı ise tam telâffuzu vermek için ilâve olunurdu.

Şampolyondan evvelkilerin hataları, son zamana kadar, kendisinin de iştirak ettiği gibi, Mısır yazısını bazan temamen remzî, bazanda tamamen fonetik olarak telâkki etmek olmuştur. Hakikatte ise bu karışık bir sistem olup hem remzî, hem resim ile ifade olunan ve hemde fonetik bir yazıdır, ve bu memzuc şekil aynı levhada, aynı cümlede ve hatta denilebilir ki aynı kelimede bile mevcuttur.

Bütün bunları Şampolyon 14 eylül 1822 gününün sabahında bulmuştur. O zaman büyük bir heyecan ile büyük kardeşi Şampolyon (Figeac) a koştu. "İşimi yakaladım„ diye bağırdı. Zihin yorgunluğundan; keşfin boğucu heyecanından ve hasıl edeceği muazzam neticelerin sevincinden bitap düşerek yıkıldı. Beş gün devam eden bir baygınlık içinde senkop geçirdi. Ancak 21 eylülde uyanarak ve her zamandan daha zinde yatağından kalkarak kardeşine meşhur 22 eylül tarihli mektubu dikte etti. Bu mektup 27 tarihinde akademide okundu. Bundan sonra kitabeleri okumak, halletmek meselesi hayret verici bir süratle tekâmül etti. Bir kaç ay içinde Şampolyon "Kadim mısırlıların hieroglif sistemleri şerhi„ nam eserini vücude getirdi. Bunda müellif ilk defa olarak yalnız Yunan ve Roma devirlerindeki çerçevelere değil, eski firavunlar devrindeki levhalara da metodunu tatbik ediyor-

du. Müellif vuzuh ve kıyasetle artık her devrin firavunlarının abidelerindeki yazılarında kıralların, ilâhların, fertlerin isimlerini, unvanlarını, dinî merasim formüllerini okuyabildiğini isbat ettikten sonra bunları bir kıpti grameri ve lugati yardımile tercüme dahi edebileceğini isbat ediyordu. Kelimeleri manaları ve gramatikal vazifeleri itibarile teşhis edebiliyor, fiilleri, isimleri harfi tarifleri, sıfatları tefrik ediyor ve bütün olarak metinleri, öyle bir kat'iyet ve emniyetle tefsir ediyordu ki bunlar tedricen yapılan keşiflerle tashih olunan, bazı ehemmiyetsiz hatalara rağmen bu gün bile herkesi hayrette bırakmaktadır.

Bundan sonra Şampolyon ömrünün pek kısa olacağını biliyormuş gibi, kendini tamamen ve münhasıran keşfinin tekâmülüne hasretti. Şüphesiz rakipler ve bozguncular meydana çıkıyor, fakat müe lif kendi fikrine, münevver büyük adamları kazanıyor, ezcümle kendisine kıralın, ve devlet idaresinin muavenetini temin eden (Duc de Blacas) ın yardımını elde ediyordu. İtalyaya getirilen Mısır abidelerinin bir tesbitini yapmağa kalkışmış (çünkü müzelerin ilk servetlerini teşkil etmiş olan şeyler, Mısırdaki ecnebi konsoloslarının toplamış oldukları antika kolleksiyonları olmuştur) bunları tetkik için Şampolyon otuz ay hasretmiştir.

1824 - 1826 da duc de Blacas'a yazdığı mektuplar, ilim alemine Manethon tarihinde gösterilen sülâlelerdeki büyük kıral isimlerinin asıllarının Abydos tablosunda ve Turin papirüsünde bulunarak vusuk ve sıhhat ihraz ettiğini; Amon, Horus, Osiris ve İsis ilâhlarının bu heykellerde yaşadıklarını ve bu vesikalar binlerce sene evvelki bütün mazinin medeniyetinin menşeleri hakkınd ıki sırlarını vereceğini bildiriyordu.

1826 da «Salt» ların kolleksiyonu kıralın hususî tahsisatından verilen para ile satın alındı. (Louvre) Luvr'daki Mısır müzesi açıldı, ve Şampolyon buraya muhafız olarak tayin olundu. İki kolleksiyonu yerleştirdikten sonra Şampolyon artık mahall nde san'at, tarih ve din noktai nazarından mevcut olan asarı tesbit edebilmek için Mısıra gitmekten başka bir şey düşünmüyordu. Bir mühendis ve ressamlar refakatinde Toskana dukası tarafından kendisine yardım için gönderilmiş olan bir heyetin de muaveneti ile Şampolyon 15 ay Mısırı dolaşmakla geçirdi. «Vadii Halfa» dan 1 kânunsani 1829 da Şampolyon, M. Dacier'e yazımış olduğu bir mektupta «Nil» in

mansabından ikinci çağlayana kadar, şimdi geldikten sonra size hiyeroglif alfabemizde yapılacak hiç bir tadilât olmadığını tebşir etmekle müftehirim. Alfabemiz iyidir» diye yazıyordu. Dönüşte gezilebilecek bütün âbideleri ziyaret ederek kendi elile mühim olan her türlü kitabeleri kopye ederek, ressamlarına kabartmaların resimlerini yaptırarak ve şayanı dikkat binaların plânlarını çıkarttırarak avdet etti (1828-1829). Avdetinde Şampolyon için (College de France) da bir Arkeoloji kürsüsü tahsis edildi, fakat on senelik murzzam bir faaliyetten sonra takattan düşen üstad, 42 yaşında 4 mart 1832 de öldü. Kendisinin melûlâne söylediği gibi «ahlafe kart de visit olarak» Mısır grameri (1835) ve (hiyeroglif dictionnaire) bırakmıştır.

1824 te neşrolunan (Hiyeroglif sisteminin izahı) isimli eserinin 18 inci Louis'ye vaki olan mukaddemesinde Şampolyon mütevazı bir üslûp ile bu keşfini şöyle izah etmektedir :

"Mısır ebediyen esrarengiz bir yazının peçesi altında, kadim Yunan ve Roma tarihlerince medeniyetin müessisi olarak tanınmış olan kavmin tarihini, dinini, yazı sistemini ve ahlâkî haletini saklıyacak gibi gürünüyordu. Sadalı hiyeroglif alfabesinin keşfi ve bunun Ptolémée'ler ve César'lar devirlerinde Mısırlılar tarafından dikilmiş olan âbidelere tatbikı bu peçenin kenarını sıyırmış ve tarihin bu köşesini umulmaz bir ışık ile aydınlatmış idi. Şimdi daha eski devirlere ait âbidelere tatbik olununca bize kadim fıravunları ile, ve onların hayrete lâyık ve ölme bilmez eserleri ile bütün Mısırı olduğu gibi gösterecektir». Bu ümit tamamen tahakkuk etti.

Şampolyon Mısırdaki ikameti ve çalışması esnasında Mısır valisi Mehmet Ali tarafından himaye edilmiş idi. O, kartal nazarı ile, bu keşfin ve bu çalışmanın Mısır için temin edeceği menfaati derhal görmüş ve Şampolyona her türlü muaveneti yapmıştır, hattâ kendisine «Mısır tarihi hakkında mücmel bir izah» ve «Mısır âbidelerinin muhafazası hakkında bir muhtıra» istemiştir.

Söylediğimiz gibi Şampolyon bu kadar büyük gayretle çalışarak bu kadar mühim keşifler elde ederken bir takım alimler de bununla istihza ediyor ve elde edilen neticeleri baltalamaya. bulunan şeyleri cerh ve iptal etmeye uğraşıyorlardı

Muhalefet bilhassa Kıpti lisanını bilen veya bilmek iddiasında bulunan âlimler arasında çok kuvvetli olarak zuhur etti. Ezcümle (Quatmere) sistemi tetkike bile tenezzül etmeksizin mahkûm ediyordu.

Klaproth Şampolyon'un eserlerini sadece muaraza için tetkik ediyor ve muarazasında öyle bir suiniyet ve husumet gösteriyordu ki, Şampolyonun ölümünden sonra bile bu husumet sükûn bulmadı.

Halbuki Şampolyonun ölümünden sonra Avrupanın bütün ilim memleketlerinde bu sistemi takip eden âlimler yetişti ve Egyptologie bugünkü tekâmül mertebesine vasıl oldu.

SON

BİBLİYOGRAFİ (Bibliyographie)

Ch. de la Fonciére	:	Histoire de la nation egyptienne
Alexandre Moret	:	Histoire de la nation egyptienne
Maspero	:	Histoire ancienne des peuples de l'Orient
Edouard Meyer	:	Histoire de l'Antiquité
Alexandre Moret	:	Histoire Ancienne
G. de Morgan	:	Humanité préhistorique
Chantepie de la Saussaye	:	Histoire des religions
Cambridge	:	Ancient history
Edouard Naville	:	L'évolution de la langue egyptienne et les langues sémitiques
Champollion	:	Grammaire
Molla Osman oğlu Mehmet	:	Nogay Hiristomatisi
Alexandre Moret	:	Le Nil
Denis Saurat	:	Histoire des religions
Durant	:	Histoire de la civilisation
Leonard Wooley	:	Les sumériens
	:	Tevrat
Herodot	:	Tarihi
Diodore	:	Bibliotheque historique

İNDEKS

A

F

G

H

N

Ö

O

P

R

S

Ö

O

P

R

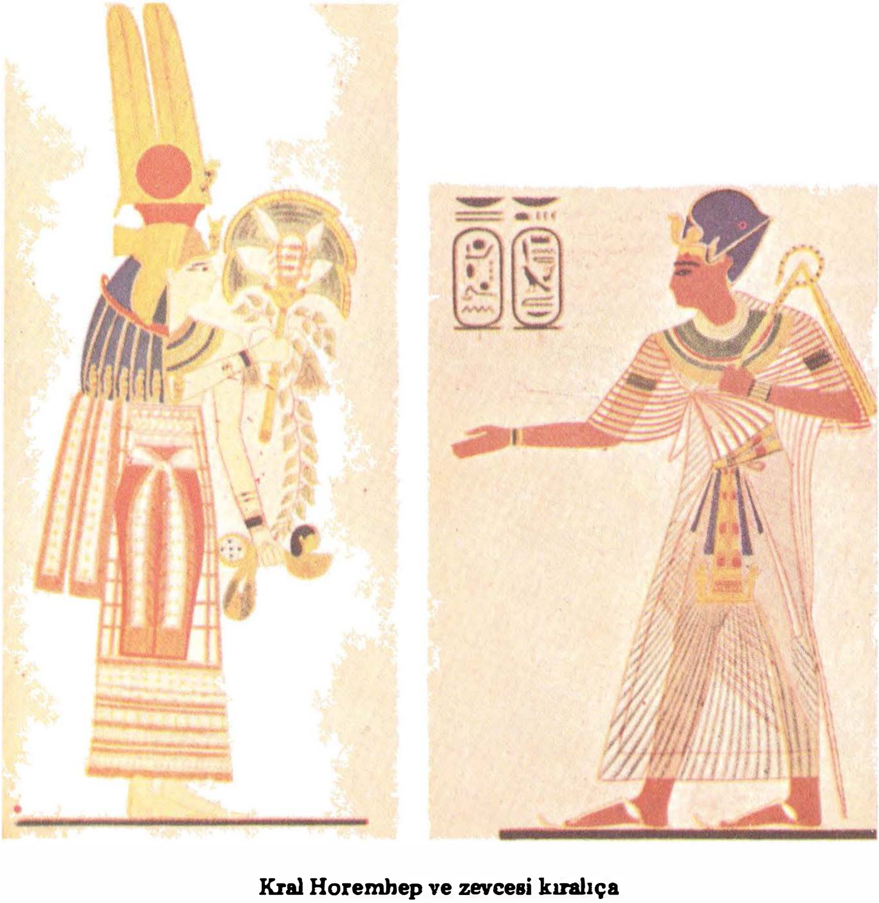
S

İTİZAR VE TASHİH

Kolaylıkla anlaşılır ufak tefek bazı tertip hatalarından başka aşağıdaki noktaları okuyucularımızın dikkatine sunarım:

Sahife	Yanlış	Doğru
170	Tursekmen	Sekmen
170	Rejenu	Rezenu
175 (Notta)	Furer	Forer (Hititologue)
176	Kanallardan	Kana'lardan

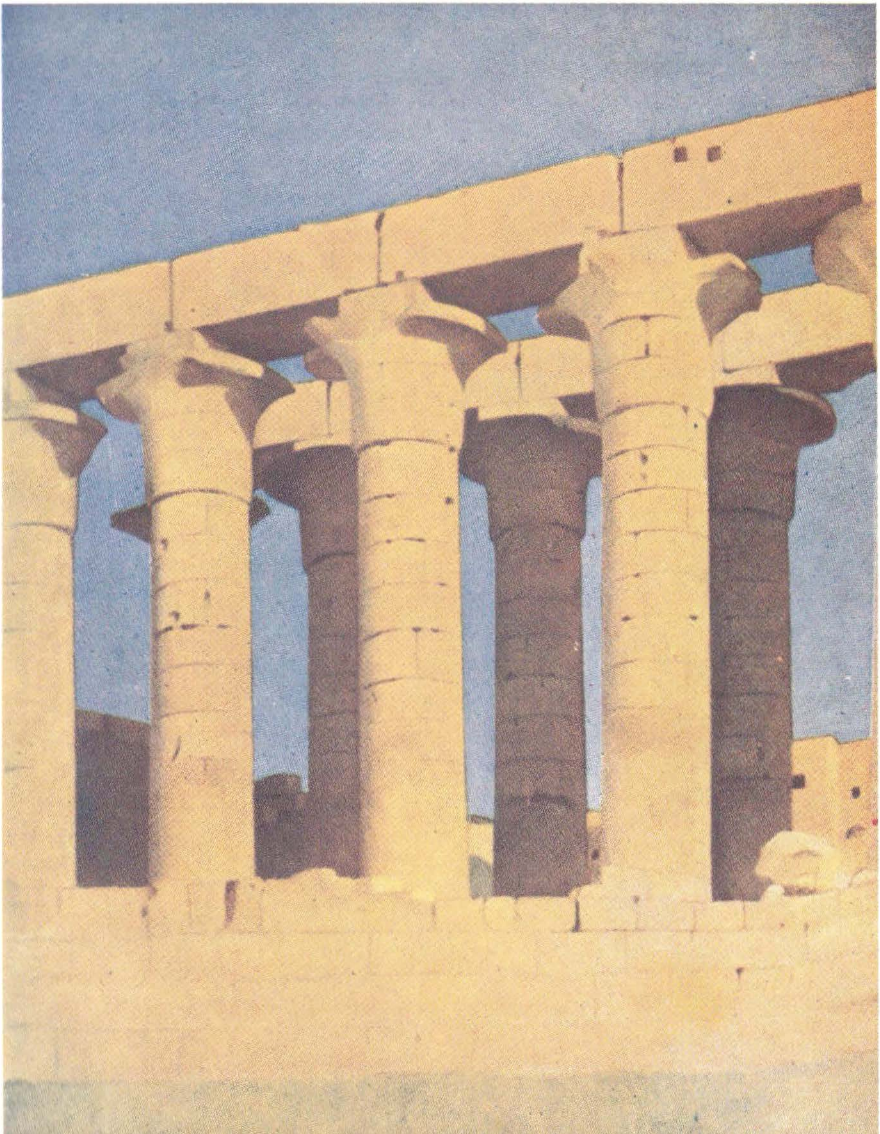
RESİMLER

Kral Horemhep ve zevcesi kıralıça

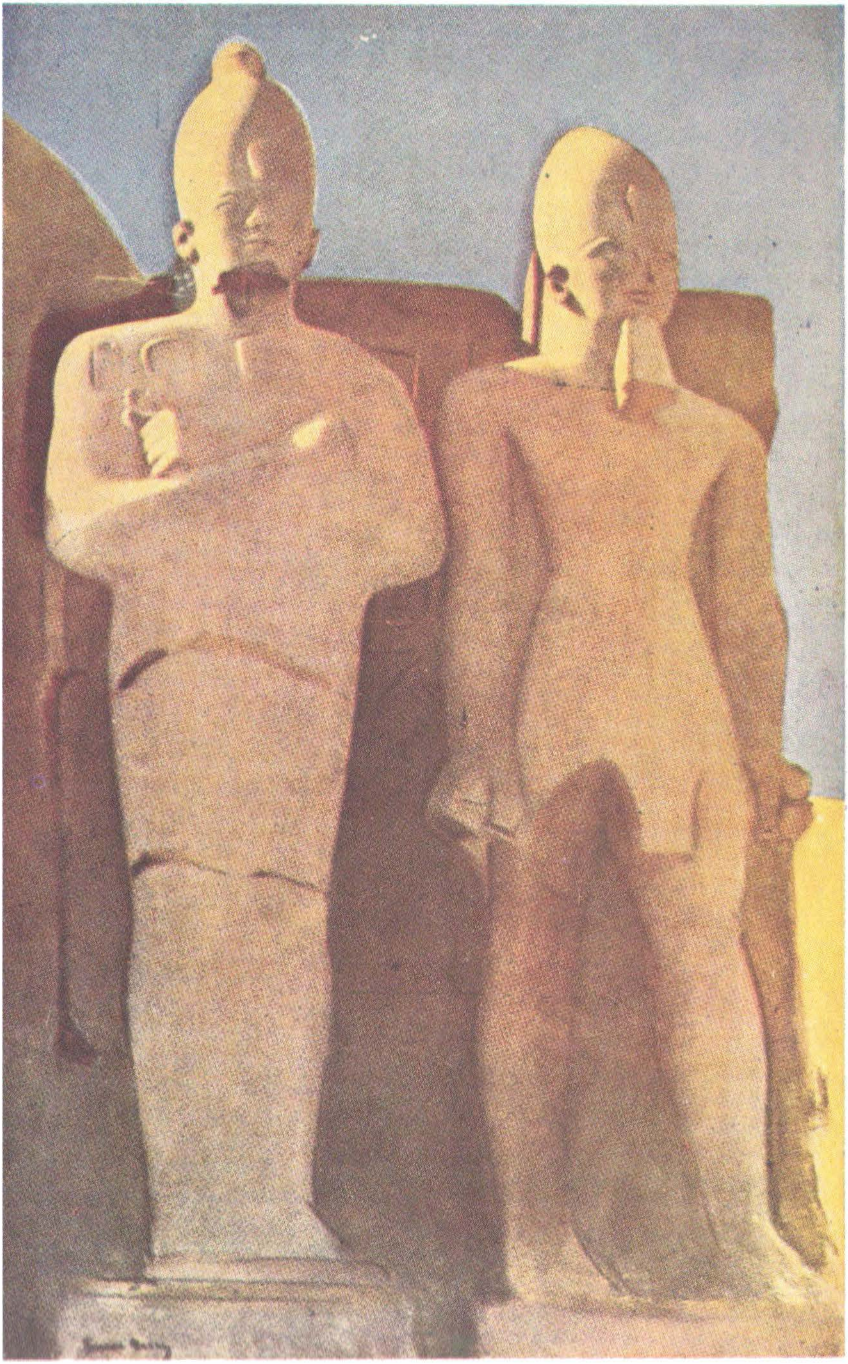

Karnak'da Kıralıça Hateşebsutun dikili taşı (Obeliskus)

Luksorda 3 üncü Amonefisiu büyük sutunları

Karnak'da Tep kırallarının Koloslar

Fiyatı : 1420 Lira

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA — 1987